

LIMBURGS GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP (LGOG)

Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg,

*Afbeelding op de omslag: Onze-Lieve-Vrouweplein te Maastricht, met OLV-kerk en Sint Nicolaaskerk.
Tekening J. de Beijer, 1740. Zie ook blz. 189.*

L G O G

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG)

Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg,

Jaarboek 2006

deel 142

Inhoud

Woord vooraf

Régis de la Haye

“Locus iste sanctus est ...” Over het iconografisch programma van de kapitelen van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht

	9
Een kwestie van methode	13
Gods Schepping	15
De leerschool van Vézelay	17
De bijbelse kapitelen	18
Kerkwijding en altaarwijding	26
De Eucharistie voor alle volkeren	34
Het Bileam-kapiteel	35
Het Heimo-kapiteel	41
Epiloog	42

Horst Conrad

Eine Brabanter Rechnung des Landes Dalhem aus der Zeit um 1368 49

Gerard H.A. Venner

De leden van de ridderschap van het Overkwartier van Gelder in de jaren 1540-1580	61
Inleiding	61
De bronnen	62
Enige institutionele aspecten	70
De omvang van de ridderschap in het Overkwartier	73
Deelname aan de landdag	74
Toelichting bij de lijst van de leden van de ridderschap	76
De leden van de ridderschap van het Overkwartier van Gelder in de jaren 1540-1580	77

Peter G.H. Vullings

Geacht en veracht, genezer en beul. Scherprechters van het Overkwartier van Gelre, 1582 – 1811	97
Het ambt van scherprechter	97
Ontstaan van het scherprechterambt	99

Sociale positie, de ‘levis notae macula’	101
Opleiding	110
Solliciteren	112
Uitvoering van de justitiële taak	113
Gage voor het scherprechtersambt	116
Bijverdiensten in de geneeskunde	122
Andere bijverdiensten	126
Scherprechters in het Overkwartier vóór 1582	127
Scherprechters in het Overkwartier na 1582	130
Meister Hans (1582 – 1587)	131
Meister Johan Stuill (1582 – 1587)	131
Meister Hans Diepenholt (1587 – 1600)	133
Meister Arnoldt de Jonge (1600 – 1602)	135
Meister Daniel Snijder (1602 – 1603)	136
Meister Jacob Rose van Soest (1603 – 1604)	137
Meister Velten van Ysenach (1605 – 1607)	138
Meister Hans Joncbloet van Bon (1608 – 1617)	138
Meister Hans van Weerdthuysen (1617 – 1620)	142
Meister Michiel van Gelder (1621 – 1626)	143
Meister Herman Breuckers (1627 – 1679)	144
Meister Conrardt Smit (1634 – 1636)	147
Meister Hans Bernt van Reittenhuysen (1637 – 1637)	148
Meister Willem Winckels (1679 – 1702)	148
Meister Hans Jurgen Gijs (1702 – 1710)	150
Meister Herman Tillenborgh (1710 – 1716)	151
Meister Paulus Adolph Claessen (1716 – 1724)	151
Meister Johan Georgius Döring (1725 – 1732)	154
Meister Hendrick Tijlmans (1733 – 1747)	155
Meister Christophorus Döring (1747 – 1794)	156
Meister Johannes David Heldt (1794 – 1811)	159
Bijlagen	161

Ingrid M.H. Evers

Een parochiekerk in de achttiende eeuw: het interieur van de Sint-Nicolaaskerk te Maastricht	189
Bronnen	191
Kleine (bouw)geschiedenis	194
Reconstructie van het laat achttiende-eeuwse interieur	203
Kostbaar vaatwerk en paramenten	227

Tot slot	233
Bijlagen	235
Jac M. Lemmens	
Archiefselectie in de Franse tijd. Het ‘bureau du triage des titres et papiers’ in het departement van de Nedermaas 1798 –1803	253
Inleiding	253
De wettelijke basis voor de aanpak van de oude archieven	255
Nadere uitvoeringsregels voor de selectie	256
De instructie voor de ambtenaren belast met de selectie	257
Instelling van het ‘bureau du triage’ en de aanstelling van de ‘préposés aux triage’ te Maastricht	259
De eerste werkzaamheden van de selectiecommissie	261
De selectie in de archieven in de praktijk	262
Het einde van de selectiecommissie(s)	264
De selectie in de archieven van enkele kerkelijke en wereldlijke instellingen	266
De selectie in archieven van rechterlijke instellingen	270
Historische, artistieke en wetenschappelijke stukken naar Parijs	271
Conclusie	272
Bijlage : overzicht bewerkte archieven van kerkelijke en enkele wereldlijke instellingen	274
Personalia van de auteurs	287
Verslag LGOG 2005	289
Verslag LGOG 2006	321
Register	353
Colofon	363

Woord vooraf

U heeft zo-even de *Publications 2006* van het LGOG opengeslagen. Dit jaarboek bevat zes bijdragen die een tijdsspanne van de middeleeuwen tot de vroege negentiende eeuw bestrijken. De onderwerpen beginnen bij de iconografische geschiedenis van de Onze Lieve Vrouwebasiliek in Maastricht, geven een middeleeuwse bronnenuitgave en een uitgebreide analyse van ridderschap, adel en bestuur in het zestiende-eeuwse Overkwartier van Gelder. Voor hetzelfde onderzoeksgebied – het Overkwartier – volgt dan een historisch-antropologische en biografische studie van scherprechters in de vroegmoderne tijd; vervolgens een reconstructie van het interieur van de Sint-Nicolaaskerk, gedurende eeuwen een vertrouwd, maar nu een verloren zicht in Maastricht als ‘rijgenoot’ van de eerder aangehaalde Onze Lieve Vrouwebasiliek. Afgesloten wordt met de Franse Tijd, een bijdrage over het Bureau du Triage dat het Ancien Régime, de onderzoeksperiode van de vijf voorafgaande artikelen, in letterlijke zin afhandelde.

In 2006 wijzigde de redactie van het jaarboek van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Prof.dr. P.M.J.E. Tummers nam per 1 januari 2006 als voorzitter de plaats in van prof.dr. A.M.J.A. Berkvens. Er kwam een nieuwe redactiesecretaris, dr. E. Steegen en de redactie werd versterkt met twee nieuwe leden dr. G.H.A. Venner en dr. W. Hupperetz.

De vernieuwde redactie heeft de ambitie de multidisciplinaire inhoud van deze serie te waarborgen: archeologisch en historisch onderzoek blijven vaste onderwerpen. Gestreefd wordt om ook onderzoek naar Limburgs meer recente verleden aan bod te laten komen en naar een nog sterkere verrijking van de onderwerpskeuze.

De redactie van de *Publications* bedankt de auteurs voor hun bijdragen en de totstandkoming van dit jaarboek en wenst de lezers veel leesgenot.

De Redactie van de *Publications*.

‘Locus iste sanctus est...’

Over het iconografisch programma van de kapitelen van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht

Régis de la Haye

*‘Au dernier pas de création,
viens faire l’homme eucharistie.’*

Slot van de hymne *Dieu que nul œil de créature* uit het Frans brevier *Prière du temps présent*

De koorpartij van de basiliek van Onze Lieve Vrouw te Maastricht.

In zijn boek over de oostpartij en de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk bestudeert kunsthistoricus Lex Bosman ook de romaanse kapitelen van die kooromgang, die hij determineert door vergelijking met andere sculptuur, op stijlelementen, datering en beeldhouwersateliers. De vraag naar de keuze van de iconografie en naar een eventueel iconografisch programma wordt niet uitdrukkelijk gesteld, veeleer afgehouden: ‘Elke poging alle voorstellingen te duiden als onderdeel van een veelomvattend iconografisch programma lijkt gedoemd te verzanden in heilloze speculaties’.¹ Hoogstens ziet deze auteur een mogelijkheid tot typologische uitleg. De enkele voorbeelden die hij geeft, zijn echter allegorisch, en wie zich maar enigszins heeft verdiept in het theologisch denken van de Middeleeuwen kent de gevaren van de allegorie. Het verschil tussen een symbool en een allegorie in de literatuur en in de beeldende kunst ligt hierin dat een symbool de kijker of de luisteraar een algemeen beeld voorhoudt, zonder dat aan ieder afzonderlijk onderdeel van dat beeld een eigen, voor dat onderdeel specifieke betekenis wordt toegekend, terwijl bij de allegorie ieder onderdeel van het beeld een speciale, aan dat onderdeel eigen betekenis heeft, met het gevaar dat er betekenissen worden toegekend die er nooit geweest zijn en die ook nooit door de auteur bedoeld zijn geweest (het overdreven allegoriseren is overigens de valkuil geworden van vele kerkvaders en van de middeleeuwse allegorieën-literatuur). Wel onderkent Bosman een verwijzing naar de Eucharistie,² waardoor hij (ongewild?) toch op het goede spoor blijkt te zitten, zoals hierna aangetoond zal worden.

De vraag naar een iconografisch programma moet in ieder geval gesteld worden, aangezien de absis met de kapitelen van de Onze Lieve Vrouwekerk niet alleen intact is, maar bovendien nog altijd *in situ*, wat bij veel romaanse sculptuur-ensembles in Europa, vooral kruisgangen, helaas niet meer het geval is. Bovendien dateert het ensemble uit het midden van de twaalfde eeuw, en het zou bijna verwonderlijk zijn als het niet volgens een iconografisch programma was opgezet. In de periode 1050-1100 voltrekt zich in de geschiedenis van filosofie en theologie namelijk een kentering, ‘le pivot de l’an 1100’ naar de uitdrukking van Paré en Brunet,³ met als exponent Anselmus van Canterbury, een ‘rationalisering’ in het denken, die leidt tot systematisering op alle gebieden (dogmatiek, Bijbelwetenschappen, kerkelijk recht), met als boegbeeld in de theologie Petrus Lombardus en zijn *Sententiae*, en in het kerkelijk recht Gratianus, tijdgenoten van de kapitelen van Maastricht. Voor de iconografie betekent dit dat men, vanuit de wens tot systematisering, steeds meer aandacht krijgt voor iconografische programma’s. Zelf heb ik dit kunnen aantonen voor de abdij Moissac, waar we beschikken over iconografie zowel van vóór 1100, die overduidelijk niet-programmatisch is, als van na 1100, die zeer prominent programmatisch en systematisch van opzet is. In de kruisgang van Moissac, van kort vóór 1100, is niet de minste aanzet tot een iconografisch programma te bespeuren, hoewel daar door vele auteurs ijverig naar gezocht is, terwijl het portaal en het tympanon, te samen met de westbouw daterend uit de jaren 1130, geconstrueerd zijn volgens een zeer strak iconogra-

fisch programma. Dat betekent dat er na de 11e eeuwswende, een nieuwe generatie is aangetreden, met volledig nieuwe denkpatronen.⁴ Ook bij de kapitelen van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk moeten we dus, al was het maar gezien de tijd van vervaardiging, de vraag stellen naar het iconografisch programma, en de overwegingen die de Maastrichtse kanunniken er toe hebben gebracht precies deze, en geen andere iconografische keuzes te maken.

De vraag naar het iconografische programma wordt uitdrukkelijk gesteld door de kunsthistorica Elizabeth den Hartog, die in haar boeken *Romanesque Sculpture in Maastricht* (Maastricht 2002) en *De Weg naar het Paradijs* (Maastricht 2003) een volledig overzicht geeft van het romaanse beeldhouwwerk in en rond Maastricht.⁵ Hoewel de kapitelen van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk door de meeste auteurs iets later worden gedateerd,⁶ dateert Elizabeth den Hartog ze tussen 1150 en 1160. Deze vroege datering verschaft haar een argument om de iconografie van de kapitelen te verbinden met de Tweede Kruistocht, waarvan de mislukking het iconografisch programma zou hebben bepaald. Daarbij worden dan ook betrokken de persoon van Bernardus van Clairvaux en diens verblijf in Maastricht in 1146, alsmede de theologische twistpunten van het Westen met Oosters Christendom, Islam en Jodendom.⁷

De Tweede Kruistocht (1147-1149) was inderdaad een totale mislukking. De verwijten van het échec richtten zich in de Westerse kerk echter niet tegen Moslims of Joden, maar tegen de Christenen zelf, zowel tegen de tweeslachtige houding van de Byzantijnse keizer Manuel I Comnenus (1143-1180), als tegen het gebrek aan coördinatie tussen Duitse en Franse kruisvaarders onderling.⁸ Bernardus zelf laat er in zijn *De Consideratione* (geschreven tussen 1149 en 1152) geen twijfel over bestaan, wanneer hij schrijft aan zijn cisterciënzer medebroeder, paus Eugenius III (1145-1153):

‘Door onze zonden getart scheen de Heer voortijdig de wereld geoordeeld te hebben, weliswaar rechtvaardig, maar met voorbijzien van Zijn barmhartigheid. Hij heeft noch Zijn volk, noch Zijn naam gespaard. Zegt men niet onder de heidenen: ‘Waar is hun God?’ (Ps. 79[78],10). En geen wonder! De zonen der Kerk en zij die de christennaam dragen zijn neergeveld in de woestijn, gedood door het zwaard of verteerd door de honger. Onenigheid heeft zich verbreid onder de vorsten’.⁹

Natuurlijk vraagt Bernardus zich af hoe God deze mislukking heeft kunnen toestaan. Maar is ook het christenvolk niet, zoals in zijn tijd het Joodse volk, een volk met een harde nek, en, zoals het Joodse volk in de woestijn, gevallen en omgekomen? Verwijzend naar de oorlog van de Israëlieten tegen de Benjaminiten (Rechters 20) verwijt hij de Kruisvaarders de strijd opgegeven te hebben bij de eerste tegenslag, terwijl ze hadden moeten doorzetten. Maar omdat hij natuurlijk niet God de schuld kan geven, neemt Bernardus de spot van de critici voor eigen rekening:

‘Ik heb liever dat het gemor van de mensen zich richt tegen ons dan tegen God. Ik vind het best als God zich verwaardigt mij als schild te gebruiken. Gaarne vang ik ze op, de kwaadsprekende tongen der schimpers en de giftige pijlen der lasteraars, zodat ze niet doordringen tot Hem. Ik weiger niet roemloos te worden, als er maar geen aanval wordt gedaan op de glorie van God’.¹⁰

Is het dan verwonderlijk dat in het Zesde Boek van Bernardus’ levensbeschrijving, te boek gesteld in de jaren 1160, dus enkele jaren na zijn dood, de beschrijving van zijn tocht in de Duitse landen in 1146-1147, waarbij Bernardus Aken, Maastricht en Luik aandeed, wél uitgebreid verslag doet van de vele wonderbaarlijke genezingen die hij verrichtte, maar met geen woord rept over Bernardus’ prediking van de Kruistocht?¹¹ Het is duidelijk dat men er niet meer aan herinnerd wenste te worden. De iconografie van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouw van Maastricht verklaren als een boodschap met een negatieve en pessimistische kijk op de wereld na het mislukken van de Tweede Kruistocht is dus een gedachte die iedere grond mist.¹²

Nu zal ik de laatste zijn om bij de interpretatie van romaanse sculptuur de mogelijkheid van rechtstreekse verwijzingen naar een recente actualiteit te ontkennen. In mijn proefschrift over de abdij Moissac meen ik aangetoond te hebben dat minstens twee kapitelen in de romaanse kruisgang van deze Cluniacenser abdij, gebeeldhouwd vóór 1100, slechts verklaarbaar zijn als verwijzing naar de onmiddellijke actualiteit van de *Reconquista* in Spanje (1089) en de Eerste Kruistocht (1099), en dat verder geheel de iconografie overvloedig de sfeer ademt van de Gregoriaanse Hervorming.¹³ Minder zeker ben ik, voor de periode van vervaardiging van de kapitelen van de Onze Lieve Vrouwekerk, van een naar machtspolitiek verwijzende uitleg, aangezien de Gregoriaanse Hervorming het *Imperium* nu juist zo duidelijk had onderscheiden van het *Sacerdotium*, en de kerk wilde bevrijden van politieke invloeden. Veel meer dan met de politieke verwickelingen van de twaalfde eeuw, zal men naar mijn mening moeten ingaan op de theologie van die tijd, want, zoals Marie-Madeleine Davy het zo treffend zei: ‘*l’art roman est théologique*’ (‘romaanse kunst is theologie’).¹⁴ Twaalfde-eeuwse iconografie is ontstaan in een tijd en in een kerkelijke cultuur bepaald door een theologie die weliswaar volledig in hernieuwing is, maar nog wezenlijk gegrondvest op de diepe beleving en de kennis van Bijbel en Kerkvaders, een theologie die haar expressie vindt in architectuur, mystiek, literatuur, liturgie, iconografie, kortom in heel de cultuur van de *christianitas*. Al deze aspecten moeten betrokken worden bij een studie naar voortbrengselen van romaanse kunst, die immers altijd symbolisch is, dus een beeldentaal en vormtaal hanteert die religieuze betekenis zoekt.¹⁵ Zeker met betrekking tot de hogere werkelijkheid kan men nu eenmaal niet anders spreken dan in beelden, symbolen, parabels en verwijzingen.

De vraag naar het iconografisch programma moet in ieder geval reeds gesteld worden in verband met de plaats van de kapitelen in de architectuur van de kooromgang. De kapitelen

bevinden zich namelijk nog immer *in situ*, in de kooromgang van de absis, dat wil zeggen rondom het altaar, het sacrale centrum van de kerk, en bovendien op een plaats die alleen voor de kanunniken toegankelijk was. Zoals ook in andere kerken het geval is, heeft deze plaatsing een rechtstreeks verband met wat zich hier voltrekt, namelijk op het altaar, sacrale en architectonische focus van de kooromgang. En wanneer Elizabeth den Hartog het altaar beschouwt als symbool voor Christus en Zijn kruisdood en als symbool voor het Heilig Graf in Jeruzalem,¹⁶ dan verwijst dat altaar wél (katholieke theologie) naar de Eucharistie, de onbloedige tegenwoordigstelling van Christus’ kruisoffer, echter zeker niet naar de Heilig Grafkerk van Jeruzalem, aangezien we uit de kunstgeschiedenis weten dat alle architectuuroecopieën van Heilig Grafkerken in Europa rond en niet halfgrond zijn.¹⁷ De Eucharistie is het hoogtepunt van het *opus divinum*, de eredienst die zich ter plekke voltrekt, gedragen door het getijdengebed dat wordt onderhouden door de gemeenschap van de kanunniken, eveneens bij diezelfde heilige plek. Dit betekent dat ook van wezenlijk belang is, door welke gemeenschap het iconografisch programma is ontworpen, en voor welke groepering het bestemd is. Zo is in de abdij Moissac de thematiek van de kapitelen van de kruisgang, waar alleen de monniken toegang hadden, meer spiritueel, symbolisch en monastiek van aard, wezenlijk anders dan de thematiek van het portaal, dat letterlijk en figuurlijk uitkijkt op het toenmalige marktplein, en zich dan ook met een meer concreet-moraliserende boodschap over *Luxuria* en *Avaritia* (geld en sex) tot de wereld der leken richt.

Een kwestie van methode

Bij iedere poging tot duiding van romaanse kunstuitingen stelt zich dus de vraag naar de methode. Het verbaast mij daarom dat kunsthistorica Elizabeth den Hartog in haar Maastrichtse studies zo vaak voorbijgaat aan de iconografische ontwikkeling van de beeldmotieven van de kapitelen, dat zij bovendien wel veel aandacht besteedt aan allegorieën, maar bijvoorbeeld niet ingaat op de overduidelijke liturgische verwijzingen van de afgebeelde motieven. Bestudering van de iconografische traditie is nu eenmaal, en naar ik meen terecht, een belangrijk methodisch beginsel bij de beoefening van de kunstgeschiedenis, omdat beelden en motieven door de toeschouwer immers slechts begrepen kunnen worden binnen een door de iconografische traditie bevestigd herkenningskader. Dit zal hieronder overduidelijk worden aangetoond aan de hand van het kapiteel van de profeet Bileam. Bij de behandeling van de reliëfs van Utrecht gaat Elizabeth den Hartog overigens wél in op de iconografische traditie.¹⁸ Waarom bij Bileam dan niet?

Een goede methodiek van onderzoek is kritisch ten opzichte van middeleeuwse allegorieën, die met de grootste omzichtigheid benaderd moeten worden. De polysemie van de twaalfde-eeuwse allegorieën-literatuur, door de grote Franse theoloog en *peritus* van het Tweede Vaticaans Concilie, Marie-Dominique Chenu, in zijn standaardwerk over de

theologie in de twaalfde eeuw genoemd de ‘*intarissable imagerie de l’allégorie*’ (‘de onverzagbare allegorische beeldspraak’),¹⁹ rechtvaardigt nooit eenduidige conclusies. Allegorieën moeten dus uitermate kritisch benaderd worden, en er zal meer aangesloten moeten worden bij de patristische exegetische traditie.

Wel relevant voor de interpretatie van romaanse iconografie is de inbreng vanuit de dogmageschiedenis. De twaalfde eeuw is een tijd van een nieuwe, optimistische kijk op de Schepping, een tijd van nieuw gevoel voor historiciteit, begrip voor geschiedenis en vooral voor Heilsgeschiedenis. Niet alleen de Schepping wordt gezien als een historisch geheel, als een doorlopende geschiedenis, zelfs een evolutie, waarin de mens overigens een belangrijke rol speelt,²⁰ maar ook de letterlijke, historische betekenis van de boeken van de Heilige Schrift wordt in de twaalfde eeuw een belangrijke benadering van de Bijbel. Een van de grote vertegenwoordigers van deze historische kijk op de werkelijkheid is Anselmus van Havelberg († 1158), goed bekend tussen Maas en Rijn, en een vurig verdediger van het kanunnikenleven versus de monnikenwereld,²¹ op wiens persoon Elizabeth den Hartog terecht de aandacht vestigt.²² Hugo van Saint-Victor († 1141) is ook een van de auteurs van de twaalfde eeuw die in zijn *Didascalion* de nadruk legt op de letterlijke, historische, heilshistorische betekenis van de Schrift. Deze historische benadering heeft destijds vooral de belangstelling voor het Oude Testament bevorderd.²³ Pas later, halverwege de twaalfde eeuw, hoewel de *Historica Scholastica* van Petrus Comestor (Peter de Eter, † 1178) nog lange tijd hét handboek blijft voor historische Bijbellesing, verwijderd de theologie zich langzaam van de Schrift, worden de *disputationes* steeds meer autonome disputen over theologische thema’s,²⁴ en worden de symbolen steeds vaker vernauwd tot allegorieën. De systematische allegorisering komt met name in de tweede helft van de twaalfde eeuw in zwang, en zal uiteindelijk leiden tot een doorgesloten, excessief ‘literair spel’, waaruit dan de *Distinctiones*, de bijbels-literair-theologische woordenboeken voortkomen,²⁵ die voor ongeveer alles ongeveer alle mogelijke verklaringen geven. ‘*Pauvre littérature*’ (‘armzalige literatuur’), zo luidt de vernietigende verzuchting van de Chenu over deze *Distinctiones*.²⁶ Het is dan ook zeer de vraag of men voor de romaanse iconografie wel met deze allegorieën-literatuur mag werken. Romaanse iconografie verdient beter. Een allegorie is namelijk geen symbool, – althans zoals de twaalfde eeuw het symbool ziet, namelijk de beste weg, met de woorden van de twaalfde-eeuwer Hugo van de Saint-Victor, ‘*ut per visibilia invisibilia videantur*’ (‘om door het zichtbare het onzichtbare te zien’),²⁷ om de geschapen werkelijkheid als een theofanie te beschouwen –, en omgekeerd is een symbool ook géén allegorie.

Wezenlijke voorwaarde voor het goede begrip van de romaanse iconografie is de bestudering van – ik durf zelfs te zeggen de inleving in – de culturele en spirituele leefwereld van de kanunniken, die de opdrachtgevers zijn van de twaalfde-eeuwse kapitelen: welke Kerkvaders lezen zij? welke liturgie vieren zij? welke thema’s behandelt de theologie van hun tijd? welke invloeden van elders zijn er? De iconografie moet immers de uitdruk-

king, de weerspiegeling zijn van de leefwereld van degenen die deze iconografie ontwerpen. En de leefwereld van monniken en kanunniken in de twaalfde eeuw wordt grotendeels bepaald door de liturgie.

De grootste verdienste van het werk van Elizabeth den Hartog is ontegenzeggelijk dat zij de Maastrichtse romaanse sculptuur aan een relatieve vergetelheid ontrukkt, en terugplaatst daar waar zij thuishoort, bij het allerbeste dat de romaanse beeldhouwkunst het christelijke Europa heeft nagelaten.

Gods Schepping

Bij een eerste oppervlakkige beschouwing is het al duidelijk dat het iconografisch programma van de kapitelen van de Onze Lieve Vrouwekerk verwijst naar het Eerste Begin. De kapitelen dragen iconografische motieven die verwijzen naar de Schepping, en de historiserende kapitelen geven taferelen met betrekking tot de Eerste Mensen (Kaïn en Abel), de Aartsvaders (Abraham, Esau en Jakob), alle uit het Bijbelboek Genesis. Ook de kapitelen van het koor van de abdijkerk van Cluny, uit het begin van de twaalfde eeuw, hebben als thema de Eerste Schepping, en andere voorbeelden zijn overal in het romaanse verspreidingsgebied te vinden, zoals bijvoorbeeld in Moissac, Autun, Vézelay of Luik (zie het wonderschone kapiteel opgegraven op de place Saint-Lambert in 1993). In de theologie van de twaalfde eeuw, en dus ook die van de romaanse iconografie uit deze periode, is de Schepping wellicht het belangrijkste thema. Scheppingsmotieven zijn de overvloedige bladeren, ranken, vruchten, dieren en wezens, met de mens die er zijn plaats heeft, en die met God mag meewerken om de Schepping te vervolmaken.

Het is alsof de kapitelen van Maastricht een vertaling zijn van psalm 104(103), die prachtige Scheppingspsalm, die de schoonheid van de Schepping bezingt, de wolken, de aarde, de bergen, de dalen, het water, het gras, brood en wijn, bomen, zon en maan, dieren, en de mens die zijn plaats heeft in de Schepping en deze bewerkt, of van de universalistische psalm 8, die even optimistisch de schoonheid van de Schepping bezingt.

Elizabeth den Hartog ziet in de kapitelen een sombere kijk op de Schepping. Tengevolge van de zondeval zou immers de gehele wereld vervuld zijn van het kwaad, zou de wereld ‘ronduit slecht’ zijn.²⁸ Maar we weten nu juist uit de dogmageschiedenis dat de twaalfde eeuw, integendeel, de tijd is van een herontdekking, een optimistische herwaardering van Natuur en Schepping.²⁹ Herwaardering van de tastbare wereld, reeds uitgesproken bij Anselmus van Canterbury (1033-1109) en daarna volop in de twaalfde eeuw,³⁰ leidt tot een interesse in de Natuur en haar eigen wetten, waardoor een eerste ‘natuurwetenschappelijke benadering’ kan ontstaan.³¹ Deze eeuw ontdekt dat de Schepping haar eigen *ratio* heeft, dat ze een *universitas*, een organisch geheel, een eenheid vormt.³²

Kapiteel 5A: dieren van Gods schepping.

Kapiteel 12: de mens werkzaam in Gods schepping.

Kapiteel 12: de mens plukt de druiven van zijn werk.

Omdat God zich openbaart in de Schepping is de geschapen natuur ook een theofanie. De zichtbare natuur, de Schepping verwijst naar God, en is daarom ook een *speculum*, een spiegel van God.³³ Zoals men de maker kan zien in het maaksel, zo kan de mens God zien in de Schepping. Daarom is Gods Schepping een en al schoonheid en ordening. Honorius van Autun (ca. 1080-1150/60) vergelijkt haar met een citer:

‘De Hoogste Maker heeft het heelal als een grote citer geschapen, als het ware met snaren die verschillende tonen geven. En hij heeft zijn werkstuk in tweeën gedeeld. Want ziel en lichaam, als een koor dat is samengesteld uit mannen en jongens, geven lage en hoge tonen. [...] Maar alles klinkt harmonieus. [...] De tonen van lichaam en ziel, engel en duivel, hemel en hel, vuur en water, lucht en aarde, zoet en zuur, alle dingen in deze wereld vullen elkaar aan’.³⁴

Dit alles geeft aan deze twaalfde eeuw wat Chenu noemde een ‘*rationalisme optimiste*’ (‘optimistisch rationalisme’),³⁵ met zelfs een positieve benadering van materie en lichamelijkeheid, aangezien immers de Schepping én materie én geest is, en de mens, zoals Honorius zojuist zei, én ziel én lichaam,³⁶ en waar het, *dixit* nogmaals Honorius, ‘zoet en zuur’ tegelijk is, en waar de Duivel en de Hel niet worden gegegumd. We komen de Satan dan ook vaak tegen in de romaanse kunst.

Ik concludeer daarom, op grond van de theologie van de twaalfde eeuw, zoals ik die ook duidelijk vertaald zie in romaanse topmonumenten als Vézelay, Autun of Moissac, tot een positieve, optimistische benadering van de Schepping. Gods Schepping is harmonieus, mooi, en de mens heeft daarin een bijzondere, ordenende, zelfs heiligende taak. Want de twaalfde eeuw reflecteert ook over de plaats van de mens in de Schepping, en over Gods handelen in de Schepping. Door zijn plaats in het scheppingsproces openbaart de mens zich aan zichzelf. En dit verklaart zijn aanwezigheid als medewerker met Gods Schepping. Afbeeldingen in de romaanse kunst van elementen uit de Natuur moeten in deze geest

gelezen worden, als een ode aan de Schepping, als tekenen van een nieuwe benadering van de Schepping, een zoektocht naar de oorzaken en het waarom, en een reflectie over de rol van de mens in de Schepping. Vandaar de Maastrichtse kapitelen in de Sint-Servaas en in de Onze Lieve Vrouw vol scheppingssymboliek en de afbeeldingen van mensen die de natuur bewerken. Hierbij is het dan ook geenszins relevant voor ieder kapiteel afzonderlijk een eigen interpretatie, onafhankelijk van de andere, te formuleren. Het thema van de Schepping wordt vertolkt door alle Scheppings-kapitelen te samen, als één geheel.

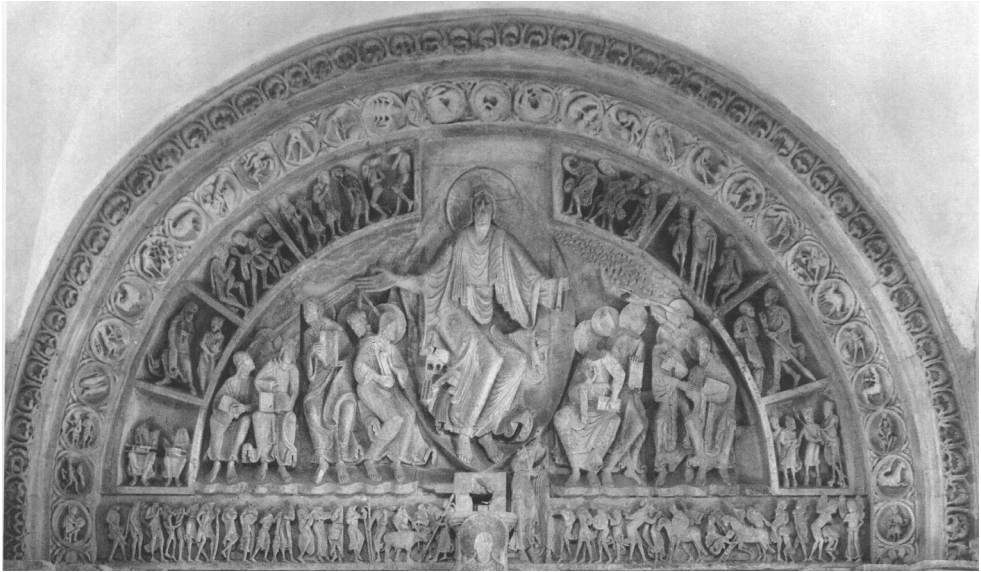
Wonderwezens uit de *Physiologus* (naar een gravure uit: Sebastian Munster, *Cosmographie Universelle*, 1559).

De leerschool van Vézelay

Tot Gods Schepping behoren óók de eigenaardige, half-menselijke wezens, zoals beschreven in de *Physiologus*. Dat de *Physiologus* een belangrijke iconografische bron geweest is, is zonder meer duidelijk, en Elizabeth den Hartog vestigt er terecht de aandacht op. Ook de dominicaan Chenu betitelt de *Physiologus* als een ‘klassieker’ van de twaalfde eeuw.³⁷

Wonderwezens, onbekende wezens uit alle uithoeken van de wereld, zoals ze voorkomen in de *Physiologus*, wezens ook met allerlei afwijkingen en eigenaardigheden, staan in groten getale afgebeeld op het tympanon van de abdijkerk van Vézelay (1125-1130).³⁸ Op dat tympanon staat een levensgrote Christusfiguur afgebeeld, die met uitgespreide armen de Heilige Geest uitstort over zijn elf leerlingen en hen de opdracht geeft het Evangelie te gaan verkondigen aan alle volkeren: ‘Gaaf dus en maakt alle volkeren tot Mijn leerlingen, en doopt hen in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest’ (Matteüs 28,19). Tussen al de volkeren die zijn afgebeeld op de latei en in de cassetten zien we wezens met hondenkoppen, varkenskoppen, vuurspuwers, reuzen, kabouters, koppen met grote oren, kortom, al die wonderwezens uit de *Physiologus*, die in de Middeleeuwen een bron van verbazing waren, misschien ook angstgevoelens uitdrukten, maar die men wel degelijk betrokken wist in Gods Heilsplan, en daarom ook deelgenoot konden worden van de Boodschap die verkondigd moest worden aan alle volkeren, zelfs volkeren en wezens die men in Europa nog nooit had gezien. De aanwezigheid van wonderwezens uit de *Physiologus* heeft dus een positieve, optimistische betekenis: het zijn de volkeren en de wezens, hoe anders en hoe eigenaardig ook, aan wie vanuit een universalistisch perspectief het Evangelie verkondigd moet worden. Zou het tympanon van Vézelay ons misschien leren hoe wij de wonderwezens van Maastricht moeten begrijpen?

Vézelay projecteert Jezus’ Blijde Boodschap niet alleen in de ongelimiteerdheid van de

Het tympanon van de basiliek van Vézelay, met de afbeelding van Christus die Zijn leerlingen uitzendt naar alle volkeren, afgebeeld in de cassetten.

ruimte, maar ook in de oneindigheid van de tijd. De tekenen van de Dierenriem en de Werken van de Maanden verkondigen dat Christus, de *pantocrator*, ook een *chronocrator* is, heer en meester over de tijd. Christus doorbreekt ten enenmale het hier en nu, het *hic et nunc*, en opent de toegang tot de eeuwigheid zonder tijd en ruimte. Ook al heeft Christus Zich door Zijn menswording aan tijd en ruimte gebonden, door de zending aan Zijn leerlingen gegeven, hier in Vézelay afgebeeld, opent Hij de poort van de eeuwigheid.

De bijbelse kapitelen

De meeste kapitelen van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht beelden aspecten van de Schepping af. Slechts enkele dragen een bijbels motief: een *Terra*, die geïnterpreteerd kan worden als Adam, een Kaïn-en-Abel-cyclus, een Abraham-cyclus, een Jakob-cyclus, en de profeet Bileam. Bij een eerste benadering valt op dat ze meermaals de Bijbelse thema's bevatten van zegening, maaltijd, offer en heilige plaats:

- zegening: zegening door God van het offer van Abel, Gods zegen over Abraham en zijn geslacht, de zegen over Jakob door zijn vader en door de engel, de zegenspreuk van de profeet Bileam;
- maaltijd: de maaltijd die door Abraham wordt voorgezet aan zijn gasten (de zogenaamde *philoxenia*), de maaltijd die door Jakob wordt bereid voor zijn vader Isaak;

- offer: het offer van Abel, het offer van Abraham, de offerplek van Abel, de berg Moria waar Abraham zijn zoon offerde;
- heilige plek: de heilige plek van Mamre waar God Zijn Drieëenheid openbaart, de heilige plek van het altaar waarop Abraham zijn zoon offert, de heilige plekken van de Droom en de Worsteling van Jakob, en als zodanig, in de vorm van de opgerichte wijs-teen, door hem gezalfd.

Al deze thema's van zegening, maaltijd, offer en heiliging van een plek kunnen in de leefwereld van religieuzen in de twaalfde eeuw niet anders dan verwijzen naar de Eucharistie, met name vanwege de vermelding in de Canon van de Mis van het offer van Abel en het offer van Abraham, waarbij onmiddellijk gedacht wordt aan de typologische lezing van deze oud-testamentische gebeurtenissen bij de kerkvaders. In het vervolg van deze studie zullen hiervoor nog meer argumenten worden aangevoerd.

Altaarzijde: Kaïn en Abel brengen hun offer. Het offer van Abel wordt door God (zegenende hand) ontvangen (Genesis 4,3-5).

Noordzijde: Kaïn doodt Abel (Genesis 4,8).

Raamzijde: God ondervraagt Kaïn (Genesis 4,9-15).

Zuidzijde: De afstammelingen van Kaïn (Genesis 4,17-24).

Het Abel-kapiteel

De Kaïn en Abel-cyclus is in Maastricht afgebeeld volgens een klassieke iconografie, die men aantreft op de mozaïeken van Venetië, op een met het Maastrichtse kapiteel zeer verwant kapiteel in Vézelay, eveneens uit de twaalfde eeuw,³⁹ en op kapitelen in Moissac, Aulnay en San Quirce (Spanje). Op het draagaltaar van Stavelot, uit de twaalfde eeuw, draagt Abel een schaapje op aan God; opmerkelijk is de sterke overeenkomst met de iconografie van het Maastrichtse kapiteel: de offergave van Abel is gewikkeld in een doek, op precies dezelfde manier als op ons kapiteel afgebeeld.⁴⁰

De plaats van de kapitelen in de kooromgang van de kerk, op het priesterkoor, maakt dat ze vanuit de kerk nauwelijks te zien zijn, hoogstens van één zijde, en in ieder geval niet van nabij aan alle zijden bekeken kunnen worden. Dit betekent dat ze, zoals Elizabeth den Hartog ook terecht stelt, bedoeld waren voor de kanunniken, en niet voor het kerkvolk.

Supra quæ propitio ac sereno vultu respicere digneris, et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es munera pueri tui justi Abel, et sacrificium patriarchæ nostri Abrahæ, et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam.

Wil het beschouwen met een genadig en welwillend oog en aanvaarden, zoals Gij de gaven van Uw dienaar Abel, de gerechte, hebt willen aanvaarden, en het offer van onze aartsvader Abraham, en het heilig offer, de smetteloze offerande, die Uw hogepriester Melkisedek U aanbood.

Daarbij is de uitdrukking *respicere digneris* een rechtstreekse verwijzing naar de zinsnede in Genesis 4,4 (Vulgaat), over de aanvaarding van het offer van Abel: *respexit Dominus*.

In de Middeleeuwen werden de offers van Abel en Abraham beschouwd als voorafbeeldingen van het offer van Christus. De liturgist Durandus van Mende († 1296) zegt het met evenveel woorden:

‘Wat wordt er immers uitgedrukt door de gave van Abel, die een offer brengt uit de eerstgeborenen van zijn kudde, anders dan Christus, ‘de eerstgeborene van vele broeders’ (Romeinen 8,29), die misdadig werd gedood door het volk van Juda, zoals Abel uit jaloersheid werd gedood door zijn broeder? [...] Wat wordt er aangeduid door het offer van Abraham, die zijn beminde en enige zoon offert, anders dan het lijden van Christus? De Apostel zegt erover: ‘Zijn eigen Zoon heeft God niet gespaard, maar Hij heeft Hem overgeleverd ten bate van allen’ (Romeinen 8,32). ‘Dit is’, zo zegt Hij, ‘Mijn beminde Zoon in Wie Ik welbehagen heb’ (Matteüs 17,5)’.⁴¹

Paus Gregorius de Grote (590-604) zei het reeds eeuwen tevoren: ‘Om het lijden van Christus af te beelden, bracht Abel het offer van een lam’.⁴² En ook de eigentijdse Hugo van Saint-Victor († 1142) schrijft: ‘In de dood van Christus is dit beeld vervuld: uit afgunst doodde Kaïn zijn broer Abel’.⁴³ De liturgie verschaft ons dus de eerste uitleg. Abel is bij uitstek de rechtvaardige, wiens offer door God welwillend wordt aanvaard, waarmee hij de voorafbeelding van Christus is.

Zowel in de iconografische traditie sinds de Oudheid als in de interpretatie van de kerkvaders en de middeleeuwse liturgie wordt het Offer van Abel gezien als een prefiguratie van het offer van Christus, en dus als een voorafbeelding van de Eucharistie, het offer dat op het altaar sacramenteel wordt voltrokken.⁴⁴

Het Abraham-kapiteel

Altaarzijde: Bezoek van de drie engelen aan Abraham (Genesis 18,1-15). Gedeelte van een inscriptie: + qve trin... (de Drieëenheid ...).

Zuidzijde: Abraham biedt de drie engelen een maaltijd aan. Inscriptie: veneratur et orat (... hij vereert en hij bidt).

Raamzijde: Het Offer van Abraham (Genesis 22,1-19). Abraham offert zijn zoon Isaak, maar zijn zwaard wordt door een engel tegengehouden. Een ram zit in het struikgewas verstrikt. Inscriptie: cessat spectat vivum (hij stopt, en ziet hem levend).

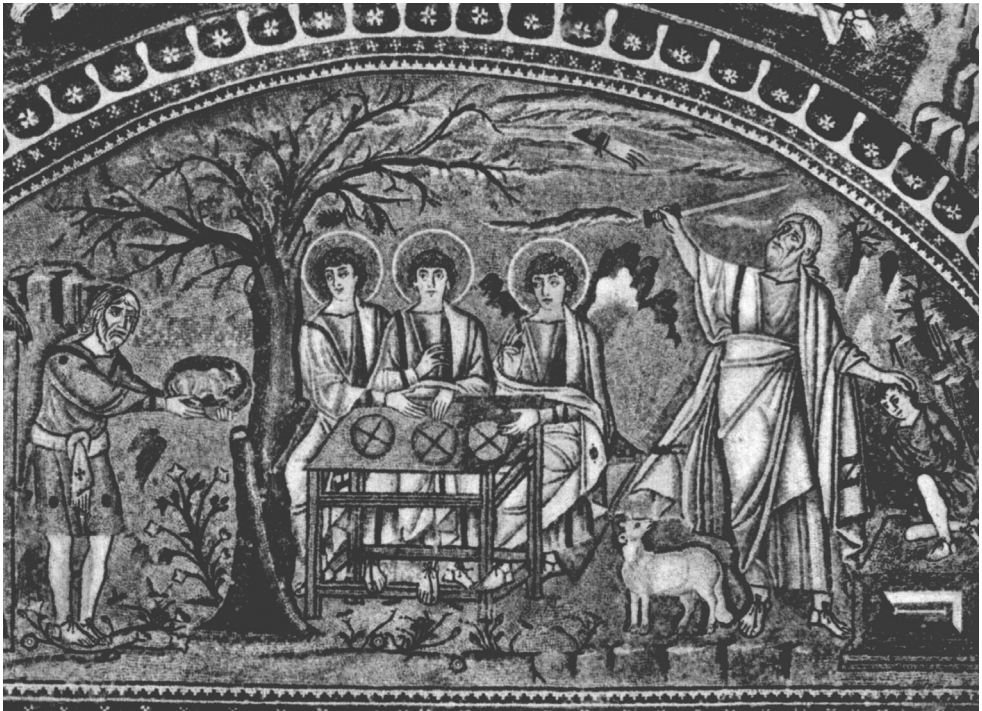

Noordzijde: Abraham offert de ram op het altaar. Inscriptie: maneat tibi natus (uw zoon blijve bij u).

Het Abraham-kapiteel geeft twee episodes uit het leven van Abraham weer, die in de Schrift vrij ver uit elkaar liggen, allereerst het tafereel van de Drie Bezoekers bij de Eik van Mamre (Genesis 18,1-15), en daarna het Offer van Abraham (Genesis 22,1-13). De combinatie van de twee taferelen moet bewust gekozen zijn omwille van de thematiek die de opdrachtgevers van de beeldhouwers aan de kapitelen van Maastricht hebben gegeven.

Zowel de cyclus van de Drie Bezoekers als die van het Offer van Isaak zijn klassieke iconografische thema's. De Drie Bezoekers zijn o.a. afgebeeld in de San Marco van Venetië, het Offer van Isaak in de handschriften 'Genesis van Wenen' en de 'Genesis van Millstatt',⁴⁵ op de romaanse kapitelen van Moissac, Conques, de Saint-Sernin in Toulouse, de San Pedro de la Nave (Spanje) en Jaca (Spanje), en op de muurschilderingen van de San-

Isidoro in León (Spanje). De combinatie van beide thema’s (de Drie Bezoekers bij de eik van Mamre en het Offer van Abraham) is al even klassiek, bijvoorbeeld op de mozaïeken van het presbyterium van de San Vitale in Ravenna (gewijd in 548), waar aan de zuid-west-kant van het altaar de offers van Abel en Melkisedek zijn afgebeeld, en aan de noord-oost-zijde op één tafereel een volledige Abraham-cyclus is weergegeven: van links naar rechts Sara staande in de deuropening, Abraham die de Drie Bezoekers ontvangt en een maaltijd aanbiedt (de *philoxenia*), en geheel rechts Abraham die zijn zoon Isaak gaat offeren, terwijl de ram al in de struik gevangen zit, met andere woorden, precies dezelfde iconografie in precies dezelfde volgorde als op het Maastrichtse kapiteel. Dat in Ravenna juist deze iconografie is aangebracht in het presbyterium, aan weerszijden van het altaar, zegt voldoende over de eucharistische interpretatie die men eraan hechtte.

De Abraham-cyclus van de San Vitale van Ravenna (548). Sara in de deuropening, geheel links, ontbreekt op deze foto (afbeelding uit: F. van der Meer, Christine Mohrmann, *Atlas van de oudchristelijke wereld*, Amsterdam-Brussel 1961, afb. 447).

Het tafereel van de *philoxenia*, het gastmaal voor de Drie Bezoekers, verwijst allereerst naar de Eucharistie, een klassiek thema in de christelijke iconografie, anderzijds naar de Drieëenheid, zoals ook blijkt uit de fragmentarische inscriptie op het Maastrichtse kapiteel: + QVE TRIN... ('de Drieëenheid ...').

Het Offer van Abraham wordt reeds door de Heilige Schrift in verband gebracht met het offer door God van Zijn enige Zoon (Romeinen 8,32; Hebreëen 11,17-19), en daarna door alle kerkvaders en de christelijke auteurs die erover geschreven hebben. Tijdgenoot Hugo van Saint-Victor († 1142) zegt erover:

‘Vervuld is nu in hogere zin wat Abraham deed, die zijn zoon Isaak op het altaar op een stapel hout legde, om hem als offer aan God op te dragen. Dit betekende dat de mensheid haar zoon Christus, naar het vlees uit haar geboren, op het kruis ten offer zou brengen aan God’.⁴⁶

Het offer van Abraham is daarmee tevens een typologische voorafbeelding van de Eucharistie. Al sinds de Oudheid wordt in de iconografische traditie van de christelijke kunst het Offer van Abraham in verband gebracht met het offer van Christus en dus met de Heilige Eucharistie.⁴⁷ Het presbyterium van de Sant’Apollinare in Classe in Ravenna, van ca. 677, toont Melkisedek aan het altaar, met links naast hem Abel die een lam offert, en rechts naast hem Abraham die zijn zoon Isaak offert. Dat dit mozaïek is aangebracht in het presbyterium onderstreept wederom de relatie van deze afbeelding met de Eucharistie. De combinatie in één iconografie van de drie offers van Abel, Melkisedek en Abraham is immers precies die verbinding die de liturgie in de eerste Canon ook legt.

Maar niet alleen in de Canon van de Mis, ook in de pefatie die in de Middeleeuwen gezongen werd bij de altaarwijding, werden de drie aartsvaders die op onze kapitelen voorkomen, Abraham, Isaak en Jakob, te samen vermeld in verband met de oprichting van een altaar:

‘Verleen ook Uw genade aan hetgeen Abraham, de vader van het geloof, heeft opgericht als voorafbeelding van onze verlossing, om zijn zoon te offeren, aan hetgeen Isaak ten overstaan van Uw majesteit heeft gesticht [*verwijzing naar de Godsverschijning aan Isaak en de bouw door deze van een altaar: Genesis 26,23-25*], aan hetgeen Jakob heeft opgericht, toen hij in een groot visioen de Heer zag [*verwijzing naar de Droom van Jakob; zie hierna*], opdat Gij hen, die hier bidden, wilt verhoren, opdat Gij de gaven die hier geofferd worden, wilt aanvaarden, opdat Gij wilt zegenen wat op dit altaar gelegd wordt, alsmede het gezegende dat van hier uitgedeeld wordt’.⁴⁸

Hiermee benaderen we de essentie van het iconografisch programma van de twee kapitelen van de Abraham- en de Jakob-cyclus. Beide verwijzen naar de heiligheid van de plaats waar het offer gebracht wordt.

Tenslotte, maar dit terzijde: Abraham is zonder twijfel de vader van het geloof. Zo wordt hij in de joods-christelijke traditie ook altijd beschouwd, bijvoorbeeld bij Augustinus, die in zijn doopcatechese schrijft: ‘Abraham, een vroom en gelovig dienaar van God,

De offers van Abel, Abraham en Melkisedek als voorafbeeldingen van de Eucharistie op een mozaïek van het presbyterium van de Sant'Apollinare in Classe in Ravenna (ca. 677) (afbeelding uit: Claudio Marabini, De mozaïeken van Ravenna, Alphen aan den Rhijn [1989], p. 73).

werd uitgekozen als degene aan wie het geheim van Gods Zoon getoond zou worden, zodat omwille van de navolging van zijn geloof, alle gelovigen uit alle volken zijn kinderen zouden gaan heten'.⁴⁹ En: 'Abraham werd verkozen tot de vader van alle volkeren die zijn geloof navolgen'.⁵⁰ Onder 'geloof' verstaat Augustinus natuurlijk alleen het christelijk geloof, want daarnaast bestaat er in zijn zienswijze immers slechts 'ongeloof'. Abraham voorstellen als de vader van de drie monotheïstische godsdiensten⁵¹ is een anachronisme, bovendien geen christelijk gedachtegoed, maar pas tegen het einde van de negentiende eeuw in Europa gepopulariseerd door de Nederlandse islamoloog Snouck Hurgronje,⁵² en door de Islam zelf afgewezen.⁵³ Deze zienswijze veronderstelt namelijk dat het christendom beschouwd wordt als 'een' religie, dat wil zeggen één van de vele religies, en daar kan in de denkwereld van de *christianitas* van de twaalfde eeuw beslist geen sprake van zijn. Als Petrus Venerabilis, abt van Cluny van 1122 tot 1156, in 1143 in Spanje de eerste vertaling in Europa laat maken van de Koran, en er ook een exemplaar van toestuurde aan Bernardus van Clairvaux, dan bewijst dit enerzijds dat de Islam, zelfs bij een cultureel centrum als de abdij van Cluny, totaal onbekend is, en anderzijds dat de grote abt van het machtige Cluny deze opdracht niet heeft gegeven vanuit een (anachronistische) wens tot interreligieuze dialoog, maar slechts om de Islam, beschouwd als een dwaling, beter te kunnen weerleggen, zoals hij stelt in zijn geschrift 'Tegen de verderfelijke secte van de Saracenen', even duidelijk van toon als zijn pamflet 'Tegen de Joden'.⁵⁴ Nog in 1890 vindt J.P. Migne, de bezorger van de *Patrologia Latina*, het niet nodig de Latijnse tekst van deze eerste Koran-vertaling af te drukken, aangezien de Koran, zo zegt hij, in het geschrift van

Petrus Venerabilis voldoende weerlegd is.⁵⁵ Ondanks de harde toon, verzekert Petrus Venerabilis in de inleiding op zijn geschrift over de Islam dat zijn bedoeling vredelievend is, en gericht, niet op geweld, maar op weerlegging, overtuiging en bekering:

‘Ik kom naar u toe, niet, zoals de onzen vaak doen, met wapens, maar met woorden, niet met geweld, maar met argumenten, niet gedreven door haat, maar door liefde; door een zodanige liefde als die tussen christenen en niet-christenen moet zijn, een zodanige liefde zoals die bestond tussen onze apostelen en de heidenen van destijds die zij tot de wet van Christus opwekten, een zodanige liefde zoals die bestaat tussen zij die God, de Schepper en heerser van alles dienen, en zij die nog het schepsel, maar niet de Schepper dienen’.⁵⁶

Het Jakob-kapiteel

Altaarzijde: links: Jakob wordt door zijn vader Isaak gezegend (Genesis 27,1-29). Rechts: Esau verkoopt het eerstegeboorterecht aan Jakob voor een bord linzensoep (Genesis 25,29-34). Gedeelte van een inscriptie: ...dennis hec (onvolledig, dus onvertaalbaar tekstfragment).

Zuidzijde: de droom van Jakob in Betel, waarin hij een ladder naar de hemel ziet (Genesis 28,10-19). Hierbij hoort de inscriptie op de raam- en noordzijde: + ethereos cetus cer-/nit per somnia letus (hij ziet met vreugde de hemelse scharen in zijn slaap). Rechts op deze zijde, de worsteling van Jakob met de engel (Genesis 32,23-32).

Raamzijde: Jakob keert huiswaarts, met een kudde schapen die wordt voortgedreven (Genesis 32,1-22).

Noordzijde: Jakob en Esau verzoenen zich (Genesis 33,1-11). Hierbij hoort de inscriptie op de zuidzijde: sumit dona parentis (hij neemt de geschenken van zijn bloedverwant aan).

Op dit kapiteel staan verschillende episodes uit het leven van Jakob, die ook in het boek Genesis ver uit elkaar staan. Op de altaarzijde, rechts, is allereerst de verkoop van het eerstgeboorterecht door Esau aan Jakob voor een bord linzensoep afgebeeld (Genesis 25,29-34), en links daarvan, de zegen van Jakob door Isaak (Genesis 27,1-29); aan de zuidzijde, links, de Droom van Jakob te Betel (Genesis 28,10-22), en rechts daarvan de Worsteling met de Engel, waarbij Jakob de naam Israël ontvangt (Genesis 32,23-33); op de raamzijde en op de noordzijde van het kapiteel trekt Jakob met zijn kuddes huiswaarts (Genesis 32,1-22) en verzoent hij zich met zijn broer Esau (Genesis 33,1-11).

De iconografie van de verwerving van het eerstgeboorterecht komt voor in het handschrift ‘Genesis van Millstatt’.⁵⁷ De zegening van Jakob door Isaak staat op mozaïeken in de Santa Maria Maggiore in Rome uit de vijfde eeuw,⁵⁸ op een twaalfde-eeuws kapiteel in de abdijkerk van Vézelay,⁵⁹ maar is verder toch vrij zeldzaam in de middeleeuwse kunst. Veelvuldiger voorkomend is het thema van de Droom van Jakob, bijvoorbeeld in de Genesis van Millstatt,⁶⁰ en dat van de Worsteling met de Engel, bijvoorbeeld op een kapiteel van Vézelay.⁶¹ Een volledige Jakob-cyclus uit de vijfde eeuw is te zien in de Santa Maria Maggiore in Rome, en in de Genesis van Wenen uit de zesde eeuw. De cyclus van de droom van Jakob, de worsteling met de engel en de zalving van de steen van Betel is afgebeeld op een reliëf in de kathedraal van Gerona (Spanje).⁶² De verzoening van de twee broers Jakob en Esau daarentegen is in de romaanse iconografie zo zeldzaam, dat er, mij althans, geen andere voorbeelden van bekend zijn dan de kapitelen van Maastricht.

Kerkwijding en altaarwijding

Antifoon Ecce odor (CAO 2533) antifoon van de metten van Kerkwijding

liturgische tekst

Ecce odor filii mei sicut odor
agri pleni, cui benedixit
Dominus.

vertaling

Ja, de geur van mijn zoon is
als de geur van een akker die
door de Heer is gezegend.

Bijbelse bron (naar de Vulgaat)

Genesis 27,27: ecce odor filii
mei sicut odor agri cui
benedixit Dominus.

Antifoon Vidit Jacob scalam (CAO 5415) antifoon van de metten van Kerkwijding

liturgische tekst

Vidit Jacob scalam, summitas
ejus cælos tangebat, et
descendentes angelos. Et
dixit: Vere locus iste sanctus
est.

vertaling

Jakob zag een ladder, waarvan
de top de hemel raakte, en
engelen die neerdaalden. En
hij zei: waarlijk, deze plaats
is heilig.

Bijbelse bron (naar de Vulgaat)

Genesis 28,12: viditque in
somnia scalam stantem super
terram, et cacumen illius
tangens cælum, angelos
quoque Dei ascendentes et
descendentes per eam;
Genesis 28,17: Quam
terribilis inquit est locus iste.

Antifoon Mane surgens Jacob (CAO 3691) antifoon van de lauden van Kerkwijding		
<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
Mane surgens Jacob erigebat lapidem in titulum, fundens oleum desuper, votum vovit Domino. Vere locus iste sanctus est, et ego nesciebam.	Jakob stond 's morgens op, en zette de steen overeind als een wijsteen, goot er olie over uit, en legde aan de Heer een gelofte af. Waarlijk, deze plaats is heilig, en ik wist het niet.	Genesis 28,18: surgens ergo mane tulit lapidem ... et erexit in titulum fundens oleum desuper; Genesis 28,20: vovit etiam votum; Genesis 28,17: quam terribilis inquit est locus iste; Genesis 28,16b: et ego nesciebam.
Responsorium Mane surgens Jacob (CAO 7126) responsorie van de metten van Kerkwijding		
<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
Mane surgens Jacob erigebat lapidem in titulum, fundens oleum desuper, votum vovit Domino. Vere locus iste sanctus est, et ego nesciebam. V. Cumque evigilasset Jacob a somno, ait. Vere.	Jakob stond 's morgens op, en zette de steen overeind als een wijsteen, goot er olie over uit, en legde aan de Heer een gelofte af. Waarlijk, deze plaats is heilig, en ik wist het niet. V. Toen Jakob uit de droom ontwaakte, zei hij. Waarlijk.	Genesis 28,18: surgens ergo mane tulit lapidem ... et erexit in titulum fundens oleum desuper; Genesis 28,20: vovit etiam votum; Genesis 28,17: quam terribilis inquit est locus iste; Genesis 28,16b: et ego nesciebam; Genesis 28,16a: Cumque evigilasset Jacob de somno, ait.
Responsorium Dum exiret (CAO 6540) responsorie van de metten van Kerkwijding		
<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
Dum exiret Jacob de terra sua, Vidit gloriam Dei et ait: Quam terribilis est locus iste! Non est hic aliud, nisi domus Dei et porta cœli. V. Vere Dominus est in loco isto, et ego nesciebam. – Quam terribilis.	Toen Jakob uit zijn land wegtrok, zag hij de heerlijkheid van God, en zei: Hoe ontzagwekkend is plaats. Dit kan niets anders deze zijn dan het huis van God en de poort van de hemel. V. Waarlijk, de Heer is op deze plaats, en ik wist het niet. –Hoe ontzagwekkend.	Genesis 28,10: Igitur egressus Jacob de Bersabee ... ; Handelingen 7,55: vidit gloriam Dei; Genesis 28,17: Quam terribilis inquit est locus iste, non est hic aliud nisi domus Dei et porta cœli; Genesis 28,16b: Vere Dominus est in loco isto et ego nesciebam.
Introitus Terribilis est locus iste introitus van de mis van Kerkwijding		
<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
Terribilis est locus iste, hic domus Dei est et porta cœli: et vocabitur aula Dei.	Hoe ontzagwekkend is deze plaats. Dit is het huis van God en de poort van de hemel, en het zal genoemd worden huis van God.	Genesis 28,17-18: Terribilis est locus iste. Non est hic aliud nisi domus Dei et porta cœli.

Responsorium Terribilis est locus iste (CAO 7763) responsorie van de vespers of van de metten van Kerkwijding

<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
<i>Terribilis est locus iste, non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli</i> Vere etenim Dominus est in loco isto, et ego nesciebam. V. Cumque evigilasset Jacob de somno, ait-Vere.	Ontzagwekkend is deze plaats! Dit kan niets anders zijn dan het huis van God en de poort van de hemel. Waarlijk, de Heer is op deze plaats, en ik wist het niet. V. Jakob werd wakker, en riep uit.	Genesis 28,17: Quam terribilis inquit est locus iste, non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli; Genesis 28,16b: Vere Dominus est in loco isto et ego nesciebam; Genesis 28,16a: Cumque evigilasset Jacob de somno, ait.

Responsorium O quam metuendus (CAO 7286) responsorie van de metten van Kerkwijding

<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
<i>O quam metuendus est locus iste. Vere non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli. V.</i> [iverschillende verzen]	O hoe ontzagwekkend is deze plaats! Dit kan niets anders zijn dan het huis van God en de poort van de hemel.	Genesis 28,17: quam terribilis inquit est locus iste, non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli.

Antifoon O quam metuendus (CAO 4065) antifoon van de vespers en de lauden van Kerkwijding

<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
<i>O quam metuendus est locus iste. Vere non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli.</i>	O hoe ontzagwekkend is deze plaats! Dit kan niets anders zijn dan het huis van God en de poort van de hemel.	Genesis 28,17: quam terribilis inquit est locus iste non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli.

Antifoon Vere locus iste sanctus est (CAO 5366) antifoon van de vespers van Kerkwijding

<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
<i>Vere locus iste sanctus est et porta cæli.</i>	Waarlijk, deze plek is heilig en de poort van de hemel.	Genesis 28,17: quam terribilis inquit est locus iste, ... et porta cæli.

Antifoon Non est hic (CAO 3913) antifoon van de metten van Kerkwijding

<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
<i>Non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli.</i>	Dit kan niets anders zijn dan het huis van God en de poort van de hemel.	Genesis 28,17: non est hic aliud nisi domus Dei et porta cæli.

Antifoon Erexit Jacob lapidem (CAO 2665) antifoon van de metten van Kerkwijding

<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
<i>Erexit Jacob lapidem in titulum, fundens oleum desuper.</i>	Jakob zette de steen overeind als een wijsteen, en goot er olie over uit.	Genesis 28,18: lapidem ... erexit in titulum, fundens oleum desuper.

Is het verwonderlijk, na al wat hiervoor gezegd is, dat de kerkelijke traditie, voor de liturgie van kerk- en altaarwijding, naast de voor de hand liggende ontleningen aan de ark van Mozes en de tempel van Salomo, de persoon van Zacheüs (Lucas 19) en het Hemels Jeruzalem (Openbaring 21-22), bij herhaling teksten ontleent aan de Bijbelse Jakob-cyclus? De gezangen en teksten van kerk- en altaarwijding in de Middeleeuwen bevatten opmerkelijk veel verwijzingen naar de Jakob-cyclus (zie kadertekst). Volgens een van de oudste liturgische bronnen, het negende-eeuwse handschrift van Compiègne, werden in de tweede nocturne van het officie van Kerkwijding de volgende antifonen gezongen:

- *Non est hic aliud nisi domus*, met de psalm *Quam dilecta*;
- *Vidit Jacob scalam summitas*, met de psalm *Fundamenta*;
- *Erexit Jacob lapidem in titulum*, met de psalm *Domine Deus salutis*.⁶³

In het negende-eeuwse handschrift uit Compiègne verwijzen de antifonen van de lauden eveneens naar de Jakob-cyclus:

- *O quam metuendus est*;
- *Mane surgens Jacob erigebat*;
- *Ecce odor filii mei sicut odor*.⁶⁴

Deze antifonen zijn in Rome in de dertiende eeuw nog steeds dezelfde.⁶⁵ Bovendien werden daar, in de Tweede Nocturne, de volgende responsoria gezongen:

- *O quam metuendus est locus iste. V. Hec est domus Domini. R. Vere non est hic*;
- *Mane surgens Jacob. V. Cumque evigilasset. Vere*.⁶⁶

Ook in het tiende-eeuwse antifonale van Hartker, en in de andere middeleeuwse antifonalia gepubliceerd door Hesbert, vinden we dezelfde antifonen.⁶⁷ Bisschop Durandus van Mende († 1296) vermeldt in zijn *Rationale* dat bij het Alleluia van de mis van Kerkwijding het vers *O quam metuendus est* gezongen werd.⁶⁸ Dezelfde tekst werd in de tiende en in de twaalfde eeuw ook gebruikt voor de antifoön die gezongen werd tijdens het inschrijven van het alfabet.⁶⁹ Het zal niemand meer verwonderen, wanneer wij constateren dat ook in de middeleeuwse liturgie van Kerkwijding in de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht, dezelfde gezangen en teksten uit de Jakob-cyclus gebruikt werden.⁷⁰

Niet alleen bij een kerkwijding, ook bij een altaarwijding werd teruggegrepen op de Jakob-cyclus. Al in de tiende eeuw werd in het gebed bij de zegening van de altaarsteen verwezen naar de steen van de aartsvader Jakob:

‘Verhoor ons, God onze Heiland, aanvaard bereidwillig de gave van onze gebeden, en besprenkel dit altaar, bereid voor het vieren van de Heilige Geheimen, met de geur van een hemelse zalf, en stort er de geuren van de goddelijke heiliging over uit, en zoals Gij de steen van de aartsvader Jakob door de uitgieting van zalf hebt gewijd, stort ook zo over deze steen die tot altaarsteen bewerkt is, de genade van

de hemelse zegening uit, zodat, terwijl op de steen de geheimen van het Heilig Li-
chaam voor U worden voltrokken, de zonden van hen die er om vragen worden
uitgewist, en dat voor hen die het verdienen de eeuwige genade moge vloeien’.⁷¹

In de Middeleeuwen werden altaren drie- of viermaal gezalfd, met catechumenenolie en met chrisma. De antifonen en psalmen die hierbij gezongen werden, waren sinds de Ka-
rolingische tijd tot het einde der Middeleeuwen bijna altijd dezelfde. Bij de eerste zalving
werd meestal gezongen de antifoon *Erexit Jacob lapidem in titulum*, met psalm 83: *Quam di-
lecta*. Bij de tweede zalving zong men doorgaans *Mane surgens Jacob*, met psalm 45: *Deus
noster refugium et virtus*. Bij de zalving met chrisma zong men *Ecce odor filii mei*, met psalm
86: *Fundamenta ejus in montibus sanctis*, maar ook wel *Vidit Jacob scalam*. Na de zalving werd
het altaar bewierookt, ofwel door de bisschop rond het altaar te laten gaan, ofwel door
wierook te branden op de vier hoeken van het altaar en in het midden. Ook hier kon
(heel toepasselijk, gezien de sterke geur van de wierook) de antifoon *Ecce odor filii mei* (‘de
lichaamsgeur van mijn zoon!’) gezongen worden.⁷² Tijdens de plechtigheid van Kerkwij-
ding zalfde de bisschop het altaar met heilige olie, in het midden en op de vier hoeken,
terwijl de antifoon *Erexit Jacob* gezongen werd, met de psalm *Quam dilecta*, daarna de anti-
foon *Mane surgens Jacob*, met de psalm *Fundamenta*, waarna de bisschop de hoeken en de
zijden van het altaar zalfde.⁷³ Bij de bewieroking van het altaar werd de antifoon *Ecce odor*
gezongen, met de psalm *Fundamenta*.⁷⁴

De liturgische verbindingen van de Jakob-cyclus met kerk- en altaarwijding worden uit-
drukkelijk gelegd, niet alleen door de gebeden en de gezangen, maar ook door de mid-
deleeuwse commentatoren zelf. Zo geeft de liturgist Sicardus van Cremona (1150-1215)
in zijn *Mitræle* een beschrijving van een kerkwijding en een altaarwijding in zijn tijd.
Niet alleen vermeldt hij dat tot drie keer toe de antifoon *Erexit Jacob lapidem in titulum* ge-
zongen wordt, en bij de altaarzalving tot drie keer toe de antifoon *Ecce odor filii mei*, maar
ook in zijn commentaar verwijst hij herhaaldelijk naar de Jakob-cyclus.⁷⁵ De liturgist
Durandus van Mende († 1296) beschouwt het visioen van Jakob als een beeld van de
kerk. Jakob zag de engelen op de ladder naar boven en beneden gaan, zo zegt hij, en dat
betekent dat hij in één visioen de hele kerk zag. En hij richtte een steen op, dat wil zeg-
gen Christus, de hoeksteen en het fundament. Daar profeteerde Jakob : ‘Ontzagwek-
kend is deze plaats. Dit kan niets anders zijn dan het huis van God en de poort van de
hemel’. Daarom, zo zegt Durandus, luidt de introitus van de mis van Kerkwijding *Terri-
bilis est locus*.⁷⁶

De steen van Jakob wordt dan het beeld van het altaar van het Nieuwe Verbond. Het
altaar is ook het symbool van Christus: Hij is de steen die door Jakob als wijsteen is opge-
richt.⁷⁷ In zijn Zesde Preek over Kerkwijding legt Bernardus van Clairvaux, de grote tijd-
genoot van onze kapitelen, de verbinding tussen enerzijds de Schepping, het Paradijs, de

Eerste Adam, en de werklieden die de Schepping moeten beheren (alle afgebeeld op onze kapitelen), en anderzijds de Tweede Adam, Christus, de Kerk en de heiligheid van het kerkgebouw volgens het Visioen van Jakob:

‘De Heilige Schrift getuigt dat de Eerste Adam in den beginne in het Paradijs geplaatst werd om het te bewerken en te bewaken. Zo is ook de Tweede Adam [= *Christus*] in de kerk der heiligen, in de gemeenschap van de zijnen, ‘in de tuin des genoegens’ (Genesis 2,8) – want zijn genoeg is het bij de mensenkinderen te zijn –, zo, zeg ik, ‘is de Heer zelf op deze plek’ (Genesis 28,16) om ze te bewerken en te bewaken. En zoals ook, ‘wanneer de Heer de woning niet bouwt, de bouwlieden vergeefs werken’, zo ook ‘waakt de waker vergeefs, als de Heer de stad niet bewaakt’ (Psalm 127(126),1). Verder openbaart het visioen van de aartsvader dat op deze plek engelen omhoog stijgen en neerdalen. Ze stijgen omhoog om het aangezicht van de Vader te zien, ze dalen neer om voor ons te zorgen. Wat betekent dat? Hoe moeten wij hier verblijven, met hoeveel eerbied moeten wij op deze plek staan, waar God werkzaam is en ons behoedt, en waar de engelen opstijgen en neerdalen?’⁷⁸

Die ‘plek’, die ‘heilige plek’, ‘*locus iste*’, is het kerkgebouw dat gewijd wordt. ‘Deze plek, waar God werkzaam is’, zoals Bernardus zegt, wordt dan, met de woorden van Gueric van Igny, een andere tijdgenoot van de kapitelen († 1157), een plek van Gods ontmoeting naar de voorafbeelding van Jakob: ‘Heeft de Heer door de profeet Hosea niet van Jakob gezegd: ‘In Betel ontmoette hij God, en daar sprak God met hem’ (Hosea 12,4)?’⁷⁹

Bij de uiteindelijke verkondiging van het Evangelie aan alle volkeren past de bekering van de Joden. Maar geen spoor van antisemitisme, integendeel. Verzoening is altijd het hoofdthema geweest. In het Nieuwe Testament is het vooral Paulus, apostel van de niet-joodse volkeren, die het aan de orde stelt. Het thema is inderdaad perfect bijbels en uitmuntend paulijns: Christus heeft de twee werelden, die van de ‘onbesnedenen’, de heidenen, en die van de ‘besnedenen’, de Joden, één gemaakt, en de scheidsmuur tussen beide neergehaald (Efeziërs 3,11-22). Uit de twee, zegt Paulus, schept Christus één nieuwe mens (Efeziërs 3,15). Ook in de Romeinenbrief legt Paulus de nadruk op de redding van Israël, ja van héél Israël, krachtens de belofte door God aan de aartsvaders gezwoeren:

‘Al staan zij [*de Joden*] vijandig tegenover het Evangelie – maar dit is uw winst –, toch blijven zij Gods vrienden krachtens Zijn uitverkiezing, omwille van de aartsvaders. Want God heeft geen berouw over Zijn genadegaven noch over Zijn roeping’ (Romeinen 11,28-29).

Detail van het raam van de Stam van Jesse in de kathedraal van Chartres (midden twaalfde eeuw). Rechts, de profeet Bileam (inscriptie: Balaam propheta) en links één van de koningen die voorouders waren van de Messias (foto: auteur).

De verzoening van de twee broeders symboliseert inderdaad, zo schrijft ook Elizabeth den Hartog, de bekering van de Joden tot het christendom.⁸⁰ In zijn boek over de *Stad Gods* zegt Augustinus dat de twee broers Jakob en Esau staan voor de twee volken, Joden en Christenen. Echter, zoals reeds het geval was bij Jakob en Esau, zal ook hier de oudste de jongste dienen,⁸¹ een klassiek thema in de toenmalige opvattingen over wat wij tegenwoordig de interreligieuze dialoog tussen Christenen en Joden noemen. De oudste zoon, symbool voor het oudste volk, het volk der Joden, moet de jongste zoon, symbool voor het volk der Christenen, dienen. Immers, zo schrijft in de zevende eeuw Isidorus van Sevilla, zoals Jakob, toen zijn broer hem wilde doden, is gevlucht en naar een ander land is gegaan,

‘zo verliet ook Christus Zijn bloedverwanten naar het vlees, dat is het volk van Israël, en Zijn vaderstad, dat is Jeruzalem, en heel het land van Judea, en ging naar de volkeren, om Zich daar een kerk te vormen, opdat vervuld zou worden wat geschreven staat: ‘Het volk dat niet van Mij was, zal Ik mijn volk noemen. En het volk dat Ik niet liefhad, zal Ik liefhebben. Op de plaats waar gezegd werd dat zij mijn volk niet waren, zullen zij zonen van de levende God worden genoemd’ (Hosea 2,1.25, geciteerd door Romeinen 9,25-26).’⁸²

De in Maastricht afgebeelde verzoening van Jakob en Esau, en de vereniging van de twee schaapskudden, worden ook symbolisch vertaald in de oratie van Kerkwijding:

‘Almachtige, eeuwige God, die door Uw Zoon, de Hoeksteen, twee muren van verschillende herkomst, uit de besnijdenis [= de Joden] en de voorhuid [= de Christenen], en twee schaapskudden onder één en dezelfde Herder hebt verenigd, schenk Uw dienaren, door deze onze toegewijde viering, de onlosmakelijke band van de

liefde, opdat zij door geen enkele scheiding der geesten en geen enkel verval in slechtheid van elkaar gescheiden worden, zij die onder de hoede van de ene Herder één kudde vormen, en onder Uw bescherming in één schaapstal samen zijn’.⁸³

De tekst van de oratie verwijst duidelijk naar de zojuist geciteerde uitspraken van Paulus in de Efeziërsbrief. Er is dus geen sprake van tegenstelling, maar integendeel van verzoening. Natuurlijk, de oudere broer zal de jongere dienen, zo leerde reeds Isidorus van Sevilla in de zevende eeuw, maar slechts totdat ook het Joodse volk zich bekeert:

‘Er zal een tijd komen dat je het juk van je nek zal werpen en je zal losmaken, wanneer je, door de kennis van het geloof tot de genade van Christus bekeerd, de last van de wet zal afleggen, wanneer je niet meer de dienaar van het jongere volk genoemd zal worden, maar broeder in het geloof’.⁸⁴

Want, zoals Paulus reeds leerde, zo zegt ook Isidorus, heel Israël zal worden gered:

‘De eerste zegen van Isaak is gegeven aan het jongere volk van de Christenen, maar dat betekent niet dat de oudste zoon vergeten wordt, want wanneer de volheid der volkeren zal zijn bereikt, zal heel Israël gered worden’.⁸⁵

En wanneer, na Bernardus’ oproep tot de Tweede Kruistocht op 31 maart 1146 in Vézelay, er op instigatie van de monnik Radulfus pogroms uitbreken in het Duitse Rijnland, is het Bernardus zelf die de Joden in bescherming neemt. In een brief aan Henricus, bisschop van Mainz (1142-1153), vraagt hij hem een einde te maken aan de oproepen tot Jodenmoord door de monnik Radulfus. Argument is ook hier weer: bekering.

‘Triomfeert de kerk niet veeleer, dag na dag, door de Joden te overtuigen of te bekeren, dan door ze eens en voor altijd te doden met het zwaard?’

De Joden waren er Bernardus bijzonder dankbaar voor, zo schrijft later Joseph ha-Cohen van Avignon:

‘De Heer stuurde Bernardus, van Clairvaux in Frankrijk, die hen opriep met de woorden: Laten wij opgaan naar Sion, naar het Graf van onze Heiland, maar spreekt noch ten goede noch ten kwade tot de Joden, want hen aanraken is de oogaappel van de Heer aanraken, zij zijn immers Zijn gebeente en Zijn vlees’.⁸⁶

Geen spoor dus, in de opvattingen van de middeleeuwse christenheid, van ‘antisemitisme’, veeleer een wens tot bekering en uiteindelijk tot verzoening. Overigens is de term ‘antisemitisme’ een negentiende-eeuws neologisme, gevormd in 1879 door Wilhelm

Marr, en in datzelfde jaar al gebezigd door de uiterst onfrisse Berlijnse Antisemiten-Liga.⁸⁷ Het is dus een term die men voor de Middeleeuwen zeker niet kan gebruiken.

De Eucharistie voor alle volkeren

In het begin van deze studie is opgemerkt dat het thema van de Schepping, het Eerste Begin, uitdrukkelijk aanwezig is in de iconografie van de kapitelen van de Onze Lieve Vrouwekerk, en dat de Bijbelse kapitelen verwijzen naar de Eucharistie die op de heilige plek van het priesterkoor voltrokken wordt. Het zou, gezien hetgeen we weten over de theologie van de twaalfde eeuw, onwaarschijnlijk zijn als ook hier niet een iconografisch-theologische relatie werd gelegd. In het optimisme van de twaalfde eeuw is één van de grote hoofdgedachten immers het universalisme. De Blijde Boodschap is bestemd voor de hele Schepping, voor alle volkeren. Zoals Paulus in de Colossenzenbrief al zegt: ‘Het Evangelie wordt verkondigd aan heel de Schepping die onder de hemel is’ (Colossenzen 1,23), waarmee hij verwijst naar de uitdrukkelijke opdracht van Jezus die, met precies dezelfde woorden, luidt: ‘Verkondigt het Evangelie aan heel de Schepping’ (Marcus 16,15), of ook: ‘Het Evangelie moet verkondigd worden aan alle volkeren’ (Marcus 13,10). Het is ook de opdracht van de roomaanse Christus van Vézelay (1125-1130): ‘Gaaf dus en maakt alle volkeren tot Mijn leerlingen, en doopt hen in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest’ (Matteüs 28,19). Een dergelijke universalistische gedachte ligt ook ten grondslag aan het iconografisch programma van het enkele tientallen jaren eerder vervaardigde portaal van de abdijkerk van Moissac (ca. 1130), gedachte die men, aan de hand van de daar afgebeelde visioenen (Jesaja 6 en Openbaring 4), kan samenvatten in het *Sanctus*, de in de H. Mis opgenomen lofzang: *Pleni sunt caeli et terra gloria tua* (‘Hemel en aarde zijn vol van Uw heerlijkheid’). Gedachtegoed dat in het Cluniacenser Moissac overigens ook uitstekend past in de optimistische sfeer van de geslaagde Gregoriaanse Hervorming en de ‘Renaissance van de twaalfde eeuw’.⁸⁸ Dat universalisme gaat in de Bijbel terug tot Gods belofte aan de aartsvaders, en, heel opmerkelijk, precies dié aartsvaders die hier op de kapitelen van de Onze Lieve Vrouw zijn afgebeeld. In een commentaar op de profeet Micha schrijft de kerkvader Cyrillus van Alexandrië:

‘Aan de heilige aartsvaders Abraham en Jakob heeft God beloofd hun zaad talrijk te maken als de sterren aan de hemel. Daarom zal Hij geven wat Hij beloofd heeft. Zij zullen vaders van vele volkeren genoemd worden, want hun kinderen naar het vlees in Israël, maar ook die uit de belofte, zullen nakomelingen ontvangen. Dat zijn de kinderen van het geloof. Zij zijn uit de onbesnedenen, zoals men zegt [= *de Christenen*], en uit hen die volgens de Wet besneden zijn [= *de Joden*], als het ware tot een eenheid in de Geest versmolten. Er staat immers: ‘Niet allen die uit Israël

stammen, behoren tot Israël, maar de kinderen van de belofte worden als nageslacht beschouwd’ (Romeinen 9,6.8). Want allen die uit het geloof zijn, worden gezegend, samen met Abraham die geloofde’.⁸⁹

Inderdaad, zoals bisschop Cyrillus zegt, gezegend zullen zij zijn! Cyrillus, goed Bijbelkenner, zal ook opgemerkt hebben – en ook dat is van groot belang voor de uitleg van onze kapitelen – dat Gods belofte: ‘In uw zaad zullen alle volkeren der aarde gezegend worden’, enkel en alleen gegeven is aan Abraham en aan Jakob, en aan geen enkele andere persoon uit de Bijbel.⁹⁰ De *auctor intellectualis* van de kapitelen van de Onze Lieve Vrouw van Maastricht, ongetwijfeld eveneens een uitstekend Bijbelkenner, moet dit ook gezien hebben. Een universalistisch, mondiaal denken, dat ons niet mag verwonderen in deze twaalfde eeuw die zozeer verheven dacht over Gods Schepping. Deze profetie sluit dus het Joodse volk in.

Dan is het niet meer verwonderlijk dat de universalistische profetie van Maleachi: ‘Ik zal worden geëerd onder de heidenen van het oosten tot het westen. Overal ter wereld zullen zij voor Mij wierook branden en zuivere graanoffers brengen. Want mijn naam zal bekend zijn onder de volken, zegt de Heer van de hemelse legers’ (Maleachi 1,11), onder andere door Ireneüs van Lyon wordt beschouwd als de voorzegging, dat de Eucharistie bestemd is voor de alle volkeren omvattende Kerk:

‘Daarmee gaf hij heel duidelijk aan, dat het eerste volk niet meer aan God zou offeren, maar dat Hem voortaan een zuiver offer gebracht zou worden, en dat Zijn naam verheerlijkt zou zijn onder de volkeren’.⁹¹

Het Bileam-kapiteel

Kapiteel van de kooromgang: de profeet Bileam in discussie met zijn ezel.

Van de aartsvaders naar de profeet Bileam (vroeger Balaam genoemd) is een grote sprong in de tijd, van de oertijd van de aartsvaders naar een episode uit het einde van de woestijntocht van het volk Israël, wanneer het onder leiding van Mozes is aangekomen in de velden van Moab, aan de overzijde van de Jordaan. Het is ook een grote sprong in de Pentateuch, want we verlaten hier het boek Genesis, en openen het boek Numeri. Bileam,

een profeet uit het noorden, wordt door Balak, koning van Moab, gevraagd om een vloek uit te spreken over Israël. Na enig aandringen gaat Bileam op pad. Hij doet echter niet wat Balak wenst, maar wat God hem ingeeft. Hij weigert een vloek uit te spreken, spreekt tot vier maal toe een zegen uit over Israël, tot grote woede van Balak (Numeri 22 - 24), en spreekt dan de befaamde zegenspreuk uit: *‘Een ster komt op uit Jakob, een scepter rijst op uit Israël’* (Numeri 24,17), in de Vulgaat: *Orietur stella ex Jacob et consurget virga de Israel*.

Een heel andere Bileam verschijnt daarna in Numeri 31,8.16 en in Jozua 13,22; hij is dan een profeet die de Israëlieten tot afgodendienst verleidt en die gedood wordt. In deze traditie, en in enkele teksten van het Nieuwe Testament, wordt Bileam dan ook het prototype van de valse profeet, de dwaalleraar (2 Petrus 2,15; Judas 11; Openbaring 2,14).

De ‘valse’ Bileam speelt in de christelijke traditie echter geen enkele rol. Bij alle kerkvaders, bij alle christelijke auteurs, en in heel de christelijke iconografie wordt Bileam beschouwd als de profeet die het opkomen van de Jakobster profeteert als de aankondiging van de Messias. Bileam is dus een messiaanse heilsprofeet. Ook de Joodse exegese ziet de Jakobster van Bileam als de aankondiging van de geboorte van de Messias: in de Targum en de Midrasj wordt Bileams profetie messiaans uitgelegd: ‘wanneer een machtige koning zal heersen over het huis van Jakob’, zo zegt de Palestijnse Targum, ‘en de Messias verheven zal zijn, en de sterke scepter uit Israël, zal hij de vorsten van de Moabieten doden ...’.⁹² De voorspelling van Bileam wordt in verband gebracht met de Stam van Jesse (Jesaja 11,1-3) en de zegening van Jakob (Genesis 49,10). De ster wordt dus messiaans-christologisch verklaard. De tekst gaat, samen met de iconografie van Bileam, de interpretatie van de figuur van Bileam bepalen. Wie een zo prominente voorzegging van de Messias uitspreekt, kan natuurlijk nooit een valse profeet zijn... Bileam als ‘valse profeet’ speelt in de patristische, liturgische en iconografische traditie van de Westerse kerk dan ook geen enkele rol.

In de christelijke iconografie kent de afbeelding van Bileam drie modellen. De oudste is een staande Bileam wijzend op een ster, zoals afgebeeld in de catacombe van Cyriaca in Rome uit de tweede helft van de vierde eeuw, waar Bileam op een chrismon of een ster wijst.⁹³ Ook op een fresco in de Romeinse catacomben van Petrus en Marcellinus, uit de vierde eeuw, wijst hij naar de ster.⁹⁴

Al in de vroeg-christelijke kunst wordt de ster van Bileam vereenzelvigd met de ster van Betlehem, en dus in verband gebracht met de Epifanie. Daarom verschijnt Bileam in de Epifanie-iconografie vaak te samen met de Drie Wijzen, als een op de achtergrond staande profeet.⁹⁵ Dit is in de Karolingische Renaissance de opvatting van Rabanus Maurus, die de ster van Bileams profetie uitdrukkelijk interpreteert als de ster van de Wijzen.⁹⁶ En nog in het liturgisch Driekoningenspel van Munsterbilzen, uit het einde van de elfde eeuw, zingen de drie Wijzen, wanneer ze de ster zien:⁹⁷

In Oriente prævisa, quam Balaam ex
Judaica orituram prædixerat prosapia,
iterum præcedet nos lucida.

Moge de ster, die wij al in het Oosten
hebben gezien, van wie Bileams profetie
heeft voorzeggd dat zij zal oprijzen uit het
volk der Joden, nu weer stralend voor ons
uitgaan.

Dus ook in Munsterbilzen, heel dicht bij Maastricht, wordt, enkele decennia vóór de vervaardiging van de kapitelen van de kooromgang van Maastricht, Bileam, binnen een Epifanie-context, bezongen als een messiaanse heilsprofeet, aankondiger van de ster die de Wijzen leidt naar Betlehem.

Sarcofaag uit de San Sebastiano, aan de Via Appia in Rome, vierde eeuw, met rechts van de breuk de afbeelding van Bileam en zijn ezel, die wordt tegengehouden door een engel (afbeelding uit: Repertorium der christlich-antiken Sarkophage. Eerster Band, Rom und Ostia, Wiesbaden 1967, Tafel 43, nr. 176).

Een tweede iconografisch model, Bileam zittend op een ezel en tegengehouden door een engel met getrokken zwaard, vinden we op een sarcofaag uit de San Sebastiano, aan het begin van de Via Appia in Rome, uit de vierde eeuw.⁹⁸ Deze iconografie wordt in de romaanse Middeleeuwen het klassieke model om Bileam af te beelden. Zo is hij te zien op kapitelen in de Saint-Trophime in Arles, op een kapiteel in La Rochepot (bij Beaune), in de Saint-Lazare van Autun, in Jaca (Aragon, Spanje)⁹⁹ en in de San Isidoro te León (Spanje). Het bijzondere van de iconografie van Maastricht is dat de ezel zijn kop omdraait en tegen Bileam praat. Deze iconografie is zeldzaam, en is mij verder slechts bekend van een kapiteel van de kruisgang van Saint-Sauveur in Aix-en-Provence.¹⁰⁰

Beide iconografieën (Bileam die de ster van Bethlehem toont, en Bileam op de ezel) versmelten uiteindelijk. Op het prachtige kapiteel van de Saint-Andoche in Saulieu, uit de twaalfde eeuw, wordt Bileam afgebeeld zittend op zijn ezel, maar staat een stralende ster afgebeeld tussen de vleugels van de engel.

Een derde iconografisch model beeldt Bileam af als één van de profeten aan de Boom

Saulieu, Saint-Andoche, Bileam-kapiteel,
midden twaalfde eeuw.

van Jesse. Op het grote raam in de westelijke façade van de kathedraal van Chartres, dat de Stam van Jesse afbeeldt, uit 1145-1155, bijna dezelfde tijd als de kapitelen van Maastricht, figureert Bileam, staande, als één van de veertien profeten die de Messias aankondigen, naast de koningen die als de voorouders van de Messias gelden. Het is duidelijk dat hij hier een positieve rol belichaamt. Deze afbeelding is niet alleen interessant omdat ze uit ongeveer dezelfde tijd dateert als de kapitelen van Maastricht, maar ook

omdat de identificatie met Bileam zeker is, dank zij de tekstband die hij draagt en die hem identificeert als *Balaam propheta* (Bileam de profeet). Deze eretitel en de ereplaats in de Stam van Jesse tonen nogmaals aan dat Bileam geen valse, maar een authentieke profeet is.

Deze iconografische traditie wordt na de twaalfde eeuw nog voortgezet. In de *Speculum humanæ salvationis* (1342), gebaseerd op de in de Middeleeuwen wijdverspreide en zeer veelgelezen *Historica Scholastica* van Petrus Comestor (Peter de Eter, † 1178),¹⁰¹ wordt het Bileam-motief, samen met de Stam van Jesse en de Bron van Anna en Joachim, symbool voor de geboorte van Maria. Op een raam van de Brigittakerk van Legden (Westfalen, Duitsland), van ca. 1240-1250, wordt Bileam afgebeeld op zijn ezel bij de Stam van Jesse, met een tekstband waarop staat: *Orietur stella ex Jacob*. Nog in de veertiende eeuw wordt de voorzegging van de geboorte van Jezus afgebeeld op de façade van de kathedraal van Orvieto, in een kader van messiaanse typologieën.¹⁰² Tenslotte klinkt het in het laat-middeleeuwse Kerstliedje ‘Drie Koningen zagen een sterre’:

Drie koningen zagen een sterre,
een sterre van wondere pracht;
de sterre van Jakob, het teken,
zo lang aan de hemel verwacht.

39

Kortom, heel de patristische, de liturgische en de iconografische traditie, van de Oudheid tot de late Middeleeuwen, zonder ook maar één uitzondering, – want Bileam wordt nooit verbonden met andere iconografieën – beschouwt Bileam niet als een valse profeet, of als een dwaalleraar, maar als een messiaanse heilsprofeet, en plaatst hem in de context van de Epifanie, de Stam van Jesse of in een mariale context. Met deze positieve benadering van de iconografie van de profeet Bileam vervalt het argument van Elisabeth den Hartog om Bileam te duiden als de ‘kwade genius’.¹⁰³

Zoals reeds aangegeven, verwijst de profetie van Bileam in de christelijke traditie ook naar de Moeder Gods, Maria. Volgens een courante Middeleeuwse exegese wordt namelijk met de ‘ster uit Jakob’ niet Jezus, maar Maria bedoeld.¹⁰⁴ ‘De ster uit Jakob’, zo zegt Beda Venerabilis in de achtste eeuw, ‘dat is Maria. Een ster staat immers aan de hemel, en er gaat licht van uit. Zo is ook uit Maria het licht, dat is Christus, voortgekomen’.¹⁰⁵

Ook de laat-middeleeuwse *Biblia Pauperum*, die de iconografische motieven van de geboorte van Maria, de Stam van Jesse en de profeet Bileam met elkaar verbindt, identificeert Maria met de ster: ‘deze ster’, zo staat te lezen in één van de teksten die in een vijftiende-eeuwse gravure zijn verwerkt (zie afbeelding), ‘wordt terecht Maria genoemd, die door ons allen gegroet wordt, wanneer wij in de kerk zingen Ave Maris Stella’. Een andere mening vinden we bij een tijdgenoot van de kapitelen van Maastricht, de schrijver Petrus Comestor (Peter de Eter, † 1178), die speelt met de woorden *virga* (de scepter) en *virgo* (de Maagd), en ziet Maria als de scepter, en beschouwt de ster als de ster die de Wijzen leidt.¹⁰⁶ Het liturgisch gebruik van de Bileam-cyclus wijst in ieder geval op een mariale uitleg. De voorzegging van Bileam, *Orietur stella ex Jacob*, is de tekst van een responsorium dat in het kerkelijk officie gezongen werd zowel op donderdag van de quatertemperdagen in de Advent, op de vrijdag van de vierde week van de Advent (de oorspronkelijke Maria-tijd in de liturgie), als op het feest van Maria Boodschap.¹⁰⁷

<i>liturgische tekst</i>	<i>vertaling</i>	<i>Bijbelse bron (naar de Vulgaat)</i>
Orietur stella ex Jacob, et confringet omnes duces alienigenarum. exsurget homo de Israel, et *Et erit omnis terra. possessio ejus	Een ster zal opgaan uit Jakob, en een man zal opstaan uit Israël, en hij zal alle vreemde heersers verbrijzelen. *En heel de aarde zal zijn bezit zijn.	Numeri 24,17-18: Orietur stella ex Jacob et consurget virga de Israël, et percutiet duces Moab, vastabitque omnes filios Seth. Er erit Idumæa possessio ejus.

Is het dan verwonderlijk dat pal naast het Bileam-kapiteel het Maria-kapiteel van Heimo staat?

Het Heimo-kapiteel

De kapitelen van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht bevinden zich nog altijd *in situ*, volgens een iconografisch programma waar ook het zogenaamde Heimo-kapiteel deel van uitmaakt. Op dit kapiteel zien we, rechts, een deftig gekleed personage, door de inscriptie geïdentificeerd als Heimo, die geknielt een beeldhouwd kapiteel aanbiedt aan Maria. Het is niet bekend wie deze Heimo is. Misschien de architect, misschien de beeldhouwer? De discussie over de identiteit van Heimo is overigens nog steeds niet geluwd.¹⁰⁸

Afbeeldingen van aanbiddingen van bouwwerken of kunstwerken aan de patroon van de kerk zijn in de romaanse tijd zeldzaam. Op het altaar van Avenas (dép. Rhône) is een reliëf aangebracht, waarop afgebeeld staat hoe een knielende koning (herkenbaar aan zijn kroon), waarschijnlijk Lodewijk de Vrome, de legendarische stichter van de kerk, het kerkgebouw schenkt aan de plaatselijke patroonheilige, de H. Vincentius.¹⁰⁹ Op een kapiteel van de kathedraal van Autun biedt een (anonieme) bouwheer aan de bisschop

Kapiteel van de kooromgang: een knielende Heimo biedt Maria een beeldhouwd kapiteel aan (foto: Paul Mellaart).

Kapiteel van de kathedraal van Autun: een bouwheer biedt de bisschop het kerkgebouw aan.

Reliëf op het altaar in de kerk van Avenas: koning Lodewijk de Vrome schenkt het kerkgebouw aan de H. Vincentius, de plaatselijke patroonheilige.

de maquette van een kerkgebouw aan, dat tevens ontvangen wordt door een engel uit de hemel.¹¹⁰ En op twee afbeeldingen in de kathedraal van Monreale op Sicilië, namelijk een kapiteel in de kruisgang en een mozaïek in de kerk, biedt Willem II, koning van Sicilië van 1166 tot 1189) aan de H. Maagd Maria de kerk aan in de vorm van een maquette.

Signatures van romaanse opdrachtgevers of kunstenaars zijn eveneens spaarzaam gezaaid. In de Saint-Hilaire van Melle draagt een kapiteel de inscriptie: *Facere me Almericus rogavit* (ik ben gemaakt op verzoek van Almerik). De kruisgang van de abdij Moissac, van kort vóór 1100, draagt de naam van de opdrachtgever, abt Ansquitol: *Factum est claustrum istud tempore domni Ansquitilii abbatis* (‘deze kruisgang is gebouwd ten tijde van dom Ansquitolius, abt’). Het tympanon van Autun draagt de inscriptie: *Gislebertus hoc fecit* (‘Gijsbrecht heeft mij gemaakt’), en het tympaan van Autun: *Renco me fecit* (‘Renco heeft mij gemaakt’). Een kapiteel in de kapittelkerk Saint-Pierre van Chauvigny, waar Maria met het kind Jezus op schoot als een *sedes sapientiæ* de Drie Koningen ontvangt, draagt de inscriptie: *Gofridus me fecit* (‘Godfried heeft mij gemaakt’).¹¹¹ De namen van alle hier vermelde schenkers, architecten of beeldhouwers zijn in de historische bronnen verder onbekend.¹¹² Ook Heimo zal wel voor altijd onbekend blijven. Maar was dat ook niet ergens zijn wens, want werkte hij niet, zoals het een romaanse kunstenaar betaamt, *ad maiorem Dei gloriam*?

Relevant voor ons is de vraag welke plaats dit kapiteel in de cyclus van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouw heeft, en zijn eventuele relatie met de iconografie van de andere kapitelen. Wij zagen reeds dat het Bileam-kapiteel bijbels-chronologisch en thematisch ‘uit de toon valt’, dat wil zeggen niet aansluit bij de scheppingsmotieven en de cycli van de aartsvaders die op de andere kapitelen zijn afgebeeld. Omdat de profeet Bileam wordt afgebeeld als een messiaanse heilsprofeet, en gezien de middeleeuwse exegese van zijn voorzegging, ligt het voor de hand een verbinding te maken met het ernaast geplaatste Heimo-kapiteel. De voorzegging van Bileam *Orietur stella ex Jacob* verwijst dan naar de Maagd Maria en de mariale opdracht van het kerkgebouw. Het is een eerbetoon aan de Moeder Gods, patroonheilige van het kerkgebouw, bovendien passend in de Maria-devotie die in deze twaalfde eeuw vanuit Cluny en Cîteaux zo vurig bloeit.

Epiloog

Dat de kapitelen van de kooromgang van de Onze Lieve Vrouwekerk van Maastricht zijn gemaakt halverwege de twaalfde eeuw, rechtvaardigt geenszins pessimistische beschouwingen over de geest van de tijd, integendeel, of negatieve opvattingen over de verhou-

ding tussen christendom, jodendom en islam, en zeker geen afkeuring van de Kruistochten op grond van morele of politiek-correcte opvattingen uit de eenentwintigste eeuw. Het is immers duidelijk dat de Kruistochten destijds totaal anders werden gewaardeerd dan tegenwoordig. De Kruisvaarders, die ten strijde trokken onder aanroeping van ‘*Dieu le veult*’ (‘God wil het’), wilden slechts het Heilig Land bevrijden. Zij ontdekten daarbij een nog onbekende wereld, en kwamen in contact met onbekende culturen. Sommigen bleven er zelfs wonen, waardoor een rijke culturele uitwisseling tot stand kwam.

Negativiteit, pessimisme en angst passen beslist niet in de twaalfde eeuw, een tijd van niet alleen culturele en religieuze, maar ook economische hoogbloei, én van een fundamenteel optimistische omgang met Gods Schepping, waarbij de romaanse iconografie fungeert als een *speculum*, een spiegel, een *imago mundi*, met haar gevoel voor symbolen, haar gevoel voor humor, haar worteling in de Heilige Schrift, haar vermogen de kern van geloof en leven te raken. De twaalfde-eeuwse iconografie is één en al blijdschap, één en al lofprijzing om Gods Schepping, en op alle grote romaanse tympana één en al overweging van de ‘glorieuze geheimen’: het Troonvisioen van Moissac, de Hemelvaart van Cahors, de Laatste Oordelen van Conques, van Beaulieu en van Autun ... in Autun durft beeldhouwer Gislebertus het zelfs aan om de aartsengel Michaël vals te laten spelen, door opzettelijk en voor iedereen goed zichtbaar de weegschaal omlaag te drukken, en de Duivel en zijn Trawanten slechts een klein hoekje van het tympanon te gunnen, – de Duivel en zijn Trawanten die in de romaanse iconografie zeker niet genegeerd worden, integendeel, uitdrukkelijk aanwezig zijn, maar zonder de middeleeuwse mens angst in te boezemen, om het uiteindelijk altijd te verliezen.

Ik wil dan ook afsluiten met een persoonlijke reflectie over de interpretatie van romaanse iconografie. Jarenlange bestudering van romaanse beeldhouwkunst heeft mij gesterkt in de opvatting dat de gebruikelijke kunsthistorische methodiek van vergelijkend beeldmateriaal en stijlkenmerken, hoewel in eerste aanleg noodzakelijk, onvoldoende is om door te dringen tot het wezen van de functie en de boodschap van de iconografie, en daarenboven het niet onaanzienlijke risico in zich draagt van gewaagde, onbewezen, onwaarschijnlijke of zelfs onjuiste conclusies. Naar mijn mening kan kunsthistorisch onderzoek slechts vanuit interdisciplinariteit beoefend worden, waarbij voor de periode van de hoogbloei van de christelijke Middeleeuwen theologische disciplines als kerk-, liturgie- en dogmageschiedenis onmisbaar zijn.

- 1 A.F.W. Bosman, *De Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Bouwgeschiedenis en historische betekenis van de oostpartij* (Zutphen 1990), p. 77.
- 2 Bosman, *Onze Lieve Vrouwekerk*, p. 78.
- 3 G. Paré, A. Brunet, *La Renaissance du XIIIe siècle. Les écoles et l'enseignement* (Paris - Ottawa 1933), p. 9.
- 4 Zie mijn proefschrift: *Apogée de Moissac. L'abbaye clunisienne Saint-Pierre de Moissac à l'époque de la construction de son cloître et de son grand portail* (Maastricht - Moissac 1995).
- 5 Elizabeth den Hartog, *Romanesque Sculpture in Maastricht* (Maastricht 2002); Elizabeth den Hartog, *De Weg naar het Paradijs. Romaans Maastricht in beeld* (Maastricht 2003 = Vierkant Maastricht, 38).
- 6 Bosman, *De Onze Lieve Vrouwekerk*, p. 61; Johann-Christian Klamt, *Romanische Skulptur in Maastricht kritisch besehen*, in: *Bulletin KNOB* (nr. 3, 2006), p. 89.
- 7 Den Hartog, *Romanesque Sculpture*, p. 262-267.
- 8 Paul Christophe, *2000 ans d'histoire de l'église* (Paris 2000), p. 384-385; A. Fliche, W. Martin, *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours*, t. 9,1 (Paris 1948), p. 196-198.
- 9 *Tractatus de Consideratione ad Eugenium papam*, lib. II, c. I, § 1, in: *Sancti Bernardi Opera*, vol. III. *Tractatus et opuscula* (Rome 1963), p. 410.
- 10 *Ibidem*, § 4, p. 413.
- 11 *Sancti Bernardi vita prima auctoribus variis, liber sextus*, cap. 9, in: PL 185, col. 393-394.
- 12 Dezelfde mening in de recentelijk verschenen bijdrage: Johann-Christian Klamt, *Romanische Skulptur in Maastricht kritisch besehen*, in: *Bulletin KNOB* (nr. 3, 2006), p. 89.
- 13 De la Haye, *Apogée*, p. 438-443.
- 14 M.-M. Davy, *Initiation à la symbolique romane* (Paris 1977 = *Champ Religieux*, 19), p. 15: 'Tout d'abord, l'art roman est théologique'.
- 15 Davy, *Initiation*, p. 16: 'La pensée romane repose sur le symbole, qu'il s'agisse de la théologie, de la mystique ou de l'art'.
- 16 Den Hartog, *Romanesque Sculpture*, p. 258-259.
- 17 Paolo Piva, *Die 'Kopien' der Grabeskirche im romanischen Abendland. Überlegungen zu einer problematischen Beziehung*, in: Roberto Cassanelli (Herausg.), *Die Zeit der Kreuzzüge. Geschichte und Kunst* (Darmstadt 2000), p. 97-117; *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Band II, col. 183-184; De la Haye, *Apogée de Moissac*, p. 226-231.
- 18 Den Hartog, *Romanesque Sculpture*, p. 275-278.
- 19 M.-D. Chenu, *La théologie au douzième siècle* (Paris 1976 = *Études de Philosophie Médiévale*, xlv), p. 43, tot nu toe de belangrijkste studie van de middeleeuwse theologie.
- 20 Chenu, *Théologie*, p. 68.
- 21 Chenu, *Théologie*, p. 233-244.
- 22 Den Hartog, *Romanesque Sculpture*, p. 244.
- 23 Chenu, *Théologie*, p. 210-220.
- 24 Chenu, *Théologie*, p. 323-350, in het bijzonder p. 339.
- 25 Chenu, *Théologie*, p. 166.
- 26 Chenu, *Théologie*, p. 209.
- 27 Hugo van Saint-Victor, *Commentaria in Hierarchiam coelestem*, lib. 1, c. 5, in: Migne, PL 175, col. 933.
- 28 Den Hartog, *De Weg*, p. 143.

- 29 Chenu, *Théologie*, p. 19-61.
- 30 Chenu, *Théologie*, p. 21-30.
- 31 Andreas Speer, *Die entdeckte Natur. Untersuchungen zu Begründungsversuchen einer ‘scientia naturalis’ im 12. Jahrhundert* (Leiden, Brill, 1995 = Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, Band XLV).
- 32 Davy, *Initiation*, p. 35-37.
- 33 Chenu, *Théologie*, p. 169-170.
- 34 Honorius Augustodunensis, *Liber duodecim quæstionum*, c. 2, in: Migne, PL 172, col. 1179.
- 35 Chenu, *Théologie*, p. 24.
- 36 Chenu, *Théologie*, p. 34-35.
- 37 Chenu, *Théologie*, p. 163.
- 38 Afbeelding: Gérard de Champeaux, Sébastien Sterckx, *Introduction au monde des Symboles* (La Pierre-Qui-Vire 19722), pl. 151. Beschrijving: *Symboles*, p. 407-425.
- 39 Afbeelding: Raymond Oursel, *Lumières de Vézelay* (La Pierre Qui Vire 1993), p. 55.
- 40 Joseph Braun, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, I (München 1924), Tafel 93.
- 41 Durandus van Mende, *Rationale*, lib. IV, c. 43, § 9-13, in: CCCM 140, p. 484-486.
- 42 Grégoire le Grand, *Morales in Job* (xxviii-xxix), in: *Sources Chrétiennes* 476, p. 300-301.
- 43 Hugo van Saint-Victor, *Sermo 100 in festo Sanctæ Crucis*, in: PL 177, col. 1207-1208.
- 44 *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Band I, col. 5-10, s.v. Abel und Kain; *Liturgisch Woordenboek*, col. 17-18, s.v. Abel.
- 45 Afbeelding: *The Cotton Genesis*, fig. 253-256.
- 46 Hugo van Saint-Victor, *Commentaria in Hierarchiam cœlestem*, lib. 1, c. 5, in: Migne, PL 175, col. 933.
- 47 DACL I-1, col. 111-127, s.v. Abraham (F. Cabrol).
- 48 Cyrille Vogel, Reinhard Elze, *Le pontifical romano-germanique du dixième siècle. Le texte. I* (Vatican 1963), p. 146, n. 61; Michel Andrieu, *Le Pontifical Romain au Moyen-Âge. Tome I. Le Pontifical Romain du XIIe siècle* (Vatican 1938), p. 188-191, n. 55-63.
- 49 Augustinus, *Libellus de catechizandis rudibus*, 33(11), in: CCSL 46, p. 157.
- 50 Ibidem, 39(1), p. 163.
- 51 Den Hartog, *De Weg*, p. 125-128.
- 52 *The Encyclopaedia of Islam*, vol. III, p. 980-981, s.v. Ibrahim (R. Paret).
- 53 Dominique et Janine Sourdél, *Dictionnaire historique de l’Islam* (Paris 1996), art. Abraham, p. 20-21.
- 54 Robertus Retenensis, *Præfatio in libro legis Saracenorum*, quam Alcoran vocant, a se translato, in: Migne, PL 189, col. 657-660; Petrus Venerabilis, *Adversus nefandam sectam Saracenorum libri duo*, in: Migne, PL 189, col. 659-720; Petrus Venerabilis, *Adversus Iudeorum inveteratam duritiem* (= *Adversus Judeos*), ed. Yvonne Friedmann, in: CCCM 58. *De begeleidende brief aan Bernardus van Clairvaux*: Migne, PL 189, col. 647-652.
- 55 Migne, PL 189, col. 659-660.
- 56 Petrus Venerabilis, *Adversus nefandam sectam Saracenorum libri duo*, in: Migne, PL 189, col. 673.
- 57 Afbeelding: *The Cotton Genesis*, fig. 282-283.
- 58 Afbeelding: *The Cotton Genesis*, fig. 288-290.

- 59 Afbeelding: Raymond Oursel, *Lumières de Vézelay* (La Pierre Qui Vire 1993), p. 60.
- 60 The Cotton Genesis, fig. 292-294.
- 61 Afbeelding: Raymond Oursel, *Lumières de Vézelay* (La Pierre Qui Vire 1993), p. 61.
- 62 Afbeelding: Gérard de Champeaux, Sébastien Sterckx, *Introduction au monde des Symboles* (La Pierre-Qui-Vire 19722), pl. 51.
- 63 R.J. Hesbert, *Corpus antiphonarium officii* (gebruikelijke afkorting: CAO), vol. I (Rome 1963), p. 374, n. 127.
- 64 CAO, vol. I, p. 376.
- 65 Stephen J.P. van Dijk, *The Ordinal of the papal Court from Innocent III to Boniface VIII and related documents* (Fribourg 1975), p. 469.
- 66 Van Dijk, *Ordinal*, p. 468-470.
- 67 CAO, vol. II (Rome 1965).
- 68 Durandus van Mende, *Rationale*, lib. VII, c. 48, § 6, CCCM 140 B, p. 129.
- 69 Vogel-Elze, *Pontifical*, p. 136, n. 26; Andrieu, *XIIe siècle*, p. 181, n. 21.
- 70 J.M.B. Tagage, *De ordinarius van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht* (Assen 1984), p. 237-238, 345-347.
- 71 Vogel-Elze, *Pontifical*, p. 148, n. 67.
- 72 Braun, *Der christliche Altar*, I, p. 701-707.
- 73 Vogel-Elze, *Pontifical*, p. 144, n. 52.
- 74 Braun, *Der christliche Altar*, I, p. 703-704.
- 75 Sicardus van Cremona, *Mitræ*, lib. I, c. 9, in: Migne, PL 213, col. 34-35.
- 76 Durandus van Mende, *Rationale divinarum officiorum*, lib. VI, c. 48, § 5-6, in: CCCM 140 B, p. 128-129.
- 77 Sicardus van Cremona, *Mitræ*, lib. I, c. 9, in: Migne, PL 213, col. 35.
- 78 Bernardus van Clairvaux, *Sermo sextus*, De verbo Iacob: Vere Dominus est in loco ipso, nr. 3, in: *Sancti Bernardi opera*, vol. V. *Sermones II* (Rome 1968), p. 398.
- 79 Gueric, abt van Igny, *IIe Sermon pour la Nativité de saint Jean-Baptiste*, 1, in: *Sources Chrétiennes* 202, p. 328-329.
- 80 Den Hartog, *Romanesque Sculpture*, p. 240-242.
- 81 Aurelius Augustinus. *De Stad Gods*, vertaald en ingeleid voor Gerard Wijdeveld (Baarn - Amsterdam 1983), XVI, n. 42, p. 791-792.
- 82 Isidorus van Sevilla, *Quæstiones in Veterum Testamentum*. In *Genesim*, c. 23, § 13, in: PL 83, col. 257-258.
- 83 Vogel-Elze, *Pontifical*, I, p. 132, n. 16; Andrieu, *XIIe siècle*, p. 179, n. 12.
- 84 Isidorus van Sevilla, *Quæstiones in Veterum Testamentum*. In *Genesim*, c. 23, § 13, in: PL 83, col. 257.
- 85 Ibidem.
- 86 Epistola 365, in: *Sancti Bernardi Opera*, vol. VIII, *Epistolæ* (Rome 1977), p. 320-322; Jean Leclercq, *Bernard de Clairvaux* (Paris 1989 = *Bibliothèque d'histoire du christianisme*, 19), p. 75-82.
- 87 *Lexikon für Theologie und Kirche* (Freiburg etc. 1993), s.v. Antijudaismus.
- 88 De uitdrukking ‘Renaissance van de twaalfde eeuw’ wordt gehanteerd in de betere literatuur over deze romaanse hoogtijd, bijvoorbeeld: G. Paré, A. Brunet, *La Renaissance du XIIe siècle. Les écoles et l'enseignement* (Paris - Ottawa 1933); M.-D. Chenu, *La théologie au douzième siècle* (Paris 1976).

- 89 Cyrillus van Alexandrië, *Commentarium in Michæum prophetam*, c. 7, § 72, in: PG 71, col. 773-776.
- 90 Gods belofte aan Abraham: Genesis 12,3; in te benedicentur universæ cognationes terræ; Genesis 18,18: et benedicendæ sint in illo omnes nationes terræ; Genesis 22,18: et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Tot Isaak, over Gods belofte aan Abraham: Genesis 26,4: et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. Gods belofte aan Jakob: Genesis 28,14: et benedicentur in te et in semine tuo cunctæ tribus terræ.
- 91 Ireneüs van Lyon, *Adversus Hæreses*, lib. IV, 17,5, in: *Sources Chrétiennes* 100, p. 591-595.
- 92 Henning Graf Reventlow, *Epochen der Bibelauslegung*, Band II (München 1994), p. 239; J. de Vaulx, *Les Nombres* (Paris 1972), p. 63-265, 281-294; *Targum du Pentateuque*, III, *Nombres*, in: *Sources Chrétiennes* 261, p. 237.
- 93 DACL III-2, col. 3249-3250 (H. Leclercq), met afbeelding.
- 94 DACL II-1, col. 133-134 (H. Leclercq), met afbeelding.
- 95 *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Band I, col. 239, s.v. Balaam.
- 96 Rabanus Maurus, *Ennarationes in librum Numerorum*, lib. III, c. 7, in: PL 108 col. 757.
- 97 J. Smits van Waesberghe, *Het grote Herodesspel of Driekoningenspel van Munsterbilzen* (Hasselt 1987), p. 30.
- 98 Beschrijving en afbeelding: DACL XV-1, col. 819-820 (H. Leclercq).
- 99 Afbeelding: Rolf Toman (red.), *Romaanse kunst. Architectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst* (Keulen 1996), p. 292.
- 100 Afbeelding: Olivier Beigbeder, *Lexikon der Symbole* (Würzburg 1998), afb. 27-28.
- 101 LThK IV (editie 1995), col. 1349, s.v. Heilsspiegel.
- 102 Remigius Bäumer, Leo Scheffczyk (ed.), *Marienlexikon* (St. Ottilien 1988), I, p. 485-487, s.v. Bileam.
- 103 Den Hartog, *De Weg*, p. 139.
- 104 *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Band I, col. 239, s.v. Balaam.
- 105 Beda Venerabilis, *In Pentateuchum. Explanatio in quartum librum Moisis*, c. 22-24, in: PL 91, col. 370-372.
- 106 Petri Comestoris, *Historia Scholastica*, liber Numerorum, c. 33, in: PL 198, col. 1238-1239.
- 107 CAO, IV, nr. 7338.
- 108 Zie recentelijk: Johann-Christian Klamt, *Romanische Skulptur in Maastricht kritisch besehen*, in: *Bulletin KNOB* (nr. 3, 2006), p. 89-91.
- 109 Afbeelding: Raymond Oursel, *Invention de l'architecture romane* (La-Pierre-Qui-Vire 1970), pl. 25.
- 110 Tekening van Jean Perrin, in: Denis Grivot, *La sculpture du XIIe siècle de la cathédrale d'Autun* (Colmar s.d.), p. 57.
- 111 Afbeelding: Toman, *Romaanse kunst*, p. 257.
- 112 Zie over deze materie, met andere voorbeelden: Raymond Oursel, *Évocation de la chrétienté romane* (La Pierre-Qui-Vire 1968), p. 141-150.

Eine Brabanter Rechnung des Landes Dalhem aus der Zeit um 1368

Horst Conrad

Das Archiv der Freiherren von Fürstenberg in Herdringen verwahrt zwei Rechnungsrotuli auf Pergament aus den Jahren um 1368, die in keinem direkten Zusammenhang mit einer der zahlreichen dort verwahrten Gutsregistraturen stehen.¹

Die Rechnungen sind bei Mark Mersiowsky in seiner umfassenden Studie über das Rechnungswesen der Territorien im deutschen Nordwesten erstmals erwähnt und kurz ausgewertet worden.²

Der Autor identifizierte die Rechnungen als die bisher ältesten Stücke der Territorialrechnungen des Herzogtums Jülich. Sein Anhaltspunkt war, dass es sich bei dem in den Rechnungen mehrfach genannten Amtsort *Dailheym* um Dahlen, das heutige Rheindahlen, im Herzogtum Jülich handele. Dies kann jedoch nicht stimmen. Das Jülicher Dahlen erscheint in den bisher ältesten bekannten Territorialrechnungen des Landes aus den Jahren 1398/99 lediglich als eine Zolleinnahmestelle am Rande des Territoriums im Amt Brüggen und nicht als ein eigenes *officium*.³

Auch weichen die Herdringer Rechnungen bezüglich der Währungseinheiten und auch der äußeren Form nach beträchtlich von den Jülicher Rechnungen ab. Die genannten Haupteinnahmeorte der Herdringer Rechnung Cerat (=Cheratte), One (=Olne), Heerle (=Heerlen), Faion comitatem (=s-Gravenvoeren), Able (=Aubel) und Trembloir (=Trembleur) weisen eindeutig auf Herrschaften im Gebiet rechts der Maas, auf das Land *Overmaas*. Bei der häufig genannten *terra de Daelhem* handelt es sich demnach um den Bereich um die Burg Dalhem bei Lüttich, die sich bereits seit 1244 im Besitz der Herzöge von Brabant befand.⁴

Der in den Rechnungen mehrfach genannte Kastellan der Burg Dalhem, Werner von Rimburg, war ein Sohn des Gerhard von Merode, der 1323 dem Herzog Johann III. von Brabant die Burg Rimburg als Offenhaus zuführte.⁵

Werner von Merode reversierte dem Herzog Johann III. die Belehnung mit Rimburg am 9. Januar 1352 und nannte sich nahezu ausschließlich nur noch nach seinem Lehnssitz von Rimburg. Er war seit 1352 mit Aleydis von Argenteau verheiratet.

Der Terminus post quem für die Datierung der Herdringer Rechnungen ist das im Text genannte Jahr 1368. Es bezog sich auf die Kriegsrüstungen des Herzogs von Brabant gegen den Herren von Heinsberg. Die chronikalischen Aufzeichnungen zu diesem Kriegszug berichteten für das Jahr 1367 von einer gänzlichen Zerstörung der Burg Heinsberg durch die Brabanter Truppen.⁶

Herzog Wenzel von Brabant hatte das zwischen ihm, dem Herzogtum Jülich, dem Erzbistum Köln sowie den Städten Aachen und Köln im Jahre 1364/65 geschlossene Landfriedensbündnis auszunutzen gewusst, um gegen Heinsberg vorgehen zu können.⁷

Die Rechnung über die Auseinandersetzung lässt auf ein größeres Kriegsunternehmen, eine *resa*,⁸ schließen. Bei der Burg Heerlen lagerten nach ihren Angaben die Kastellane von Dalhem, Limburg und Valkenburg etwa 11 Wochen mit 12 Lanzenenträgern, Fußvolk und Wagenbegleitern (*carucarii*).

Einen weiteren Anhaltspunkt für eine genauere Datierung bietet die Angabe, dass Werner von Rimbürg auf Geheiß des Herzogs in das Land Wassenberg ritt, um dort Gericht zu halten und Steuern einzunehmen, ein Recht, das zuvor den Herren von Heinsberg zugestanden habe. Das Land Wassenberg war zwar 1288 zusammen mit der Limburger Erbschaft an Brabant gefallen, befand sich jedoch seit 1310 im Pfandbesitz der Heinsberger. Erst am 24. Dezember 1368 gelang den Brabancern die Einlöse des Pfandes und die Restitution der Landesherrschaft.⁹

Dafür spricht auch, dass Werner von Rimbürgs Sohn, Geraldus, mit seiner Truppe in Wassenberg blieb. Die Rechnung dürfte daher frühestens auf das Jahr 1369 zu datieren sein. Mit der Erwähnung der Aufenthalte Werner von Rimbürgs in Aachen und in Maastricht können die dort anberaumten Tagungen der Landfriedensgeschworenen gemeint sein. Auf diesen wurde die Landfriedensexekution gegen Heinsberg beschlossen, die dann höchstwahrscheinlich im Januar-Februar 1371 durchgeführt wurde.¹⁰

Die Rechnung fällt in eine Zeit intensiver Erwerbs- und Kriegspolitik im Osten des Herzogtums Brabant, die der neue Landesherr Wenzel von Böhmen, der seit seiner Heirat mit Johanna von Brabant 1355 auch Herzog von Brabant war, begann und die erst mit seiner Niederlage bei Baesweiler am 22. August 1371 ein Ende fand.¹¹

Das Brabantische Rechnungswesen, das auf eine 1363 beginnende, nahezu geschlossene Serie zurückblicken kann, gilt als eines der modernsten im spätmittelalterlichen Europa.¹² Nach der von E. Aerts vorgeschlagenen Klassifikation gehört die hier vorliegende Rechnung in die Kategorie der *comptes de seigneuries*, die noch nicht so gut überliefert sind wie die späteren Serien der flandrischen Generalrechnungskammer aller Finanzen in Lille und die der Generalrechnungskammer von Brabant in Brüssel.¹³

Das Herdringer Archivale gehört allerdings in die älteste Reihe der *comptes en rouleaux*, von denen sich etwa 3000 vom Ende des 13. Jahrhunderts bis zum 15. Jahrhundert erhalten haben.¹⁴ Die lateinisch verfassten *comptes des domaines* zu Maastricht, Limburg, Dalhem und Rode setzen 1358 ein. Zwischen den dortigen bis 1367 verfassten *comptes du receveur René de Vinea* klafft ein auffällige Lücke bis zum Jahre 1376.¹⁵ Die Herdringer Rechnungen schließen einen Teil dieser Lücke.

Wie die Archivalien nach Herdringen kamen, kann nur vermutet werden. Im Jahre 1724 ehelichte Christian Franz Dietrich von Fürstenberg in der Schlosskapelle zu Obsinnig Maria Anna von Hochsteden, einziges Kind des verstorbenen kurfürstlich kölnischen Kämmerers und Jülicher Amtmanns Karl von Hochsteden zu Niederzier. Maria Anna brachte die Rittergüter Hausen und Velde im Jülichen und Kölnischen, die Lütticher Herrschaften Orey und Grandville, die Herrschaft Homburg im Limburgischen mit den dortigen Rittersitzen Obsinnig und Reymersdael sowie die Herrschaften Horst und Sevenum in die Ehe ein. Dies war der Grundstock des umfangreichen Maasländischen Besitzes der Familie von Fürstenberg.¹⁶ Die Herrschaft Dalhem gehörte über Generationen der Familie von Hochsteden.¹⁷ Die Maasländischen Besitzungen der Familie von Fürstenberg fielen zu Beginn des 19. Jahrhunderts an die Linie von Fürstenberg-Stammheim. Die Archivalien wurden im Jahre 1938 an das Reichsarchiv Maastricht abgegeben.¹⁸ Es besteht aber auch die Möglichkeit, dass die Herdringer Rechnungen durch die Eheschließung des Clemens Lothar von Fürstenberg mit Sophie Charlotte von Hoensbroech im Jahre 1755 in das dortige Archiv gelangten. Dalhem gehörte um 1500 zu den *clenre smale Heren landen*, welches die Familie von Hoensbroech besaß.¹⁹

Archiv Herdringen, Akte 7802 Fragment 1

Apud Cerat [= Cheratte]

Primo a Johanne dicto de Richen arrestatione fracta VI mutones.

Item a Johanna relictæ Wilhelmi le Bartreal pro lite II mutones.

summa huius VIII mutones

Apud One [= Olne]

Primo a Servatio Savage braxatore eo, quod edificavit quandam domum in aliqua parte supra communitatem, ut inventum fuit per vicinos, VI mutones.

Summa huius VI mutones

Recepta de redditibus ac de exactionibus per eundem castellanum levatis.

Primo de redditibus levatis a diversis in terra de Daelhem [= Dalhem] in censu annuo sigilligine et spelta, prout apparent nominatim in scriptis per ipsum castellanum et recepto-

rem super hoc confectis, eff[r]actis in pecunia secundum forum patrie in summa IIC L XXX VIII mutones, XIII birmandi.

Item notandum est, quod ex iussu domine ducisse predictus castellanus imposuit quandam exactionem bestiarum in dicto suo officio ratione guerre contra dominum de Heinsbergh [=Heinsberg] anno [MCCC] LXVIII, que plenarie non fuit persoluta, quia dominus dux quitaverit dictum Grijef, Reynaldum de Novo Castro et quamplures alios; ac tamen levavit predictus de eadem in summa CC VII ½ mutones.

Item levavit dictus castellanus iussu domini ducis unam exactionem ad solvendam domino Schemmanno de Aawe [= Kreuzau bei Düren], dictum Grijef et Renaldum de Novo Castro quitatis L mutonibus ut supra.

Levavit predictus castellanus de eadem VC mutones cum rosis factis, VIC mutones per nos, et residuum manet in defectum.

Summa huius XC XCIII ½ mutones, XIII birmandi

Summa universalis totius receptionis superius in pecunia XVIII C XCVII mutones XIII birmandi.

Exposita per eundem castellanum annis quibus supra.

Primo de mandato et iussu domini ducis equitavit dictus castellanus versus Wassembergh [= Wassenberg] cum sua societate una cum castellano de Valkenborch [= Valkenburg] ad faciendas inquisitiones in dicta terra de Wassembergh de diversis exactionibus, quas dominus de Heinsbergh debuerat fecisse, qui consumpsit eundo ibidem moram faciendo ac redeundo cum aliqua parte sociorum suorum – CXXX mutones.

Item in continenti dicto castellano reverso propter necessitatem patrie remansit Geraldus filius suus Wassembergh cum residuo sociorum spatio quattuor ebdomadarum, qui consumpsit die quolibet VI scuta vetera facientia simul CLXVIII scuta, V scuta pro VIII mutonibus computatis, faciunt II C LXVIII mutones, VII grossos veteres.

Item fuit domina ducissa Daelhem, que exposuit LXXX mutones.

Summa huius III C L XXVIII mutones, VII grossi veteres

Apud Heerle [= Heerlen]

Primo iacuit dictus castellanus omnino in expensis suis apud Heerle de mandato domini ducis una cum castellanis de Lymburg [= Limburg], de Valkenborg ac quampluribus aliis contra dominum de Heinsberg a festo beati Lamberti martiris usque ad festum beati Andree apostoli vel circiter spatio undecim ebdomadarum cum XII lanceis continue aliquando plus aliquando minus et fuerunt ibidem plures socii pedestres et carrucarii fuerunt, que ex pense per modum qui sequitur.

Primo in proviantum panis qualibet ebdomada dicto termino durante XXVIII vasa siliginis Trajectensis [= Maastricht] mesure facientia, in universo XII modios XX vasa dicte mesure quodlibet vas emptum X birmandis sic ascendit quilibet modius ad V mutones, mutone pro XLVIII birmandos computato ut supra faciunt simul LXIII mutones.

Item pro carnibus bovinis ac pro aliis carnibus dicto termino durante pro qualibet ebdomada VII $\frac{1}{2}$ mutones, facientes LXXX II $\frac{1}{2}$ mutones.

Item pro piscibus et allecibus cuilibet ebdomade III mutones, facientes XXXIII mutones.

Item pro communibus expensis coquine videlicet in caseis saginatibus alliis sale pisis, carnibus, salsis, candelis ac aliis pro ebdomada qualibet III mutones, facientes XXXIII mutones.

Item pro scutellis pottis ac aliis emptis ad usus coquine IIII mutones.

Item pro vino dicte societatis ebdomada qualibet II amas faciente XXII amas, de quibus dicto castellano fuerunt deliberate circiter II ame sic restant XX ame vini qualibet empti VII mutonibus facientes simul VIIXX mutones.

Item pro cervisia ibidem consumpta ebdomada qualibet unum vas allecarum in valore II mutones XII birmannos facientia in universo XXIII mutones XXXVI birmannos.

Item pro pabulo equorum predicte societatis una cum supervenientibus ebdomada qualibet III $\frac{1}{2}$ modii Trajectensis mesure deficiente feno facientes simul XXXVIII modios cum [gestrichen: d[imi]d[i]o] quodlibet vas X birmandi sic ascendit modius ad V mutones, mutone ut prius computato, facientes simul C XCII $\frac{1}{2}$ mutones.

Item pro ferratione equorum ac pro sellis reparandis XVI mutones.

Item solvit predictus castellanus pro sociis suis, qui exposuerunt ultra deliberata in cambinis ac in pluribus locis extra equitantes in universo XXII mutones.

Summa huius VI C XI ½ mutones XII birmandi

Exposita diversorum

Primo demandavit dominus dux dictum castellanum apud Ubach[= Ubach] cum X lanceis et fuit renunciatus Ubach ac tamen fuit in expensis eundo et redeundo XII mutones.

Item postmodum demandavit dominus dux dictum castellanum Aquis[= Aachen] pro diversis negotiis domino duci tangentibus et fuit in expensis X mutones.

Item demandatus fuit ydem castellanus in Trajecto per dominum ducem et exposuit VI mutones.

Item iussu domini ducis equitavit dictus castellanus Aquis cum [gestr.: ipso domino duce] suis sociis armatis, qui exposuit ibidem iacens cum domino duce XL mutones.

Item de mandato domini ducis deduxit dictus castellanus dominum de Heinsbergh Aquis cum suis sociis armatis, qui consumpsit eundo et redeundo XXXII mutones.

Item iacuit dictus castellanus apud Royde[= Herzogenrath] contra dominum de Heinsbergh, qui exposuit cum suis ultra deliberata XIX mutones.

Item iacuit dictus castellanus apud Valkenburg cum ceteris suis sociis contra dominum de Heinsbergh suis sumptibus et exposuit III C L mutones.

Item de mandato castellani de Valkenburg equitavit dictus castellanus de Dalhem apud Valkenburg cum suis sociis et exposuit XLIIII mutones.

Item iussu domini ducis equitavit dictus castellanus ad mandatum domini de Scoenvorst [= Schönforst, Herrschaft bei Aachen], Aquis, Royde et alibi, qui exposuit pluribus vicibus pro negotiis domini ducis XXII mutones.

Item demandavit dominus [gestr.: dux] de Scoenvorst dicto castellano ad equitandum in Sancto Vito [= St. Vith] cum XX glabiis, qui renuntiatus fuit, tamen fuit in expensis spatio unius diei et noctis XII mutones.

Item deliberavit dictus castellanus domino Johanni de Gravia²⁰ ad opus domini ducis LXXX mutones cum curte, quos dominus dux tenebatur in Colonia[= Köln], ut prefatus dominus Johannes retulit, facientes in mutonibus parvis LXXXIX mutones.

Item fuerunt dicti mutones mutuati apud Lombardos anno LXVIII°, qui iacuerunt ad usuras, pro quibus dictus castellanus persolvit XXII mutones.

Item solvit dictus castellanus domino Skemmanno de Aaw iussu domini ducis IIII C scuta vetera facientia VI C XL mutones parvos nos V scutis pro VIII mutonibus computatis.

Summa huius XIIC XCVIII mutones

Item deportavit dictus Ude de Bergh, quos dominus dux habuit per manus domini de Withem [= Wittem], pro pace dicti Donkel de Weerst [= Warsage] C mutones.

Item pro vadiis dicti castellani custodientis castrum de Daelhem spatio trium annorum cum septem mensibus anno quolibet II C regales facientes pro dictis terminis VII C XVI ½ regales, regali pro uno francone computato et tres francones pro IIII mutonibus, faciunt simul IX C LV mutones III grossos veteres.

Summa huius X C LV mutones III grossi veteres

Summa universalis totius expositionis supradicte in pecunia XXX IIII C XLIII ½ mutones IIII grossi veteres.

A qua summa defalcata summa levati superius, que fuit XVIII C XCVII mutones XIII birmani, remanent dominus dux et domina ducissa dicto castellano de hac presenti computatione debentes XV C XLVI mutones XXXII birmandos.

Requisita domini Weneri de Rincberch [= Rimburg], castellani de Dailheym, cum dampno sibi emergente occasione officii.

Primo concessit dictus castellanus domino duci Brabantie super officio de Dailheim III M florenos, qui vero postquam expulsus et depositus fuerat, ab officio pro usura ratione dicte summe spatio trium annorum dedit quolibet anno III C florenos facientes IX C florenos.

Item sustinuit idem castellanus quondam dampnum pro captatione Johannis de Prenthagen [= Printhaghen, Beek], quem defendere opposuit, pro qua defensione idem castellanus inimicos habuit et habet, qui eidem combusserunt duas curias, quodquidem dampnum ad bonam computationem spatio IIIIor annorum, quolibet anno prevaluit plus quam II ½ C facientes XC florenos.

Item de mandato domini ducis equitavit idem castellanus cum senescallo de Valkenburg [= Rainer von Berneau] in terram de Wassenberg pro inquisitione facienda super domino de Heinsberch, pro qua inquisitione idem dominus dictum castellanum fecit per suos armigeros spoliari pecora equos, porcos et ceteras bestias una cum equo dicti domini Weneri quodque dampnum extendit se ad III C florenos.

Item in conflictu quando dominus dux Brabantie pugnare voluit cum duce Juliacensi armigeri domini ducis Brabantie cum VI C lanceis steterunt in Hainroede [= Haanrade, Kerkrade] in curia domini Weneri et in crastino in curia iuxta Ubach, consumpserunt in bladis C florenos.

Item antequam dictus dominus Wernerus constitutus fuerat officiatus in Daelhem de mandato domini ducis ipso equitante contra magnam societatem versus Argentinam [= Argenteau] consumpsit C florenos.

Item alio tempore occasione eiusdem societatis equitavit cum domino duce versus Baeren, consumpsit LXX florenos.

Item dictis temporibus perdidit duos equos deliberatos domino Johanni de Gruentzelt [= Gronsveld], in cuius consortio dominus Wernerus fuerat, facientes C florenos.

Summa huius XXV C LXX floreni

Archiv Herdringen, Akte 7802 Fragment 2

Ex una uxorem—

Uxorem—

de Daehlhem—

predicto Johanni ?—

Item ab Egidio Pirav servicio de Daelhem, qui — captivatus fuit et ydem exactionatus ad LXV—

Item a Petro Braxatore pro emenda VII muto[nes]—

Item a Johanne? dicto Roselhan pro quibusdam sibi impe— fuit coram scabinis dicte ville persolvit prefatus IIII mutones —

Item a Maria filia Abiran eodem faciendo II mottoneii.

Item preceptum fuit ex parte castellani magistro Geraldo Ponee scabino, ut ipse Gerardus iret ad caput scabinorum una cum reliquis scabinis suis sociis, qui inobediens dictis mandatis idcirco persolvi VII mutones.

Item persolvit ydem magister Gerardus ratione quod intromittebat se de usuris III mu[tones].

Item a Henrico Colan sartore eodem facto III mottoeneii.

Item a Johanne multore eodem facto III mutones.

Item a Geraldo de Falle eodem facto III mutones.

Item a Henrico dicto L— [code]m facto—III mutones.

Item a Frankino—de Petrane?—domini, que emersa— de rectore ecclesie de —arbe ?, qui — se submersit ex despectatione et— castellanus Valk[enheim] comburere? dominam predictam X mutones.

Summa huius II C XXV mutones

Apud Faion comitatem [= 's-Gravenvoeren]

Primo a Thilemanno dicto Bockvic de Brustembost [= Breusterbosch] pro homicidio II C mutones.

Item a Johanne dicto Vleminc de Weerst pro homicidio I ½ C mutones.

Item a dicto Gaweel pro emenda VII mutones.

Item a Arnoldo de Skeide arrestatione fracta VII mutones.

Item a dicto Wilde de Bergrusen pro lite XVIII mutones.

Item Henrico braxatore de Woeren pro emenda VIII mutones.

Item a dicto Knophelinc arrestatione fracta IIII mutones.

Item a dicto Donkelle de Weerst, qui expulsus erat extra patriam, concordia facta cum domino duce habuit pacem suam medians? C mutones.

Item ab Egidio filio ze Ghuic pro dyffamatione nepotis rectoris ecclesie de Weren VII mutones.

Item a Johanne dicto Broleue eodem facto X mutones.

Summa huius VC XI mutones

Apud Able [= Aubel]

Primo a Waltero Viridi pro lite V mutones.

Item a Wilhelmo Picart pro lite VII mutones cum dimidio.

Summa huius XII ½ mutones

Apud Trembloir [= Trembleur]

Primo ab Arnoldo Flamasse eo quod verberavit quendam puerum, qui moriebatur infra XLta dies non obstante, quod ydem puer decurrebat per vias postmodum ipso verberato X mutones.

Item a Johanne dicto Thirion eo quod impositus fuerit de aliqua obligatione fracta X mutones.

Item a Theodorico de Ricelet pro lite X mutones.

Item a dicto Renchan filio le damme de Hus pro lite VI mutones.

Item a Marco eodem I mutonem.

Item a Morello multore eodem IIII mutones.

[Rest durch Mäusefraß verloren]

1. Archiv Freiherr von Fürstenberg-Herdringen, Akte Nr. 7802. Der erste Rotulus hat die Maße: 94 cm lang, 20 cm breit. Der zweite Rotulus, dessen Anfang durch Textverluste verloren ist, misst 41 cm Länge und 19 cm Breite. Herrn Thomas Kraus vom Stadtarchiv Aachen danke ich für die kritische Durchsicht des Manuskriptes.
2. Mark Mersiowsky. Die Anfänge territorialer Rechnungslegung im deutschen Nordwesten. Spätmittelalterliche Rechnungen, Verwaltungspraxis, Hof und Territorium (Stuttgart 2000, Residenzenforschung Bd. 3), 144 f.
3. Die älteste Rechnung des Herzogtums Jülich. Die Landrentmeister-Rechnung von 1398/99, bearb. v. Wolfgang Herborn u. Klaus J. Mattheuer (Jülich 1981, Veröffentlichung des Jülicher Geschichtsvereins 1).
4. J. M. van der Venne, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden* (Valkenburg 1951) 86.
5. Alphonse Verkooren, *Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre Meuse* (Bruxelles 1962) 25, dort irrtümlich die Jahreszahl 1326. Hierzu s. a. H. Hansen. Die Rimbürg. Geschichte der Burg der ehemaligen Herrschaft bzw. freien Reichsherrschaft und der Gemeinde Rimbürg (Aachen 1912) 91. Zur Datierung 1323: G. Aders, 'Regesten aus dem Urkundenarchiv der Herzöge von Brabant ca. 1190-1328', *Düsseldorfer Jahrbuch* 44 (1947) 17-87, 59, Nr. 64. Zu Werner von Rimbürg: Hans J. Domsta, *Geschichte der Fürsten von Merode im Mittelalter* (Düren 1974 und 1981, 2 Bd.) Bd. 1, 76 f und Bd. 2, 348 f.
6. J. Habets, 'Chronijk der landen van Overmaas en der aangrenzende gewesten', *PSHAL* 7 (1870) 5-226, 12.
7. Hierzu ausführlich: Claudia Rotthoff-Kraus, 'Die politische Rolle der Landfriedenseinigungen zwischen Maas und Rhein in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts', *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins* 3 (1990) Beiheft, 253 ff.
8. ebd. 258.
9. Verkooren (wie Anm. 5), 170 und F. Quicke, 'Documents concernant la politique des ducs de Brabant et de Bourgogne dans le duché de Limbourg et les terres d'Outre Meuse pendant la seconde moitié du XIVe siècle (1364-1396)', *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 93 (Brüssel 1929) 62, 195, Nr. III. Hierzu auch S. Corsten, 'Die Herrschaft Wassenberg im Mittelalter', in: *Sieben Jahrhunderte Myhl. Geschichte, Landschaft, Menschen* (Geilenkirchen 1971) 11-25, 17.
10. Rotthoff-Kraus (wie Anm. 7), 258.
11. F. Quicke, *Les Pays-Bas a la veille de la periode bourguignonne 1356-1384* (Brüssel 1947), bes. 112 ff und 177 ff.
12. Erik Aerts, 'Quelques réflexions sur les comptes du duché de Brabant au bas moyen âge', *Archives et Bibliothèques de Belgique. Archief en Bibliotheekwezen in België* (1982) 108-174.
13. *Inventaire des Archives des chambres de comptes précédé d'un notice historique sur ces anciennes institutions* (Brüssel 1837-1879, 5. Bd.). In den in Band 5 vorgestellten Rechnungen der Provinzen und Städte setzt das Generalregister duché de Limbourg et pays d'Outre Meuse zu Daelhem, Aubel, Cheratte und Fouron-le-Comte erst mit dem Jahre 1442 ein (ebd. S. 235).
14. Hubert Nélis, *Chambres des comptes de Flandre et de Brabant. Inventaire des comptes en rouleaux* (Brüssel 1914).
15. Ebd. 154 f.
16. *Fürstenbergsche Geschichte* (Münster 1971-1979, 4. Bd.); Bd. 4 bearbeitet von Norbert Andernach, Friedrich Keinemann, Helmut Lahrkamp, Helmut Richter und Manfred Wolf, S. 32.

- 17 D. Anton Büschings Neuer Erdbeschreibung vierter Theil. Hamburg 1773, S. 210. J. M. van der Venne, J. Th. H. de Win en P.A.H.M. Peters, Geschiedenis van Hoensbroek (Hoensbroek 1967) 16.
- 18 Nach den Inventaren der Linie von Fürstenberg-Stammheim enthalten die Maasländischen Archivalien eine ganze Reihe von allerdings jüngeren Brabanter Rechnungen (Archiv von Fürstenberg-Stammheim, Dep. der Vereinigten Rheinischen Adelsarchive in Ehreshoven, Akte 23. 17)
- 19 Habets, 'Chronijk der landen van Overmaas' (wie Anm.6), S. 292 und Van de Venne, *Hoensbroek* (wie Anm. 16), S. 41 und 94.
- 20 Johann de Gravia, Sekretär Herzog Wenzels von Brabant

De leden van de ridderschap van het Overkwartier van Gelder in de jaren 1540-1580

G.H.A. Venner

Inleiding

De ridderschap van het Overkwartier van Gelder was een college van adellijke personen dat het eerste lid van de Staten van het Overkwartier vormde en dat aldus deelnam aan de besluitvorming op gewestelijk niveau. Die besluitvorming vond plaats tijdens de vergaderingen van de Staten, de zogenaamde kwartiersdagen. Gedurende de kwartiersdag werd niet alleen de bede ingewilligd, maar kwamen ook maatregelen ter sprake om de nadelige gevolgen van militaire inkwartieringen en troepenverplaatsingen te beperken. Voorts werden in de vergadering klachten over ambtsmisbruik en voorstellen tot verbetering van de rechtsgang in behandeling genomen. De edele die tot de ridderschap was toegelaten, bezat als belangrijkste voorrecht het recht om voor de Statenvergaderingen te worden uitgenodigd. Aan de ridderschap van het Overkwartier als college alsmede aan institutionele aspecten van het individuele lidmaatschap gedurende de periode 1590-1702 is recentelijk een bijdrage gewijd.¹ Als bijlage werd een overzicht toegevoegd van allen die op basis van de besluiten van de Staten en/of de vermelding in de zogenaamde ridderscedul, in de genoemde periode tot de ridderschap werden gerekend. De ridderscedul, een langwerpige register, is in feite een bundeling van lijsten van leden van de ridderschap die op verschillende tijdstippen werden opgesteld en gedurende enige jaren werden bijgehouden.

Een soortgelijk onderzoek naar de ridderschap van het Overkwartier van Gelder in de jaren vóór 1590 is veel moeilijker te ondernemen, aangezien de bronnen die in de zeventiende eeuw voorhanden zijn, ontbreken. Een aaneensluitende serie van besluiten, genomen tijdens de kwartiersdagen start pas in 1590, terwijl eveneens sedert dit jaar pas series brieven en verzoekschriften en afzonderlijke dossiers bewaard zijn gebleven. Uit de periode vóór 1590 kennen wij voornamelijk slechts lijsten van riddermatigen, terwijl in het gemeentearchief Venlo besluiten van enkele kwartiersdagen vanaf 1532 zijn overgeleverd.² De lijsten van de riddermatigen bieden evenwel de mogelijkheid om een redelijk volledig overzicht samen te stellen van de leden van de ridderschap in de jaren tussen circa 1540 en circa 1580.

De basis voor dit overzicht wordt gevormd door de riddercedul in het archief van de Staten van het Overkwartier en door lijsten in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem. De riddercedul dateert weliswaar van 1610, maar bevat ook gegevens vanaf 1555.³ De verschillende zestiende-eeuwse lijsten van te convoceren leden van de ridderschappen der vier kwartieren, voorhanden in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen, bevatten tal van namen, maar worden in de literatuur nauwelijks vermeld.⁴ Het hier gepresenteerde overzicht van de leden van de ridderschap in de jaren tussen 1540 en 1580 kan de basis vormen voor verder, met name prosopografisch, onderzoek naar de adel en kan voorts van nut zijn in het kader van de lokale en regionale geschiedbeoefening. In deze bijdrage worden allereerst de bronnen en de problematiek van de datering voorgesteld. Daarna komen enige institutionele aspecten aan de orde en tenslotte wordt na een toelichting de lijst van leden van de ridderschap gepubliceerd.

De bronnen

1. De naamlijsten in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen

Onder de benaming ‘ridderboeken’ bevindt zich in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen een band met ingebonden lijsten van bannerheren, ridderschappen en steden van de vier, later drie, kwartieren, die door het Hof voor een te houden landdag werden opgeroepen.⁵ De landdag was de vergadering van de Staten van Gelre en Zutphen, in feite een gecombineerde vergadering van de Staten der kwartieren. De benaming ‘ridderboeken’ is in zekere zin te beperkt, aangezien de meeste lijsten uit de zestiende eeuw ook de tot deelname gerechtigde steden bevatten. Deze lijsten kennen een indeling per kwartier en binnen het kwartier een onderverdeling per ambtsdistrict. De band bevat lijsten van te convoceren riddermatigen en steden van circa 1544 tot 1793. Voor ons zijn die lijsten van belang die dateren van vóór de scheiding tussen de Nederkwartieren – min of meer de huidige provincie Gelderland – enerzijds en het Overkwartier anderzijds. De scheiding voltrok zich feitelijk kort vóór 1590 door de capitulatie van Venlo (1586) en Geldern (1587) voor de Spaanse troepen. Uit de lijsten van vóór 1590 werden alleen die gedeelten onderzocht die betrekking hebben op het Overkwartier. Met inachtneming van deze beperkingen komen de volgende folio’s in aanmerking:

- f. 5v.-7v. : een ongedateerde lijst van vóór 1544, hierna genoemd lijst A.
- f. 21-22 : een ongedateerde lijst van vóór 1555, hierna genoemd lijst B.
- f. 70-71v. : een lijst van riddermatigen en steden geconvoceerd in juni-juli 1565.
- f. 120v.-122v. : een lijst van riddermatigen en steden geconvoceerd op 31 januari 1570
voor de landdag te Nijmegen op 1 maart 1570.
- f. 131-132v. : een lijst van de ridderschap en steden ingediend in oktober 1576.
- f. 143-144 : een ongedateerde lijst, hierna genoemd lijst D.
- f. 169-171 : een ongedateerde lijst, hierna genoemd lijst C.

Teneinde de riddermatige personen goed in de tijd te kunnen plaatsen, moest eerst het tijdstip van ontstaan van de vier ongedateerde lijsten zo nauwkeurig mogelijk worden vastgesteld, evenals de periode gedurende welke deze werden bijgehouden. Het tijdstip van ontstaan en de periode van gebruik in de griffie van het Hof zijn te benaderen met behulp van overlijdenskruisjes die voor de namen zijn geplaatst, vaak in combinatie met doorhaling van de naam, en met behulp van de naderhand toegevoegde namen. Een indicatie voor het tijdstip van overlijden van de betrokken personen en het aantreden van een nieuwe generatie biedt het gepubliceerde Register op de leenaktenboeken betreffende de Gelderse leengoederen in het Overkwartier. Per leengoed worden tot circa 1580 de opeenvolgende beleningen vermeld. Vragen over de perioden waarin personen het ambt van drost/ambtman of schout bekleedden, konden worden beantwoord met behulp van de door hen bij de Gelderse Rekenkamer ingediende jaarrekeningen.⁶ Op grond van deze bronnen kon het jaar van de ambtsaanvaarding of het tijdstip van overlijden van een aantal personen vóór een bepaalde datum worden vastgesteld, welke gegevens op hun beurt de datering van de ongedateerde lijsten mogelijk maakten.

Lijst A: Onder de handschriften van J.B. Sijben, de laatste syndicus van de Staten van het Oostenrijks Overkwartier, bevindt zich een achttiende-eeuws handschrift met een afschrift van lijst A in een verlatiniseerde versie van de namen. Blijkens het Latijnse opschrift van deze tekst zou lijst A betrekking hebben op de jaren 1539-1545.⁷ Uit nader onderzoek blijkt dat deze datering zeer aannemelijk is. De lijst bevat de naam van Steven Spee op gen Puttinck. Deze werd op 22 oktober 1538 met de Putting onder Kessel beleend. Tot de toegevoegde namen behoort die van Johan Schenk van Nydeggen, drost te Middelaar. Hij werd op 15 september 1539 tot drost te Middelaar benoemd. Naderhand toegevoegd is ook Jaspar van Merwijck die op 15 oktober 1541 met het huis Kessel werd beleend.⁸ De lijst is aldus aangelegd tussen 22 oktober 1538 en uiterlijk omstreeks 15 september 1539. De datering in (1539) is derhalve waarschijnlijk. Eveneens toegevoegd is Jacob van Eyll, medeheer te Geijsteren. Hij werd op 21 maart 1546 voor de Cuijkse leenhof met de halve heerlijkheid Geijsteren beleend. De naam van de genoemde Steven Spee is doorgehaald onder toevoeging dat hij de Putting verkocht had en dat Johan van Holtmoelen de nieuwe bezitter was. De overdracht vond plaats op 13 maart 1548.⁹ Uit deze toevoegingen blijkt dat lijst A uiterlijk tot in 1548 is bijgewerkt.

Lijst B: Lijst B kent dezelfde volgorde van namen die in lijst A wordt gehanteerd. Bij het aanleggen van lijst B werden de toevoegingen in lijst A overgenomen en werden de doorgehaalde namen overgeslagen, waaruit reeds blijkt dat lijst B later dan lijst A is ontstaan. Dederik, heer van Millendonk, was drost van het ambt Montfort tot in het rekenjaar 1548/1549. Hij overleed vóór 19 juni 1549¹⁰. Hij wordt in lijst B niet vermeld. Johan van Holtmoelen die, zoals gezegd, op 22 maart 1548 de Putting te Kessel verwierf,

is al bij het aanleggen van lijst B opgenomen. Toegevoegd aan lijst B is de kwalificatie van Goert van Bocholt als pandheer van Wachtendonk. Hij nam op 31 mei 1548 het pandschap over van de weduwe van Christoffel van Vlodrop. Toegevoegd is eveneens het kruisje voor de naam van Adriaan van den Bylandt, heer te Rheydt en Walbeck. Hij overleed op 12 november 1549.¹¹ Lijst B is aldus op zijn vroegst in 1548 aangelegd, maar in ieder geval vóór het najaar van 1549. Als datering wordt daarom (1548) aangehouden. Willem van Erp genaamd Warrenberg, overleden vóór 23 juli 1552, is doorgehaald. Niet doorgehaald zijn evenwel de namen van Sibert van Eyll, overleden vóór 11 december 1553, en van Hendrik van Baerle, overleden vóór 29 mei 1553.¹² Aangezien lijst B bovendien maar drie nieuwe toegevoegde namen bevat, is de conclusie dat lijst B slechts korte tijd is bijgehouden.

Lijst C: Lijst C kent dezelfde volgorde van namen die in het op perkament geschreven, nog te behandelen ridderboek in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen wordt aangehouden. Lijst C dateert derhalve, gezien de nog te bespreken ontstaansgeschiedenis van dit ridderboek, in ieder geval van na 1560. Lijst C bevat de naam van Johan van Wittenhorst, drost van de ambten Kessel en Montfort. Hij was al drost te Montfort, toen hij na het overlijden van zijn gelijknamige vader op 3 juni 1569, eveneens drost van het ambt Kessel werd. Op 4 maart 1570 gelastte het Hof van Gelre en Zutphen de landscholtis en de schepenen van het land van Kessel om Johan van Wittenhorst, drost te Montfort, als hun drost te erkennen.¹³ Lijst C bevat voorts de naam van Johan van Stalbergen, drost van het ambt Krickenbeck, die deze functie vanaf 1569 uitoefende.¹⁴ Aan de lijst toegevoegd is de naam van Jaspar van Stalbergen, schout te Venlo. In zijn schrijven van 20 april 1569 liet het Hof van Gelre en Zutphen aan die van Venlo weten dat zij Jaspar van Stalbergen als hun schout moesten aannemen en erkennen.¹⁵ Lijst C is derhalve op zijn vroegst in 1569 tot stand gekomen en mogelijk pas in 1570. Als datering zullen de jaren (1569-1570) worden aangehouden. Aangezien de lijst, afgezien van twee kennelijke vergissingen, geen doorhalingen bevat, en, afgezien van Jaspar van Stalbergen, ook geen toegevoegde namen of kruisjes vóór de namen, is er van uit te gaan dat lijst C slechts voor een momentopname werd opgesteld.

Lijst D: Lijst D kent dezelfde volgorde van namen die in de in oktober 1576 ingediende lijst wordt gehanteerd. Lijst D bevat de naam van Jacob van Broekhuizen genaamd Oijen die in de lijst van 1576 nog niet voorkomt. Op zijn verzoek besloot het Hof van Gelre en Zutphen op 2 maart 1577 om hem op de riddercedul te plaatsen.¹⁶ In de marge van de lijst staat bij vijftien riddermatigen aangegeven dat zij 'neutraal' waren. Zes leden waren 'malcontent'. Joachim van Bocholt was 'bi den viant' en twee riddermatigen, te weten Johan van Brempt, drost te Geldern, en Otto van den Bylandt, heer te Rheydt en pandheer te

Cruchten, weigerden de unie te ondertekenen (noluit subscribere unionem), waarmee kennelijk gedoeld wordt op het toetreden tot de in het begin van 1579 gesloten Unie van Utrecht.¹⁷ Lijst D is dus op zijn vroegst in 1577 en, gezien de actualiteit van de marginale aantekeningen, uiterlijk in 1579 aangelegd.

De band met naamlijsten van te convoceren leden van de ridderschappen en steden onder de titel 'ridderboeken' bevat aldus ten aanzien van het Overkwartier van Gelder lijsten van de leden van de ridderschap aldaar uit (1539) (= lijst A), (1548) (= lijst B), 1565, (1569-1570) (= lijst C), 1570, 1576 en (1577-1579) (= lijst D).

2. Het ridderboek van 1555

Naast de band met naamlijsten van de riddermatigen vanaf (1539) bevindt zich in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen een 'ritterbouck', een deel van perkamenten bladen op groot formaat, waarin per kwartier en vervolgens per ambt de leden van de ridderschappen der vier kwartieren zijn opgetekend. De namen uit het Overkwartier bevinden zich op f. 6v.-8. Het ridderboek wordt gedateerd in 1555.¹⁸

Aanleiding voor het samenstellen van het ridderboek was een besluit genomen tijdens de landdag te Nijmegen op 9 mei 1555. In antwoord op het bedeverzoek werd namens de Staten gesteld dat de ridderschap slechts in klein aantal was komen opdagen en dat derhalve niet onmiddellijk een besluit aangaande de inwilliging van de bede kon worden genomen. De plaatsvervanger van de zieke stadhouder liet daarop weten dat alle leden van de ridderschap waren geconvoceerd. Wanneer er echter edelen waren wier overleden ouders geconvoceerd werden, of die van uit de stad op het platteland waren gaan wonen dan wel zich van buiten in het gewest hadden gevestigd, en nu niet waren uitgenodigd voor de landdag, dan lag de schuld geheel bij hen. Zij hadden zich op het ridderboek moeten laten plaatsen om voortaan met de overigen te worden geconvoceerd. De plaatsvervanger van de stadhouder zou de ambtslieden van de onderscheiden ambtsdistricten opdracht geven om binnen acht dagen een lijst in te dienen van al degenen die naar hun mening voor de uitnodiging voor de volgende landdag in aanmerking kwamen.¹⁹

Het ridderboek is, in ieder geval wat het Overkwartier betreft, in eerste instantie samengesteld op basis van de ingediende lijsten. Een lijst van 'edelluyde van der ritterschap in 't ampt van Kessel' werd al op 11 mei 1555 door de rentmeester van het ambt ingediend. Een overzicht getiteld 'Dit sijn die ridderschap van adell des amptz offte quartiers Gelre' werd pas later op 19 februari 1560 door de drost van het ambt Geldern Joirgen op den Bergh ingeleverd. Hij was pas kort tevoren, in januari 1560, tot drost benoemd.²⁰ De lijst van de ridderschap van het ambt Krickenbeck is niet gedateerd. Zij werd door de ambtman Dirk van Westrum ingezonden. Hij was van 1543 tot in 1561 in functie.²¹ Deze lijst kan dus zeer wel in 1555 zijn ingediend. Daar de lijst van het ambt Geldern uit 1560

dateert, kan het ridderboek, afgaande op de gegevens uit het Overkwartier, niet in 1555, maar op zijn vroegst in 1560 zijn samengesteld.

Het ridderboek draagt een wijdlopige titel: 'Ritterbouck oder aenteyckenisse der banerheeren, ritterschap und edelluyden des furstendombs Gelre und graefschaps Zutphen, soewael bij den amptluyden achtervolgende den afscheidt den 9. may 1555 opten landtdacht tho Nijmmegen genomen overgegeven, als derghener die daerenboven in den ritterbouck in der cantzelrijen van Gelderlant bevonden, und noch zedert durch aengevong derzelver amptluyden und sunst aengeteykent zijn'. Het ridderboek was blijkens deze tekst niet enkel gebaseerd op de ingediende lijsten van de ambtslieden, maar ook op een bestaand, dus ouder, ridderboek en naderhand aangebrachte toevoegingen. Bij de totstandkoming van het ridderboek in of na 1560 werden 65 namen uit het Overkwartier genoteerd. Maximaal twintig namen kwamen niet in de ingediende lijsten voor, maar stonden 'to bouck'. Zij waren met andere woorden overgenomen uit het oudere ridderboek. Naar dit ridderboek werd, zoals gezegd, tijdens de landdag te Nijmegen in 1555 verwezen. Het was er al in 1546. In 1577 werd het oude ridderboek nog vermeld, maar nadien is het uit het archief van het Hof verdwenen.²² Zeven van de twintig namen uit het oude ridderboek komen in de besproken oudere lijsten uit (1539) en (1548) en in de nog te bespreken lijst uit 1555 niet voor. Onder hen bevindt zich Johan van Winckelhuysen, heer te Meerlo, die op 16 februari 1557 met de heerlijkheid Meerlo werd beleend.²³ 'Te boucke' stond ook Joirgen op den Bergh, drost te Geldern, die deze functie, zoals wij boven zagen, pas sedert januari 1560 bekleedde. Uit het voorafgaande blijkt dus dat het oude, waarschijnlijk verloren gegane ridderboek tot in 1560 werd bijgehouden.

Het naar aanleiding van de landdag van 1555 samengestelde 'nieuwe' ridderboek is na zijn totstandkoming van aanvullingen voorzien. Voor sommige namen zijn kruisjes geplaatst om aan te geven dat de betrokken riddermatige was overleden. Daarnaast zijn namen toegevoegd. Hoelang is het ridderboek ten aanzien van het Overkwartier in gebruik gebleven? Toegevoegd is de naam van Jacob van Broekhuizen genaamd Oijen die ingevolge besluit van het Hof van Gelre en Zutphen van 2 maart 1577 in het ridderboek zou worden vermeld. Hij komt voor het eerst in de lijst van (1577-1579) voor. Aan het ridderboek is eveneens de naam van Dirk van Eyll ingen Heyde toegevoegd die ook pas voor het eerst in de lijst van (1577-1579) wordt vermeld. Met betrekking tot het Overkwartier is het ridderboek in ieder geval bijgehouden tot in 1577. Aan de andere kant zijn 27 riddermatigen die in de lijsten van 1565, 1570 en 1576 voorkomen, niet in het ridderboek opgenomen.

Uit het voorafgaande valt te concluderen dat het op 1555 gedateerde ridderboek geen eenvoudige bron is om de namen van de riddermatigen te achterhalen en om deze in een bepaalde periode te plaatsen. Het ridderboek is samengesteld aan de hand van lijsten die vanaf 1555 werden ingeleverd, maar kwam pas op zijn vroegst in 1560 tot stand. De toe-

voegingen van namen zijn niet gedateerd. Ten aanzien van het Overkwartier werd het bijgehouden tot in 1577, maar dat weten wij slechts uit andere bronnen, de lijsten van te convoceren riddermatigen. Uit deze lijsten blijkt tevens dat het ridderboek niet volledig is.

Een afschrift van het gedeelte van het ridderboek betreffende het Overkwartier, met de toevoegingen, maar zonder de kruisjes voor de namen, werd opgenomen in de riddercedul die de Staten van het Overkwartier van Gelder in 1610 lieten aanleggen.²⁴

3. Overige bronnen

Afgezien van de band met lijsten van te convoceren personen en het ridderboek in het archief van het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem zijn er nog enige andere lijsten van riddermatigen. Allereerst is er een lijst getiteld 'dit zijn die ritter ende knechten der lande Gelre' die van omstreeks 1460 zou dateren. Deze lijst die in ieder geval uit de tweede helft van de vijftiende eeuw stamt, werd in 1875 gepubliceerd.²⁵ Zij bevat vele spelfouten in familie- en plaatsnamen. Om die reden en wegens de grote afstand in tijd – minstens vijftig jaar – tussen deze lijst en die uit (1539) werd zij in dit onderzoek niet betrokken.

De belangrijkste bron buiten de Arnhemse archieven vormt de 'Gelrische rytterzedell de anno 1542' die zich in het stadsarchief te Geldern bevindt.²⁶ Nettesheim heeft aan de hand van deze riddercedul al in 1863 een lijst van de edelen in het ambt Geldern gepubliceerd en aan de namen de riddermatige huizen toegevoegd. Hij wekt daardoor de indruk dat de lijst van 1542 tevens de riddermatige goederen bevat, maar zulks is niet het geval.²⁷ Het in 1542 aangelegde overzicht van de ridderschappen der vier kwartieren van het gewest bevat enige toevoegingen, terwijl achter sommige namen het woord 'mortuus' is geplaatst. Aan de naam van Johan van Wittenhorst is de kwalificatie ambtman van het land van Kessel toegevoegd. Toegevoegd is eveneens Dirk van Westrum, ambtman van het land van Krickenbeck. Beiden verwierven hun functie in 1543.²⁸ Een kruisje staat voor de namen van Christoffel Schenk van Nydeggen, Evert van Brempt, drost te Straelen, en de erfmaarschalk Cornelis van Boedberg. De eerstgenoemde kwam bij het beleg van Düren in 1543 om het leven, de tweede overleed vóór 26 mei 1544 en de derde vóór 4 november 1547.²⁹ De riddercedul van 1542 is derhalve slechts enkele jaren bijgehouden. Een zestiende-eeuws afschrift van de riddercedul van 1542, waarin sommige toevoegingen wel en andere niet zijn opgenomen, bevindt zich in het archief van Schloß Wissen te Weeze.³⁰

Als laatste is nog een lijst te noemen van de ridderschap en steden van het Overkwartier die in 1555 door de hoofdstad Roermond werden geconvoceerd. Deze lijst is als eerste in de in 1610 in opdracht van de Staten van het Overkwartier van Gelder aangelegde riddercedul opgenomen.³¹

Tenslotte moet nog de vraag worden gesteld, of er, afgezien van het oude ridderboek van vóór 1555, nog andere, niet meer voorhanden lijsten van riddermatigen zijn geweest. Volgens Nijhoff immers werden lijsten van ridders en knapen die voor de landdag wer-

den opgeroepen, waarschijnlijk voor het eerst in 1477 opgesteld. De oudste die hij had kunnen opsporen, dateerden uit 1516, 1530 en 1539.³² De door Nijhoff genoemde lijst van 1539 is mogelijk dezelfde als de boven behandelde ongedateerde lijst A die naar alle waarschijnlijkheid in 1539 is ontstaan. De lijsten van 1516 en 1530 bevinden zich evenwel niet meer in het hertogelijk archief of het archief van het Hof van Gelre en Zutphen. Nettesheim heeft deze vóór 1863 niet ter inzage gehad. Aan de andere kant bevinden zich zeventiende- en achttiende-eeuwse uittreksels uit lijsten van riddermatigen in het archief van de familie Van Hoensbroek te Schloß Haag. De uittreksels zijn genomen uit de bekende lijsten van (1539), 1570 en 1576 te Arnhem en die van 1555 oorspronkelijk te Roermond. Zij verwijzen dus niet naar weer andere, onbekende bronnen.³³

4. Geven de bronnen een volledig overzicht?

Voor het samenstellen van een overzicht van de ridderschap van het Overkwartier vanaf circa 1540 beschikken wij aldus over lijsten uit (1539), 1542, (1548), 1555, 1565, (1569-1570), 1570, 1576 en (1577-1579). De lijsten geven voornamelijk een momentopname. Alleen de eerste lijst uit (1539) is gedurende langere tijd, mogelijk bijna tien jaar, bijgehouden. Daarnaast staat het op perkament geschreven ridderboek met een lijst uit 1555, een lijst uit 1560 en ongedateerde lijsten, terwijl het tevens namen bevat die bij de samenstelling in of na 1560 uit het oudere ridderboek werden overgenomen. Het op basis van deze bronnen samengestelde overzicht van de leden van de ridderschap van het Overkwartier telt zo'n 190 namen. Getracht werd met behulp van de bestaande literatuur gelijknamige verwanten te onderscheiden. Het overzicht bevat – het wordt nog eens uitdrukkelijk gezegd – niet alle edelen uit het Overkwartier, maar alleen degenen die voor de landdagen werden opgeroepen. Aangezien in de zestiende eeuw herhaaldelijk namens de Staten de klacht werd geuit dat niet alle rechthebbenden werkelijk geconvoceerd waren, rijst de vraag of het overzicht van de ridderschap wel volledig is. De bronnen van het overzicht, de lijsten van te convoceren personen, zouden onvolledig kunnen zijn, terwijl in 1565 de juistheid van de ingediende lijsten ter discussie stond.

De zojuist genoemde klacht kwam al tijdens de landdag van 9 mei 1555 te Nijmegen naar voren, waarop de plaatsvervanger van de stadhouder antwoordde dat de betrokkenen het aan zichzelf te wijten hadden dat zij niet in het ridderboek waren vermeld. Het (oude) ridderboek was aldus kennelijk niet volledig. Tot eenzelfde conclusie – een zekere mate van onvolledigheid van de bronnen – komt men op grond van de correspondentie tussen het Hof van Gelre en Zutphen en Roermond in 1556. Roermond liet op 27 april 1556 aan het Hof weten dat namens het Overkwartier Dederik van der Lip genaamd Hoen, Helmich van Holthuysen, Johan van Rossum en Johan van Eyll de landdag zouden bezoeken. Het Hof vroeg daarop, of Johan van Rossum senior of junior zou komen. In de lijsten van de riddermatigen wordt echter maar één Johan van Rossum, en wel in 1555, vermeld!³⁴

Tien jaren later, in 1565 werden tijdens de landdag opnieuw klachten naar voren gebracht over het wegblijven van vele leden van de ridderschap als gevolg van een gebrekkige convocatie. Om die reden waren tijdens de landdag geen besluiten van betekenis genomen. De stadhouder Karel van Brimeu richtte zich door middel van een schrijven van 28 juni 1565 tot de drosten van de afzonderlijke ambten met het bevel om op korte termijn de namen van de adellijke personen bekend te maken die in het betreffende ambt woonden en vanouds uitgenodigd werden voor de landdagen. De ingediende lijsten stemden de stadhouder c.q. het Hof van Gelre en Zutphen niet tot tevredenheid. Het bleek dat sommige ambtslieden door gunst of onwetendheid veel meer namen hadden doorgegeven dan in het ridderboek stonden vermeld. De drosten kregen de opdracht de ingediende lijsten te corrigeren door degenen die vanouds niet uitgenodigd werden, te royeren. Zij die niet in het ridderboek waren opgenomen, maar wier voorouders wel waren geconvoceerd, moesten de drosten bevelen om zich zo spoedig mogelijk bij de griffier te gevoegen teneinde in het ridderboek te worden geplaatst.³⁵

Op de laatste brief zijn twee reacties uit het Overkwartier bekend. Johan van Wittenhorst senior, heer van Horst en drost van het ambt Kessel, antwoordde op 18 oktober 1565, dat hij de namen had ingeleverd van diegenen wier voorouders op landdagen waren geconvoceerd. In zijn ambt was voorts Sibrecht van Berenzauw woonachtig. Wittenhorst wist niet of hij diens naam had doorgegeven en evenmin of hij voor landdagen werd uitgenodigd. Het Hof moest maar zelf in het ridderboek kijken.

De tweede reactie was van Johan van Wittenhorst junior, drost van het ambt Montfort, van 22 oktober 1565. Volgens hem werden uit het ambt Montfort enkel de heer van Elmpt, Schenk te Hillenraedt en Vrymersum te Sint Odiliënberg geconvoceerd, alsmede de erfvoogd van Roermond, Lutger van Vlodrop. Uitgenodigd voor de landdag werd eveneens Emont van Baerle, maar Wittenhorst junior wist niet of diens voorouders ook waren opgeroepen. De ridderboeken konden in dezen uitsluitel geven. Overigens merkte hij op dat er nog meer edelen in het ambt Montfort waren die op door hen verworven schepengoed woonden, zoals de Van Baexens, vader en zoon, maar zij waren zolang Wittenhorst drost was, sedert 1549, nooit voor landdagen uitgenodigd. Johan van Holthuysen had onlangs te Beesel op schepengoed gebouwd. Diens vader woonde in het ambt Krickenbeck op huis Leuth, dat nu Johans broer Dirk bezat. De naam van Johan van Holthuysen zou, zo meende Wittenhorst junior, in het ridderboek voorkomen, maar hij had geen idee hoe dat mogelijk was geweest, want wegens het betreffende door hem opgebouwde schepengoed te Beesel was nooit iemand geconvoceerd.³⁶

Sibrecht van Berenzauw, Johan van Holthuysen en de Van Baexens werden door de drosten tot de adel gerekend, maar ten aanzien van de twee eerstgenoemden was het in 1565 onduidelijk of zij tot de ridderschap behoorden. Deze vraag was negen jaren later in het voordeel van de betrokkenen beslist. Sibrecht van Berenzauw, Johan van Holthuysen en Willem van Baexen werden in de lijst van riddermatigen van 1576 voor het eerst vermeld.

De lijst van te convoceren riddersmatigen van 1570 werd opgesteld in verband met de uitnodiging voor de landdag te Nijmegen op 1 maart 1570. De ridderschap gaf tijdens deze vergadering te kennen dat een gedeelte van de adel door vergeetachtigheid niet was uitgenodigd. Om zulks in de toekomst te voorkomen en om ook hen uit te nodigen die zich mogelijk door eigen verzuim niet in het ridderboek hadden laten inschrijven, werd de drosten op 3 maart 1570 door het Hof bevolen om in hun ambt bekend te maken dat al degenen die niet waren uitgenodigd, maar toch meenden het recht van convocatie te bezitten, zich met de bewijsstukken van de convocatie van hun vader en voorouders tot de griffier van het Hof moesten wenden. Na onderzoek door het Hof zouden zij op het ridderboek worden geplaatst en al voor de volgende vergadering op 29 maart worden uitgenodigd. Op 22 maart liet de drost van Geldern weten dat de bedoelde oproep had plaatsgevonden.³⁷

Weliswaar werd herhaaldelijk – in 1555, 1565 en 1570 – door de ridderschap erover geklaagd dat niet alle leden van de ridderschap waren uitgenodigd voor de landdagen, maar het Hof gaf daarna telkens de gelegenheid om de zaken recht te zetten. De drosten kregen in 1555 en 1565 de opdracht om lijsten van de ridderschap in te leveren. Wie meende tot de ridderschap te behoren, moest zich in 1565 en 1570 tot het Hof wenden om op het ridderboek te worden geplaatst. Men moet er dus rekening mee houden dat het overzicht van de ridderschap uit de jaren 1540-1580 niet volledig is. Gezien de door het Hof geboden mogelijkheden van herstel en gezien het grote aantal lijsten dat vanaf (1539) bewaard is gebleven, moet het percentage van gemiste riddersmatigen waarschijnlijk niet te hoog worden geschat.

Enige institutionele aspecten

Het belangrijkste recht van de leden van de ridderschap was het recht om geconvoceerd te worden voor de vergadering van de Staten van het kwartier, de zogenaamde kwartiersdag, en voor de vergadering van de Staten van de vier kwartieren gezamenlijk, de landdag. Voor de kwartiersdag werden de ridderschap en de steden opgeroepen door de hoofdstad, in het Overkwartier door Roermond. Het bijeenroepen van de landdag geschiedde in de regel door het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem. De basis voor de uitnodiging voor de landdag vormden de besproken lijsten en het ridderboek.

Met betrekking tot het Overkwartier kennen wij maar een enkel voorbeeld van de procedure die tot het plaatsen in het ridderboek leidde. In 1577 wendde Jacob van Broekhuizen genaamd Oijen zich tot het Hof met het verzoek om, zoals zijn broer Herman van Broekhuizen genaamd Oijen, heer te Oijen, in het ridderboek te worden geplaatst. Zijn voorouders golden als riddersmatig en werden voor de landdagen geconvoceerd, maar zijn vader Maarten van Broekhuizen had verzuimd plaatsing in het ridderboek te vragen. Ter

ondersteuning van zijn betoog stuurde hij een certificatie van de adellijke afkomst mee. Gelet op deze certificatie, op het oude ridderboek dat een overleden Johan van Oijen vermeldde, en op een verklaring van de ridderschap van het Overkwartier ten aanzien van Herman van Broekhuizen, besloot het Hof op 2 maart 1577 dat beide broers in het ridderboek zouden worden vermeld.³⁸

Wie geconvoceerd wenste te worden, moest aldus aantonen dat hij van adel was en dat zijn vader of voorouders ook reeds waren geconvoceerd. Het bezit van een later zogenaamd riddermatig goed wordt in het verzoekschrift van 1577 niet uitdrukkelijk genoemd. Ook de lijsten van riddermatigen vanaf (1539) bevatten vrijwel enkel namen zonder de vermelding van een riddermatig goed. Alleen de lijst van 1576 geeft bij vele riddermatige personen niet enkel de woonplaats aan, maar ook het goed waarop zij woonden. Het veelal ontbreken van verwijzingen naar riddermatige goederen in deze bronnen mag niet tot de conclusie leiden dat het bezit van zo'n goed geen voorwaarde was om geconvoceerd te worden. In de lijst van (1539) is de naam van Steven Spee op gen Puttinck doorgehaald. Toegevoegd is de mededeling dat hij zijn goed de Putting onder Kessel had verkocht aan Johan van Holtmoelen, welke laatste aan de lijst van (1539) is toegevoegd. Op 22 oktober 1565 liet de drost van het ambt Montfort aan het Hof onder andere weten dat wegens het schepengoed, waarop Johan van Holthuysen te Beesel (een woning) had gebouwd, nooit iemand geconvoceerd was, uit welke mededeling eveneens kan worden afgeleid dat convocatie mede wegens het bezit van een riddermatig goed plaatsvond.³⁹

Nadere voorwaarden om tot het bijwonen van de landdag uitgenodigd te worden, zijn te vinden in de beantwoording van de klacht over het geringe aantal riddermatigen tijdens de landdag van 9 mei 1555. Wie uit de stad naar het platteland was vertrokken of uit het buitenland was teruggekeerd en niet geconvoceerd was, had zich uit eigener beweging in het ridderboek moeten laten opnemen.⁴⁰ Dat de edele die in de stad woonde, niet werd opgeroepen, blijkt al uit de lijst van (1539). Bij de naam van Dirk van Dript was aangetekend dat hij te Venlo woonde en om die reden niet werd aangeschreven. De riddermatige moest blijken het verslag van de landdag van 1555 in het gewest woonachtig zijn. In de lijst van 1565 is de naam van Goossen van Hoenselaer doorgehaald. In de marge staat: 'uuytheymsch, nyet'. Omdat hij buiten het gewest woonde, werd hij niet geconvoceerd. Later in de zeventiende eeuw konden de leden van de ridderschap buiten het gewest woonachtig zijn, hetgeen geen bezwaar opleverde om hen voor de kwartiersdagen uit te nodigen.⁴¹

In de lijsten van (1539) en 1542 is bij Daem van Beeck, voogd te Erkelenz, in de marge aangetekend dat hij ambtshalve werd geconvoceerd. Aangezien de drosten in het Overkwartier in de jaren 1590-1620 ambtshalve aan de vergaderingen van de Staten van het Overkwartier als leden van de ridderschap deelnamen, rijst de vraag, of ook zij al eerder in de zestiende eeuw vanwege hun ambt voor de landdagen werden uitgeno-

digd.⁴² De lijsten van te convoceren personen zijn ingedeeld per ambt. De drost wordt doorgaans als eerste genoemd. In de lijst van 1542 is bij de naam van Arnd van Wachendonk, ambtman te Krickenbeck, aangetekend dat hij uit het ambt is verwijderd. In de marge is de naam van de opvolger Dirk van Westrum toegevoegd. Tenslotte is er op te wijzen dat Johan van Wittenhorst junior, drost van het ambt Montfort, die in 1555 aan het hoofd van de riddermatigen van dit ambt wordt genoemd, niet in het bezit van een riddermatig goed in dit bestuursdistrict was. Hij bezat er zelfs geen Gelders leengoed. In april 1557 werd hem het Volquinsleen te Echt overgedragen voor de duur van een procedure over leengoed, zodat hij in de kwaliteit van drost én leenman, als voorzitter van het leengerecht op het kasteel te Montfort kon fungeren.⁴³ Op grond van deze gegevens kan men aannemen dat niet enkel de voogd van Erkelenz, maar ook de drosten, die overigens tot de adellijke stand behoorden, ambtshalve werden uitgenodigd voor de landdagen.

Van de vele namen van de ridderschap uit de zestiende eeuw willen wij er twee naar voren halen. In de eerste plaats Paelich van Camphuysen op die in de lijst van (1539) onder het ambt Montfort voorkomt. Hij was raadsburgemeester van Roermond in 1533 en 1538 en wordt in 1537 als schepen aldaar vermeld.⁴⁴ Wanneer zijn vermelding onder de leden van de ridderschap niet op een vergissing berust, is Paelich van Camphuysen, voorzover bekend, een van de weinige riddermatigen die lid waren van het stadsbestuur van Roermond.

Opvallend is voorts de vermelding van Anna van Swartzenborch, weduwe van Rossum, vrouwe van Broekhuizen, in de lijst van 1565. Zij is de enige vrouw in de lijsten van te convoceren leden van de ridderschap. In het kader van bijeenkomsten van leden van de ridderschap staat zij evenwel niet alleen. Twintig jaar eerder, in 1545, werd voor een vergadering van de onderheren te Arcen ook de vrouwe van Hillenraedt uitgenodigd.⁴⁵ Voor de zeldzame vermelding van een vrouw moet een bijzondere reden zijn geweest. Beide vrouwen verkeerden in 1545 respectievelijk 1565 in een zelfde positie: zij waren weduwe en moeder van tenminste één nog net niet meerderjarige zoon. Uit het huwelijk van Johan van Rossum en Anna van Swartzenborch werd een zoon geboren, ook Johan geheten, die bij het overlijden van zijn vader vóór 8 november 1558 nog minderjarig was. Hij werd op 26 april 1559 beleend met de heerlijkheid Broekhuizen, maar de leeneed legde Johan van Rossum de bastaard af. Op 21 maart 1567 vernieuwde Johan van Rossum junior zelf de eed die Johan van Rossum de bastaard tijdens zijn onmondigheid had gezworen.⁴⁶ Christoffel Schenk van Nydeggen, heer te Hillenraedt, kwam tijdens het beleg van Düren in 1543 om het leven. Zijn minderjarige kinderen werden op 11 juli 1544 beleend met de kastelen Hillenraedt en de Oudenborg te Swalmen. De oudste zoon, Arnd Schenk van Nydeggen, stond in 1545 kort voor het bereiken van de meerderjarige leeftijd, want hij werd in de lijst van (1539) in plaats van zijn overleden vader toegevoegd. Hij vernieuwde overigens de leeneed pas in 1556.⁴⁷ Het is derhalve

mogelijk dat de vrouwe van Hillenraedt en die van Broekhuizen voor de vergadering van de onderheren werd geconvoceerd, respectievelijk op de lijst van te convoceren personen vermeld werd, vooruitlopend op het recht tot convocatie van hun bijna meerderjarige (oudste) zoon.

Aan de vergaderingen behoefden de vrouwen niet persoonlijk deel te nemen, en evenmin de mannelijke leden van de ridderschap. Op de bijeenkomst van de onderheren te Arcen in 1545 waren de heren van Well, Horst, Walbeck, Meerlo, Blitterwijck en Lottum persoonlijk verschenen, maar die van Grubbenvorst, Geijsteren en Broekhuizen hadden hun ‘dienaren’ gestuurd. Op een bijeenkomst in het stadhuis te Roermond op 1 mei 1576 liet de heer van Hillenraedt zich vertegenwoordigen door Johan Kern van Froenhoven, landschrijver van het ambt Montfort.⁴⁸ De mogelijkheid voor een riddermatige om zich te laten vertegenwoordigen, zelfs door een niet-riddermatige, bestond nog rond 1590. Pas tijdens de kwartiersdag van 14 januari 1592 werd deze vorm van vertegenwoordiging afgeschaft.⁴⁹

De omvang van de ridderschap in het Overkwartier

De overgeleverde lijsten bevatten niet alleen vele namen, maar geven ook een overzicht van de omvang van de ridderschap en de verdeling van de riddermatigen over de ambts-districten op verschillende tijdstippen in de zestiende eeuw. Deze omvang en verdeling is in de volgende tabel weergegeven

	(1539)	1542	1555	1565	1570	1576
onderheren land Kessel	7	8	—	—	—	—
ridderschap land Kessel	13	11	21	14	17	16
ambt Montfort	5	4	6	4	4	9
ambt Krickenbeck	15	16	17	18	11	14
ambt Geldern	15	16	17	20	27	19
ambt Straelen	1	1	3	2	2	5
ambt Wachtendonk	1	1	1	1	1	1
ambt Krefeld	1	1	—	—	—	—
onderheren	4	4	—	8	6	4
totaal	62	62	65	67	68	68

Het aantal riddermatigen schommelde tussen de zestig en zeventig personen. Tegen het einde van de zestiende eeuw zou het aantal nog tot boven de zeventig stijgen. In de oudste lijsten werd een onderscheid gemaakt tussen de ridderschap van het land van Kessel enerzijds en de onderheren, de bezitters van een hoge heerlijkheid, in het land van Kessel anderzijds, die op hun beurt gescheiden werden gehouden van de overige onderheren aan de rechterzijde van de Maas, zoals de heren van Well en Walbeck. Vanaf 1555 vervalt het onderscheid tussen de ridderschap en de onderheren in het land van Kessel. De onderheren konden als groep apart optreden, zoals al uit hun bijeenkomst te Arcen in 1545 blijkt.⁵⁰

In de lijsten van (1539) en 1542 werd het land van Krefeld tot het Overkwartier gerekend. De aldaar fungerende opeenvolgende drosten van Krakau, Goessen van Hoense-laer en Bertram van der Lip genaamd Hoen, werden dus geconvoceerd. De lijst van 1542 bevat de aantekening dat Krefeld weer aan de graaf van Meurs was overgedragen. Deze overdracht van Krakau en Krefeld vond plaats krachtens overeenkomst tussen de hertog van Gelder enerzijds en Willem, graaf van Nieuwenaar en Meurs, en diens zoon Herman anderzijds van 30 november 1541. Op 5 mei 1542 werd de graaf van Meurs door de hertog van Gelder met Krakau en Krefeld beleend.⁵¹ De drosten van Krefeld komen in de lijsten na 1542 niet meer voor.

Zoals in de jaren 1592-1612 woonden de meeste riddermatigen in de ambten Geldern, Kessel en Krickenbeck.⁵² Het totale aantal riddermatigen in het ambt Kessel daalde in de periode van 1540 tot 1580 van circa twintig tot circa vijftien, terwijl omgekeerd het aantal riddermatigen in de ambten Geldern en Krickenbeck in die periode steeg van vijftien tot circa twintig. De grote schommeling in de aantallen in de ambten Geldern en Krickenbeck in de jaren 1565 en 1570 wordt veroorzaakt door de registratie van een aantal Krickenbeckse riddermatigen onder het ambt Geldern in laatstgenoemd jaar.

Deelname aan de landdag

Tegenover het grote aantal van meer dan zestig riddermatigen in het Overkwartier staat het geringe percentage dat daadwerkelijk aan de landdagen deelnam. De landdag van 1538 werd door acht leden van de ridderschap van het Overkwartier bijgewoond. Daarna kwamen maximaal vier leden van de ridderschap uit het Overkwartier op de landdag, en wel, voorzover bekend, tijdens die van 1539, 28 oktober 1578 en 23 mei 1579. Een vertegenwoordiging van vier leden schijnt gebruikelijk te zijn geweest. Immers op 27 april 1556 gaf Roermond aan het Hof van Gelre en Zutphen de namen door van vier riddermatigen die naar de landdag zouden reizen. Tijdens de kwartiersdag van 11 september 1574 werden eveneens vier gedeputeerden uit de ridderschap aangewezen om ergens heen te reizen.⁵³ Gezien deze gegevens kan men veronderstellen dat de afvaardiging naar de landdag tijdens een voorafgaande kwartiersdag van de Staten van het Overkwartier werd be-

paald. De volgende leden van de ridderschap hebben, voorzover bekend, een landdag bezocht.⁵⁴

Johan, heer te Elmpt en Burgau: 1538, 1539.

Christoffel Schenk van Nydeggen, heer te Hillenraedt: 1538.

Dederik van der Lip genaamd Hoen, heer te Grubbenvorst, Afferden en Blijenbeek: 1538, 1558, 1563, 1564, 1565.

Volmar van Hoenselaer: 1538.

Jaspar van Lynden, heer te Blitterswijk: 1538.

Alart van Goir: 1538, 1539.

Arnd van Wachtendonk: 1538.

Arnd van Bocholt: 1538.

Willem van Erp genaamd Warrenberg: 1539.

Helmich van Holthuysen: 1539.

Johan van Eyll te Baarlo: 1558, 1564, 1565, 1566.

Adolf van Goir: 1564, 1565, 1566, 1578.

Dirk van Holthuysen: 1564, 1565.

Jaspar van der Lip genaamd Hoen, heer te Grubbenvorst, Afferden en Blijenbeek: 1566.

Willem van Merwijck: 1566.

Johan van Wittenhorst, heer te Horst: 1571, 1579.

Arnd Schenk van Nydeggen, heer te Hillenraedt: 1571.

Dirk van Westrum: 1574, 1576, 1578, 1579, 1584.

Bertram van den Bylandt, heer te Walbeck: 1576.

Johan van Erp genaamd Warrenberg: 1576.

Engelbert van Brempt: 1578, 1579.

Johan van Stalbergen: 1578, 1579, 1580.

Gielis van Bocholt: 1578.

Hendrik van Hönnepel genaamd Impel: 1579, 1580.

Johan van Holthuysen: 1584.

David van Udesheim: 1584.

Uit dit chronologisch ingerichte overzicht blijkt dat sommige leden van de ridderschap geregeld aan de landdagen deelnamen. Men zou hen vaste vertegenwoordigers uit het Overkwartier kunnen noemen. Opvallend is voorts dat onder de bezoekers van de landdagen verschillende, in generatie opvolgende leden van eenzelfde familie worden aangetroffen. Voorbeelden vormen leden van de families Van der Lip genaamd Hoen en Van Holthuysen.

Toelichting bij de lijst van de leden van de ridderschap

De lijst van riddermatige personen is alfabetisch op familienaam opgesteld. Zijn er meer dragers van dezelfde familienaam, dan zijn zij in chronologische volgorde geplaatst. Voornamen zijn enigszins genormaliseerd naar één spelling. Achter de naam volgen de gegevens omtrent functie en/of woonplaats, zoals die bij de eerst vermelding werden opgetekend. Tenslotte is het ambtsdistrict aangegeven, waartoe de betrokkene werd gerekend.

Onder de naam staan jaartallen. Zij verwijzen naar de lijsten waarin de betreffende riddermatige persoon voorkomt. Jaartallen tussen haken verwijzen naar de lijsten zonder datum die op grond van de opgenomen namen in een bepaald jaar of jaren kunnen worden gedateerd. De letters (RR) (= riddercedul Roermond) achter het jaartal 1555 duiden erop dat de riddermatige voorkomt in de uit 1555 daterende lijst in de riddercedul van de Staten van het Overkwartier te Roermond, zulks ter onderscheiding van de lijsten die in 1555 zijn ingediend bij het Hof van Gelre en Zutphen te Arnhem en die mede de basis vormden voor het ridderboek te Arnhem. Achter de jaartallen ontleend aan het ridderboek te Arnhem werden de letters (RA) (= ridderboek Arnhem) toegevoegd. Gezien de complexe ontstaansgeschiedenis van het Arnhemse ridderboek, moesten voor de daarin vermelde namen verschillende dateringen worden aangehouden, te weten voor de riddermatigen uit het ambt Kessel het jaar 1555, voor die uit het ambt Geldern het jaar 1560. Voor de overige ambten – Krickenberg, Montfort, Straelen – werd verondersteld dat de lijsten eveneens in 1555 werden ingediend, maar voorzichtigheidshalve werd het jaar 1555 in deze gevallen tussen haken geplaatst. Voor degenen die niet uit de ingeleverde lijsten, maar uit het oude voorafgaande ridderboek werden overgenomen, werd een datering in 1560 aangehouden, omdat het ‘nieuwe’ ridderboek op zijn vroegst in dit jaar kan zijn aangelegd.

Het jaartal wijst erop dat het betreffende lid van de ridderschap direct bij het samenstellen van de lijst werd ingeschreven. Wordt hij nadien toegevoegd, dan is zulks na het jaartal vermeld. Eveneens is aangegeven of de naam naderhand is doorgehaald en/of voorzien van een overlijdenskruisje. Door de vermelding van dergelijke gedetailleerde gegevens werd getracht zo nauwkeurig mogelijk de periode aan te geven, gedurende welke iemand lid was van de ridderschap. Tevens bieden deze gegevens de mogelijkheid om gelijknamige verwanten en/of elkaar opvolgende familieleden te onderscheiden. Latere lijsten geven vaak meer informatie over functies en woonplaats dan de oudere lijsten. Deze nadere en latere informatie werd niet in het kopje achter de naam, maar na het jaartal van de betreffende lijst vermeld. Sommige riddermatigen zijn niet consequent onder hetzelfde ambtsdistrict of onder de onderheren opgenomen. Dergelijke afwijkingen zijn eveneens per lijst aangegeven.

De leden van de ridderschap van het Overkwartier van Gelder in de jaren 1540-1580

Asselt, Johan van -, scholtis (ambt Straelen)

(1539): toegevoegd en doorgehaald, †

Asselt, Johan van (ambt Straelen)

(1539): toegevoegd, (1548), 1555(RR)

Asselt, Anno van -, broer van de voorgaande (ambt Straelen)

(1539): toegevoegd, (1548)

Asselt, Wolter van -, scholtis te Straelen (ambt Straelen)

(1539): toegevoegd, (1548)

Asselt, Johan van

1565: toegevoegd (onderheren), 1570 (ambt Krickenbeck), 1576: op der Cuylen (ambt Straelen), (1577-1579)

Asselt, Liffart van -, op den Adendonk (ambt Straelen)

1576, (1577-1579)

Baerle, Hendrik van (ambt Krickenbeck)

(1539), 1542, (1548)

Baerle, Emond van (ambt Montfort)

1555(RR), (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576: te Sint Odiliënberg, (1577-1579)

Baerle, Johan van -, te Leuth (ambt Krickenbeck)

1555(RR), (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Baexen, Willem van -, te Swalmen opghen Hoeve (ambt Montfort)

1576, (1577-1579)

Beeck, Daem van -, voogd te Erkelenz (ambt Krickenbeck)

(1539): doorgehaald, †, 1542

Beeck, Hendrik van -, voogd te Erkelenz (ambt Krickenbeck)

(1539): toegevoegd, 1542: toegevoegd, (1548)

Zegel van Sibrecht van Bernsauw (1560). Omschrift: "[]/BERNSA[]". Diameter: 28 mm. RAL, huisarchief Scheres, inv.nr. 667.

Zegel van Marten Beugel (1547). Omschrift: "S(egel) MERTE/N · BVEGEL". Diameter: 25 mm. RAL, huisarchief Scheres, charters Keverberg.

Berenzaauw, Sibrecht van (ambt Kessel) 1576

Berg, Ariaen opten (ambt Geldern)
(1539), 1542, (1548)

Bergh, Joirgen op den -, voorgdij (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA): drost te Geldern, 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579): †

Beugel, Marten -, te Oijen (ridderschap Kessel)
(1548): toegevoegd en doorgehaald

Bocholt, Arnd van -, te Hinsbeck (ambt Krickenbeck)
(1539): doorgehaald, †, 1542: †

Bocholt, Arnd van -, te Wankum (ambt Krickenbeck)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR)

Bocholt, Jan van -, te Lobberich (ambt Krickenbeck)
(1539), 1542, (1548): †

Bocholt, Joachim van -, te Bocholt, te Lobberich (ambt Krickenbeck)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR), (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Bocholt, Gaert van -, zoon van Arnt, op gen Raide (ambt Krickenbeck)
(1539): toegevoegd, (1548)

Bocholt, Godart van (ambt Wachtendonk/onderheren)
(1539): toegevoegd, 1542: toegevoegd, (1548): toegevoegd; pandheer te Wachtendonk, 1555(RR), 1555(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576: heer te Grevenbroek, Wachtendonk en Beringen

Zegel van Elbert van Boedberg (1549). In tekstband: "S(egel) ELB/ER/T VA(n)/BOD(berg)". Diameter: 27 mm. Archiv Schloß Haag, Urkunde nr. 988.

Zegel van Otto van den Bylandt, heer te Walbeck en Rheydt, pandheer te Cruchten en Brempt (1559). Omschrift: "S(egel) : OTTE. /VON: BILANT". Diameter: 31 mm. Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Archiv Nesselrode-Ehreshoven, Urkunde nr. 611.

Bocholt, Willem van -, te Lobberich (ambt Krickenbeck)
(1539): toegevoegd en doorgehaald, †, 1542: †

Bocholt, Gielis van -, te Lobberich (ambt Krickenbeck)
1576, (1577-1579)

Boedberg, Cornelis van -, erfmaarschalk van het land van Gelre (ambt Geldern)
(1539): doorgehaald, 1542: mortuus

Boedberg, Adriaan van -, zoon van Cornelis (ambt Geldern)
(1539): toegevoegd, 1542: toegevoegd, (1548), 1555(RR): erfmaarschalk van het land van Gelre, 1560(RA): te Wetten, †, (1569-1570)

Boedberg, Elbert van -, in gen Raede (ambt Geldern)
(1539), 1542, (1548)

Boedberg, Adriaan van -, op ghen Wankum te Wetten (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA), 1565, 1570, 1576

Boedberg, Elbert van -, zum Patberch (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA): te Pont en Veert, †, 1565, 1570: †

Boedberg, Peter van -, te Kapellen (ambt Geldern)
1555(RR)

Boedberg, Seger van (ambt Geldern)
1565, 1570, 1576: in gen Raey

Boedberg, Cornelis van -, erfmaarschalk (ambt Geldern)
1576, (1577-1579)

Boedberg, Willem van -, op gen Wankum te Wetten (ambt Geldern)
(1577-1579)

Brempt, Evert van -, ambtman te Straelen (ambt Straelen)
(1539): doorgehaald, †, 1542: mortuus

Brempt, Johan van -, heer te Vlasrath (ambt Straelen)
1555(RR)

Brempt, Engelbert van -, drost te Straelen (ambt Straelen)
1555(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576: te Vlasrath, (1577-1579)

Brempt, Johan van -, drost te Geldern (ambt Geldern)
1560(RA): toegevoegd, 1576: drost en heer te N., (1577-1579)

Brempt, Willem van -, ten Broek (ambt Krickenbeck)
(1577-1579)

Broekhuizen, Herman van - genaamd Oijen (ambt Kessel)
1555(RA): toegevoegd, 1576: heer te Oijen, (1577-1579)

Broekhuizen, Jacob van - genaamd Oijen (ambt Kessel)
1555(RA): toegevoegd, (1577-1579)

Bylandt, Adriaan van den -, heer te Well (onderheren/ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR), 1560(RA), 1565: doorgehaald, †, (1569-1570)

Bylandt, Adriaan van den -, heer te Rheydt en Walbeck (onderheren)
(1539): toegevoegd, (1548): †

Bylandt, Otto van den -, zoon van Adriaan heer te Walbeck en Rheydt, later alleen te Rheydt, pandheer te Cruchten en Brempt (1548): toegevoegd, 1555(RR) (ambt Kessel), 1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570 (onderheren), 1576, (ambt Montfort) (1577-1579)

Bylandt, Bertram van den -, een heer te Walbeck
1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Camphuysen, Paelich van (ambt Montfort)
(1539): doorgehaald

Darth, Loef van (ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR)

Darth, Jan van (ambt Kessel)
(1539): toegevoegd; te Lottum, 1542, (1548)

Darth, Hendrik van (onderheren)
1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570: †

Darth, Hendrik van -, te Lottum (ambt Kessel)
1565: toegevoegd, 1570, 1576: een heer te Lottum

Donck, Hendrik van der -, heer te Bicht
(ambt Kessel)
(1539): doorgehaald, †, 1542: †

Zegel van Hendrik van der Donck, heer te Bicht (1501). Omschrift: "s(egel) hinrick · van · d(er) donck". Diameter: 25 mm. Archiv Schloß Thurnstein, kist 3 nr. 101.

Dreck, Steven van -, te Wankum
(ambt Krickenbeck)
1555(RR), (1555)(RA), 1565,
(1569-1570), 1570

Dreck, Dederik van (ambt Krickenbeck)
1576, (1577-1579)

Dript, Jan van (ambt Kessel)
(1539): doorgehaald, †, 1542

Dript, Dirk van -, broer van de voorgaande (ambt Kessel)
(1539), 1542

Dript, Dirk van -, te Grubbenvorst (ambt Kessel)
1565: toegevoegd, 1576, (1577-1579): †

Duycker, Aloff -, te Leuth (ambt Krickenbeck)
(1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, (1577-1579)

Egeren, Jan van (ambt Geldern)

(1539): †, 1542: mortuus

Egeren, Loef van -, drost te Geldern (ambt Geldern)

(1539): doorgehaald, †, 1542: mortuus

Egeren, Claes van (ambt Geldern)

1565, 1570

Egeren, Loef van (ambt Geldern)

1565, 1570, 1576: op gen Diesdonck, (1577-1579)

Elmpt, Johan heer te - en Burgau (ambt Montfort)

(1539), 1542, (1548)

Elmpt, Hendrik heer te - (en Burgau) (ambt Montfort/ambt Krickenbeck)

1555(RR), 1555(RA): toegevoegd, 1565, 1570, 1576, (1577-1579)

Engelsum, Jan van (ambt Geldern)

(1539): †, 1542: mortuus

Erp, Goessen van - genaamd Warrenberg (ambt Krickenbeck)

(1539): doorgehaald, †, 1542: †

Erp, Willem van - genaamd Warrenberg (ambt Geldern)

(1539), 1542, (1548): †

Erp, Johan van - genaamd Warrenberg (ambt Krickenbeck)

(1539): toegevoegd, (1548), 1555(RA): te Wankum, 1565: drost te Krickenbeck, deze functie weer doorgehaald, (1569-1570), 1570

Erp, Goert van - genaamd Warrenberg, zoon van Willem (ambt Geldern)

(1548): toegevoegd

Erp, Johan van - genaamd Warrenberg, te Langenfeld (ambt Krickenbeck)

1555(R), 1565, 1570, 1576, (1577-1579)

Erp, Johan van - genaamd Warrenberg, te Wetten (ambt Geldern)

1555(RR), 1560(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570, 1576

Erp, Walraven van - genaamd Warrenberg, te Wetten (ambt Geldern)
1560(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570

Erp, Karel van - genaamd Warrenberg, te Wetten (ambt Geldern)
1576, (1577-1579): †

Erpraede, Rutger van (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570: †

Eyck, Dederik van der (ambt Krickenbeck)
1565, 1570

Eyll, Jan van -, een heer te Geijsteren (onderheren Kessel)
(1539): doorgehaald, 1542

Eyll, Sibert van -, te Baarlo (ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548)

Eyll, Thijs van (ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548)

Eyll, Willem van (ambt Geldern)
(1539): toegevoegd; scholtis te Wetten, †

Eyll, Jacob van, een heer te Geijsteren (onderheren Kessel/ambt Kessel) (1539): toegevoegd, (1548), 1555(RR), 1560(RA), 1565, (1569-1570): toegevoegd, 1570, 1576, (1577-1579)

Eyll, Alard van (ambt Kessel)
1555(RA): toegevoegd

Eyll, Arnd van -, te Gestelen, Wetten (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576

Eyll, Johan van (ambt Kessel)
1555(RR), 1555(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570, 1576: te Baarlo, †

Eyll, Johan van - Thijssoen (ambt Kessel)
1555(RR)

Zegel van Jacob van Eyll, medeheer te Geijsteren (1557). Omschrift: "S(egel) : JACOP VAN/: EIILL SEGEL". Diameter: 28 mm. Gelders archief Arnhem, archief Gelderse rekenkamer, inv.nr. 1850.

Zegel van Alart van Goir (1543). In tekstband: "S(egel) /ALERT / VA(n) GOIR". Diameter: 28 mm. Algemeen Rijksarchief Brussel, Weense charters, doos XII, nr. 424.

Eyll, Dirk van -, in gen Heyde (ambt Kessel)
1555(RA): toegevoegd, (1577-1579)

Eyll, Engelbrecht van -, te Wankum (ambt Krickenbeck)
1576, (1577-1579)

Gelre, Dirk van -, heer te Arcen (onderheren/ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR), 1560(RA), 1565, (1569-1570)

Gelre, Valenus van
1560(RA)

Gelre, Reiner van -, heer te Arcen (onderheren)
1555(RA): toegevoegd, 1565: toegevoegd, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Goir, Alart van -, te Kaldenbroek (ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548)

Goir, N. van - te Kaldenbroek (ambt Kessel)
1555(RR)

Goir, Adolf van -, te Kaldenbroek (ambt Kessel)
1565: doorgehaald, 1570, 1576, (1577-1579): †

Haes, Gadert -, heer te Hüls, een heer te Walbeck (onderheren/ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR), 1560(RA)

Grafsteen van Gadert Haes, heer te Hüls en medeheer te Walbeck, † 26 juli 1563. De grafsteen die zich oorspronkelijk in de na 1860 afgebroken parochiekerk van Hüls bevond, is in de tweede wereldoorlog verloren gegaan.

Hertefelt, Henrich van (ambt Krickenbeck)
(1539), 1542, (1548)

Heyden, Bernt van der - genaamd Rijns, te Kapellen (ambt Geldern)
1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Heythuysen, Johan van -, te Lobberich (ambt Krickenbeck)
(1555)(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570

Hoenselaer, Volmar van (ambt Geldern)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR), 1560(RA): †, te Pont en Veert

Hoenselaer, Goesen van -, drost te Krakau (ambt Krefeld)
(1539): doorgehaald, 1542: amotus.

Hoenselaer, Goossen van -, te Wankum (ambt Krickenbeck)
(1555)(RA), 1565: doorgehaald, uitheems, niet, (1569-1570)

Hoenselaer, Cornelis van (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA): te Pont en Veert, 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Hoenselaer, Loef van (ambt Geldern)
1565, 1570, 1576, (1577-1579): †

Holthuysen, Framich van (ambt Krickenbeck)
(1539): †, 1542

Holthuysen, Helmich van -, broer van de voorgaande (ambt Krickenbeck)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR)

Holthuysen, Johan van (ambt Krickenbeck)
1555(RR), (1555)(RA): te Hinsbeck, 1565, (1569-1570), 1570, (1577-1579)

Holthuysen, Dirk van -, te Leuth (ambt Krickenbeck)
(1555)(RA): toegevoegd, 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579): †

Holthuysen, Willem van (ambt Krickenbeck)
1565, 1570

Holthuysen, Johan van -, te Beesel (ambt Kessel/ambt Montfort)
1555(RA): toegevoegd, 1576, (1577-1579)

Holthuysen, Johan van -, te Krickenbeck (ambt Krickenbeck)
1576, (1577-1579)

Holtmoelen, Ot van (ambt Kessel)
(1539): doorgehaald, †, 1542

Zegel van Jaspar van Holtmoelen (1548). Omschrift: "IAS/PER V/A(n) HOELTMO(len)". Diameter: 27 mm. RAL, huisarchief Scheres, inv.nr. 900.

Zegel van Dederik van der Lip genaamd Hoen, heer te Afferden en Grubbenvorst (1536). Omschrift: "S(egel) DERICH VA(n) DER LIPP GENA(n)T HOE(n)". Diameter: 27 mm. Archiv Schloß Haag, Urkunde nr. 2077.

Holtmoelen, Johan van (ambt Kessel)
(1539): toegevoegd, (1548), 1555(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576: op de Puttinck, (1577-1579)

Holtmoelen, Jaspar van (ambt Kessel)
1555(RA), 1565 (1569-1570), 1570, 1576: te Baarlo

Holtmoelen, Vullinck van (ambt Kessel)
1555(RR)

Holtmoelen, Vullinck van -, te Leuth (ambt Krickenbeck)
1555(RR), (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Hönnepel, Hendrik van - genaamd Impel, voogd der voogdij (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Hornum, Johan van - genaamd Schram, te Kapellen (ambt Geldern)
1560(RA): †

Horst, Johan van der (ambt Geldern)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR), 1560(RA): †, 1565: schout van het nederambt Geldern, (1569-1570), 1570: †

Horst, Adam van der (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA): †, 1565: †, 1570: †

Horst, Seger van der -, te Baarlo (ambt Kessel)
1565: toegevoegd, 1570

Huchtenbroeck, Steven van (ambt Geldern)
1555(RR)

Issem, Vincentius van (ambt Geldern)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR), 1560(RA): †

Kessel, Gaert van (ambt Kessel)
(1539): doit

Kessel, Willem van -, te Kessel (ambt Kessel)
(1539): doorgehaald, †

Kessel, Gerard van - genaamd Roffart (ambt Kessel)
(1539): doorgehaald, †, 1542

Knipping, Jaspar -, te Kapellen (ambt Geldern)
1560(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570: †

Langen Adolf van -, op Vinckenhorst te Kapellen (ambt Geldern)
1576, (1577-1579)

Leeuwen, Willem van der (ambt Geldern)
(1539): toegevoegd, 1542, (1548)

Leeuwen, Willem van der (ambt Geldern)
1560(RA): toegevoegd, (1569-1570), 1576: te Kapellen, (1577-1579)

Leeuwen, N. van -, te Kapellen (ambt Geldern)
(1577-1579)

Lip, Dederik van der - genaamd Hoen, heer te Afferden en Grubbenvorst (ambt Kessel)
(1539): drost van het land van Kessel, weer doorgehaald, 1542, (1548), 1555(RR),
1560(RA): †

Lip, Bertram van der - genaamd Hoen, drost te Meurs en Krakau (ambt Krefeld)
1542: toegevoegd

Lip, Jaspar van der - genaamd Hoen, heer te Afferden en Grubbenvorst (onderheren/
ambt Kessel)

Zegel van Arnd van Lynden, heer te Blitterswijck (1563). Omschrift: "S(egel) AERT · VAN/ LIN[]". Diameter: 29 mm. Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Archiv Herrschaft Hueth, Urkunde nr. 326.

1555(RA): toegevoegd, 1565: heer te Afferden, Grubbenvorst en Walbeck, (1569-1570), 1570, 1576: pandheer van het graafschap Horn, (1577-1579)

Lynden, Jaspar van -, heer te Hemmen en Blitterswijck (onderheren Kessel)
(1539): doorgehaald, †

Lynden, Arnd van -, heer te Blitterswijck (onderheren Kessel/ambt Kessel)
(1539): toegevoegd, 1542, (1548), 1555(RR), 1560(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570, 1576: †

Malsen, Guido van -, heer te Broekhuizen (ambt Kessel)
1576, (1577-1579)

Merwijck, Jaspar van -, te Kessel (ambt Kessel)
(1539): toegevoegd, 1542: toegevoegd, (1548): †

Merwijck, Willem van -, heer te Kessel (ambt Kessel)
1555(RR), 1555(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576: drost van het ambt Montfort, †

Millendonk, Dederik, heer te -, drost te Montfort (ambt Montfort)
(1539): doorgehaald, 1542

Oy, Johan van (ambt Krickenbeck)
(1555)(RA): †

Rossum, Johan van -, heer te Broekhuizen (ambt Kessel)
1555(RR)

Swartzenborch, Anna van -, weduwe van Rossum, vrouwe te Broekhuizen (ambt Kessel)
1565: toegevoegd

Schellart, Frederik - van Obbendorf, een heer te Geijsteren (onderheren Kessel/ambt Kessel)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR): een heer te Geijsteren en Gürzenich

Schellart, Daem - van Obbendorf, heer te Doornwerth, een heer te Geijsteren (ambt Kessel)
1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570: ook heer te Schinnen, 1576, (1577-1579)

Schenk, Christoffel - van Nydeggen, heer te Hillenraedt (ambt Montfort)
(1539): doorgehaald, †, 1542: mortuus

Schenk, Hendrik - van Nydeggen, heer te Walbeck, drost te Wachtendonk (ambt Wachtendonk)
(1539): doorgehaald, 1542: mortuus

Schenk, Johan - van Nydeggen, drost te Middelaar (onderheren)
(1539): toegevoegd, 1542: te Ophemert, (1548)

Schenk, Arnd - van Nydeggen, zoon van Christoffel, heer te Hillenraedt (ambt Montfort)
(1539): toegevoegd, 1555(RR), (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576

Semondt, Jan (ambt Geldern)
(1539), 1542, (1548)

Semondt, Wolter (ambt Geldern)
(1539), 1542, (1548)

Semondt, Wolter -, voogdij (ambt Geldern)
1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Semondt, Johan (ambt Geldern)
1560(RA): toegevoegd, (1569-1570), 1576: in de voogdij, (1577-1579)

Sevener, Wolter van -, in de voogdij (ambt Geldern)
1560(RA): †

Spee, Goert (ambt Krickenbeck)
(1539), 1542, (1548)

Spee, Karel (ambt Krickenbeck)
(1539): doorgehaald, 1542

Spee, Steven -, op gen Puttinck (ambt Kessel)
(1539): doorgehaald, 1542

Spee, Reiner -, zoon van Karel (ambt Krickenbeck)
(1539): toegevoegd, (1548), 1555(RR): te Wankum, (1555)(RA): †, 1565: doorgehaald

Spee, Rutger (ambt Geldern)
(1539): toegevoegd, 1542, (1548), 1555(RR): aen gen Moelen te Kapellen

Spee, Albert (ambt Straelen)
1555(RR), 1555(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576: Engelbrecht Spee

Spee, N. (ambt Krickenbeck?)
1555(RR)

Spee, Rutger -, te Grefrath (ambt Krickenbeck)
1555(RR), (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579): †

Spee, Mathis (ambt Krickenbeck)
1565, 1570, 1576, (1577-1579)

Spee, Hendrik (ambt Straelen)
(1577-1579)

Stalbergen, Johan van -, drost van het land Krickenbeck (ambt Krickenbeck)
(1555)(RA): toegevoegd, 1565: toegevoegd, (1569-1570), 1570: drost te Krickenbeck en Erkelenz, 1576, (1577-1579): †

Stalbergen, Jaspar van -, schout te Venlo (ambt Krickenbeck)
(1569-1570): toegevoegd

Udesheim, David van -, op gen Berendonck (ambt Geldern)
1576

Vlatten, Reiner van -, ambtman te Düren, erfschenk en landdrost van Gulik (ambt Kessel)
1555(RR), 1565: toegevoegd, 1570

Vlodrop, Gerard van -, erfvoogd van Roermond (ambt Montfort)
(1539): †

Vlodrop, Gerard van -, erfvoogd te Roermond (ambt Montfort)
(1548), 1555(RR)

Vlodrop, Balthasar van -, heer te Leut en Well (onderheren)
1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570

Vlodrop, Willem van -, heer te Leut en Well
1555(RA): toegevoegd, 1576, (1577-1579)

Vlodrop, Lutger van -, erfvoogd te Roermond (ambt Kessel/Montfort)
1565, 1570, 1576

Voirt, Johan van -, schout van het land Kessel (ambt Kessel)
1555(RR): doorgehaald, 1555(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570

Vos, Vincentius - van Swartzenborch, drost te Middelaar
1555(RR), 1560(RA), 1565 (onderheren), (1569-1570), 1570 (ambt Kessel)

Vos, Johan -, zoon van Vincentius Vos van Swartenborch, drost te Middelaar (onderheren)
1555(RA): toegevoegd, 1576

Vos, Dederik - van Holtum, te Wetten (ambt Geldern)
1560(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570

Vrymersum, Arnd van (ambt Montfort)
(1539): doorgehaald, †, 1542

Vrymersum, Willem van (ambt Montfort)
1555(RR), (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576: te Sint Odiliënberg, (1577-1579)

Wachtendonk, Arnd van (ambt Krickenbeck)
(1539): doorgehaald, †, 1542: mortuus

Wachtendonk, Arnd van -, zoon van Arnd, ambtman van het ambt Krickenbeck (ambt Krickenbeck)
(1539): doorgehaald, 1542: amotus ab officio

Wachtendonk, Willem van -, te Grefrath (ambt Krickenbeck)
(1539), 1542, (1548), 1555(RR): te Grefrath, (1555)(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579): †

Wachtendonk, Arnd van -, broer van de voorgaande, (ambt Krickenbeck)
(1539): toegevoegd, (1548), 1555(RR): te Grefrath

Wachtendonk, Arnd van -, in gen Broeck (ambt Krickenbeck)
(1539): toegevoegd, (1548)

Wachtendonk, Johan van -, drost te Kempen (ambt Krickenbeck)
1555(RR) (1555)(RA): in Broek, †

Wachtendonk, Johan van -, in gen Broek, drost te Kempen (ambt Krickenbeck)
1576: toegevoegd

Wachtendonk, Arnold van -, in gen Broek, drost te Kempen (ambt Krickenbeck)
(1577-1579)

Wessel, Engelbrecht van (onderheren/ambt Straelen)
1565: toegevoegd, 1576: te Caen, scholtis te Straelen, (1577-1579): †

Westrum, Dirk van -, drost van het ambt Krickenbeck (ambt Krickenbeck)
(1539): toegevoegd, 1542: toegevoegd, (1548), 1555(RR): te Grefrath, (1555)(RA): functie ambtman doorgehaald.

Westrum, Dirk van (ambt Krickenbeck)
(1555)(RA): toegevoegd, 1565, 1570, 1576, (1577-1579): tot der Langendonk

Wevert, Johan van (ambt Geldern)
(1539): toegevoegd, 1542: toegevoegd, (1548)

Wijenhorst, Jan van (ambt Geldern)
(1539), 1542: mortuus

Wijenhorst, Hendrik van -, op gen Geisbergh te Kapellen (ambt Geldern)
1555(RR), 1560(RA): †, 1565, (1569-1570), 1570

Wijenhorst, Cornelis van -, op ghen Geisbergh te Kapellen (ambt Geldern)
1576, (1577-1579)

Wijhe, Herman van -, drost te Geldern (ambt Geldern)
(1539): toegevoegd, (1548), 1555(RR), 1560(RA): †

Zegel van Johan van Winckelhuysen, heer te Meerlo (1551). Omschrift: "S(egel)/ JAN · VAN · / WINCKELHVSE(n)". Diameter 30 mm. Archiv Fürsten von Hatzfeld-Wildenburg te Schönstein/Sieg, Urkunde nr. 1175.

Signet van Johan van Wittenhorst, heer te Horst en drost van het ambt Kessel, † 3 juli 1569. Ovaal grootste doorsnede: 22 mm. RAL, collectie zegelstempels, nr. 224.

Winckelhuysen, Lutger van -, heer te Meerlo (onderheren Kessel/ambt Kessel) (1539), 1542, (1548), 1555(RR)

Winckelhuysen, Johan van -, heer te Meerlo (ambt Kessel) 1555(RA), 1565, (1569-1570), 1570, 1576, (1577-1579)

Wittenhorst, Johan van -, heer te Horst, drost van het ambt Kessel en raadsheer (onderheren Kessel/ambt Kessel) (1539): toegevoegd, 1542: toegevoegd: ambtman land van Kessel, (1548), 1555(RR), 1560(RA): †, 1565

Wittenhorst, Johan van -, drost te Montfort (ambt Montfort) (1548), 1555(RR), (1569-1570), 1570: heer te Horst, drost te Montfort, 1576: heer te Horst, drost te Kessel, †

Wylich, Otto van -, heer te Grubbenvorst (onderheren Kessel/ambt Kessel) (1539), 1542, (1548): †, 1555(RR)

Wylich, Christoffel van -, een heer te Grubbenvorst (ambt Kessel) 1560(RA), 1565, (1569-1570), 1570: heer te Lottum, een heer te Grubbenvorst, drost in de Hetter, 1576, (1577-1579)

- 1 G.H.A. Venner, De ridderschap van het Overkwartier van Gelder 1590-1702, in: PSHAL 134-135 (1998-1999), 267-426.
- 2 GA Venlo, Oud archief Venlo, inv.nr. 1199/1.
- 3 RAL, archief Staten Overkwartier, inv.nr. 306. De gegevens uit de riddercedul werden gepubliceerd: J.B. Sivré, Alfab etische lijst der edelen die sedert 1555 ter bijwoning van de vergadering der Staten van het Overkwartier beschreven werden, in: De Maasgouw 3 (1881), 534-535, 539-540, 542-543, 547, 551-552, 554-555, 558-559.
- 4 Van enige lijsten maakten gebruik: A.J. Maris, De lijst van bannerheerlijkheden en andere hoge heerlijkheden in Gelre en Zutphen van 1569, in: Bijdragen en Mededelingen Gelre 68 (1974/1975), 143-159; N. Plomp, Een boer is geen edelman. Zestiende-eeuwse conflicten over ridderschap in de Neder-Betuwe, in: Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconographisch Bureau 47 (1993), 87-132.
- 5 Gelders Archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1592.
- 6 J.J. Sloet en J.S. van Veen, Register op de leenaktenboeken van het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen: Overkwartier, Arnhem 1904; A.H. Martens van Sevenhoven, Het archief van de Geldersche Rekenkamer, 1559-1795, en van de commissarissen belast met het beheer van de Geldersche domeinen, 1543-1559, 's-Gravenhage 1925.
- 7 RAL, archief Staten Overkwartier, inv.nr. 1346, p. 321-322, 317: *Catalogus baronum nobilium atque equestrium virorum ab anno 1539 usque 1545 qui ad publicum patriae concessum evocari solent hisce gentilitiis cognomentis.*
- 8 Sloet-Van Veen, Register leenaktenboeken, 145, 144; Martens van Sevenhoven, Archief Gelderse Rekenkamer, regestnr. 760.
- 9 Rijksarchief Noord-Brabant, archief leenhof Cuijk, inv.nr. 9, f. 112 (vriendelijke mededeling van M. Flokstra te Venray); Sloet-Van Veen, Register leenaktenboeken, 146.
- 10 Gelders archief, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 5820; archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1046, brief nr. 1049.
- 11 Gelders archief, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 354; archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 4977/15.
- 12 Sloet-Van Veen, Register leenaktenboeken, 109, 160, 61.
- 13 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055, brief nr. 4068.
- 14 Gelders archief, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 5803.
- 15 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1054, brief nr. 3960. Zie ook brief nr. 3955.
- 16 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1592, f. 146.
- 17 Vergelijk: A.E.M. Janssen, Nijmegen en de Unie van Utrecht. Gelderlands eerste hoofdstad temidden van politiek-religieuze spanningen (1578/1579), in: Numaga 26 (1979), 78-83.
- 18 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1594.
- 19 RAL, archief Staten Overkwartier, inv.nr. 501, f. 201v.-202, 207v.
- 20 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1052, brief nr. 2922.
- 21 Gelders archief, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nrs. 5790-5797.
- 22 Plomp, Boer edelman, 92; Gelder archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1592, f. 146.
- 23 Sloet-Van Veen, Register leenaktenboeken, 123.
- 24 RAL, archief Staten Overkwartier, inv.nr. 306, p. 11-19. Een achttiende-eeuws afschrift in verlateniseerde versie, waarin van de volgorde der ambten is afgeweken en bovendien het ambt Geldern ontbreekt, bevindt zich in inv.nr. 1346, p. 326-327.

- 25 Bijlage bij eene Nederduitsche kroniek van Gelderland, in: Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht 31 (1875), 368-393.
- 26 Stadtarchiv Geldern, Urkunden, nr. 145.
- 27 F. Nettesheim, Geschichte der Stadt und des Amtes Geldern, Krefeld 1863, 376 noot 40.
- 28 Gelders archief, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nrs. 3579, 5790.
- 29 H. Ferber, Geschichte der Familie Schenk von Nydeggen insbesondere des Kriegsobristen Martin Schenk von Nydeggen, Keulen-Neuss 1860, 48; Sloet-Van Veen, Register leenaktenboeken, 10, 32.
- 30 Archiv Schloß Wissen te Weeze, Akten nr. 167: Privilegia nobilium in Cleve et Marck, f. 161-170v. (vriendelijke mededeling van M. Flokstra te Venray).
- 31 RAL, archief Staten Overkwartier, inv.nr. 306, p. 3-9.
- 32 I.A. Nijhoff, Gedenwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland 5, Arnhem 1851, v noot 2.
- 33 Archiv Schloß Haag te Geldern, inv.nr. 1535.
- 34 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1050, brief nrs. 2394, 2399. In de lijst van 1542 is Johan van Rossum, heer van Broekhuizen – zeer waarschijnlijk senior – onder de ridderschap van de Bommelerwaard in het kwartier van Nijmegen opgenomen.
- 35 G. van Hasselt's Geldersch maandwerk 1, Arnhem 1807, 311-313.
- 36 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1053, brief nrs. 3570, 3572.
- 37 Van Hasselt, Geldersch maandwerk, 314-315; Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1055, brief nr. 4073.
- 38 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1592, f. 146.
- 39 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1053, brief nr. 3752.
- 40 RAL, archief Staten Overkwartier, inv.nr. 501, f. 201v.
- 41 Venner, Ridderschap Overkwartier, 288.
- 42 Venner, Ridderschap Overkwartier, 299.
- 43 RAL, archief Gelderse Rekenkamer, voorl.nr. 95, f. 122-122v., 125v.-126.
- 44 G.H.A. Venner, De schepenen, raadsverwanten, burgemeesters en scholtissen van Roermond tot 1637, in: PSHAL 120 (1984), 324; J.D. Wagner, Gedeputeerden op landdagen van het furstendom Gelre en graafschap Zutphen in 1538 en 1539, in: De Nederlandsche Leeuw 43 (1925), 276.
- 45 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1044, brief nr. 221.
- 46 RAL, archief Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 98, f. 37; Sloet-Van Veen, Register leenaktenboeken, 137 (vriendelijke mededeling van M. Flokstra te Venray).
- 47 Sloet-Van Veen, Register leenaktenboeken, 108; Ferber, Geschichte Schenk von Nydeggen, 48.
- 48 GA Venlo, Oud archief Venlo, inv.nr. 1199/1.
- 49 Venner, Ridderschap Overkwartier, 307.
- 50 Vergelijk: Venner, Ridderschap Overkwartier, 300-301.
- 51 H. Keussen, Urkundenbuch der Stadt und Herrlichkeit Krefeld und der Grafschaft Mörs 4: 1541-1600, Krefeld 1940, 16-17.
- 52 Venner, Ridderschap Overkwartier, 296-298.
- 53 Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1050, brief nr. 2394; GA Venlo, Oud archief Venlo, inv.nr. 1199/1.
- 54 Wagner, Gedeputeerden, 276, 278; GA Nijmegen, Oud archief Nijmegen, inv.nr. 3267, f. 11; Gelders archief, Oud archief Arnhem, inv.nrs. 4684, f. 286, 4685, f. 146, 173, 297v., 4686, f. 351, 4687, f. 279, 4688, f. 170, 436, 4691, f. 134v., 204, 349v., 4693, f. 173, 4695, f. 82v., 4733, f. 22; GA Venlo, Oud archief Venlo, inv.nr. 1227/3, p. 11, 69, 115; Gelders archief, archief Hof van Gelre en Zutphen, inv.nr. 1559, f. 197 (met dank aan M. van Gent).

Geacht en veracht, genezer en beul. Scherprechters van het Overkwartier van Gelre, 1582 – 1811

Peter G.H Vullings

‘Men mach segghen watmen wil, kijnts het is een eerlijck Officy, het is een diender van Godt en de heylighe Justicy’.¹ Zo gaf de spinster Trijn Snaps haar oordeel over de scherprechter. Deze ene zin beschrijft de positie van de scherprechter. Aan de ene kant een bron van vrees en bijgeloof bij het gewone volk, aan de andere kant een ambtenaar in dienst van een overheid.

In deze bijdrage worden een aantal facetten van het scherprechtersambt belicht. Daarbij wordt getracht om de situatie in het Overkwartier te vergelijken met situaties in andere geografische gebieden. Afgesloten wordt met een uitgebreide chronologische lijst van scherprechters in dienst van het Hof van Gelre te Roermond gedurende de periode 1582 tot 1811.

Het ambt van scherprechter

De huidige perceptie van een scherprechter of beul (in Latijnse termen ‘licitor’ of ‘carnifex’) is overwegend negatief. Het zijn gewetenloze mensen, bruten en sadisten. Het zal ongetwijfeld zo zijn dat er ook van dit soort types als scherprechter hebben rondgelopen. Echter bovenstaande negatieve beeldvorming is eerst langzaam ontstaan sinds de 2e helft van de 18e eeuw. De tijd van de Verlichting waarin men tot afschaffing kwam van de tortuur en veelal overging naar gevangenisstraffen in plaats van lijf- en doodstraffen. Voor deze tijd werd de scherprechter niet gezien als een kwelgrage barbaar. De scherprechter vervulde een functie in het justitiële apparaat van die tijd en deze functie was in de maatschappij geaccepteerd. Neemt niet weg dat die maatschappij een wat ambivalente verhouding had met de scherprechter. Tenslotte overtrad hij één van Gods geboden, gij zult niet doden. Hij voerde de straffen opgelegd door de rechtbank uit. Hij was daarmee een mensenschender, een taak die lang niet iedereen ambieerde en men in het verlengde zag van een vilder. Men had respect voor hem en tegelijkertijd vond men zijn handelingen tegennatuurlijk. De scherprechter zou gerangschikt moeten worden onder de ‘oneerlijke’ beroepen. Een verzameling beroepen waarvan de beoefenaren op een aantal aspecten in hun rechten beperkt zouden zijn. Het Gelderse Land- en Stadrecht geeft in het kader van mogelijke redenen tot onterving van kinderen een opsomming van lieden die naar de maatstaven van die tijd een ‘oneerlick’ leven leiden. Genoemd worden een ‘hoerenweerd,

Nielerpoort, Hamstraat, Veldstraat, Schoolstraat. Het woongebied van de Roermondse scherprechtters (Herman Janssen, 1671, met dank aan www.historieroermond.nl).

guychel oft camerspeelders, landtloepers, schermers ofte sweertdansers, ende andere dergelijcke.² De scherprechter en ook de vilder wordt in dit rijtje niet genoemd. Zover bekend heeft de overheid in het Overkwartier nooit de stempel 'oneerlijk' gedrukt op zijn scherprechters. Wel gebeurde dit door het volk. Maar ook alleen dan als men verward was in een conflict met de scherprechter. De scherprechter ervoer het als een grove belediging als hij beul of *'henker'* genoemd werd.

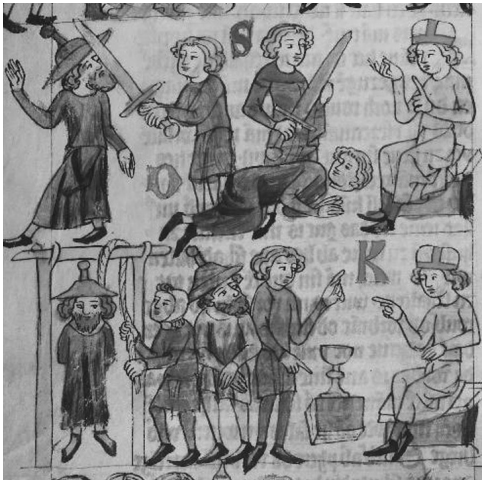
Het ambt van scherprechter is in de Nederlandse geschiedschrijving nog nauwelijks aan bod gekomen. Er bestaat een vrij beperkt aantal publicaties die scherprechtersgeslachten beschrijven.³ Een uitgebreide studie naar het verschijnsel van scherprechter in Nederland is mij niet bekend. Voor een studie naar het ambt van scherprechter moet dan toch gezocht worden in het buitenland. De in 1979 gepubliceerde dissertatie van Gisela Wilbertz is hier een goed voorbeeld van. Zij behandelt de scherprechter en de vilder in het Hochstift Osnabrück.⁴ Jutta Nowosadtko publiceerde in 1994 een studie naar het scherprechters- en vildersambt in Beieren.⁵ En Petra Pechaček deed een zelfde studie in de Landgrafschaft Hessen-Kassel.⁶

De boekwerken bevatten uitgebreide literatuurlijsten met diverse, vaak oudere, publicaties betreffende dit onderwerp. Het merendeel heeft betrekking op het Duitse grondgebied.

Over het scherprechterambt in het Overkwartier van Gelre zijn geen publicaties gevonden. Het ambt wordt over het algemeen gemeden in de geschriften. Wordt het ambt al genoemd dan is het meestal in negatieve zin. Ook in publicaties die overheidsinstellingen in het Overkwartier behandelen wordt het ambt niet uitvoerig beschreven. Ondanks het feit dat de scherprechter wel degelijk een overheidsambt uitoefende en benoemd werd door kanselier en raad van het Hof van Gelre in naam van de koning.

Ontstaan van het scherprechterambt

Terechtstellingen vonden al plaats in de Oudheid en mogelijk ook daarvoor. De vraag is wie deze executies voltrok en sinds wanneer er sprake is van een beroepsmatige scherprechter. Nog in de hoge middeleeuwen vonden executies plaats die voltrokken werden door de benadeelden of een persoon aangewezen door het gericht, zijnde de gerichtsbode of een (voor de klus geworven) scherprechter, of in uitzonderlijke gevallen een lid van dat gericht. In het laatste geval zijn voorbeelden bekend van executies voltrokken door de jongste schepen of de jongste raadsheer.⁷ In de Sachsen Spiegel (1224/31) voltrekt de 'vronen bode' (gerichtsbode) de terechtstellingen.⁸ In ieder geval was er nauwelijks sprake van executies voltrokken door daarin geoefende lieden. Het ontstaan van het scherprechterambt hangt nauw samen met de verandering in de criminele rechtspraak. Deze verandering vond plaats in de 13e/14e eeuw. De oudere vorm, op Germaans recht geba-

Voorstellingen van terechtstellingen door de 'vronen bode' uit de Wolfenbütteler Sachsenspiegel uit de laatste helft van de 14e eeuw.

seerde rechtsspraak, was de accusatoire rechtsspraak. Hierbij moest de benadeelde of familieleden van de benadeelde een klacht indienen om het tot een rechtszaak te laten komen. Het waren de partijen zelf die bewijs en tegenbewijs dienden te leveren. De overheid had een passieve rol en was uiteindelijk alleen nodig om een oordeel te vellen. Het is dan ook denkbaar dat die zelfde overheid het tot executie brengen van het vonnis overliet aan de in het gelijk gestelde partij. In de late middeleeuwen trok de overheid het rechtspreken in criminele zaken steeds meer naar zich toe. Dit proces bracht de zogenaamde inquisitoire rechtsspraak naar voren. Het was voortaan de overheid die actief diende over te gaan tot vervolging van criminele

delicten. De overheid trad als klagende partij op en nam ook de bewijslast over. Een bekentenis werd een absolute voorwaarde om tot een veroordeling over te kunnen gaan in een criminele zaak. Een gevolg hiervan was de toepassing van de folter als ultiem pressiemiddel tijdens de verhoren. In de Noordelijke Nederlanden kan het gebruik van een pijnbank aangetoond worden in de tweede helft van de 14e eeuw. Voor de Zuidelijke Nederlanden kan dit aanmerkelijk vroeger. Voor Vlaanderen kan het toepassen van de tortuur al rond het midden van de 13e eeuw worden aangetoond. Paus Innocentius IV gaf in 1252, toen hij zijn goedkeur gaf over de toepassing van tortuur bij ketterprocessen, aan dat de tortuur bij wereldlijke strafzaken toen al gebruikelijk was.⁹

In de ambtmansrekeningen van het kwartier van Nijmegen vinden pas begin 15e eeuw vermeldingen van de pijnbank plaats.¹⁰ De hertog van Gelre delegerde de vervolging van criminele delicten naar de drosten en schouten.

Nu het de taak was van de overheid om criminelen voor het gerecht te brengen, kwam de uitvoering van het vonnis logischer wijze ook te liggen bij die overheid. De wens om over iemand te kunnen beschikken die deze executies vakkundig kon uitvoeren zal met deze ontwikkeling gelijke tred gehouden hebben. Hiermee ontstond de scherprechter die een dienstverband had met de overheid. Deze ontwikkeling vond eerst plaats in de steden. In Gelre beschikten steden als Zutphen, Arnhem en Nijmegen al in een vroeg stadium over een eigen scherprechter. Steden in het Overkwartier beschikten vreemd genoeg niet over een eigen scherprechter. Zij moesten een beroep doen op scherprechters uit de omringende steden als Maastricht, Nijmegen, Arnhem, Gulik, 's-Hertogenbosch en Kleef. Pas na de

oprichting van het Hof van Gelre te Arnhem ontstond het ambt van scherprechter voor het hertogdom Gelre en graafschap Zutphen. Of de graven en hertogen van Gelre en Zutphen vóór 1543 een scherprechter in dienst hadden zou nader onderzocht moeten worden. Vooralsnog is er slechts één commissie bekend van een scherprechter aangesteld door hertog Karel van Egmond in 1520.¹¹ Wel zijn er ook betalingen te vinden aan scherprechters uit de landsheerlijke kas. Zoals een ‘alde schild’ aan ‘de stocker’ die de doodstraf voltrok over Steven van Erke die Jacob Heyman had dood geslagen. Deze ‘stocker’ kreeg bovendien een maandgeld van twee gulden.¹² Het platteland deed vóór het ontstaan van het ambt van scherprechter in dienst van het Hof een beroep op de stedelijke scherprechters en daarna in eerste instantie op de scherprechter van het Hof.

Sociale positie, de ‘levis notae macula’

Over de positie van de scherprechter in de maatschappij bestaan verschillende denkbeelden. Van een verachtelijk te mijden, ook in rechten gediscrimineerd, persoon tot een persoon met een respectabele status. Studies naar de scherprechters in het Hochstift Osnabrück wijzen op het laatste, terwijl studies in Beieren en in Oostenrijk meer naar de eerste opvatting neigen. Een studie naar randgroepen in de stad Keulen in de Late Middeleeuwen en de vroege Nieuwe Tijd laat zien dat de wijze waarop men naar de scherprechtersfunctie keek in de tijd veranderde. In de Middeleeuwen leidde het uitvoeren van een terechtstelling niet per definitie tot ‘oneerlijkheid’, in later tijden wel. In zeer oude tijden had

Voorstelling van een terechtstelling (*Fasciculus temporum*, 1474).

de doodstraf nog een sacraal karakter, waarbij de dood van de misdadiger moest dienen als zoenoffer voor de beledigde godheid. Misdadiger en voltrekker van de executie maakten daarbij deel uit van dit numineuze gebeuren. Met het verdwijnen van de heidense cultuur verschoof de tot dan toe overheersende vrees naar angst, afschuw en ontzetting. De scherprechter werd een bloeddorstig, diabolisch en te mijden figuur. Hij behoorde vervolgens tot een heterogene groep van personen die als ‘oneerlijken’ werden aangeduid, de ‘levis notae macula’, de bezoedelden. Ze werden over één kam geschoren met vilders, speellieden, herders, landlopers, zigeuners, onwettig geboren en etc. Maar ook bijvoor-

beeld barbiers, tollenaars en molenaars hadden de ‘geur van oneerlijkheid’ aan zich hangen.¹³

De ‘eerlijkheid’ was in de Middeleeuwen en vroege Nieuwe Tijd een belangrijk gegeven. Het speelde een rol bij het kunnen uitoefenen van openbare functies, het lid kunnen zijn van een gilde en bij het sluiten van huwelijken. Het begrip ‘oneerlijk’ duidt dan op een in meer of mindere mate sociaal maatschappelijk isolement. Het betekende niet dat een ‘oneerlijk’ persoon per definitie rechteloos of armlastig was. Zij die met vuil, straf en de dood te maken hadden werden gezien als de ‘oneerlijksten’. Tot deze groep behoorden de scherprechters en de vilders. De laatsten stonden nog wat lager in de rangorde van ‘oneerlijkheid’ als de scherprechter. Al in de Romeinse Tijd werd de ‘*carnifex*’ (de scherprechter voor de onvrijen) als ‘oneerlijk’ gezien. Dit in tegenstelling tot de ‘*lictor*’ (scherprechter voor de vrijen). In de Middeleeuwen werd de uitvoerder van een terechtstelling, als het een benadeelde, een gerichtsbode of lid van het gericht betrof, niet als ‘oneerlijk’ beschouwd. Pas in de late Middeleeuwen met de opkomst van de beroepsmatige scherprechter werd het uitvoeren van een executie als een ‘oneerlijke’ handeling gezien. Vermoedelijk zijn deze eerste scherprechters geworven uit de gelederen der lijfeigenen, gepardonneerde criminelen of andere reeds als ‘oneerlijk’ beschouwde personen. Dit gegeven zal dan zeker hebben bijgedragen aan de ‘oneerlijkheid’ van het ambt van scherprechter.¹⁴

Wilbertz noemt als kenmerken van het ‘oneerlijk’ zijn van de scherprechter en zijn familie: het vogelvrij zijn (ze konden na een mislukte terechtstelling door het volk worden gedood), het niet kunnen krijgen van burgerrechten of een erefunctie, geen toegang tot de gilden, het moeten wonen op een bepaalde plaats in de stad, het niet kunnen optreden als getuige, het niet kunnen optreden als voogd, het zonder meer aanvechtbaar zijn van een testament of schenking ten gunste van hem, discriminatie op religieus vlak (geen religieuze functie kunnen krijgen, niet of als laatste deelnemen aan de communie, een speciale zitplaats in de kerk), het moeten dragen van herkenbare kleding.¹⁵ Voor het Hochstift worden bovenstaande kenmerken door Wilbertz ontkracht of als niet aantoonbaar aanwezig omschreven.

Nowosadtko noemt als kenmerken bovendien nog dat het aanraken van scherprechters gereedschap kon leiden tot ‘oneerlijkheid’ van betrokkene. Ook noemt ze nog het feit dat scherprechters uit herbergen geweerd zouden worden of dat ze een speciale zitplaats en serviesgoed zouden krijgen. Door haar wordt niet de vogelvrijheid van de scherprechter genoemd.¹⁶

Pechaček benadert dit vanuit de gezichtspunten van de wereldlijke overheid, de geestelijke overheid en de maatschappij. De wereldlijke overheid waardeerde de scherprechter nog het meest. Hij werd door de overheid beschermd en over het algemeen welwillend behandeld. De kerk wees hem wel een bijzondere status toe vanwege het karakter van het beroep. De scherprechter kreeg een aparte plaats in de kerk en moest soms ook als laatste

ter communie gaan. De kerkelijke riten (zoals doop, trouw en begraaf) werden hem echter niet geweigerd. Het meest problematisch was nog de omgang met de maatschappij. Leden van een scherprechtersfamilie mochten niet trouwen met gildeleden. Men probeerde de scherprechter herkenbaar te maken met speciale kledij. Men moest aan de rand of zelfs buiten de stad wonen. Ze kregen de vuile klussen zoals het reinigen van gevangenen, het schoonmaken van straten en cloaken. In herbergen kreeg de scherprechter een aparte behandeling. Men kon niet als getuige of als voogd optreden. En ook het burger worden van een stad was hen niet toegestaan.¹⁷

De mate van 'oneerlijkheid' van de scherprechter lijkt ook nog samen te hangen met het gegeven of de scherprechter ook zelf als vildersmeester optrad. In het Hochstift hield de scherprechter zich niet met het vildersambt bezig. Hij was wel beheerder van het ambt in een bepaald gebied, maar liet het werk doen door een ondergeschikte of hij verpachtte het ambt. Een dergelijk systeem schijnt Pruisen in de 18e eeuw ook voor het Pruisisch Overkwartier gedacht te hebben.

In Beieren waren de scherprechters- en vildersambten veel enger met elkaar verbonden. In Hessen-Kassel was de scherprechter ook altijd vildersmeester. Betreffende de scherprechters van het Overkwartier zijn er geen aanwijzingen die een functionele band aangeven tussen het scherprechters- en vildersambt.

Of de bovengenoemde kenmerken van 'oneerlijkheid' zich ook hebben voorgedaan bij de scherprechters van het Overkwartier wordt in het navolgende onderwerpsgeviertje besproken. Over het algemeen zijn er vrij weinig bronnen overgeleverd om over al deze facetten een gedegen uitspraak te kunnen doen. Alleen betreffende de facetten vogelvrijheid, burgerschap, lid worden van een gilde, de woonplaats, behandeling door de kerk en de kleding kunnen bepaalde uitspraken gedaan worden. Alle andere facetten zijn in ieder geval niet aantoonbaar aanwezig.

Vogelvrij

Wilbertz schrijft voor het Hochstift Osnabrück dat het zeker niet toegestaan was om een scherprechter te doden na een slecht uitgevoerde executie. De overheid ging tot vervolging over indien het in haar mogelijkheden lag.¹⁸ Ook voor Beieren geldt dat een scherprechter in geen geval vogelvrij was.¹⁹ Het doden van een scherprechter in het Overkwartier komt slechts éénmaal duidelijk naar voren. In 1603 werd de scherprechter Daniel Snijder tijdens het voltrekken van een executie in Geldern door soldaten dood geslagen. In dit geval was het nog maar de vraag of de overheid had durven optreden gezien de massale aanwezigheid van militairen in de stad. De overheid sprak wel van een zeer betreurenswaardige gebeurtenis en men was doende met het onderzoek naar de daders. Men was bovendien bereid om de weduwe, onder voorwaarden, de scherprechtercommissie te laten behouden. Het is Sivré die van mr. Daniel een prutser maakt die de terechtstelling

in Geldern niet goed zou hebben uitgevoerd.²⁰ Uit de originele bronnen blijkt dit laatste evenwel niet.

Een ander mogelijk geval betreft de scherprechter mr. Hans Jurgen Gijs. Hij is vermoord omstreeks maart 1710. Wat de toedracht voor de moord was, is echter niet bekend. Bovendien is de scherprechter niet gedood direct na het laten mislukken van een executie. Voor het Overkwartier mogen we ervan uitgaan dat de overheid dergelijke volksgerichten niet goedkeurde.

Burger van een stad

Wilbertz constateert voor het Hochstift Osnabrück dat het wel degelijk mogelijk was voor scherprechters om als burger toegelaten te worden in een stad. Aan de andere kant waren scherprechters meestal geen burger. Als voordeel bracht dat voor hen mee dat ze dan ook niet hoefden te voldoen aan burgerplichten zoals belasting betalen. Dit gold overigens ook voor andere stads- of landsheerlijke ambtenaren.²¹ In Beieren en Hessen-Kassel was het alleen bij hoge uitzondering dat een scherprechter het burgerschap verwierf.²²

Geen van de scherprechters heeft het burgerschap van de stad Roermond verworven. Ook zijn er geen aanwijzingen dat een scherprechter een poging daartoe ondernomen heeft.²³ De mogelijkheid bestaat ook hier dat zij die status ook niet nastreefden. De voordelen wogen mogelijk niet op tegen de nadelen. In 1610 deed de scherprechter mr. Hans Joncblout bij de magistraat een verzoek om bier te mogen vertappen en om af en toe een vat te mogen aanslaan zonder hierover accijns te hoeven betalen. De magistraat gaat hiermee akkoord, maar waarschuwt hem geen fraude te plegen en zich goed te verstaan met de burens.²⁴ Zijn opvolger, mr. Hans van Werdthausen, vraagt in 1617 dezelfde rechten als zijn voorganger en krijgt deze ook. De magistraat erkent zijn vrijstelling van betalen van accijns (!), alleen betreffende het tappen van bier moet hij net als alle andere biertappers accijns betalen. Hij krijgt echter het recht, zoals zijn voorganger, om één vat per maand accijnsvrij aan te slaan.²⁵ Misschien dat deze privileges niet mogelijk waren indien hij burger van de stad Roermond was.

Toelating tot de gilden

Zowel voor het Hochstift, Hessen-Kassel als Beieren wordt bevestigd dat het voor scherprechters of hun familieleden een groot probleem en meestal zelfs onmogelijk was om toegelaten te worden in een gilde. Pechaček heeft het zelfs over een regelrechte hysterie van de zijde der gilden als het om contacten met 'oneerlijken' ging.²⁶ Betreffende het Overkwartier vinden we in een rekest ten behoeve van de scherprechter Döring uit 1779 deze problematiek terug. Het Hof van Gelre schrijft in dit rekest onomwonden dat de gildemeesters in de stad Roermond de toelating van de scherprechter in het gilde zullen dwars-

bomen: *'les maitres lui refuseraient indubitablement son admission'*. Bovendien stelt het Hof dat de 'oneerlijkheid' van de scherprechter ook zijn kinderen het uitzicht op een 'eerlijk' beroep ontnemt: *'ce préjugé prive ses enfants de gagner leur vie soit par du travail, soit par du service quelconque'*.²⁷ Verder vinden we in de bewaard gebleven archiefstukken voornamelijk een weerspiegeling van een strijd tussen de chirurgijns en de scherprechters.

In 1659 spande de scholtis van Roermond een proces aan tegen de chirurgen de Fort en Wolf wegens grove nalatigheid betreffende een mislukte trepanatie.²⁸ In hun verweerschrift beklagen beide chirurgen zich over de hevige concurrentie hen aangedaan door de scherprechter: *'Ende terstont alser iet te verdienen is wordt den scherprichter geroepen, ende een eerlick meester de conste verstaende die moet te rugge staen, soo dat het geschaepen is datte meesters ten lesten noch sullen moeten honger lijden, ende gaen bedelen'*. In dit citaat valt de tegenstelling tussen een scherprechter en een eerlijk meester op. De chirurgen impliceren hiermee de oneerlijkheid van de scherprechter. Hadden de burgers van Roermond enerzijds hun reserveringen ten opzichte van de scherprechter, anderzijds stonden ze kennelijk wel vlot bij hem op de stoep als er een lichamelijk probleem was.

In 1671 veroorzaakte deze concurrentie een fikse ruzie tussen de Weerter chirurg meester Hendrick Oefters en meester Hendrick Breuckers, een zoon van de Roermondse scherprechter Herman Breuckers.²⁹ Hendrick Breuckers zou al geruime tijd patiënten hebben afgepikt van Oefters. Dit zat de chirurg zo dwars dat hij kennelijk diens bloed wel kon drinken. Tijdens een nachtelijke scheldpartij voor Breuckers deur noemde de chirurg zijn opponent *'eenen henker'* en dat *'hij hem soude leeren coppen affslaan, ende leeren stroppen maeken'*. Hendrick Breuckers bedreef kennelijk de chirurgie maar wordt in de stukken nergens chirurg genoemd. Het is ook tekenend dat de chirurg Oefters vol minachting is over de afkomst van Breuckers.

De keurmeesters van het chirurgijns gilde te Venlo beklagden zich in 1676 bij de magistraat van de stad dat vreemdelingen het chirurgijns vak uitoefenden in de stad. De magistraat had in het verleden bevolen dat alleen zij het vak mochten uitoefenen die het examen hadden doorstaan en lid waren van het gilde. De keurmeesters maakten in hun bezwaarschrift echter een uitzondering voor Johan Bruecker, de zoon van de scherprechter Herman Bruecker te Roermond.³⁰ Hij mocht kennelijk wel de chirurgie bedrijven in Venlo terwijl hij geen lid was van het gilde. Hij komt niet voor in de jaarrekeningen van het gilde waarin de leden jaarlijks worden opgesomd. In 1682 schreven de Roermondse chirurgijns aan de magistraat een brief om de benoeming op 5 maart van dat jaar door die magistraat van Jan Breuckers tot chirurgijn in de stad Roermond terug te draaien. De Roermondse chirurgijns waren het met deze gang van zaken niet eens. De magistraat had bij ordonnantie van 13 juni 1680 beloofd dat de chirurgijns zaken de chirurgijns aangaande onderling mochten regelen (tot een oprichting van een gilde van chirurgijns is het echter niet gekomen). De chirurgijns schreven in het rekest dat de magistraat *'soo het schijnt bij abuijs, voer chirurgijn geadmitteert den soone van wijlen den scherprichter Herman Breuckers,*

*t'welck alsoe streckt nijet alleen tegens de politijcque regeringe van alle ampten, maer oock tot naerdeel van t'gemeijne beste, mits de rem(onstran)ten. liever hebben eensaementlick dese statt ende alles te quitteren, als onder hunne confrerie te hebben eenen persoone naer alle rechten, weesende infaem, ende denwelcken tot Venlo ende andere plaetsen nijet en heeft connen worden geadmitteert daer men nochtans vermeijnt dat de confrerien deser hoofstadt, ende onderdaenen derselver hoofd magistrature van geene argere conditien en behooren te sijn, als andere mindere steeden, om nijet te seggen dat de kinderen vande rem(onstran)ten. nijemers tot hunne fortune ofte conditie en sullen connen kommen, indijen men sulcke persoonen onder hun soude moeten lijden, maer van alle kanten in duijtslandt ende andere provincien worden verdreven ende veriaeght.*³¹

Jan Breuckers werd blijkbaar niet gepikt als chirurgijn door zijn beroepsgenoten vanwege zijn afkomst. De magistraat besloot vervolgens op 23 april 1682 zeer diplomatiek dat de toekenning van de titel chirurgijn voor Jan Breuckers wordt teruggenomen, maar dat hij wel het vak mag uitoefenen. Misschien dat iets dergelijks zich ook heeft voorgedaan te Venlo. Uit deze stukken blijkt wel dat leden van een scherprechtersfamilie geweerd konden worden uit de gilden.

Ligging van de woning

De ligging van scherprechtershuizen in het Hochstift is dusdanig verschillend dat niet gezegd kan worden dat er bepaalde regels golden betreffende hun huisvesting.³² In Hessen-Kassel zijn hun woningen wel meestal aan de rand of zelfs buiten de stad te vinden. Maar dit heeft waarschijnlijk veel meer te maken met het feit dat de scherprechter in de meeste gevallen ook het vildersambt uitoefende. Alleen al uit hygiënische overwegingen is het dan niet wenselijk om een dergelijk bedrijf in het midden van de stad te hebben.³³ In het Overkwartier hadden de scherprechters geen vilderstaken en kunnen daarom ook met hun woning in de stad verwacht worden. Dat dit ook zo is blijkt uit de diverse bewaard gebleven stukken betreffende transporten van onroerend goed door scherprechters.

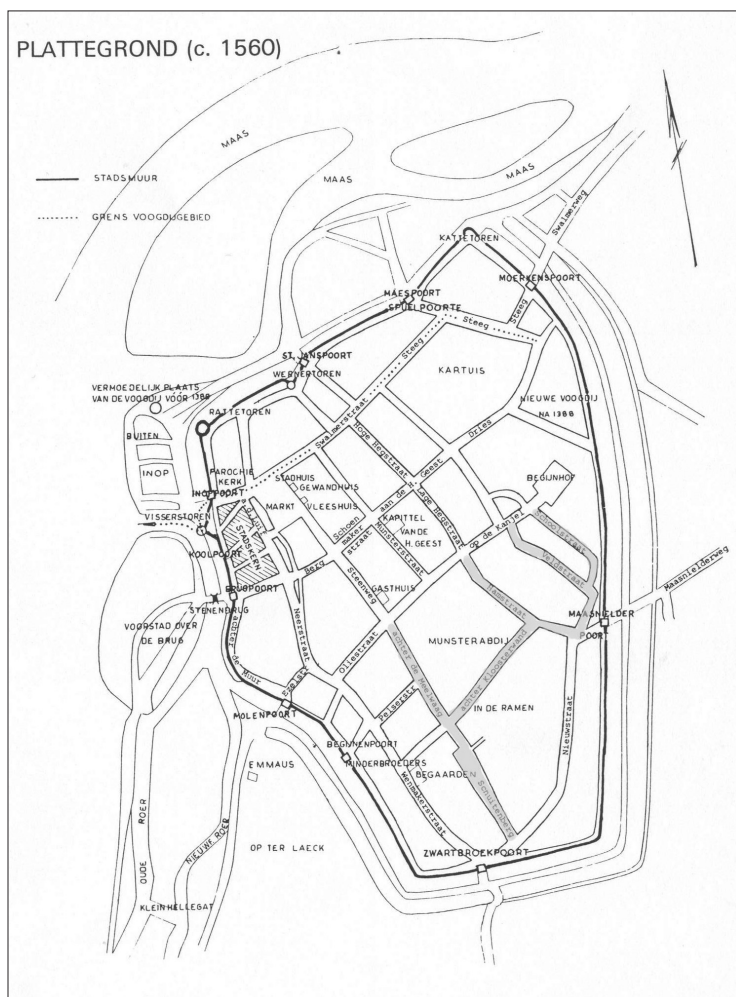
In 1582 kreeg de eerste scherprechter nog een woning toegewezen door de stad Roermond. De woning maakte deel uit van het salaris in natura. Al in 1590 wordt dit bestanddeel van het salaris, samen met nog een aantal betalingen in natura, omgezet in een geldbedrag.

In 1607 vond er voor het hoofdgerecht van Roermond een proces wegens belediging plaats waaruit de woonplaats binnen de stad van de scherprechter blijkt. De klager Silvernagel vindt namelijk dat de gedaagde Todesco niet in zijn buurt thuis hoort, maar op de Schuittenberg naast de scherprechter, waar hij toen kennelijk woonde.³⁴

Problemen rond de vestigingsplaats van de scherprechter deden zich nauwelijks voor. Als het al gebeurde dan waren het de omwonenden die een probleem hadden en niet de overheid.

In 1617 deed zich een geschil voor tussen de bewoners bij de 'meelwage' (gelegen bij het

Woongebied van de
16 en 17e eeuwse
Roermondse scher-
prechters (zie grijze
straten in kaart van J.
Passage uit G. Venner,
Hoofdgerecht Roer-
mond in PSHAL
122).

huidige Munsterplein te Roermond) en de scherprechter mr. Hans van Werdthausen. De scherprechter had kennelijk rechten op een huis in die buurt en wilde zich daar eventueel vestigen. De burenen hebben zich hier tegen verzet. De magistraat besloot in het voordeel van de scherprechter met dien verstande dat de burenen de vestiging van de scherprechter zouden accepteren of hem schadeloos zouden stellen oftewel hem zouden afkopen.³⁵ In 1650 was Jacob Baeckhoven, paardenvilder, van zins om zich te gaan vestigen op de Schuitenbergh te Roermond. De bewoners, bang voor de aantasting van de goede naam van de buurt, kwamen hiertegen in het geweer. Baeckhoven verweerde zich onder andere met het volgende: *‘Ende is daertegens notoir ende alle man kennelick dat op den scheutenbergh scherprichers voor desen gewoont hebben, ende noch op ganckbaire ende wel be-*

woonde straeten hierbinnen woonachtich sijn, sonder oppositie off tegenspreken van iemanden.

Daer nochtans hun handtwerck, als bestaende in hangen ende wurgen, cappen ende branden van menschen het schromelicxste ende onnatuurlicxste is datter gevonden can worden'.³⁶ Baeckhoven vond dat zijn toekomstige bureu niet moesten zeuren, vroeger hadden er tenslotte zelfs scherprechters gewoond en hun beroep was naar zijn mening nog erger dan dat van vilder.

De Roermondse scherprechters hebben voornamelijk onroerend goed bezeten in het zuidoostelijke kwartier van de stad (Veldstraat, Schoolstraat, Hamstraat, Schuitenbergh en Zwartbroek). Aankoop en verkoop vonden plaats op de gebruikelijke wijze, niets dat er op wijst dat de scherprechter op dit vlak een aparte positie innam.

Behandeling door de kerk

Voor het Hochstift kan niet aangetoond worden dat scherprechters een aparte behandeling kregen door de kerk. Scherprechters hadden soms inderdaad een aparte plaats in de kerk. Maar dit was dan vergelijkbaar met plaatsen voor andere welgestelde burgers. De scherprechter moest in dat geval dan ook jaarlijks een bepaald bedrag betalen. In Hessen-Kassel kan wel bewezen worden dat de scherprechter een speciale behandeling of een speciale plaats kon krijgen. De kerkelijke riten werden hen echter nooit geweigerd. In feite werd ook van de scherprechter verwacht dat hij een goed kerkganger en een vroom mens was.³⁷ In 1706 stelt de weduwe van scherprechter Willem Winckels, Elisabeth van Lerop, een testament op ten gunste van hun dan 23 jarige dochter Anna Christina. Met het klooster 'der Religieuzen penitenten' te Roermond is overeen gekomen dat de dochter na haar dood daar zal worden gehuisvest en verzorgd.³⁸ Nergens in het testament blijkt dat de afstamming van de dochter enige speciale voorwaarden met zich mee bracht vanuit de geestelijkheid. Ook vindt men in de kerkregisters de dopen, huwelijken en overlijdens van de scherprechters terug zonder opmerkingen die zouden kunnen wijzen op een aparte behandeling.

De kleding

Een ander kenmerk van een aparte positie binnen de maatschappij zou zijn kleding moeten zijn. Scherprechters zouden moeten voldoen aan bepaalde kledingvoorschriften. Voorschriften hebben op dit vlak kennelijk wel bestaan. Het was schijnbaar gebruikelijk dat de scherprechter verscheen in een speciale mantel als hij in functie was.³⁹ Van de wat meer welgestelde scherprechters is bekend dat zij en hun familieleden in dure kledij gekleed gingen zoals zijde, brokaat, atlas, fluweel en bont met de daarbij behorende gouden en zilveren juwelen. De scherprechter kleepte zich bijvoorbeeld in de stijl van een goed geklede landsknecht.⁴⁰ Kledingvoorschriften zijn in ieder geval niet bekend uit archief-

stukken betrekking hebbende op de Roermondse scherprechter. De eerste scherprechter kreeg weliswaar jaarlijks een nieuwe mantel, maar of dit nu een voorgescreven kledingstuk was?

De landrentmeester Arnt Pieck betaalde begin 15e eeuw aan 'Meister Willem den stocker' voor een 'rock' 34 gulden voor 6 ellen zwarte stof en 20 gulden voor 6 ellen witte stof.⁴¹ De scherprechter van het Hof van Gelre te Arnhem kreeg jaarlijks vier goltguldens aan kleedgeld. De scherprechter mr. Hans van Bijlevelt had in 1569 een enigszins merkwaardige vraag over zijn kleding. Hij wist niet meer welke kleur zijn kleding diende te hebben. Het Hof antwoordde hem dat de kleur hetzelfde diende te zijn als voorheen (of dit voor hem een bevredigend antwoord was?).⁴² Kennelijk bestonden er wel voorschriften voor de kleur van de kleding van de Arnhemse scherprechter, maar gold dit mogelijk alleen als hij in functie was. Het gaat in dit geval dan om ambtskleding. Dit gebruik is mogelijk gecontinueerd met de scherprechter van het Hof te Roermond.

Uit Pruisen is betreffende de kleding wel een plakkaat bekend gedateerd op 24 juli 1738 en is ook in het Pruisisch Overkwartier gepubliceerd. In dit edict worden alle 'Scharfrichter, Büttel und dergleichen dazu gehöriges Gesindel' verplicht om zich in het grijs te kleden en zeker niet in het blauw of andere kleuren. Dit was geen nieuwe regel, maar omdat men zich kennelijk niet aan deze kledingvoorschriften hield werd zij nogmaals gepubliceerd. In 1766 werd het edict nog eens gepubliceerd omdat men zich er niet aan hield.⁴³

Sporadisch komen nog andere feiten aan het licht die duiden op een afwijkende rechtspositie of op een ambivalente houding van de bevolking tegenover de scherprechter. In 1612 beval de magistraat van Roermond dat de scherprechter mr. Hans Joncbloet zich voortaan niet meer mocht vertonen bij openbare verkopen uit nalatenschappen, ook mocht hij geen bod laten doen. De magistraat kwam niet uit eigen beweging met dit bevel maar eerst na een door derden ingediend verzoekschrift.⁴⁴ De reden van het verzoek is niet bekend. Vond men de aanwezigheid van de scherprechter bij dergelijke openbare verkopen ongepast of waren er financiële redenen? Nu was Hans Joncbloet niet iemand die met zich liet sollen, hij was betrokken bij minstens twee fors uit de hand gelopen kroegruzies. Aanleiding voor één van deze kroeggevechten was dat hem gezegd werd dat men niet graag met hem een pintje dronk. Was dat vanwege zijn beroep of was het vanwege zijn wellicht kwade afdronk. Joncbloet ging volgens getuigen inderdaad nogal agressief te keer tegen zijn opponenten.

Scharfrichter.

Scherprechter met zijn knechten
(16e eeuw)

De conclusie van voorgaande mag zijn dat van de kenmerken van ‘oneerlijkheid’ alleen die van de toelating tot de gilden duidelijk aanwezig is. De zienswijze van Pechaček kan ook toegepast worden op het Overkwartier. Het is niet de overheid die de scherprechter zijn etiket van ‘oneerlijkheid’ nadrukkelijk opplakt. Het is het publiek die dat doet of zoals het Hof van Gelre het in 1779 omschreef: *‘le préjugé de l’infamie que le public pretend attachée et inseparable de son office’*.⁴⁵

Hoe keek de scherprechter zelf tegen zijn beroep aan? Ongetwijfeld gedifferentieerd. Het zal niet zo zijn dat alle scherprechters bruten en sadisten waren zoals ze in het verleden en ook nu nog vaker zijn omschreven. Betreffende de Roermondse scherprechters is er slechts een uitlating bekend die een tipje van deze sluier oplicht. De scherprechter Christoffel Döring had in 1762 een geschil met de drost van het ambt Montfort Peter van Ulfft. Het geschil betrof een aantal door de scherprichter verrichtte diensten die de drost niet wilde betalen. Döring vond het een schandaal *‘dat eenen scherprichter op dusdanige manier werde voldaan; dat aan hem Suppliant zijn officie immers niet en behoort schadelijk te wesen, hetwelk met soo groote mortificatie en onlust geexerceert moet worden’*.⁴⁶

Opleiding

De scherprechters vormden een gildeachtige groep. Als een leerling-scherprechter zijn ‘examen’ had gehaald dan werd hij ook ‘meester’ genoemd. De leerlingen waren veelal zonen en leden van aanverwante scherprechterfamilies en werden vanaf jonge leeftijd in het vak opgeleid. Waaruit het examen bestond en hoe dat dan precies werd afgenomen is slechts ten dele bekend. Het meesterstuk schijnt te hebben bestaan uit een op correcte wijze uitgevoerde onthoofding met het zwaard.⁴⁷ De bedoeling was dat de veroordeelde met één slag van het zwaard werd onthoofd. Een niet gemakkelijke klus gezien de benodigde kracht en de nauwkeurigheid van de slag. De leerling oefende op honden, varkens, kalveren en ook grotere veldvruchten. De opleiding begon al vroeg en een leerling kon al op zijn zestiende zijn meesterstuk leveren. Paulus Adolph Claessen was achttien jaar toen hij zijn aanstelling als scherprechter in het Overkwartier verkreeg.

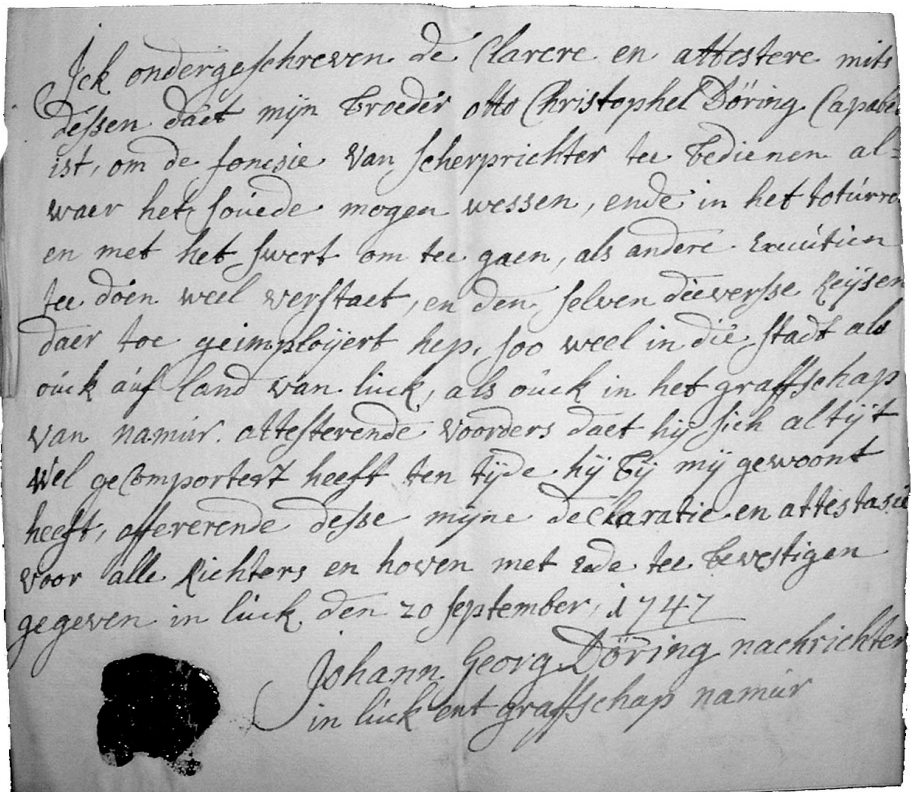
De leerling zal gedurende zijn opleiding veelal de scherprechter hebben geassisteerd bij pijnigingen en executies van vonnissen om zodoende via de praktijk het vak te leren. Hij diende te kunnen inschatten hoe ver hij kon gaan tijdens een tortuur en of het slachtoffer de tortuur gezien zijn fysieke gesteldheid wel zou kunnen doorstaan. Hij diende voldoende kennis te hebben van het menselijk lichaam om eventuele ontworpen ledematen te kunnen terugzetten en om wonden te kunnen verzorgen en verbinden. De scherprechter bepaalde wanneer de leerling klaar was voor zijn meesterstuk. Was het zover, dan kon de leerling dit demonstreren bij de eerst volgende executie met het zwaard.⁴⁸

Zo schrijft Tillenborgh, scherprechter te Aken, dat Otto Christophorus Döring, sollici-

terende voor het scherprechtersambt te Roermond, inmiddels voldoende kennis en ervaring heeft opgedaan om zelfstandig het ambt te kunnen uitoefenen:⁴⁹

‘Ich zu end unterschriebener geschwohrener nachrichter der kaijserlicher Freijer Reichs stadt Achen Attestire und beurkunde krafft dieses, das otto Christophorus During der zeit, als ich vor etwa dreij at vier jahren in denen Landen von Hertzogenraede, und Valckenbourg die vielfältige schwere Executionen verrichtet, mir assistiret, und dabei sein Ambt dergestalt wohl gethan habe, auch solches also wohl verstehe, das selbsten in standt, und capabel seije den nachrichters dienst zu verrichten. Urkuntt meiner eijgenhändiger unterschrifft so geschehen Aachen den 25e septembris 1747.

Nicolaes Tillenborgh, nachrichter tot achen’

Ick ondergeschreeven de. Clarcere en attestere mit
 desen. dat mijn Broeder otto Christophel Döring, Capabel
 ist, om de. functie. Van scherprechter te. bedienen als
 waer het souede. mogen wessen, ende in het tottueren
 en met het swert om te. gaen, als andere. executien
 te. doen. wel verstaet, en den. selven. de. versey. sijnen
 daer toe. geimploijert heyt. soo wel in. die. staet als
 oock aif land van. Luik, als oock in. het graffschaps
 van. namur. attestierende. Voorvers daet hij sich al tijt
 wel geconportert heeft ten tijde. hij bij mij gewoont
 heeft, offerende. dese mijne declaratie en attestatie
 voor alle. richters en hoven met eide. te. bevestigen
 gegeven in Luik. den 20 september. 1747
 Johann. Georg. Döring nachrichter
 in Luik ont graffschaps namur

Aanbevelingsbrief voor Christophorus Döring van zijn broer Johan Georgius Döring, scherprechter te Luik en Namen (1747).

Solliciteren

Scherprechters die gesolliciteerd hebben voor het ambt in het Overkwartier konden hun geschiktheid aantonen middels aanbevelingsbrieven van scherprechters waarbij ze in de leer zijn geweest of via een getuigschrift van hun vorige werkgever. In april 1617 laat de scherprechter mr. Hans Jonckbloet een getuigschrift opmaken door de stad Roermond waarin zijn goede gedrag en zijn vaardigheid als scherprechter wordt betuigd.⁵⁰

Het komt ook vaker voor dat de weduwe van een overleden scherprechter in functie alle moeite doet om de commissie (lees: het daarmee gemoeide salaris) te kunnen behouden. Zo verzocht de weduwe van mr. Daniel Snijder in 1603 het Hof om haar enige tijd te gunnen om een vervanger voor haar man te vinden.⁵¹ Zij komt vrij snel daarna met de scherprechter mr. Jacob Rose van Soest, op de proppen. Zo ook diende de weduwe van mr. Hans van Weerdthuysen, Elsken, op 4 februari 1621 een verzoek in bij het Hof om de commissie voorlopig te mogen behouden.⁵² Al op 15 maart accordeert het Hof een rekest van mr. Michiel van Gelder om de nieuwe scherprechter te mogen worden. Mr. Michiel onderbouwt zijn verzoek met het feit dat de functie vacant gehouden zou worden tot de weduwe hertrouwd zou zijn, dat hij inmiddels is getrouwd met de weduwe en daarom verzoekt om te worden benoemd in de functie.⁵³ Op 25 juli 1626 overlijdt ook deze scherprechter en de weduwe Elsken dient met succes wederom een verzoek in bij het Hof om gedurende het rouwjaar de gage te mogen behouden met de belofte dat zij in die periode voor een geschikte scherprechter zal zorgen als er een benodigd zou zijn.⁵⁴ Zij vindt ene Hans Caelman bereid om indien nodig de functie van scherprechter uit te voeren. Reeds voor het einde van het rouwjaar wordt een definitieve scherprechter, mr. Herman Breuckers, benoemd. Zijn commissie gaat in per 16 januari 1627 en hij gaat akkoord met het feit dat zijn salaris tot 25 juli, einde van het rouwjaar, betaald zal worden aan de weduwe Elsken.⁵⁵

In mei 1747 voelt de aan tering lijdende scherprechter mr. Hendrick Tijlmans dat zijn einde naderende is. Hij richt een verzoekschrift aan het Hof waarin hij goedkeuring vraagt om zich te laten vervangen door zijn zwager de Maastrichter scherprechter Joannes Hamel. Bovendien heeft hij met hem afgesproken dat deze zijn vrouw en zes kinderen zal onderhouden.⁵⁶ Op 16 mei, vier dagen na de begrafenis van Tijlmans, richt de weduwe, samen met Joannes Hamel, een verzoek aan het Hof om Hamel te laten benoemen in de functie van scherprechter. Hamel zal de functie uitoefenen tot dat haar bijna drie jarig zoontje Philippus Jacobus Tijlmans de functie zal kunnen uitoefenen. Bovendien geeft zij aan dat zij al twee en een half jaar lang (!) geen salaris heeft ontvangen voor de uitoefening van de functie door haar man zaliger.

Op 13 mei (een dag na de begrafenis) is echter ook een sollicitatie binnen gekomen bij het Hof van Christoffel Döring. Het Hof komt ditmaal niet tot een snelle beslissing. In de loop van september overlegt Döring diverse verklaringen van andere scherprechters

waaruit zijn geschiktheid voor de functie moet blijken. Zijn broer Johann Georg Döring, scherprechter te Luik en het graafschap Namen, verklaart dat Christoffel hem vaker heeft geassisteerd en dat hij het pijnigen, het hanteren van het zwaard en het doen van andere executies goed beheerst. Nicolaes Tillenborgh, scherprechter te Aken, verklaart dat Christoffel hem drie à vier jaar geleden regelmatig geassisteerd heeft bij de vele zware executies in de *'Landen von Hertzogenraede, und Valckenbourg'*, wellicht doelt hij hier op de vele executies van 'Bokkerijders' in de jaren 1743 en 1744. Tenslotte verklaart Joannes Hamel, scherprechter te Maastricht, dat Christoffel gedurende circa vijf jaar bij hem gewoond heeft en hem geassisteerd heeft bij diverse executies zowel binnen de stad Maastricht als ten dienste van de kriegsraad te Venlo en Namen. Bovendien schrijft hij dat Christoffel voldoende kennis heeft betreffende de *'Cure en geneeskunst soo ontrent de getortureerde, als andere gequetsde en verminckte personen'*. Met al deze referenten staat Christoffel in een bepaalde familierelatie. Het Hof gunt uiteindelijk op 27 november 1747 de commissie aan Christoffel Döring. De commissie is zodoende uiteindelijk toch in de familie gebleven. Voor de weduwe Tijlmans is ongetwijfeld een oplossing gevonden binnen de grote scherprechtersfamilie, zij overlijdt uiteindelijk in 1789 te Maastricht.

Uitvoering van de justitiële taak

De geldende regels betreffende het pijnigen van verdachten staat beschreven in het Gelderse Land- en Stadsrecht (GLS). Het aanwezig zijn bij de tortuur van minimaal twee schepenen was verplicht. Deze schepenen dienden er op toe te zien dat de gepijnigde geen blijvend letsel zou oplopen. Ook bepaalden zij zwaarte en duur van de pijniging, afhankelijk van de aard van het misdrijf en de lichamelijke gesteldheid van het slachtoffer.⁵⁷ De scherprechter van zijn kant diende er voor te zorgen dat hij niet lichter en niet zwaarder pijnigde als door de schepenen aangegeven. Hij diende daarna ook in staat te zijn om wonden

Een onthoofding door de scherprechter (Jan Luyken, circa 1700).

te verbinden en ontworpen ledematen terug te zetten. Deze richtlijnen zijn tot het einde van het Ancien Regime niet aangepast. Behalve in het Pruisisch Overkwartier, daar werd een op 15 oktober 1725 uitgegeven edict van de koning gepubliceerd aangaande het pijnigen van verdachten. Het Hof van Gelre had aan de Pruisische overheid te kennen gege-

ven dat het geldende GLS niet voldoende aanwijzingen gaf omtrent de uitvoering van de tortuur. In het edict bepaalde koning Friedrich Wilhelm dat de tortuur voortaan uitsluitend mocht bestaan uit drie onderdelen: de mondelinge dreiging met de tortuur waarbij de scherpredchter zijn gereedschap mocht tonen en doen alsof hij de verdachte daarmee wilde pijnigen, vervolgens de daadwerkelijke territie waarbij de scherpredchter de verdachte ontkleedde, vastbond en de martelwerktuigen mocht aanbrengen maar nog niet in werking zetten en ten slotte de echte tortuur. Deze tortuur bestond uit drie graden: eerst het gebruik van de duimschroeven, vervolgens de '*Spaansche stevelen*' of beenschroeven en tenslotte de rekbank met als extra mogelijkheid het werpen van gloeiend pek of brandend zwavel bij zeer zware misdrijven. De scherpredchter werd verteld tot welke graad gepijnigd mocht worden en werd hierbij gewaarschuwd vooral niet te ver te gaan, maar ook niet te licht. Hij mocht de tortuur niet alleen laten uitvoeren door zijn knechten, maar moest te allen tijde toezicht houden dat alle handelingen correct verliepen zonder blijvende schade aan te richten aan het lichaam van de gepijnigde. Ook moest de scherpredchter kunnen inschatten of de verdachte de goedgekeurde graad van tortuur wel aan zou kunnen gezien zijn lichamelijke gesteldheid. Hier werd duidelijk een beroep gedaan op het vakmanschap van de scherpredchter. Bij het verwijtbaar in gebreke blijven kon hij streng gestraft worden.⁵⁸

Op 3 juni 1740 bepaalde Friedrich II middels een edict dat de tortuur alleen nog mocht worden toegepast bij criminele zaken betreffende moord op meerdere mensen, landverraad en zware majesteitsschennis.⁵⁹ In de periode 1754/1756 volgde de totale afschaffing van de tortuur. In 1743 werd bovendien bepaald dat alleen voor zware diefstallen nog met de galg mocht worden gestraft. Eind 1749 werd bepaald dat bij radbraken en verbranden de veroordeelde van te voren door de scherpredchter, onmerkbaar voor de toeschouwers, moest worden gewurgd.⁶⁰

In het Staats en Oostenrijks Overkwartier vond op hoog niveau ook een discussie plaats omtrent de wenselijkheid om de tortuur af te schaffen.

De centrale regering te Brussel vroeg in 1766 aan het Hof van Gelre te Roermond advies in deze materie. De momboor was fervent voorstander van handhaving van de tortuur, terwijl kanselier en raden juist een andere mening waren toegedaan. Zij hadden hun bedenkingen bij de toepassing van de tortuur, hoewel ze het wel toepasbaar achtten op een reeds veroordeelde misdadiger om zodoende informatie te kunnen winnen over eventuele medeplichtigen. Kanselier en raden waren ook voorstander van een approbatierecht voor het Hof zoals ook in Pruisen in 1727 was ingevoerd. In 1771 werden deze standpunten nog eens herhaald maar het kwam niet tot de afschaffing van de tortuur of tot een hervorming van het strafrecht. Eerst op 3 april 1787 kwam het tot een hervorming van de rechterlijke organisatie en afschaffing van de tortuur middels een edict van de verlichte vorst Jozef II. Onder hoge druk moest hij dit voornemen echter weer op 14 mei 1787 teruggedraaien.

Ook het Hof van Gelre te Venlo voor het Staats gedeelte van het Overkwartier kwam in 1762 met voorstellen tot verbetering van de rechterlijke organisatie waaronder het voorstel om het approbatierecht voor het Hof in te voeren. De Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden hebben deze voorstellen echter niet overgenomen.⁶¹

Het heeft tot de verovering van het Staats en Oostenrijks Overkwartier door de Franse revolutionairen geduurd voordat de tortuur in 1796 werd afgeschaft. Het hertogdom Gulik was onderleiding van de hertog zelf al in 1776 overgegaan tot afschaffing van de pijnbank.

Het pijnlijke verhoor vond op het platteland plaats daar waar de verdachte werd vastgehouden. Dit kon bij de drost zijn, de plaatselijke heer van een heerlijkheid, maar ook in het dorp waar de verdachte was gearresteerd. In Sevenum werden verdachten soms opgesloten bij de gerichtsbode, in Helden is een geval bekend waarbij de verdachten werden opgesloten in de plaatselijke school. De tortuur vond waarschijnlijk ter plekke plaats.

In het GLS staat omschreven welke straffen misdadigers konden verwachten. Vrouwenverkrachters konden op het zwaard rekenen, op zware diefstal stond de strop, roofmoord werd met het rad bestraft en brandstichting met de brandstapel. Op zware meeneed stond het doorboren van de tong met een ijzeren staaf of het afkappen van de eerste twee vingers.⁶² Uit de praktijk blijkt dat gewelddadige beroving vaak werd gestraft met het zwaard.

Lichtere vergrijpen, zoals kleine diefstalen en landloperij, konden met brandmerken en geseling worden gestraft. Verminkende straffen als handen afkappen, oren of tongen afsnijden en ogen uitsteken lijken niet of nauwelijks te zijn uitgevoerd door de Roermondse scherprechters. Vonnissen werden nog wel 'aangekleed' met spiegelende attributen die iets vertelden over de aard van de misdaad. Brandstichters werden soms het gezicht geblaakt, aan rad of galg werden soms knuppels gehangen, in een Heldens geval werd naast de veroordeelde ook nog een bijenkorf gehangen.

De scherprechter voltrok deze vonnissen meestal samen met zijn knecht. In onrustige tijden reisde hij onder begeleiding van een konvooi van gewapende lieden (soldaten, schutters) naar stad of dorp. Op de dag van executie werd de veroordeelde onder begeleiding van de plaatselijke schutterij vervoerd naar de justitieplaats. Van de steden Venlo en Roermond is bekend dat de galg daags te voren werd opgericht en vervolgens na gebruik weer werd opgeborgen.

Voor Roermond vinden we het te volgen protocol terug in de Donderdaagsche Protocolen van de magistraat. In 1687 diende, daags voor de executie van Geurt den Spinner, de halfman 'vant Münster tot Muggenbroeck' 's morgens het 'gericht' oftewel de galg in de stad op te halen. Deze dienst moest op toerbeurt door alle pachthoven van Roer en Muggenbroeck worden uitgevoerd. Hij moest deze dan vervoeren naar de justitieplaats de 'Kitzenbergh' nabij de Kapel in't Sant. De inwoners van Roer waren verplicht om de galg op te richten.

Op de dag van executie dienden de ‘*Burger Capiteyns*’ om acht uur ’s morgens met hun compagnieën op de Markt te verschijnen. In 1687 dienden drie van de zes compagnieën mee de stad uit te trekken naar de justitieplaats. De andere drie bleven in de stad achter om daar te patrouilleren om een oogje in het zeil te houden. De halfman ‘*van d’armen tot Muggenbroeck*’ diende op hetzelfde tijdstip te verschijnen op de Markt met twee karren en paarden voor het vervoer van de veroordeelde naar de justitieplaats.

De halfmannen en inwoners van Roer konden een forse geldstraf van 25 goltgulden tegemoet zien als ze weigerden mee te werken. Portiers, nachtwakers en veldschutten waren verplicht om die van Roer te helpen bij het oprichten van de galg. Deden ze dat niet dan liepen ze risico hun functie te verliezen. Bij een executie rond 13 juli 1724 werden de keuters omtrent de ‘*Capel int Sandt*’ verplicht om de ladder van het ‘*gericht*’ te bewaren van vrijdags na zonsondergang tot zaterdags bij zonsopgang.

Bij een executie in juli 1783 blijkt dat bovenstaande nog steeds gehandhaafd werd. De compagnieën dienden te verschijnen zonder vendel. Van de toen acht compagnieën mochten er twee in de stad achterblijven. De kapiteins mochten onderling loten wie mee moesten en wie in de stad mochten blijven. De executie vond toen plaats op de ‘*Bonenbergh ontrent den Rourder wegh*’.⁶³

In Venlo waren kennelijk de leden van het akkermansgilde verplicht om de galg op te richten buiten de stad vlakbij het huis Stalberg. De galg schijnt opgeslagen te zijn geweest in de Vleeshal van de stad.⁶⁴

Hoe de voorbereidingen in de dorpen verliepen is onduidelijk. Sporadisch worden er kostenposten in de rekeningen gevonden van dorp of drost waarin huisluiden betaald worden voor karrediensten, leveren van hout voor een brandstapel, of het timmeren en optuigen van een galg.

Nadat het vonnis voltrokken was nam de scherprechter nog deel aan een maaltijd voor alle gerichtslieden zijnde schepenen, gerichtsbode, drost, scholtis en gerichtsschrijver.

Gage voor het scherprechtersambt

Vóór het ontstaan van het Hof van Gelre en de scherprechter in dienst van dit Hof, hadden de scherprechters afspraken met de heer of locale overheid die hen in dienst had. In oudere tijden werden wellicht afspraken gemaakt over de betaling per voorkomend geval, later kwamen de scherprechters meer permanent in dienst.

In de stadsrekeningen van Arnhem komt bijvoorbeeld in 1429/1430 een betaling voor betreffende de kleding van de Arnhemse scherprechter: ‘*meister Jans des Scherpenrichters rock*’. In de stadsrekeningen uit deze periode komen verder geen betalingen voor die zouden duiden op een regulier door de stad te betalen loon.

In 1520 wordt mr. Koirt aangesteld als scherprechter in dienst van de hertog. Hij krijgt

jaarlijks zestig golden guldens betaald uit de Arnhemse tol bij Lobith. Acht golden guldens hiervan zijn bedoeld voor zijn kleding. Bovendien krijgt hij een goldgulden betaald voor elke terechtstelling.⁶⁵

De Nijmeegse scherprechter mr. Hans van Dueren krijgt in 1544 '*van elck gericht*' betaald drie goldgulden en '*van elcke persoene to versueck*' een goldgulden. Bovendien krijgt hij voor elke dag te moeten vertoeven buiten de stad Nijmegen een goldgulden betaald voor kost en tering. Zijn knecht krijgt een snaphaan per dag.⁶⁶

Een commissie voor de Nijmeegse scherprechter mr. Thonis Kloiffkoen van Stade uit 1558 is wat meer gedetailleerd over de beloning. Het bovenstaande uit 1544 is geldig voor diensten te verrichten buiten de stad Nijmegen. Binnen de stad mag de scherprechter een betaling verwachten van vijftien stuivers '*van elcker gericht*'. Voor een tortuur krijgt hij dan '*Il pont cleiner penningen*'. Bovendien krijgt hij een vast salaris van 22 stuivers en de accijns voor drie tonnen bier per week. Tenslotte krijgt hij ook nog betalingen die niet in geld uitgedrukt worden zoals jaarlijks kleding, zaken die op de markt worden verkocht zoals turf, een woning en eenmalig een bed met lakens.⁶⁷

Uit de aanstelling van de Maastrichtse scherprechter mr. Michael Jongen in 1597 blijkt dat de scherprechter een salaris ontving van drie daalders per veertien dagen en jaarlijks twaalf gulden kleedgeld (voor de aanschaf van bovenkleding). Hij kreeg bovendien nog van stadswege een woning toegewezen, had hij recht op drie karren kolen en hout en bovendien nog andere '*emolumenten oft profijten*'. Dit laatste is mogelijk het recht op inkomende eieren en werd in 1580 bij de aanstelling van mr. Hans gespecificeerd als een ei uit een korf en twee eieren uit een grotere hoeveelheid. Er wordt niet gesproken over een betaling per verrichting van een executie of een tortuur.⁶⁸

In zowel Nijmegen als Maastricht, maar ook in diverse andere steden, is er sprake van een betaling in geld en een betaling in natura. In de loop der tijd zullen deze betalingen in natura steeds vaker vervangen worden door een betaling in geld.

Keizer Karel V maakte in een brief van 19 augustus 1550 aan het Hof van Gelre bekend onder welke condities een scherprechter moest worden aangenomen.⁶⁹ De aan te stellen scherprechter zou een jaarwedde van 52 ponden van veertig grooten per stuk krijgen en jaarlijks '*een cleet van vier goltguldens*'. Verder bestond zijn variabele salaris uit een vergoeding voor een volle justitie (een doodstraf) van 1½ goltgulden, voor een halve justitie (een lijfstraf) kreeg hij halfgeld en voor een tortuur twaalf stuivers. Bovendien mocht hij, indien hij op bevel van het Hof zich buiten de stad Arnhem diende te begeven, twaalf stuivers per dag rekenen. Er wordt niet gesproken over betalingen in natura. Echter in de commissie voor mr. Jurrien van Cleeff uit 1590 is in de marge geschreven dat de scherprechter ook nog '*ses karren torffs*' krijgt.⁷⁰ Is deze toevoeging in deze commissie vervolgens weer doorgehaald, in die van zijn opvolger mr. Albert Otten uit 1623 wordt deze betaling weer vermeld. In de marge staat namelijk vermeld dat mr. Albert Otten ook nog jaarlijks zal ontvangen acht karren '*bastart torffs*' zoals ook mr. Jurrien van

Cleeff voorheen steeds heeft ontvangen. Deze karren turf uit te keren door degenen die dit gewoon zijn te doen. Kennelijk heeft de voorgaande scherprechter dit recht toch ook genoten.⁷¹ Wellicht zijn deze betalingen in natura nog gewoonterechten uit vervlogen tijden. Deze worden niet als zodanig in het schrijven van de keizer benoemd, maar zijn ter plaatse wel bekend bij magistraat en natuurlijk de scherprechter die daar ongetwijfeld een beroep op zal doen.

De condities door keizer Karel V opgesteld worden in de loop der jaren wel wat aangepast. Tijdens de periode dat mr. Aerndt Janss van Nyemegen scherprechter was, is het basissalaris opgetrokken naar veertig stuivers per week, een verdubbeling ten opzichte van 1550.⁷² Het vacatiegeld was in 1570 al opgetrokken van twaalf stuivers naar twintig stuivers per dag.⁷³

Na de afsplitsing van het Overkwartier van de drie Nederkwartieren werd in Roermond een koningsgezind Hof van Gelre opgericht. Parallel aan de inrichting van het Hof te Arnhem zal ook te Roermond een scherprechter moeten worden benoemd. Per 26 mei 1582 wordt mr. Hans benoemd als scherprechter voor het vorstendom Gelre. In de resoluties van de magistraat van Roermond staat vermeld wat de condities zijn betreffende de betalingen.⁷⁴

Hij krijgt door de koning betaald jaarlijks vijftig daalders van dertig stuivers per stuk en jaarlijks een nieuwe mantel. Verder krijgt hij voor het voltrekken van een doodvonnis twee daalders, voor het uitvoeren van een lijfstraf één daalder, voor een tortuur een halve daalder. Deze bedragen gelden voor diensten uitgevoerd binnen de stad, buiten de stad geldt een dubbel tarief en krijgt hij bovendien één daalder per dag. Verder zal de stad hem voorzien van een woning met een bed en toebehoor, en jaarlijks een lading kolen. Betreffende de goederen die op de markt van Roermond komen, mag hij zich, afhankelijk van de grootte van de kar, één of twee schansen hout toe eigenen. Hetzelfde geldt voor de eieren; grote korf twee eieren, kleine korf één ei.

Zijn collega in Arnhem kreeg kennelijk een flink hoger vast jaarsalaris. Echter mr. Hans had wat hogere tarieven in het variabele deel van zijn inkomen.

In 1590 werd de commissie voor de Roermondse scherprechter mr. Hans herzien.⁷⁵ Voortaan kreeg hij jaarlijks 150 Carolus gulden van veertig grooten per stuk. Dit was al een verdubbeling van het voorgaande contract. Gemakkelijker werd het er niet op. Deze 150 gulden werden door drie partijen betaald: vijftig gulden uit de domeinen van de koning, vijftig gulden door de magistraat te Roermond uit de licenten van de koning aldaar en vijftig gulden door de magistraat te Venlo uit de licenten van de koning aldaar. Bovendien kreeg mr. Hans nog jaarlijks dertig Carolus gulden van de magistraat te Roermond en Venlo, elk voor de helft, uit de inkomsten van beide steden. Dit laatste bedrag was bestemd ter afkoop van de betalingen in natura. Met name werden genoemd de gratis huisvesting, twee vrachten kolen, het recht op binnen komende marktgoederen zoals eieren, appels, hout en dergelijke. De jaarlijkse nieuwe mantel wordt niet meer ge-

noemd. De variabele beloning voor executies en tortuur bleven gehandhaafd op het tarief geldende voor buiten de stad Roermond. Het onderscheid binnen of buiten de stad werd dus niet meer gemaakt. Zijn vacatiegeld werd opgetrokken van dertig stuivers naar twee daalders per dag. Met deze herziening was de scherprechter van Roermond beter betaald dan die van Arnhem en Maastricht. Dit ondanks dat de gage voor de Arnhemse scherprechter in 1590 was verhoogd naar zestien Carolus gulden van twintig stuivers per maand en het vacatiegeld van twintig naar dertig stuivers per dag.⁷⁶

De Roermondse scherprechter mr. Hans moest nu van diverse bronnen zijn geld ontvangen. En dit ging waarschijnlijk niet altijd goed. De Roermondse magistraat betaalde in 1592 een bedrag van vijftig gulden uit de licenten te water. Het bedrag was geroyeerd in een vorige (verloren) rekening en werd nu weer opgevoerd. Ook een bedrag te betalen aan de scherprechter en de provoost van ruim 178 gulden was in de vorige (verloren) rekening eerst geroyeerd en kwam nu weer terug.⁷⁷ De magistraat van Venlo deed alsof ze het niet begrepen had en betaalde in 1591 en 1592 netjes vijftien gulden in plaats van vijftig gulden uit de licenten te water.⁷⁸ Terwijl de stadsrekeningen over die jaren geen afdracht aan de scherprechter laat zien. Alleen in 1590 vond er een betaling van vijftien gulden plaats vanuit de inkomsten van de stad. Hoe dit alles in de praktijk verder met de scherprechter werd opgelost is onbekend. Pas vanaf 1598 komt er meer structuur in de betalingen. In de rekening van de landrentmeester van dat jaar komen betalingen voor van achterstallig salaris uit 1588 en 1589.⁷⁹ Bovendien krijgt de scherprechter voortaan honderd gulden per half jaar.⁸⁰ In een bewaard gebleven afschrift van de commissie voor mr. Jacob Rose komen deze nieuwe condities naar voren.⁸¹ Voortaan ontvangt de scherprechter 200 gulden per jaar uit de domeinen van de koning en nog eens dertig gulden van de magistraat te Roermond en Venlo. De variabele betalingen blijven gelijk. Deze salariëring blijft gelijk tot 1716, als de nieuwe scherprechter mr. Paulus Adolph Claessen aangenomen wordt. Door de opdeling van het Overkwartier behoren Venlo en Roermond niet meer tot één en dezelfde overheid. Hierdoor vervalt de vijftien gulden te betalen door de stad Venlo. Dit bedrag is ook nooit meer terug gekomen in de commissie, ondanks het feit dat Venlo vanaf 1721 wel weer dit bedrag begon af te dragen aan de Roermondse scherprechter.

De scherprechter was gehouden om zijn declaratie, die hij na een executie of tortuur indiende bij de scholtis, drost of Hof van Gelre, nader te specificeren. Deze declaraties had men als bewijs nodig bij het afhoren van de rekeningen door de rekenkamer. Dit deed de scherprechter kennelijk niet altijd goed en dat gaf soms aanleiding tot commentaar van de rekenkamer op de hoogte van deze declaraties. Het lijkt erop dat het declaratiegedrag van de scherprechter in de loop der tijd wijzigde. Hij ging zijn uitgevoerde werk in meer handelingen onderverdelen en aan elke handeling kwam een prijskaartje te hangen. Ook gebruikte gereedschappen werden steeds opnieuw in rekening gebracht.

Zo werd op 1 februari 1666 ene Noel Janssen na te zijn gepijnigd veroordeeld tot een schavotstraf voor het raadhuis van Roermond. Hij diende gekleed in zijn '*pannen instan-cors ende calotte, waarmede hij de luijdens heeft geabuseert*' van elf tot half twaalf 's morgens ten toon gesteld te worden. Daarna door de scherprechter gezeseld en gebrandmerkt, om tenslotte gekleed '*int habijt van eenen pijn rock*' door de scherprechter uit de stad geleid te worden.⁸² Voor deze klus declareerde mr. Herman Breuckers vervolgens:⁸³

- Voor de tortuur een gulden tien stuivers
- Voor de geseling en het brandmerk zes gulden
- Voor het uitleiden uit de stad drie gulden
- Geseling, brandmerk en uitleiden (verbannen) worden ieder gezien als een aparte halve justitie. Voor elke halve justitie staat in de commissie drie gulden gegeven. Voor een pijniging mocht hij conform commissie dertig stuivers vragen.

Voor een zelfde executie in 1773 bracht mr. Christoffel Döring het volgende in rekening:⁸⁴

- Voor het binden van de veroordeelde op het stadhuis een gulden tien stuivers
- Het voorbereiden van de paal met krammen en nagels en het touw een gulden tien stuivers
- Het binden van de veroordeelde aan de paal een gulden tien stuivers
- Voor het geselen drie gulden
- Voor het brandmerken drie gulden
- Voor het maken van de roede een gulden tien stuivers
- Voor de strop om de hals van de veroordeelde te leggen drie gulden

Daarnaast voerde hij nog kosten op voor vervoer en verblijf te Venlo. Hij bracht onder andere het vastbinden van de veroordeelde apart in rekening. Bracht de scherprechter in 1666 nog negen gulden in rekening voor de executie van het vonnis. In 1773 werd er al vijftien gulden gedeclareerd.

Op 21 februari 1687 declareerde mr. Willem Winckels voor het ophangen van Geurt Jansen te Roermond:⁸⁵

- Voor de executie met de strop zes gulden
- Voor het bevestigen aan de ketting drie gulden
- Voor de strop twee gulden vier stuivers

De volle justitie (doodstraf) bracht de scherprechter volgens commissie zes gulden op. Het achteraf bevestigen van het lijk met een ketting aan de galg werd gezien als een bijkomende onterende straf (halve justitie) en daarom in rekening gebracht voor drie gulden. De strop kostte de scherprechter kennelijk het forse bedrag van twee gulden en vier stuivers.

Ook in 1773 voor een gelijke executie bracht mr. Christoffel Döring het volgende in rekening:⁸⁶

- Voor de executie met de strop zes gulden
- Voor het binden van de veroordeelde op het stadhuis een gulden tien stuivers
- Voor het binden van de ledematen een gulden tien stuivers
- Voor de ketting drie gulden
- Voor het bevestigen aan de ketting drie gulden
- Voor nagels, krammen, hamer en spitsboor drie gulden
- Voor de strop een gulden tien stuivers

De kosten waren gestegen van ruim elf gulden in 1687 naar 19½ gulden in 1773.

Mr. Claessen spant waarschijnlijk wel de kroon betreffende het opstellen van zijn rekeningen. In een rekening uit 1717 betreffende de tortuur en executie van Louis Zegers te Roermond splitst hij de tortuur op in diverse handelingen en rekent voor iedere handeling de volle prijs voor een tortuur. Daarnaast brengt hij de materialen en de medische verzorging van de gepijnigde in rekening. Voor het afnemen van het lichaam van de galg rekent hij ook een prijs als ware het een volle justitie:⁸⁷

- Voor het ontbloten en vastbinden van de gevangene op de stoel een gulden tien stuivers
- Voor het aanbrengen van twee teenlinten à dertig stuivers ieder drie gulden⁸⁸
- Voor het aanbrengen van de duimschroeven een gulden tien stuivers
- Voor het aanbrengen van het ‘hooren zeel’ een gulden tien stuivers
- Voor het aanbrengen van de Spaanse stevelen een gulden tien stuivers
- Voor het bezorgen van het tortuursgereedschap en ijzeren nagels en andere benodigheden om de stoel vast te zetten twee gulden tien stuivers
- Voor de geleverde touwen een gulden tien stuivers
- Voor het verbinden van de gevangene op drie plaatsen een gulden tien stuivers

Op 27 juli vond de executie door ophanging plaats, daarvoor gerekend:

- Voor het ter dood brengen met de strop zes gulden
- Voor de strop een gulden tien stuivers
- Voor de ketting drie gulden
- Voor de nagels, krammen, hamer en spitsboor drie gulden
- Voor overige benodigde touwen zoals het binden van de gevangene een gulden tien stuivers
- Voor het afnemen van het lichaam van de galg zes gulden

Ook in Pruisen vond er kennelijk een ongewenste prijsopdrijving plaats. Om hier paal en perk aan te stellen werd in naam van de koning op 29 april 1768 een ‘*Regulativ-rescript we-*

gen derer Gebühren, derer Scharfrichter und deren Knechte’ opgesteld en gepubliceerd in onder andere het Pruisisch Overkwartier.⁸⁹ De scherprechter mocht voortaan alleen nog de werkelijke kostprijs van de verbruiksmaterialen berekenen. Voor gereedschappen en materialen die vaker gebruikt konden worden (zoals zwaard, rad en brandmerk), mocht hij alleen een bedrag in rekening brengen voor slijtage (afschrijving). Een volle justitie mocht vijf Reichsthaler⁹⁰ (Rthlr) kosten, de knecht kreeg twaalf Groschen (Gr). Het lichaam van de geëxecuteerde begraven of op het rad leggen bracht nog eens een Rthlr op. Een werkelijke tortuur kostte drie Rthlr (de knecht kreeg twaalf Gr) en een verbanning twee Rthlr (de knecht kreeg acht Gr). Moest de scherprechter buiten de stad reizen dan kreeg hij de kosten vergoed voor het reizen met twee paarden en bovendien acht Gr per dag betaald (knecht vier Gr).

Vanaf de 18e eeuw ontstonden er andere inzichten betreffende het toepassen van tortuur en lijf- en/of doodstraffen. Naarmate die eeuw vorderde werden de overheden steeds terughoudender met de toepassing ervan met Pruisen voorop. Een ontwikkeling die negatieve gevolgen had voor het inkomen van de scherprechter omdat een belangrijk deel hiervan variabel was. De scherprechter kreeg immers naast een vast inkomen een betaling voor elke verrichtte dienst.

De scherprechters probeerden de negatieve inkomensontwikkeling het hoofd te bieden door enerzijds hogere rekeningen te schrijven en anderzijds hun werkgebied te vergroten. De scherprechter Döring sloot bijvoorbeeld in 1757 een contract met de ‘geassocieerde landen van Thorn, Weert, Neederweert, Wessem ende Kessenich’ en het graafschap Horn. Het contract had een looptijd van twaalf jaar voor een vast bedrag van 250 gulden Luiks per jaar.⁹¹ Of het contract nog een verlenging heeft gehad is niet bekend maar in 1779 klaagde mr. Döring dat hij nauwelijks kon rondkomen van zijn inkomen. Als een van de redenen gaf hij aan dat er al sinds 1772 geen executies meer hadden plaats gevonden in het Overkwartier of in de omringende gebieden waar hij zijn diensten ook aanbood.⁹² Zijn dieptepunt heeft hij waarschijnlijk bereikt als hij op 16 september 1791 een verzoek doet aan de magistraat van Roermond om vooruitbetaling van een jaar salaris omdat zijn huis gedeeltelijk is ingevallen.⁹³

Bijverdiensten in de geneeskunde

Een van de belangrijkste bijverdiensten waarmee de scherprechter zich voorzag van extra inkomsten waren zijn diensten op het gebied van de geneeskunde zoals de chirurgie en het ledenzetten. Deze geneeskundige bijverdiensten konden zelfs oplopen tot 50% van de totale inkomsten van de scherprechter.⁹⁴ Van de scherprechter mocht men verwachten dat hij een redelijk goede kennis had van het menselijk lichaam. Deze kennis gebruikte hij niet alleen voor de uitoefening van zijn ambt als scherprechter, hij wist deze kennis

ook nog te verzilveren in het dagelijkse leven. Hij kwam hiermee regelmatig in conflict met zijn concurrenten, de chirurgijns.

Van Andel geeft aan dat in de strijd om de gunst van het publiek de scherprechter het won van de 'reguliere' chirurgijnen uit die tijd.⁹⁵ Hij vergelijkt deze situatie met de kwakzalvers en wonderdokters die ook in deze tijd nog mogen rekenen op gunsten uit het publiek. Mensen die een eigenaardige voorliefde hebben voor buitenissig en minderwaardig gedoe, aldus van Andel. Hij slaat hier de plank echter volkomen mis. Het is maar de vraag wie er kundiger was in de 18e eeuw en vroeger, de scherprechter of de chirurg. De strijd tussen beide groepen was wel degelijk een felle concurrentiestrijd om de gunst van de klant die de chirurgijns uiteindelijk wonnen. In de loop van de 18e eeuw werden de regels aangaande het mogen uitoefenen van het vak door de overheid aangescherpt naar modernere maatstaven. De medische wetenschap ontwikkelde zich verder en zo ook de medische opleiding. Op dit punt hebben de scherprechters voornamelijk afgehaakt. Ze zijn niet meegegaan in deze ontwikkeling waarna het hen na verloop van tijd onmogelijk werd gemaakt om het vak nog te mogen uitoefenen. Zo werd het de scherprechters in Pruisen in 1713 en definitief in 1725 verboden om medische handelingen te verrichten. In 1744 draaide Friedrich II deze maatregel gedeeltelijk terug door het de scherprechters toe te staan om arm- en beenbreuken, open wonden en gezwollen te behandelen, mits men van tevoren een erkend examen hadden afgelegd.⁹⁶ In de Oostenrijkse Nederlanden werden ordonnanties uitgegeven in 1732 en 1772 waarin een verbod werd afgekondigd op de uitoefening van de geneeskunst door een ieder die geen erkend examen had afgelegd. In 1779 volgde nog een uitdrukkelijk verbod op de consultatie van kwakzalvers. In al deze Oostenrijkse ordonnanties werd niet specifiek over de scherprechter gesproken.⁹⁷

Wel bleven ze nog tot in de 19e eeuw meedraaien in het grijze circuit.

Voornamelijk in de 17e eeuw begon de strijd tussen chirurgijns en scherprechters zich af te tekenen. In een akte van 9 maart 1597 ten behoeve van scherprechter mr. Pytter Symons staat nog geschreven dat het zijn recht is *'na older gewoonte alle fracturen en dislocatiën, tsij daer openinge bij is, ofte niet, te mogen cureeren binnen de stadt Leeuwarden ende de iurisdicte van dien'*.

Op 8 maart 1620 te Nijmegen deponeerde mr. Jacob Nellis, chirurgijn, een klacht tegen de scherprechter van deze stad. De scherprechter had gezegd dat Nellis vet uit het lichaam van een veroordeelde had laten snijden en dit thuis had laten bezorgen. De scherprechter zou zo geld verliezen in de vorm van verkoop van *'beulzalf'* of *'armezondaarsvet'*. Nellis kon echter aantonen dat hij het vet had gekregen via het chirurgijnsgilde die toestemming hadden gekregen om het lichaam te openen.

De scherprechter was namelijk ook leverancier van o.a. mensenbloed, mensenvet en andere menselijke onderdelen. Mensenvet werd als zalf bij allerlei kwalen toegepast, maar was bijzonder goed bij pijn in de rug en genezing van littekens. Als inwendig *'geneesmiddel'* werd het gegeven bij tuberculose, gezwollen en algemene verzwakking.

In 1650 gaven de Leeuwarder chirurgijns aan *‘dat nooit scherprechters nochte haere kinderen in ’t chirurgynsgilde dezer stede zijn g’admitteert geweest’*. Eraan toevoegend *‘want het staet buyten tegensprecken vast, dat het Chirurgynsgilde ende elck lid ofte Mr. van dien is considerabel ende de functie dies in achtinge, daer ter contrarie ’t ScherpRechters ampt (salve iustitia reverentia) soodanich wort gevilipendeert, dat veele eerlycke lieden haer offenseren, om met een persoon, voorn. ampt bekledende, te converseren’*. Ook het Leidse gilde maakte in 1641 bezwaar tegen het aannemen van een scherprechterszoon als leerling.

In 1676 in Dordrecht woedde de strijd tussen het chirurgijns-gilde en de scherprechter Benedictus Killemaer. Het gilde had met succes een verbod op de activiteiten van de scherprechter in hun stad verkregen.

In 1682 had Hans Hendrick van Gelder, scherprechter te Utrecht, het aan de stok met het Goudse gilde. Het gilde eiste dat er een chirurg aanwezig was bij ieder consult van van Gelder aan een patiënt en dat hij bovendien 10% van de opbrengst afdroeg aan het gilde. Van Gelder verzocht de Goudse magistraat om hier een einde aan te maken. De magistraat willigde zijn verzoek in mits hij twee zilveren ducats jaarlijks betaalde aan het gilde.

Zoals al beschreven vond ook in het Overkwartier een felle concurrentiestrijd plaats tussen de gevestigde chirurgen in de steden en de scherprechters(zonen). De chirurgijns in de steden Venlo en Roermond wisten met succes de toetreding van Jan Breuckers, zoon van mr. Herman Breuckers, tot hun beroepsgroep te verhinderen. Ze kregen het echter niet zover dat het hem ook verboden werd om de chirurgie uit te oefenen.

Ook de opvolger van mr. Herman Breuckers, mr. Willem Winckels, had als bijverdienste de chirurgie. In 1693 was hij betrokken als *‘scherprichter ende chyrurgijn van Ruremunde’*, samen met doctor Scheelen, bij de behandeling van een rugwond die frater Thomas Piesaers ten gevolge van een *‘swaer accident’* had opgelopen. De behandeling te Roermond was niet echt succesvol verlopen. De van Tongeren afkomstige frater moest zich tenslotte in Tongeren nogmaals onder behandeling stellen van *‘meister Cosman Tomleur ende sijne twee soenen’*.⁹⁸ In 1696 werd Winckels beschuldigd van slechte behandeling en nalatigheid bij twee slachtoffers van geweld.⁹⁹ De twee, Christoffel Janssen en Peter Geurts, werden op 21 januari van dat jaar door soldaten zwaar mishandeld en verwond aan onder andere het hoofd. Beiden overleden enkele weken na het voorval ondanks de behandelingen door Winckels. Chirurgen hebben nader onderzoek gedaan op de slachtoffers en vonden dat er sprake moest zijn van slechte behandeling van de wonden. Er wordt ook nog te berde gebracht dat Winckels niet zo lang daarvoor nog een slachtoffer moet hebben gemaakt met zijn *‘medische’* praktijken, het slachtoffer zou heimelijk begraven zijn. Winckels wordt uiteindelijk door het Hof tot een geldelijke boete veroordeeld. Hem wordt niet verboden om de chirurgie verder te bedrijven.

De scherprechter Paulus Adolph Claessen werd in 1726 in een aanbevelingsbrief van

de stad Roermond geprezen voor zijn medische activiteiten. Over Claessen wordt vermeld dat hij *'differentie remarquable curen heeft gedaen, tot genoeg van veele die door hem, in hunne quaelen sijn worden geholpen ende geneesen'*.¹⁰⁰

Ook de scholtis van Venray, waar Claessen in 1727 woonachtig was, was zeer te spreken over zijn kundigheid in de chirurgie. De scholtis schreef over hem dat hij als *'chirurgijn sijne functie heeft gedaen seer loffelick gelijck noch heden aen eenen armen inwoonders kindt heeft betondt'*.¹⁰¹

In de processtukken aangaande een proces van de apotheker Boursij te Roermond tegen mr. Claessens in 1725 bevinden zich afschriften uit het kasboek van de genoemde apotheker. Dit geeft ons enig inzicht in de activiteiten van de scherprechter als chirurgijn.¹⁰²

Behalve grotere hoeveelheden brandewijn en mirre komen er ook stoffen in het afschrift voor die een aanwijzing geven betreffende de door de scherprechter behandelde kwalen:¹⁰³

Sal volat olees: vermoedelijk een of andere vorm van vlugzout.

Al petra: petroleum, dit werd toegepast bij hoofdluis.

Pulvis ialap: onderaardse stengel van Mexicaanse plant, gebruikt als purgeermiddel.

Lapis calamar: galmeisteen/smitsoniet, een zinkerts, de adstringerende werking van zinkzouten werken als verkoelend middel bij jeuk

Elix ppt paracel: wat hiermee bedoeld wordt is niet geheel duidelijk, echter dankzij Paracelsus (1493 – 1541) werden toentertijd veel loodzouten aan diverse kruidenmengsels toegevoegd ter bestrijding van diverse ziekten zoals onder andere jicht; zwellingen van de huid behandelde hij met een kwik houdend smeersel; wonden en zweren behandelde hij met lood houdende smeersels en vanaf ongeveer 1529 raadde Paracelsus kwikzilver aan bij de bestrijding van syfilis.

Diascor fricast: Girolamo Fracastoro (1478 – 1553) is de beschrijver van de syfilis, waarschijnlijk een middel ter bestrijding daarvan, diascor werd ook gebruikt bij rode loop.

Blijwit: loodwit, een grote hoeveelheid van tien pond in één bestelling, de scherprechter handelde waarschijnlijk in loodzalven die in het algemeen bij huidafwijkingen gebruikt werden.

Mercur sublimat, mercurij crudij: kwikchloride, ongezuiverd kwik: de scherprechter kon smeerkuren met kwikzalf tegen syfilis geven met gebruik van sublimaat en mercurij crudij.

Vitri antimon: antimonium, het werd vaak toegepast als braakwijnsteen, wordt al 4000 jaar gebruikt tegen lepra, pest, vergiftiging, malaria en borstkwalen. Lodewijk XIV zou er mee van tyfus genezen zijn als jongeling.

Behalve deze stoffen gebruikte mr. Claessens nog hagel (lood, een bestelling van 6¼ pond), groene thee, vitriol albij (witte vitriool) roob iunipar (jeneverbes-gel), aqua rosar

(rozewater), camphor (kamfer), spirt vin alkoho (wijngeest, spiritus), aqua foenicul (venkelwater) en sal armoriac (salmoniak?). Daarnaast komen nog diverse benamingen voor die onbekend zijn.

Gezien de veelheid aan materialen kan men veronderstellen dat mr. Claessens een uitgebreide praktijk had langs zijn functie van scherprechter.

Joannes Hamel, scherprechter te Maastricht, vond het in 1747 nodig om in het getuigschrift voor Christophorus Döring, de nieuw aan te stellen scherprechter te Roermond, positieve uitspraken te doen over diens kwaliteiten op het gebied van de *'Cure en geneeskunst'*.¹⁰⁴

In 1766 werd het J.G. Heldt, *'soon van den meester der Hooge werken te Gulik, en Medicina practicus, en chirurgus'*, door de Venlose magistraat verboden om zijn vak als chirurgijn in de stad nog uit te oefenen. Hij had het aan de stok gekregen met het Venlose chirurgijns-gilde die hem omschreef als iemand die probeerde om *'de goede luyden het gelt uyt den sack te strijcken'*.¹⁰⁵

Andere bijverdiensten

De Münchener scherprechters en hun familieleden hebben als extra bijverdienste de verkoop van attributen gekend waar het gemene volk een bepaalde magische werking van verwachtte. Zo leverde in 1535 mr. Jakob een strop en een stuk van een bij het uitspreken van een doodvonnis gebroken richterstaf. Dit zou een remedie moeten zijn voor een hoedenmaker die alsmaar geplaagd werd door diefstal van hoeden. In 1600 kreeg mr. Johan Georg Abriel een waarschuwing wegens verkoop door zijn dochter van bijgelovige artikelen en het doen van waarzeggerij.¹⁰⁶ Dit soort van bijverdiensten zijn voor de Roermondse scherprechters niet bekend. Ook andere bijverdiensten zijn nauwelijks bekend. Van mr. Hans Joncbloet en zijn opvolger mr. Hans van Weerdthuysen is bekend dat ze mogelijk bier deden tappen.

Scherprechters konden ook taken hebben in de vilderij. Uit publicaties van de Pruisische overheid in het Pruisische Overkwartier betreffende besmettelijke veeziektes en verpachtingen van het scherprechtersambt is bekend dat scherprechters een rol hadden in de vilderijen. Voor de scherprechters in dienst van het Hof van Gelre in het Overkwartier kan een verband tussen hen en het vildersambt echter niet aangetoond worden. Ook konden scherprechters bijverdiensten hebben in het schoonmaken van gevangnissen en straatriolen in de steden. Ook dit is niet aantoonbaar voor het Overkwartier. In Roermond had men voor deze taak andere personen aangesteld. In Venlo wordt deze 'stadsreiner' in de stadsrekeningen de 'goldgrever' genoemd.

Scherprechters in het Overkwartier vóór 1582

Het Overkwartier beschikte voor 1582 niet over een eigen scherprechter. Deze is pas geïnstalleerd na de scheiding van het Overkwartier van de drie Nederkwartieren. Het koningsgezind gebleven Overkwartier kreeg een eigen Hof van Gelre met Rekenkamer in Roermond. Niet lang daarna kwam men tot de conclusie dat het ook beter zou zijn om een eigen scherprechter te hebben. Voorheen was het Hof gevestigd in Arnhem en was 's Konings scherprechter ook gevestigd in Arnhem. Het Hof te Arnhem was in 1543 opgericht, maar het heeft nog tot 1551 geduurd voor de eerste scherprechter in dienst van het Hof werd benoemd.

Deze scherprechter te Arnhem bleef na de scheiding gehandhaafd maar zijn werkterrein was beperkt tot de drie Nederkwartieren.¹⁰⁷

Het was in de periode voor 1550 kennelijk niet zo dat scholtis of drost in het Overkwartier verplicht waren om de Arnhemse scherprechter in te zetten. In de 15e eeuw werd in Roermond voornamelijk een beroep gedaan op de scherprechter van Gulik en Maastricht en een enkele maal op die van Arnhem en Nijmegen. In 1447 werd te Roermond de scherprechter van Venlo aan het werk gezet, echter Venlo bezat in die tijd geen scherprechter. De tekst moet geïnterpreteerd worden als dat de scherprechter in Venlo werd opgehaald, zijn werkelijke standplaats was wellicht Nijmegen of Arnhem.¹⁰⁸

Van de 15e tot het begin van de 16e eeuw kwamen de scherprechters die ingezet werden in het drostambt Kessel nog uit Arnhem, Nijmegen, Gulik of Kleef. Na 1543 kwamen ze bijna uitsluitend uit Arnhem of Nijmegen. De drost stuurde vanaf 1543 zijn verzoek om een scherprechter in alle gevallen op naar '*Cantzler und Raeden*' te Arnhem. Deze gaf toestemming aan de scherprechter om de stad te verlaten voor de uitoefening van zijn ambt elders. Indien deze niet beschikbaar was dan had de Nijmeegse scherprechter kennelijk de voorkeur:

- 1435 Zaterdags na Pinksteren werd te Maasbree een 'wijff gericht'. De vrouw was drie weken ter Horst gevangen gehouden en dat kostte de drost van het ambt Kessel drie gulden. De 'stocker' (scherprechter) kreeg voor zijn werk en benodigde materialen drie gulden zeven kromstaarten en drie groten.¹⁰⁹
- 1456 'Meister Johan den scerpe richter' van Arnhem was in juli/augustus 37 dagen ter Horst in zake van Heynken Bystervelt en Johan Duyse van Oestrum. Het kostte de drost twee braspenning per dag oftewel vier gulden en 32½ kromstaart.¹¹⁰
- 1457 De drost stuurde in januari een bode naar de borggraaf van Nijmegen met het verzoek om de scherprechter te sturen, maar deze kon kennelijk niet komen. De verdachte Peter Kremer moest hierdoor 28 dagen ter Horst wor-

- den onderhouden à twee stuivers per dag, totaal twee rijnse guldens 41 kromstaarten en drie groten. De drost vond vervolgens een ‘scarprichter’ te Gelre en heeft hem mee naar ter Horst genomen. De scherprechter verbleef twee nachten en verrichtte de executie. Hij kreeg als loon vier Arnhemse guldens en tien vlemsch. Een bode bracht hem vervolgens naar Maastricht. De drost kocht te Venlo drie stukken hout voor zes stuiver voor de bouw van de galg. De timmerman kreeg twee vlemsch betaald.¹¹¹
- 1457 De scherprechter van Nijmegen is in mei ter Horst geweest voor de onder-vraging van een ‘knecht’. De scherprechter was vijf dagen ter Horst en dat kostte de drost vijftien stuiver. Hij kreeg een Rijnse gulden als loon.¹¹²
- 1459 In november deed de drost tweemaal een beroep op de scherprechter van Kleef. De ‘scharprichter’ verbleef beide malen vijf dagen ter Horst en kreeg in totaal als loon drie Rijnse guldens.¹¹³
- 1516 – 1517 De ‘Meijster van Cleve’ had in de periode van deze rekening twee klussen te klaren. In het eerste geval werd hij geroepen om een voetknecht, Jan van Zevenhem genaamd, pijnlijk te verhoren. Deze Jan kon niet tot de gewenste bekentenissen worden gebracht en kwam vrij. Vervolgens werd een vrouw uit Venray, Trijnen Pijpen, beschuldigd van toverij. Ook hier was de Kleefse scherprechter niet succesvol. De drost liet vervolgens twee scherprechters uit Gulik komen die de vrouw wel tot een bekentenis wisten te brengen. Bovendien beschuldigde ze nog een tweetal vrouwen. De vrouwen werden tenslotte ter dood veroordeeld. De Gulikse scherprechters verdienden in totaal tien goltguldens.¹¹⁴
- 1547 De drost van het ambt Kessel liet in 1547 een tweetal landsknechten pijnlijk verhoren en vervolgens onthoofden door ‘Mr. Hans scerprichter der stadt Nyemegen’. De Nijmeegse scherprechter kreeg per landsknecht voor het pijnigen elf stuiver en voor de executie drie goltguldens oftewel vier gulden en 2½ stuiver.¹¹⁵
- 1559 De ‘scherprichter Hans Stubell’ van Arnhem heeft te Sevenum een zekere Heinck Syemks van Gruytraey pijnlijk verhoord. De man bekende diefstal en werd kennelijk ook nog gezocht voor moord en brandstichting. Hij werd aan een staak verbrand. Voor het pijnigen kreeg Stubell twaalf stuiver en voor de executie twee gulden en twee stuivers.¹¹⁶
- 1562 ‘Meister Thomas Scherprichter der stadt Nyemegen’ heeft te Venray een landsknecht, genaamd Hensken Coenen van Tongheren, met het zwaard onthoofd. Meister Thomas kreeg voor vacatie, driemaal pijnigen en de executie in totaal veertien gulden en twee stuivers betaald.¹¹⁷
- 1565-1566 ‘Meister Hans Scherprichter Co.Ma^t. to Arnhem’ heeft te Kessel ene Johan Harenpost uit die plaats gepijnigd en ter dood gebracht. De commissie van

- Meister Hans was als volgt: een volle justitie leverde 1½ gulden op (gulden van 28 stuivers elk), een halve justitie bracht half geld op, om 'te stoeken' (folteren) leverde twaalf stuivers op, voor zijn verblijf buiten de stad diende twintig stuivers per dag te worden betaald.¹¹⁸
- 1566-1567 De scherprechter van Arnhem wist ondanks tweemaal pijnigen de te Kessel gearresteerde Johan Kuper, geboren te Wachtendonk, niet tot een bekentenis te brengen. De man kwam uiteindelijk vrij. De scherprechter kreeg voor de pijnigingen 24 stuivers.¹¹⁹
- 1569 Te Broekhuizen vorst werd een landsknecht genaamd Hubert van Hoiff van Mastricht aangehouden wegens gewelddadigheden. De drost kon de scherprechter van Arnhem niet krijgen (die was te Tiel) en die van Nijmegen vroeg te veel geld. Toevallig was er een scherprechter (niet vermeld waar deze vandaan kwam) in Roermond aangekomen die op dat moment niets te doen had. Voor twee gulden en vijf stuivers heeft hij Hubert tweemaal gepijnigd en vervolgens geëxecuteerd.¹²⁰
- 571/1572 De scherprechter van Nijmegen heeft in deze periode twee mannen gepijnigd en opgehangen. Jan van Lochum, wegens kerkdiefstal in het Land van Luik, te Venray en Derick van Poell, wegens diefstal te Kessel, in Baarlo. Hij kreeg betaald voor vacatie, tortuur en executie zeven gulden respectievelijk negen gulden.¹²¹
- 1576 Jan die Bose van Helden had iemand vermoord en werd vervolgens door de scherprechter van Nijmegen pijnlijk verhoord. Hij bekende uiteindelijk meerdere moorden. Jan die Bose werd door schepenen van Kessel en Helden ter dood veroordeeld en levend geradbraakt. De scherprechter ontving volgens de drost als loon zeventien gulden en twaalf stuiver. De rekenkamer was het hier kennelijk niet mee eens en corrigeerde de rekening naar een bedrag van twaalf gulden.¹²²

Het lijkt erop dat de keuze van scherprechter in de periode van het zelfstandige hertogdom Gelre minder aan regels gebonden was dan in de Habsburgse periode.

Na de afscheiding in 1580 van de Nederkwartieren was het niet meer mogelijk om een beroep te doen op de scherprechters van Arnhem of Nijmegen. Er zou weer gebruik gemaakt moeten worden, zoals vóór 1543, van scherprechters in de regio, bijvoorbeeld die van Maastricht. Deze situatie was mogelijk niet bevredigend. In ieder geval kwam men in 1582 tot een eerste benoeming van een scherprechter in dienst van de koning voor het Vorstendom Gelre met als standplaats Roermond, daar waar ook het nieuwe Hof van Gelre gevestigd was.

Scherprechters in het Overkwartier na 1582

Het Hof van Gelre te Roermond bleef in naam van een hogere overheid de benoemingen verrichten voor het scherprechtersambt tot het eind van het Ancien Regime.

De eerste benoeming van een scherprechter in het Overkwartier vond plaats op 26 mei 1582 te Roermond. Echter in het zelfde jaar vond er ook een benoeming plaats van een scherprechter te Venlo. Roermond was in die tijd koningsgezind, terwijl de steden Venlo, Geldern en Wachtendonk de zijde van de Unie hadden gekozen. Het Overkwartier was verdeeld en strijdtoneel voor beide partijen. Deze situatie met twee scherprechters heeft maximaal geduurd tot in 1586. Het jaar waarin Parma de stad Venlo met geweld terugbracht in het koningsgezinde kamp.

Na de verdeling van het Overkwartier in 1713 had alleen het Hof van Gelre te Roermond een scherprechter op de loonlijst staan. Het Staats en Pruisisch Overkwartier losten dit gemis kennelijk anders op.

Het Staats Hof van Gelre te Venlo had geen eigen scherprechter. Het Staats Overkwartier deed aantoonbaar een beroep op de scherprechter van Roermond. De stad Venlo bleef trouw de vijftien gulden Brabants per jaar afdragen aan de Roermondse scherprechter wat reeds gebruikelijk was voor de opdeling van het Overkwartier.

Ook het Pruisisch Hof van Gelre te Geldern had niet de beschikking over een eigen scherprechter. De Geldrischen Subsidien Etats bevatten de betalingen aan de diverse ambtenaren en bedienden van het Hof. De genoemde ambtenaren en bedienden van het Hof zijn de Cantzler, vier Raden, een griffier, deurwaarder, twee boden en de momboor, geen scherprechter.¹²³

In het Pruisisch Overkwartier werd het ambt van scherprechter in het openbaar aan de meest biedende verpacht. De pachter van het ambt moest vervolgens een jaarlijkse pacht-som betalen. Hiertegenover stond dat hij ook de beheerder werd van de diverse vilderijen in dit landsdeel.¹²⁴ Op 6 mei 1740 werd vervolgens bekend gemaakt dat mr. Daniel Blum van Duisburg is aangesteld als scherprechter ten behoeve van het Pruisisch Overkwartier. In dezelfde bekendmaking worden bovendien de tarieven vermeld die de scherprechter zal mogen vragen voor zijn te verrichten diensten.¹²⁵ Op 4 juni 1746 vond de bekendmaking plaats dat de Kleefse scherprechter Henrich Görcke het scherprechtersambt in het Pruisisch Overkwartier voor zes jaar had gepacht. Verwezen werd nog naar de in 1740 vastgestelde tarieven.¹²⁶ Er zijn tot nog toe geen voorbeelden bekend van executies in het Pruisisch Overkwartier waarbij de scherprechter van Roermond was betrokken. Wel is er een geval bekend waarbij de scherprechter van Kleef werd ingezet. In juni 1758 werd de scherprechter van Kleef, Arnold Heinrich Görke, ingehuurd voor de tortuur en executie van Johan Wolf Dummeling en Johan Dummeling in Wachtendonk. De scherprechter ontving 159 gulden en de vilder Johan Peters uit Geldern ontving 54 gulden. De vilder zal de scherprechter geassisteerd hebben.¹²⁷

De bovengemelde scherprechters hadden hun vestigingsplaats niet in het Overkwartier. Ze woonden in Kleef en Duisburg en waren strikt genomen niet in dienst van het Pruisisch Hof van Gelre.

Meister Hans (26 mei 1582 – ? vóór kerstmis 1587)

In de *‘Donderdaagsche Protocollen’* van de Roermondse magistraat staat opgetekend dat per 26 mei 1582 een overeenkomst is gesloten met de scherprechter mr. Hans.¹²⁸

Mr. Hans is aangenomen door de Kanselier om *‘der Justitie hier und in dem furstendomb van Gelre thoe dienen’*. Er wordt een vast jaarsalaris afgesproken van vijftig daalders van dertig stuivers per stuk. Bovendien krijgt hij loon in natura. Jaarlijks krijgt hij een nieuwe mantel, wordt de huisvesting voor hem verzorgd en krijgt hij een jaarlijkse hoeveelheid kolen. Het variabele deel van de beloning bestaat uit een vergoeding voor zijn diensten en het recht op producten die op de markt gebracht worden.

De mantel, de vijftig daalders per jaar en de vergoedingen voor verrichte justitiële taken worden betaald door de koning.

Het verstrekken van salaris in natura was niet ongebruikelijk. Scherprechters te Maastricht en Arnhem beschikten over een zelfde soort emolumenten.

Over de eerste jaren van mr. Hans als scherprechter te Roermond is weinig te vinden in de bronnen. In de stadsrekeningen over de jaren 1582 tot 1584 komen driemaal betalingen voor aan hem. Eenmaal wordt hem een voorschot gegeven van twaalf gulden en zestien stuivers Brabants ter dekking van kosten die hij moest maken in verband met zijn benoeming (verhuiskosten?). De volgende twee betalingen werden gedaan in naam van de vorst. In de rekening van 1582/1583 vind een betaling plaats van dertig gulden Brabants aan de scherprechter van Maastricht en veertig gulden Brabants aan de scherprechter van Roermond. De volgende rekening vermeldt de betaling van dertig daalders voor dertig weken gage, betaald op bevel van het Hof van Gelre aan de scherprechter van Roermond.¹²⁹ In de daarop volgende rekening wordt geen betaling aan de scherprechter vermeld. De stad zou hem ook voorzien van een kar (*‘voder’*) kolen, echter deze uitgave wordt niet gevonden in de stadsrekeningen.

Meister Johan Stuill (24 juni 1582 – ? vóór kerstmis 1587)

In de eerste helft van 1582 schreef de protestantse magistraat van Venlo een brief naar de scherprechter mr. Johan Stuill te Sinzig nabij Remagen, zuidelijk van Keulen. In deze niet bewaarde brief vroeg de magistraat aan mr. Johan om scherprechter te worden in Venlo. Mr. Johan schreef op 30 mei van dat jaar een brief terug waarin hij zijn wensen

duidelijk maakte betreffende het eventueel door hem in te vullen scherprechterambt.¹³⁰

‘Erenthafft insonder gantzgunstige weise heren, Mein underthenige und willige diensten neben erpietungh alles gutten zuvor, Eynn schreiben heb ick van E.G. und w. entfangen und tot gutter maissen verstanden, doin mich derwegen dess anpresentierten ScherpRich-ters dienst gantz fruntlich bedancken vur eins, zum andern dae ick mij in alsulchen dienst begeben thett, so beger ick den heren ihn der Stadt Venlo und sunsten wa noittigh tot die-nen und nicht under Landtzknecht tot trecken keinerleij weisse (gemeindt?), indt dan sul-len weij van die heren gutten underhalt und feurungh bestaldt und zu gelacht werden, unnd daneben wie vur einen jairliken loin, Einhondert golt gulden, und wie einem diener gepurdt, ein kleidungk zu geben schuldigh sein, und gegeben werden, ind wess die hern hierinnen zu doin, odir nicht doin können, dar uff heben E.G. ind w. sich zu (bencken?) und mij ein schriftlich weder antwort zu schicken lassen, dass heb ick E.G. ind w. gutter meinungk nicht verhalten willen, und doin dieselbigen hiemit in gnedigen schutz Gottes ind in gluckselige reigerende walfardt ind lang gesundtheitt zu (gefristen? entfellen?) da-tum am 30e Majj Ao 82.’

De stad en de mr. Johan kwamen tot een overeenkomst en hij trad in dienst per 24 juni 1582. Behalve de stad diende ook de provoost te Venlo, Jonck Henrick, bij te dragen in de kosten van de scherprechter *‘mr. Johan Stuill bestalten nachrichter’*. De provoost diende maandelijks een bedrag van tien gulden te betalen.¹³¹

In de Venlose stadsrekening betreffende het jaar 1582 komen drie posten met betalin-gen voor aan *‘Mester Jan den Scherprichter’*:¹³²

- een malder rogge betaald uit de opbrengsten van de stadsmolens.
- de stad levert op 4 juli 1582 aan *‘den scherp oder nachrichter upter Tiegelpoort woenende’* een bed voor negen gulden, op 9 november krijgt hij nog eens vijftien daler à dertig stuiver per stuk betaald, op 8 februari 1583 krijgt hij op bevel van de burgemeesters tien daler à dertig stuivers betaald *‘vor sijn cleydong’*, op 8 augustus krijgt hij voor acht gulden en 2½ stuiver aan spek, voor twee gulden elf stuivers aan kaas, twintig pond boter voor twee gulden en tien stuivers, vervolgens nog een *‘bedstaet’* voor een gulden veertien stuivers, een wagen turf voor een gulden negen stuiver, aardewerk voor een waarde van elf stuivers en een paar lakens voor twee gulden.
- op 19 oktober worden twee tonnen bier betaald voor zes gulden en acht stuivers *‘so der nachrichter upter Larport vor ind nae aldar gehalt hefft als die van krieckenbeck hem sijn ge-reck(?) affgenomen hadde’*.

Meister Johan is daarna waarschijnlijk betrokken bij de executie van een verrader namens Thomas. Op 29 december krijgt een zekere Hanss Jorien van Franckfordt twintig daalders betaald van de stad, omdat hij het verraad van Thomas aan het licht had gebracht. Mr. Ja-cob Bussemester maakte de vier kettingen waarmee de lichaamsdelen van de geëxecuteer-

de Thomas werden opgehangen. Op verraad stond vierendelen als doodstraf en de vier delen zullen waarschijnlijk wel bij de diverse stadspoorten zijn opgehangen.¹³³

In de rekening van 1583 krijgt de scherprechter van de stad op 14 september betaald negen gulden en zestien stuivers als loon en op 23 november zes gulden en tien stuivers voor een halfjaar kleedgeld.¹³⁴

Over het jaar 1584 zijn geen betalingen in de rekeningen gevonden. Pas weer in 1585 vind er een betaling plaats op 27 oktober van twintig daalder voor loon en tien daalder voor kleedgeld.¹³⁵

Hoe lang mr. Johan in dienst van de stad Venlo is gebleven is onbekend. Op 2 mei 1586 (tijdens de belegering van Venlo?) krijgt *'mester Hans den Scherp richter up der Thelgportten'* twaalf gulden betaald omdat *'er den huissman sein bein hefft genesen so hie uber der Maessen inder schansen gebroecken hadde'*.¹³⁶ De betaling is nog gebeurd tijdens de regering van de protestantse magistraat. Waarschijnlijk is deze mr. Hans niet identiek aan mr. Johan.

Meister Hans Diepenholt (kerstmis 1587 – 12 november 1600)

Eind 1587 vond er correspondentie plaats tussen Venlo en Roermond omtrent een te Venlo aanwezige scherprechter. De magistraat van Roermond schreef op 21 december 1587 aan die van Venlo dat het Hof van Gelre erg ingenomen was met de informatie over de scherprechter en dat men hem graag in dienst wilde nemen mits zijn looneisen niet te gek waren.¹³⁷ Vervolgens is de scherprechter aangenomen en is er een plan opgesteld hoe de kosten verdeeld moesten worden. De mededeling dat er een scherprechter was aangenomen en de voorgestelde verdeling van kosten is vervolgens per brief van 8 januari 1588 door het Hof verstuurd aan diverse belanghebbenden. De stad Erkelenz was het in ieder geval niet eens met de werkwijze. Men was niets gevraagd en men had nooit hoeven te betalen aan het onderhoud van een scherprechter. Kortom de stad weigerde haar quotum te betalen.¹³⁸ Er is op het financiële vlak wel meer aan de hand geweest wat mogelijk tot ontevredenheid van de scherprechter heeft geleid (zie ook het hoofdstuk betreffende de gage voor het scherprechtersambt). In 1590 komt het tot nieuwe afspraken tussen het Hof en mr. Hans.¹³⁹ Het Hof kwam tot de conclusie, dat het verstandiger is om mr. Hans als scherprechter te handhaven in plaats van steeds te moeten onderhandelen met een vreemde scherprechter als er justitie gedaan moet worden. Het is waarschijnlijk dat mr. Hans er de brui aan had willen geven. Hij heeft bij zijn nieuwe commissie als voorwaarden gesteld dat hij meteen zou kunnen vertrekken als hij niet werd betaald, de betalingen dienden te geschieden van maand tot maand en de achters-tallige betalingen moesten zo spoedig mogelijk worden ingelost. Zijn jaarlijks salaris

werd flink opgetrokken, maar de betalingen in natura kwamen te vervallen. Nog in 1598 vonden er betalingen plaats aan ‘*mr. hans diepholt scherprichter*’ van achterstallig loon uit de jaren 1588 en 1589.¹⁴⁰

Het is onbekend waar deze scherprechter vandaan komt. Mogelijk betreft het hier de in 1586 reeds genoemde mr. Hans te Venlo. Op 12 oktober 1597 vind een doop plaats te Roermond van een zoon van ‘mr. Hans Scherprichter’. De moeder heet Catharina en de zoon wordt Hermannus genoemd.

In de ‘Donderdaagsche protocollen’ staat op 15 juni 1600 ingeschreven dat ‘*mr. Hans der scherprichter*’ met de magistraat is overeengekomen dat hij elke dag’s morgens de Koeschans op de Bonenberg zal inspecteren of daar geen ‘*vianden und vrybuteren*’ vertoeven. Daarvoor krijgt hij een koe en de wei voor zijn paard. De wens van mr. Hans om ook nog een malder haver te krijgen, wordt niet op voorhand door de magistraat gehonoreerd.¹⁴¹

Mr. Hans Diepenholt is op 12 november 1600 overleden, zijn vrouw Enken Faes ontvangt nog een nabetaling voor 144 dagen salaris van haar overleden man.¹⁴²

Mr. Hans is uitvoerder van één van de schaarse gevallen van vierendeling in het Overkwartier van Gelre. In de rekening van de scholtis van Venlo komt een beschrijving voor van een ‘*verradelycken aenslach opter Stadt Venlo*’ op 21 mei 1597. Peter Arntzen had zijn schip afgemeerd beneden de stad Venlo ter hoogte van de voormalige windmolen onder voorwendsel het schip te willen repareren. In de nacht van 21 mei heeft hij vervolgens ‘*ongefierlick vijfhondert mosquettiers vanden vyant mit einigen harer Ovricheit*’ in zijn schip gelaten en heeft vervolgens gewacht op de andere verrader. Deze verrader, Jan de Raet, had zijn kaagschuit geladen met ‘*omtrent vijftich, uitgenomene welgewaepender kriegsluyden*’, en kwam van onderen de Maas opgevaren naar de stad. Daar heeft hij zijn schip afgemeerd tussen de ‘*Maessportten*’ en de ‘*Nyeportten*’ aan de middelste trap. ‘s Morgens bij het open gaan van de poorten hebben deze soldaten met geweld zich een toegang tot de stad proberen te bemachtigen. Echter ‘*deur die hant gottes, valstant und dapperheit der burgers und soldaten der Stadt*’ is deze poging mislukt en is de vijand moeten vluchten, inclusief de twee genoemde verraders. Van de gevangen genomen overvallers is er één ‘*levendich durch schepen gewijss und sententie, durch Mr Hanssen den Scherp Richter in vier quartieren gehouwen*’. Om ‘*den einen tho vierdelen und die quartieren op tho hangen*’ kreeg mr. Hans twaalf gulden ‘*dobbele gerechtigheyt*’ betaald.¹⁴³ Mr. Jacob Gabriell heeft de tafel gemaakt waarop het slachtoffer levend werd ‘*gequartiert*’.¹⁴⁴

Op 26 juni 1596 heeft de schout van Venlo een zekere Tryncken van Hinsbeck, die haar eigen kind vermoord zou hebben, gearresteerd. De schepenen van Venlo hebben haar uiteindelijk, na te zijn gepijnigd door mr. Hans, veroordeeld tot het ‘*in einen sack doin stecken, und durch Mr. Hanssen in die Maiss doen erdrencken*’. De zak kostte de schout een gulden en tien stuivers. Voor het verdrinken van de vrouw kreeg mr. Hans zes gulden.¹⁴⁵

Meister Arnoldt de Jonge (22 november 1600 – 5 september 1602)

Als opvolger van mr. Hans wordt op 22 november 1600 mr. Arnoldt de Jonge benoemd. Hij krijgt de commissie onder dezelfde condities als zijn voorganger.¹⁴⁶

Op 18 april 1600 worden in Venlo door de schout twee soldaten aangehouden en gevangen gezet. Deze twee zijn Staats soldaat en gedeserteerd uit het door de vijand bezette Wachtendonck dat juist enkele maanden tevoren door de Staatsen op de Spanjaarden is veroverd. De schout had kennelijk enige vermoedens omtrent dit tweetal. Dit was blijkbaar voldoende om één van hen, een zekere Henryck van Busse, naar de pijnbank te verwijzen. Op 19 april werd er een bode naar Roermond gestuurd om de scherprechter mr. Arnolt te halen. Henryck van Busse bekende vervolgens schuldig te zijn aan niet genoemde misdrijven. Echter gezien de zes gulden die mr. Arnolt voor de executie van het vonnis kreeg en de aanwezigheid van een biechtvader, zal Henryck waarschijnlijk op 26 april de doodstraf hebben moeten ondergaan.

Mr. Arnolt kreeg in totaal betaald 28 gulden en tien stuivers voor zeven dagen vacatie, een pijniging en de executie. De andere verdachte, een Zwitser, werd onschuldig bevonden en werd op de dag van de executie van Henryck van Busse vrij gelaten.

In april 1600 is mr. Arnolt nog niet benoemd tot scherprechter van het vorstendom Gelre. Blijkbaar was hij al in Roermond ten tijde dat mr. Hans het ambt nog bekleedde. Waarom deed mr. Hans dit werk niet zelf? Was hij toen al ziekelijk en liet hij zich vervangen door zijn knecht of een vakbroeder? In ieder geval volgde de kwitantie van betaling aan mr. Arnolt eerst op 1 december 1600, net na de benoeming van mr. Arnolt.¹⁴⁷

In de eerste helft van 1601 heeft mr. Arnoldt een klein geschil met de rekenkamer. Hij is in die tijd een aantal malen met de auditeur Philip Valladolid naar Geldern geweest om daar justitie te doen. Hij heeft met de auditeur een bedrag afgesproken van 32 gulden voor zijn te leveren diensten. Om de een of andere reden heeft dit niet de goedkeuring kunnen wegdragen van de rekenkamer. Op 31 april 1601 beveelt de rekenkamer dat de scherprechter op dat bedrag dient te worden gekort.¹⁴⁸

Kennelijk boterde het niet goed tussen de scherprechter en zijn meerderen. Mr. Arnoldt wordt op 5 september 1602 *'affgedanct'* en het resterende bedrag aan salaris werd uitbetaald aan zijn vrouw Neesken door de deurwaarder van het Hof Jan van Asscheren.¹⁴⁹

In de periode dat mr. Arnoldt scherprechter was vond er een boekhoudkundige verandering plaats. Het salaris diende in het vervolg niet meer te worden betaald uit de opbrengsten van de domeinen maar uit de opbrengsten van de schattingen.

Meister Daniel Snijder (31 augustus 1602 – 15 maart 1603)

Een nieuwe scherprechter was schijnbaar snel gevonden. Op 31 augustus 1602 wordt mr. Daniel in zijn ambt benoemd. Ruim een half jaar later komt hij tragisch aan zijn einde tijdens het voltrekken van een executie in Geldern op 15 maart 1603.¹⁵⁰ Sivré wijdt in 1880 een artikel aan dit voorval in de Maasgouw. Mr. Daniel, afkomstig van Breijel, aldus Sivré, schijnt voor zijn eerste executie gevraagd te zijn door de auditeur Valladolid. Hij voerde deze executie met het zwaard dusdanig onhandig uit, dat omstaande militairen hem van het schavot hebben getrokken en hem hebben dood geslagen. De schuldingen zijn, zover na te gaan is, niet gestraft.¹⁵¹ De stukken die Sivré gezien heeft bevinden zich thans in het archief van het Hof van Gelre.¹⁵² Uit deze originele stukken komt echter naar voren dat mr. Daniel zeker geen onervaren scherprechter was; hij had al een loopbaan van twaalf jaar achter de rug als scherprechter ter zee en te land in dienst van de koning en de ‘Alteze’. Ook is hij niet afkomstig uit Breijel zoals Sivré meende, maar uit ‘Br l’. Zijn weduwe dient op 22 maart 1603 een verzoek in bij het Hof van Gelre om de eigendommen van haar man terug te kunnen krijgen. Over het voorval te Geldern schrijft ze dat haar man een misdadiger te Geldern had moeten executeren, maar dat dit is mislukt. Vervolgens is haar man ‘*als ein rasender doller hundert zu tode gesteiniget, ermordet und umb dass leben gebracht worden*’. Zijn kleren ter waarde van vijftig gulden zijn verdwenen. Zo ook een mantel welke kennelijk geen eigendom van hem was. Tenslotte had mr. Daniel volgens de weduwe nog vijftig gulden op zak die hem betaald waren door de landrentmeester. Ook dit geld met beurs en al is verdwenen. Reeds op 24 maart schrijft Lambert de Croisilles, gouverneur van de stad Geldern, een brief terug: hij schrijft dat het ‘*tumult op eenen anderen voet aengefangen was*’ en dat ‘*men onsen heere behoort te dancken dat de sake noch so gerustelicken bleeven is*’. Niettemin zal de schuldige van de moord naar behoren worden gestraft. Onderzoek in deze zaak is reeds gaande maar heeft nog niets opgeleverd. Verder schrijft hij dat men de weduwe, toen ze in Geldern was, verteld had dat men niet wist waar de kleren van mr. Daniel gebleven waren. Ook wist men niets af van enig geld dat in die kleren zou hebben gezeten. Wel wist men dat de kleren door een ‘*sottinne*’ zijn uitgetrokken, maar waar deze ze vervolgens gelaten heeft is onbekend. Verder schrijft hij dat niemand het lijk vervolgens wilde aanraken. Toen op zeker moment de honden het lijk begonnen aan te vreten heeft men een aantal burgers gedwongen om het lijk ter aarde te bestellen.

Mr. Daniel liet een zwangere vrouw met een kind van vier jaar oud na. De weduwe Christina deed een verzoek aan het Hof om het scherprechtersambt voorlopig te mogen onderhouden om zodoende toch van een inkomen voorzien te zijn. Het Hof ging hiermee akkoord op voorwaarde dat zij een geschikte scherprechter kon vinden die dus maar een gedeelte van het honorarium zou krijgen. De scholtis van Roermond, Gerhard Heister, voorzag haar op 16 april van een brief waarin de reden van haar reis stond vermeld. Zij

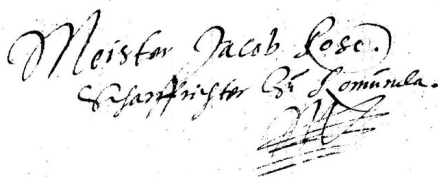
slaagde erin om de scherprechter Jacob Rose niet alleen te interesseren voor de scherprechterspost in Roermond maar ook voor een huwelijk met haar.

De nieuwe scherprechter kreeg van het Hof een tijdelijke aanstelling vanaf 1 mei 1603. De weduwe ontving de daarbij behorende gages tot 30 oktober 1603.

De stad Geldern had in 1603 een zware militaire aanwezigheid en met deze militairen ontstonden regelmatig problemen. Een reden voor de stadhouder Herman van den Bergh om op 1 juni van dat jaar voor een tweede scherprechter te vragen die dan in Geldern zou moeten wonen. Het Hof antwoordde op 3 juni 1603 dat het van oudsher gebruikelijk is om de scherprechter daar te huisvesten waar het Hof zich bevindt. Indien nu te Geldern ook een scherprechter ten behoeve van het garnizoen aldaar zou moeten resideren, dan moet er een andere benoemd worden. Hierin ziet het Hof voor zichzelf geen taak. De aanvraag is uiteindelijk niet gehonoreerd.

Meister Jacob Rose van Soest (1 mei 1603 – 3 september 1604)

In de commissie voor Jacob Rose, gedateerd 2 mei 1603, staat nu ook officieel omschreven dat de scherprechter jaarlijks 200 gulden zal ontvangen van de landrentmeester en dertig gulden van de steden Venlo en Roermond.

Jacob 'Derckss' Rose van Soest was een zoon van Diederich Rose, scherprechter te Soest in Duitsland. Hij was assistent-

Handtekening Jacob Rose (1603)

scherpredchter te Arnhem van 1596 – 1600 en vervolgens scherprechter te Nijmegen tot zijn benoeming te Roermond. Hij trouwde in 1603 met de scherprechtersweduwe Christina. Mr. Jacob kreeg in eerste instantie een aanstelling voor een half jaar ingaande per 1 mei 1603, deze werd gecontinueerd per 1 november 1603.

De weduwe had geen geluk want ook haar tweede man kwam weer vroegtijdig te overlijden op 3 september 1604.¹⁵³

Van de commissie van scherprechter voor mr. Jacob is een afschrift bewaard gebleven.¹⁵⁴ Vorm en inhoud van deze tekst is voor alle komende scherprechtercommissies nagenoeg gelijk gebleven tot 1794.

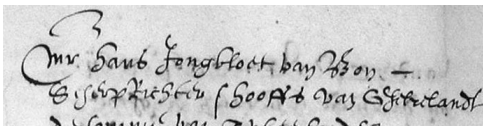
Meister Velten van Ysenach (1 januari 1605 – 31 december 1607)

De vijfde ‘Scherprichter s’hooffs van Ghelderlandt’ werd op 1 januari 1605 benoemd.¹⁵⁵ Meister Velten van Ysenach is in totaal drie jaar in dienst geweest. Op 31 december 1607 is betaling verschuldigd van 200 gulden Brabants voor een jaar wedde. Dit is 220 gulden in lopend courant geld. Betaald is reeds een bedrag van 210 gulden en zestien stuivers volgens kwitanties van mr. Velten en zijn huisvrouw en in de vorm van betalingen aan verscheidene crediteuren van mr. Velten op ordonnantie van het Hof. Er is verder geen aanwijzing omtrent het vertrek van de scherprechter, ook wordt niet vermeld of het resterende bedrag van negen gulden en vier stuivers daadwerkelijk is uitgekeerd.¹⁵⁶

Mr. ‘Felten scherrichter’ en Apollonia zijn vrouw hebben op 29 november 1607 een zoon Christophorus ten doop gedragen in de St. Christoffelkerk te Roermond.

In maart 1606 vond te Weert de terechtstelling plaats van Thoenis Lanen. De man had gedurende de tortuur bekend diverse moorden, brandstichtingen, berovingen en afpersingen op zijn geweten te hebben. Het vonnis luidde levend radbraken en vervolgens op het rad zetten. Maar mr. Velten sloeg hem, na op het rad gezet te zijn, per ongeluk met het zwaard het hoofd af. Het hoofd wierp hij vervolgens in een kuil onder het rad.¹⁵⁷

Meister Hans Joncbloet van Bon (4 februari 1608 – 8 april 1617)

Uit de rekening van de landrentmeester van 1616.

Meister Hans heeft zijn commissie als opvolger van ‘mr. Felten van Isenach’ gekregen op 26 januari 1608. De dienstbetrekking ging van start vanaf 4 februari van dat jaar, zodoende kreeg hij in augustus 1608 zijn eerste betaling over een half jaar wedde.¹⁵⁸

Mr. Hans Joncbloet schijnt scherprechter te zijn geweest in Arnhem rond 1600.¹⁵⁹ Zijn herkomst wordt nergens genoemd, maar mogelijk is dit de regio Bonn. Hij was getrouwd met Geertruid en hij heeft in Roermond vier kinderen ten doop gedragen.¹⁶⁰

De betaling door de landrentmeester geschiedde sinds 1601 uit de opbrengsten van de schattingen. In 1610 werd dit door de rekenkamer teruggedraaid naar de oude situatie. De scherprechter kreeg zijn salaris weer uit de opbrengsten van de domeinen.

‘Mr hans Jongbloet van Bon scherprichter s’hooffs van Ghelrelandt’ is in dienst gebleven tot 8 april 1617, de dag van zijn vrijwillig genomen ontslag.¹⁶¹

Mr. Hans is kennelijk geen makkelijk persoon geweest gezien het voorkomen van hem

in de gerechtsarchieven betreffende criminele zaken. De eerste maal betrof het een doodslag in 1610 op een zekere Dierick Thilmans. Hans Joncbloet doet zijn verhaal in een aanvraag tot remissie. Hij verteld dat Dierick bij hem is komen zitten aan tafel in een drinkgelag genaamd '*bijden Pijper der stadt Ruremunde*'. Hans had het gezelschap van Dierick liever niet want hij wist dat het een ongemakkelijk figuur is als er drank in spel zou komen. Dierick bleef echter zitten en dronk menig biertje. Hij begon mr. Hans lastig te vallen met een '*lichtveerdige vrouwe persoën*', waarna beiden woorden met elkaar kregen. Dierick scholt hem uit voor een '*dieffs ende schelms henker*' en dat hij zelf ook een dief en een schelm was. Mr. Hans legde hem vervolgens uit dat hij een dienaar van de justitie was '*om over de misdadige personen justitie te doen*' en zeker geen dief of schelm. Dierick moest maar eens goed naar zichzelf kijken, want iedereen in de stad wist toch dat hij '*onvrije personen die uuijten lande van Guilijck*' kwamen verraadde. Daarop sloeg Dierick Hans met een bierpul op het hoofd. Hans viel neer en trok om zich tegen verder geweld te verdedigen zijn rapier. Hiermee gaf hij Dierick een ongelukkige steek, waarna de man overleden was. Mr. Hans heeft daarna de benen genomen, bang voor de '*rigeur der justitie*'. Na enige tijd is hij teruggekomen om remissie te vragen. Hij had echter niet verwacht dat hij in het gevang van Roermond zou worden opgesloten. Hiervan zegt hij dat het '*eenen gevanckinisse wesen de zeer cout ende onbequaem ende daermen geenssins en can vier stoken sonder dij gevangens daer inne sittende ter doot toe van roock te verdempen. Welcke gevanckenisse hij suplt nijet langer en can verdraegen zoo hij t'andere tijden zeer swaerlijck gewondt is geweest ende dij zelve wonde qualijck is gecurreert ende daerdeur eenen smerte ende pijnne inden gevanckenisse is lijdende zulx dat hij noch eten noch drincken en can*'.¹⁶²

De te betalen boete werd op 27 november 1610 gesteld op 36 gulden voor de doodslag op '*Dirick Tilmans gnt. Hoetsken*'. Bijna een jaar later, op 25 november 1611, heeft mr. Hans zijn boete betaald inclusief zes gulden zegelrecht voor zijn remissiebrief.¹⁶³

Hans Joncbloet komt er goed vanaf en deze affaire had ook geen traceerbare gevolgen voor zijn commissie als scherprechter.

Het tweede geval deed zich voor in 1615, weer tijdens kroegbezoek van mr. Hans. Het bewaarde processtuk bestaat uit getuigenverklaringen en geven een mooie impressie van het voorval.¹⁶⁴ Het gebeurde tijdens vastenavond in het huis van Thoenis, waar de naburen van de '*Nielerpoorts put*' hun bier aan het drinken waren. Hans van Lennep verteld dat op zeker moment mr. Hans de Scherprichter is binnen gekomen, is gaan zitten en vroeg '*offer nyemandt en were diet hem brochte*'. Er werd hem een pot bier gebracht dat mr. Hans leegdronk en op tafel zette waarna hij weer vroeg '*en is hyer geen byer*'. Waar op Willem Bollerts hem antwoordde: '*Mr Hans die luyden en drincken nyet gern mit euch ende ghij sijt beschoncken*'. Mr. Hans nam daarop een kan ter hand en sloeg Willem Bollerts daarmee in het gezicht en verwondde hem deerlijk. Hierna zei mr. Hans tot hem '*biss du goet genouch omt t wordt toe doen*'. Mr. Hans ging de straat op, trok zijn mes, en riep '*compt uuyt du schelm*'. Willems huisvrouw dreigde mr. Hans vervolgens met een aanklacht bij de schol-

tis, waarop mr. Hans haar uitschold voor een tovenares en dat hij dit ook nog wel wilde bewijzen.

De vrouw zei vervolgens dat hij dat dan maar moest doen en een aanklacht bij de scholtis moest indienen. Mr. Hans zei vervolgens: *'ick hebbe den kramp van den scholtis ende hebbe mit der bedeler nyet te doen, hij is mij noch wel 400 of 500 gl schuldich'*. Vervolgens haalde mr. Hans zijn paard en reed *'te peerde sittende met het Richters sweert ende 2 pistolen'* langs de straten, op zoek naar Willem Bollerts, dreigende hem die avond nog het leven te nemen.

Het gebeurde werd bevestigd door diverse personen en vastgelegd op 4 maart 1615.

Trijnen Schepers, de vrouw van Willem Bollerts, verteld dat nadat zij mr. Hans had gedreigd met de scholtis, dat deze haar meerdere malen voor een tovenares had uitgescholden. Hij zou gezegd hebben *'du moet noch gebrandt worden'* en *'ich sal u noch mit mijnen eygene handen verbranden'* en meer van dergelijke woorden.

Mr. Hans voert in zijn verweerschrift aan dat hij niet graag verwickeld wil worden in een proces tegen de scholtis. Hij ontkent nadrukkelijk de scholtis *'geiniurieert'* te hebben.

Vervolgens hoopt hij dat Willem Bollerts zijn aanklacht niet tegen hem zal doorzetten. Doet hij dat toch dan zal hij zich tegen de aanklacht verdedigen. Mr. Hans is verder bereid om de boete te betalen die hij schuldig zal zijn wegens het verwonden van Willem Bollerts. Vervolgens verzoekt hij het hoofdgerecht om de scholtis opdracht te geven af te zien van deze criminele procedure. Wat uiteindelijk het vonnis is geworden van het hoofdgerecht is niet bekend, echter mr. Hans is ook na dit incident gehandhaafd in zijn functie.

Mr. Hans was in het bezit van enig onroerend goed in de stad Roermond. Op 8 mei 1612 kocht hij een huis gelegen aan de 'kreielsgraeff' tegen de stadswal voor een bedrag van 121 gulden.¹⁶⁵ Op 20 februari 1614 verkopen mr. Hans Jonckbloet en zijn vrouw Geertruydt een huis gelegen aan de 'Creiels graeve' voor 185 gulden aan Tulman van Herckenbosch en Enken van Helden. Waarschijnlijk het zelfde huis als dat wat in 1612 werd gekocht.¹⁶⁶

Op 13 september 1616 verkoopt het echtpaar de helft van een huis gelegen op de Schuittenberg 'inden winkel naer die raemeyster' en de lijftocht van de andere helft voor honderd gulden aan Corst van Bruggen en zijn vrouw Trijnis.¹⁶⁷

Op de dag van zijn ontslag, 8 april 1617, verkoopt het echtpaar Jonckbloet nog een huis, gelegen aan de Nielderpoort tussen Lenart Deuffens en Heynken van Niel Coeldraeger, voor 350 gulden aan dezelfde Lenart Deuffens en zijn vrouw Billicken.¹⁶⁸

Gedurende de periode dat mr. Hans het scherprechtersambt uitoefende vonden in het Overkwartier de grote heksenvervolgingen plaats met als hoogtepunt de massale heksenprocessen in Roermond van 1613 – 1614. Dit moet financieel gezien een bijzonder lucratieve periode geweest zijn voor de scherprechter. In deze periode verplaatste de woning van de scherprechter van de Schuittenberg naar omgeving Nielderpoort.

Enkele ‘wapenfeiten’ van mr. Hans zijn onder andere de executie van Jan van Vulken te Beesel op 17 februari 1609. Hij werd op 8 februari door inwoners van Beesel aangehouden en vervolgens op transport gesteld naar Montfort om daar te worden verhoord en gepijnigd. De misdadiger werd geradbraakt, vervolgens op het rad gezet en onthoofd. Het hoofd werd op een ijzeren pin gezet boven het rad. Ook in 1609 was mr. Hans betrokken bij de heksenprocessen te Echt. Voor het verhoor en de executie van de heks te Montfort moest in 1610 de scherprechter van Maastricht gehaald worden omdat mr. Hans niet beschikbaar was. Hij zat toen natuurlijk in de problemen vanwege zijn gepleegde doodslag op Dirick Tilmans.¹⁶⁹

Voor verrichtte diensten in een zaak die de momboor van het Hof van Gelre in 1614 tegen Catharina van Eyck wegens toverij had aangespannen, ontving mr. Hans Jongbloet elf gulden en zeven schellingen.¹⁷⁰ Dit bedrag is opgebouwd uit drie gulden voor het tweemaal pijnigen van Catharina, zes gulden voor de executie van Catharina met vuur op 19 juli 1614 en twee gulden en zeven stuivers had hij voorgeschoten voor ijzeren kettingen en 1½ el ongebleekt linwaad.

In 1616 is op bevel van het Hof te Roermond een zekere Goertgen Segers gearresteerd te Baarlo door de drost van het ambt Kessel. Goertgen werd beschuldigd van sodomie. Hij werd door de schepenen van Baarlo naar de pijnbank verwezen waar hij kennis gemaakt zal hebben met mr. Hans Jonc bloet. Echter kennelijk heeft dit niet overtuigend geholpen want de schepenen zijn vervolgens ter hoofdvaart gegaan naar Roermond. Het Hoofdgericht heeft uiteindelijk op 27 juni 1616 de vrijlating van Segers bevolen nadat deze ‘orphede’ gedaan zal hebben.¹⁷¹ Met dit laatste wordt een eed bedoeld waarin de verdachte zweert zich op niemand te zullen wreken wegens het geen hem is aangedaan tijdens de criminele procedure.

Op 8 april 1617 nam mr. Hans vrijwillig ontslag met de bedoeling zich ergens anders te gaan vestigen. Op zijn verzoek werd hem een certificaat van goed gedrag uitgereikt door de stad Roermond waarin geschreven staat dat hij ‘*dat scherprichter ampt in disen furstendom ende omliggende landen, wie sich sulcx gebeurt mit den sweerde, strop oft corde vuyr ende raebracken, oyck pijnigen geexerceert ende gedaen heeft, ende sunst sich gequeten ende gedraegen heeft alst alst behoirt*’.¹⁷² Hij werd vrijwel onmiddellijk opgevolgd door de nieuwe scherprechter mr. Hans van Weerdthuysen.

In september 1629 vond te Flamersheim (gelegen tussen Euskirchen en Rheinbach) een proces plaats tegen de van hekserij verdachte vrouwen Els Misseler en Appolonia Peltzer. Zij werden gefolterd en tenslotte op 1 oktober van hetzelfde jaar geexecuteerd. De hierbij betrokken scherprechter was ene Meister Hans Jungbloit uit Arloff (zuidelijk van Euskirchen gelegen).¹⁷³ Zeer waarschijnlijk de voormalige Roermondse scherprechter Hans Jonc bloet van Bon.

Meister Hans van Weerdthuysen (15 april 1617 – 1620)

Waar deze mr. Hans vandaan komt is onbekend. Misschien dat hij al enige tijd in dienst was als scherprechtersknecht bij de vorige scherprechter. In augustus 1609 hebben ‘Mr. Hans Jonckbloet scherprichter ende sijnen knecht hans’ gelogeerd in een herberg te Weert, tijdens de criminele procedure tegen Peter van Deventer en Jordan van Huisberge.¹⁷⁴

Mr. Hans van Weerdthuysen kreeg zijn commissie als scherprechter op 15 april 1617. Kort daarna had hij het aan de stok met een aantal inwoners van Roermond. Mr. Hans was kennelijk van zins zich te gaan vestigen ‘*omtrent de meelwage*’ nabij het huidige Munsterplein. De burens zagen dit niet echt zitten. De magistraat besloot echter op 18 mei dat deze burens of mr. Hans zouden schadeloos stellen of dat ze zijn vestiging aldaar zouden accepteren.¹⁷⁵

Vervolgens, kort na zijn benoeming, erkend de magistraat op 27 juli zijn vrijheid van accijns voor zijn huishouding. Hij mag bovendien, net als zijn voorganger, per maand een aam bier vertappen zonder tappersaccijns te hoeven betalen.¹⁷⁶

Mr. Hans is in het laatste kwartaal van het jaar 1620 komen te overlijden. Hij was al gedurende het laatste anderhalf jaar ‘*mit eene kranckheit heymgesocht*’ en op 25 september 1620 was hij ‘*cranck ende bedtlegerich*’. Hij geeft aan dat tengevolge van zijn ziekte hij al zijn gerede middelen heeft moeten verkopen om in het levensonderhoud te kunnen voorzien. Inmiddels had hij ook nog schulden opgebouwd, waaronder een schuld van 155 gulden achterstand op de betaling van zijn huis. Hij liet vastleggen dat zijn vrouw Elsken het huis gelegen aan de Nielderpoort tussen ‘*den golden Cloot*’ en ‘*Heynken der Coeldreger*’ mag verkopen. Dit huis was hetzelfde huis of heeft vlakbij het huis gelegen dat mr. Hans Jonckbloet in 1617 verkocht. Met de opbrengst moesten de schulden worden betaald en het resterende bedrag moest ten goede komen van hun beider dochter Alitgen.¹⁷⁷

Het huis, gelegen aan de Nielderpoort tussen ‘*den gulden Cloot*’ en ‘*Heynken van Naels*’, werd uiteindelijk op 22 december 1622 verkocht voor een bedrag van 400 gulden, 200 gulden was bedoeld voor de delging van de schulden en de andere 200 gulden kwamen ten goede van de dochter.^{178 179}

Te Erkelenz vond op 27 juni 1618 de executie plaats van drie straatschenders. De vrouw van mr. Hans van Wirthaussen vergezelde haar man op deze dienstreis. Mogelijk dat ze ook actief deelnam aan (de voorbereidingen van) de executie.¹⁸⁰

Op 1 oktober 1618 werd op de jaarmarkt te Wanssum een zekere Johan de Four gearresteerd en op het huis ter Horst bij de drost opgesloten. Hij werd ervan verdacht dat hij ‘*eenen huijsman van Beeck sijnen buijdel uuijt de boxssen soude getrocken hebben*’. De Four werd vervolgens ‘*ter scherper examinatie*’ verwezen. De scherprechter mr. Hans werd ’s nachts vanuit Roermond gehaald en naar Horst gebracht. De scherprechter heeft betaald gekregen 22 gulden en tien stuivers voor zijn vacatie en de verrichtte pijnigingen. Kennelijk is De Four meerdere malen gepijnigd, maar was mr. Hans niet in staat om hem tot een be-

kentenis te brengen. Op 16 oktober volgt uiteindelijk vrijspraak echter nadat De Four ‘*orphede*’ heeft gedaan.¹⁸¹

De weduwe Elsken heeft de commissie van scherprechter na de dood van haar man weten te behouden. Hiertoe had zij een rekest ingediend bij het Hof van Gelre die op 4 februari 1621 haar goedkeuring hierop gaf.¹⁸² Ondertussen is ze in staat geweest om een vervanger voor haar man te vinden en is ze ook nog met hem getrouwd.

Meister Michiel van Gelder (15 maart 1621 – 25 juli 1626)

Deze vervanger, mr. Michiel van Gelder, richt vervolgens een verzoek tot het Hof om benoemd te mogen worden in het ambt van scherprechter. Geschreven wordt dat hij inmiddels is getrouwd met de weduwe van de overleden scherprechter mr. Hans van Weerdt-huysen. Ook wordt vermeld dat de landrentmeester Grammaije de uitbetaling van salaris weigerde aan de weduwe omdat zij immers geen commissie had. Daarop heeft zij haar hiervoor gemelde verzoekschrift geschreven aan het Hof om voorlopig de commissie te mogen behouden tot zij hertrouwd zou zijn. Waarschijnlijk wist zij toen al wie de huwelijkskandidaat zou zijn. Mr. Michiel vraagt tenslotte de functie te mogen overnemen, wat hem op 15 maart 1621 door het Hof wordt vergund.¹⁸³

Opvallend is dat mr. Michiel zich heeft laten herdopen op 22 februari 1621 te Roermond. Mogelijk een voorwaarde om tot het ambt te worden toegelaten of heeft hij gedacht dat zijn geloofsovertuiging dan in ieder geval geen breekpunt meer kon zijn?¹⁸⁴

Michiel van Gelder is circa 1600 geboren als zoon van Hans van Gelder ‘van Emden’ en Aeltgen Jans. Hans was een zoon van Henrich van Gelder, de scherprechter van Emden. Hij trouwde voor de gereformeerde kerk te Emden op 26 november 1598 met Aeltgen. In de periode 1603 – 1615 was hij scherprechter te Nijmegen. Hij overleed aldaar februari/maart 1615. Aeltgen hertrouwde te Nijmegen op 10 november 1616 met Hans Mosel, vanaf 1616 de nieuwe scherprechter te Nijmegen.

Hans Hendrik van Gelder, scherprechter te Utrecht van 1643 – 1687 en destijds befaamd om zijn chirurgische praktijken, is een broer van Michiel. Hans Hendrik had een dochter Anna van Gelder getrouwd met Johann Henrich Schneider, scherprechter te Kampen. Johann Henrich was een zoon van Hans Jürgen Schneider, scherprechter voor de graafschappen Bentheim en Steinfurt, en Anna Margaretha Bröcker.¹⁸⁵

In december 1623 had mr. Michiel het aan de stok met Jan van Neer ‘*der heere scholtus dyener*’. Jan van Neer was kennelijk kleermaker. Hij had voor de broer van mr. Michiel een broek gemaakt voor een gulden en voor Elsken, de vrouw van mr. Michiel, een schort voor zeventien stuivers. Voor mr. Michiel zelf had hij diens broek verستeld voor drie stuivers, een hemd gemaakt voor vijf stuivers en een paar hosen (broekspijpen) voor zeven stuivers. Tot nog toe had hij ondanks aandringen nog geen geld ontvangen. De scherp-

rechter verweerde zich met het feit dat van Neer twee ‘dreijers douven’ van hem zou hebben weggevangen.¹⁸⁶ Deze duiven waren naar zijn zeggen van grote waarde en van Neer had die twee verkocht aan ene Hendrick van Elmpt. Pas nadat van Neer de duiven of de waarde daarvan heeft terug gegeven is de scherpredter bereid om zijn rekening te betalen.¹⁸⁷

Mr. Michiel is gedurende zijn ambt onder andere uitvoerder van het doodvonnis, uitgesproken door de schepenbank Kessel en Helden, over een vagebond genaamd Thonis Classen op 12 juli 1623.¹⁸⁸ Nog op 10 april 1626, circa drie maanden voor zijn dood, voerde hij te Aldenkerken de executie uit van zes misdadigers. Vier werden er met het zwaard geëxecuteerd en twee met de galg. Zijn vrouw Elsken vergezelde hem op deze dienstreis.¹⁸⁹

Op 25 juli 1626 is mr. Michiel komen te overlijden en werd Elsken voor de tweede maal weduwe. De stadhouder, graaf Hendrik van den Bergh, stond haar in een brief, gedateerd 5 september 1626 te Hulst, toe om gedurende het rouwjaar de commissie te behouden op voorwaarde dat zij een bekwaam iemand vinden kon die het ambt in die tijd voor haar waarnam.¹⁹⁰

Meister Herman Breuckers (16 januari 1627 – 26 november 1679)

De weduwe Elsken vond in de persoon van Hans Caelman een tijdelijke scherpredter voor het Overkwartier. Gedurende haar rouwjaar werd door het Hof een nieuwe scherpredter op 16 januari 1627 aangenomen. Voorwaarde was dat de nieuwe scherpredter zijn gage tot het einde van het rouwjaar, 25 juli 1627, zou afstaan aan Elsken. De nieuwe scherpredter, Herman Breuckers, ging hiermee akkoord en Hans Caelman deed per 16 januari vrijwillig afstand van zijn functie van waarnemend scherpredter.¹⁹¹

Mr. Herman Breuckers is de scherpredter die het ambt te Roermond het langst beidiend heeft. Maar liefst 52 jaar is hij in functie geweest. Waarschijnlijk is hij een lid van het grote scherpredtersgeslacht Bröcker uit de regio Osnabrück en Münster.

In 1632 werd het Overkwartier veroverd door een Staats offensief, alleen de stad Geldern bleef in Spaanse handen. Op 5 juni 1632 capituleerde Roermond voor de Staatsen. Rekenkamer en Hof van Gelre hadden inmiddels hun toevlucht gezocht naar Geldern. Mr. Herman bleef echter in Roermond en heeft zijn diensten vervolgens verricht voor de nieuwe Staatse overheid in het land.

Mr. Herman Breuckers heeft nog vijftig ponden voor de eerste drie maanden van 1632 salaris betaald gekregen. Verder is hij uiteraard niet meer betaald geworden door de Spaanse overheid omdat ‘*hij met het overgaen der Stadt Ruremundt sich aen stonts begeben heeft in dienst vande Staten der Rebelle Provintien*’.¹⁹²

Mr Herman, abbrechtmeester Scherpredter -
 vanden hof van Ghelrelandt, de somme
 van twee hondert ponden, Onder syner
 vordden vanden hof de doper aelkeningge,
 als by sijn quintanc in 3 daer toe die mende,
 sijn onbegheeren dwt sijn de voors - n. f.

Uit de rekening van de landrentmeester van 1628.

Hoe en op welke wijze mr. Herman is betaald door de Staatse overheid is niet bekend. Bij latere scherprechters die een wisseling van de macht meemaakten bleef de eerder afgesloten commissie gewoon van kracht. In ieder geval bleef mr. Herman de jaarlijkse gage van vijftien gulden Brabants van de stad Venlo netjes ontvangen.¹⁹³

Gedurende het Staats Interregnum heeft zich de situatie voorgedaan dat er twee scherprechters voor het Overkwartier in functie waren. Eind 1634 werd door het Hof te Geldern een scherprechter benoemd als tegenhanger voor die van Roermond.

In 1637 vond de herovering plaats van het Overkwartier en op 3 september 1637 werd Roermond ingenomen. De te Geldern benoemde scherprechter was mee overgekomen naar Roermond met Hof en Rekenkamer. Mr. Herman heeft vervolgens met zijn concurrent onderhandeld en het ambt van hem afgekocht. Het Hof heeft op 23 december 1637 deze transactie vervolgens geratificeerd en 'hem gerestitueert int offitie van scherprichter voors. bij hem inden jaere 1632 geimpetreert ende verclaert dat sijn ordinairisse gaigen wederom sullen beginnen loop te hebben metten 1 October 1637'.¹⁹⁴

Mr. Herman is driemaal getrouwd en heeft diverse kinderen te Roermond ten doop gedragen.¹⁹⁵ Twee van zijn zonen hebben zich bekwaamd (onder vaders leiding?) in de chirurgie en hebben praktijk gehad in Roermond, Venlo en Weert. Geen van zijn zonen hebben het nodig gevonden om vader op te volgen als scherprechter te Roermond of elders zover bekend is. Wanneer mr. Herman precies is gestorven is niet bekend. Hij heeft op 25 november 1679 nog een testament laten opmaken. Op 4 april 1680 neemt mr. Jan Bruc-

kers in naam van zijn vader zaliger een half jaar gage, 7½ gulden Brabants, van de stad Venlo in ontvangst.¹⁹⁶

Herman Breuckers komt diverse malen voor in de overdrachtsprotocollen van de stad Roermond. In 1635 verkoopt 'mr. Herman Brockerts' met toestemming van zijn vrouw een huis gelegen 'achter t Cloisters wandt', tussen enerzijds Jan Tilmans en anderzijds het 'armen huijsken' waar Jan van Gerae in woont, aan Jan Bollerts van Rey voor 310 gulden.¹⁹⁷

In 1647 verkopen 'den edelen Johan George van Lom' en 'Joffr. Margrieth van Waes' een stuk akkerland op Loms Veldt gelegen tussen Ruth Scheijven enerzijds en de erfgenamen Beumers anderzijds voor 420 gulden per morgen aan mr. Herman Breuckers en Catharina Coninx (hoeveel morgen verkocht werden is niet vermeld).¹⁹⁸

Mr. Herman is ook in het bezit geweest van twee huizen op de Hamstraat nabij de Nielderpoort. De huizen lagen langs elkaar, tegenover het klooster 'Cruijsbroeders', met als burens in 1685 enerzijds het Seminarium en anderzijds Philip Hendrix. Het huis langs Philip Hendrix was enigszins vervallen. In 1684 werd het huis langs het Seminarium door de weduwe van Herman Breuckers, Mechtelt van Lerop, en haar nieuwe man Cornelis Wolters belast met een kapitaal van honderd rijksdaalders. Het huis langs Philip Hendrix werd vervolgens op 19 maart 1685 voor 200 gulden verkocht aan Christoffel Stoffers en Catharine Willems. Dit huis was eigendom van de weduwe Breuckers volgens het testament van 25 november 1679.¹⁹⁹ Het huis langs het Seminarie werd in 1715 als onderpand gebruikt door het echtpaar Joannes Breuckers en Maria van Lerop voor een lening van 150 pattacons. Behalve dat huis stellen zij nog als onderpand 1/10 deel in een huis gelegen op de Veldstraat tussen de weduwe Maes Janssen en Marten Franssen.²⁰⁰ Het huis wordt uiteindelijk in 1725 door Leenardt Breuckers, soldaat in Staatse dienst, en zijn zuster Aldegonde verkocht voor 250 pattacons. Hun ouders, Jan Breuckers en Maria van Lerop, waren al overleden en zij gaven aan in grote armoede te verkeren.²⁰¹

Ander onroerend goed bevond zich op de Veldstraat. In 1672 was het huis al in bezit en lag tussen enerzijds Gabriel Kraizen en anderzijds het huis met brouwerij van Paulus Janssen.²⁰² In 1683 werd door de weduwe Mechteld van Lerop erf en moesgaard, gelegen op de Veldstraat, verkocht aan Toussaint Randagh en zijn vrouw Jenneken Meijers.²⁰³ Kort daarna verkoopt mr. Hendrick Breuckers, zoon van mr. Herman, zijn recht op 1/5 deel van het huis op de Veldstraat, dat eigendom was van mr. Herman, aan J.R. Zael. Het huis was gelegen tussen de erfgenamen van Gabriel Kreijzers enerzijds en Neul, de weduwe van Paulus Janssen anderzijds.²⁰⁴ Na de verkoop was Hendrick Breuckers kennelijk nog niet van plan om uit dat huis te trekken. Zijn broer Jan en J.R. Zael spanden vervolgens een proces tegen hem aan om hem te dwingen het huis te ontruimen. Het was de bedoeling dat Jan Breuckers, die binnen afzienbare tijd vader zou worden, in het huis ging wonen. De scholtis werd vervolgens door het hoofdgerecht opgedragen om zorg te dragen voor de ontruiming.²⁰⁵

Op 11 september 1730 verkopen Margaretha Breuckers en Joannes Paquet, beiden wo-

nende in de ‘Buitenije’ van Weert, hun rechten op het huis gelegen op de Veldstraat voor 200 pattacons. Ze hadden het verkregen via hun vader Joannes Breuckers, terwijl deze het had verkregen via zijn vader Herman Breuckers. Koper was Gerardus Coolen, gewezen ‘payborgemeester’ van Roermond.²⁰⁶

Ten slotte had mr. Herman Breuckers ook nog onroerend goed op de Schoolstraat in bezit. Het betrof hier twee kleine, rond 1680 – 1685 reeds vervallen, huizen. Één van beide huizen, ‘*seer kleijn sijnde, weijnigh nuth ende weerdigh*’ zijnde, gelegen tussen de moeshof van de erfgenamen Breuckers en de moeshof van Neul, de weduwe Paulus Janssen, werd op 23 december 1681 verkocht aan Marie Hamakers, weduwe van Geurt Nutgens, voor 22½ rijksdaalder. Het huis was afkomstig uit de nalatenschap van mr. Herman Breuckers. De verkopers, mr. Joannes en Hendrick Breuckers, traden bovendien op als momboors voor de onmondige kinderen van wijlen Gerardt Geurts en Agnes Breuckers. Hendrick ook als momboor voor de kinderen van wijlen Joannes Baudewin en de nog levende Wendelina Breuckers, en voor de kinderen van Servaes Lenardt en Anna Breuckers, beiden overleden.²⁰⁷ De Schoolstraat ligt parallel aan de Veldstraat en dit huisje lag zeer waarschijnlijk achter het huis op de Veldstraat.

Op 13 september 1685 vond de verkoop plaats door de erfgenamen van mr. Herman van het andere vervallen huisje op de Schoolstraat. Dit huisje was via hun grootvader Jan Coninx in het bezit gekomen van mr. Herman Breuckers en zijn eerste vrouw Catharina Coninx. Het huisje, gelegen tussen de erven van Jan Meerts en Peeter van Poorselen, werd van de hand gedaan voor 44 rijksdaalders aan Geurt Scheumens en zijn vrouw Jenneken Peijkens.²⁰⁸

Meister Conrardt Smit (1 oktober 1634 – 16 mei 1636)

Mr. Conrardt Smith is te Geldern per 1 oktober 1634 tot ‘Scherprichter des Vorstendombs Gelre ende Graeffschaps Zutphen’ benoemd als vervanger voor mr. Herman Breuckers wegens zijn ‘*affwijcken vande gehoorsamheijt van sijne Mat^s*’. Zijn commissie bestond uit dezelfde voorwaarden en betalingen zoals bij voorgaande scherprechters met de beperking dat hij de dertig gulden van de magistraten van Venlo en Roermond pas zal kunnen krijgen nadat deze steden zijn heroverd op de Staatsen.²⁰⁹

Aan de carrière van mr. Conrardt Smit als scherprechter komt in 1636 een eind ten gevolge van de pest die in de stad Geldern heerste. Niet alleen hij is aan deze ‘*schouwende sieckte*’ gestorven maar ook zijn vrouw en kinderen zijn in die tijd gevelde door dezelfde ziekte. Kapelaan Daniel Smit geeft een attestatie af waaruit blijkt dat de scherprechter op 16 mei 1636 is komen te overlijden.²¹⁰

Voordat mr. Conrardt aangenomen werd, heeft de Spaanse overheid te Geldern een aantal malen een beroep moeten doen op een vreemde scherprechter.²¹¹

Op 20 oktober 1632 vond de executie van Frans van Heerle plaats te Geldern. Omdat de stad Roermond overgegaan was in Staatse handen kon men uiteraard geen beroep doen op de scherprechter aldaar. Een bode van Geldern werd uitgezonden naar Rijnberk²¹² om de daar aanwezige scherprechter te halen. Deze mr. Guilliam Paet wilde pas komen nadat hij een paspoort had gekregen van de gouverneur van Moers. Voor deze executie met het zwaard ontving mr. Guilliam 52 gulden, gespecificeerd in zeven dagen vacatie, een tortuur en de executie. Op 16 december van het zelfde jaar is mr. Guilliam weer ter plekke voor de executie van een straatschender.

Op 10 maart 1635 (dus na de benoeming van mr. Conrardt) werden te Neukerken twee veroordeelden aan de kaak gebonden door mr. Henrich van Ketwich, een vilder te Moers.

Meister Hans Bernt van Reittenhuysen (30 juni 1637 – 30 september 1637)

Het Hof te Geldern heeft vervolgens geen haast gemaakt met de benoeming van een nieuwe scherprechter. Pas op 30 juni wordt de nieuwe tegenhanger van mr. Herman Breuckers te Geldern benoemd onder gelijke condities als mr. Conrardt.²¹³

Mr. Hans heeft één keer een betaling genoten van de landrentmeester dat als een voorschot diende. Hij kreeg dertig gulden betaald en nog een bedrag van 38 gulden en acht stuivers voor kleding gekocht '*inden Coninck van Spaignen*' te Geldern omdat mr. Hans '*doenmaels naeckt ende bloodt*' was.²¹⁴

Op 3 september 1637 werd Roermond door de koningsgetrouwe troepen heroverd. Mr. Hans is vervolgens met het Hof verhuisd van Geldern naar Roermond, waar hij zich vervolgens liet afkopen door zijn tegenhanger mr. Herman Breuckers.

Meister Willem Winckels 27 november 1679 – 6 augustus 1702)

Mr. Willem Winckels werd per 27 november 1679 de opvolger van mr. Herman. Zijn ambtseed legde hij eerst af op 30 april 1680 te Roermond.²¹⁵ Mr. Willem was getrouwd met Elisabeth van Lerop en had in ieder geval vanwege dit huwelijk familiebanden met de familie Breuckers. Uit het huwelijk is slechts één kind bekend. Deze dochter, Anna Christina, werd op 28 juli 1683 te Roermond gedoopt.

De familiebanden mogen ook blijken uit het feit dat mr. Willem zijn door de stad Venlo te betalen gage in 1681 en 1682 in ontvangst liet nemen door mr. Joannes Broeckers. In die periode woonde mr. Joannes in Venlo en beoefende daar zijn chirurgische praktijken.²¹⁶

[illegible]

Kwitantie van betaling aan Willem Winckels door de stad Venlo (1685).

In 1684 maakte mr. Willem een proces aanhangig bij het Hof van Gelre tegen die van de voogdij van Gelre. Het betrof hier een vorm van broodroof bedreven door de gerechten met hun officieren in de voogdij. Men had vonnissen laten executeren door anderen dan de scherprechter (wellicht door een vilder?). Dit was niet de eerste keer dat mr. Willem hier tegen in het geweer kwam. Zijn rekest gericht aan het Hof bevatte nog twee vonnissen van 19 december 1683 en 1 juli 1684 betreffende gelijke zaken waarin stond *‘in toecommen-de geene andere personen te gebruijcken tot d’executien ende vuijtwerkingen der crimineele vonnissen’*. Ook nu besloot het Hof op 7 oktober 1684 weer ten gunste van de scherprechter, maar of hiermee dit soort praktijken niet meer voorkwamen is nog maar de vraag.²¹⁷

Mr. Willem komt minder vaak voor in de bronnen betreffende bezittingen aan onroerende goederen dan de familie Breuckers. Hij en Lysbeth van Lerop, zijn vrouw, kochten op 8 maart 1687 huis en moeshof gelegen op de Veldstraat, tussen een klein huis van de weduwe Joost Hermans en de erfgenamen van Dirck van der Leeck voor 1000 gulden lopend geld. Verkoper was de 'pajborgemeester' van Roermond, Leonardt Cox, en zijn vrouw Sophia van Loon. Cox had het huis op een publieke gerechtelijke verkoop gekocht op 30 januari 1681 van bovengenoemde weduwe Joost Hermans.²¹⁸ Het huis van Dirck van der Leeck lag naast dat van de weduwe van Paulus Janssen. En deze was weer gelegen naast het huis op de Veldstraat van de familie Breuckers.²¹⁹

In 1696 verricht mr. Willem diverse aankopen van grondstukken in het Roermondse veld en het Lommerveld, even buiten de Nielderpoort. Zo ook van de erfgenamen Breuckers.²²⁰

Op 9 augustus 1702 doet mr. Willem vrijwillig afstand van zijn functie als scherpchter. Op 5 april 1703 laten hij en zijn vrouw een testament opstellen ten gunste van hun dochter Anna Christina. Na overlijden van mr. Willem stelt zijn vrouw als langstlevende een nieuw testament op ten behoeve van het onderhoud van hun dochter op 10 oktober

1706. Mr. Willem Winckels is dus overleden voor 10 oktober 1706, terwijl Elisabeth van Lerop voor 6 februari 1707 overleden is.²²¹

De dochter werd conform bovengenoemde testamenten na de dood van de langstlevende ouder ondergebracht in het klooster 'der Religieuzen Penitenten' te Roermond. Het eerste testament bepaalde dat 1500 pattacons van hun kapitaal moesten worden geïnvesteerd in rentedragende leningen met vaste onderpanden ten behoeve van het onderhoud van de dochter. Het geld lag opgeborgen in het klooster van de Minderbroeders te Roermond. De resterende bezittingen kwamen in het bezit van de langstlevende. Het tweede testament bepaalde dat de Religieuzen toegewezen kregen in totaal 2200 pattacons uitgeleend rentedragend kapitaal ten behoeve van de dochter. Het kapitaal was uitgezet onder de gemeenten Stevensweert, Karken, Montfort en Wören (?) achter Wassenberg. Het klooster mocht vrijelijk beschikken over 1000 pattacons kapitaal. Een kapitaal van 1000 pattacons moest gebruikt worden tot onderhoud van de dochter. Dit hield in dat het klooster moest leveren een eigen kamer, voedsel, drank, kleding, medicijnen, vuur en verlichting en een waardige begrafenis. Bovendien moest een zuster beschikbaar worden gesteld die de dochter, *'onbequaem sijnde om haer te regeren'*, moest begeleiden en haar *'helpen ende bij te staen, ende haer van allen ongeluck soo moegelijck te verhoeden'*. De laatste 200 pattacons kapitaal moest tenslotte worden gebruikt om de dochter gedurende *'haer leven lanck te geven eenighe douceurs, offte liefelijckheden, ende het gheene sij andersints tot vermaeck van noode sal hebben'*. Na haar overlijden was het klooster verplicht om met de opbrengst van het kapitaal regelmatig missen te lezen voor haar en haar ouders. Een contract waaruit duidelijk de liefde voor hun schijnbaar gehandicapte dochter naar voren komt.

Meister Hans Jurgen Gijs (9 augustus 1702 – 1710)

Mr. Hans Jurgen Gijs, getrouwd met Joanna Visschers, werd op 9 augustus 1702 tot scherpreechter van het Overkwartier benoemd. Hij deed zijn ambtseed op 22 augustus daaropvolgend.²²² Hij was schijnbaar voorheen stadsvilder en stadsreiniger te Roermond.²²³

Familierelaties met de voorgaande scherpreechters te Roermond zijn niet bekend. Van hem zijn acht kinderen bekend, waarvan de dochter Maria Gertrudis in 1727 te Antwerpen trouwde met de scherpreechter van Antwerpen en Mechelen, Joannes Wilhelmus Tillenborg.²²⁴

Hans Jurgen Gijs is vermoord omstreeks maart 1710. De bode van het Hof, Gerard van Beeck, had de opdracht gekregen om de wacht te houden bij het dood gevonden lichaam van de scherpreechter. Echter hij liet zich door een aantal individuen weg lokken van het lijk. Hiervoor werd de bode gestraft met een schorsing van zes maanden uit zijn ambt.²²⁵

In een proces aangespannen voor het Hof van Gelre in 1714 vertelt zijn weduwe Jenneken Visschers dat zij *'zedert het moortdaedigh ongeluck haeren man zalr overcomen, alles heeft*

moeten respe vercoopen ende versetten tot onderhoudt van haer, ende haer vijff kinderen, ende tegenwoordigh is in soo slechten ende armen staeth dat sij geschaepen staet mit haere voorss kinderen te cort te gaen'.²²⁶ De reden voor de moord (of doodslag) zijn niet in de archiefstukken terug gevonden.

Meister Herman Tillenborgh (5 april 1710 – september 1716)

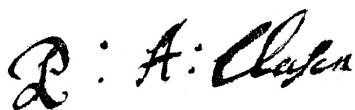
Het Overkwartier was inmiddels bezet door Staats-Engelse troepen en Pruisische troepen toen mr. Herman Tillenborgh op 5 april 1710 tot scherprechter van het Overkwartier benoemd werd. Hierdoor wordt in zijn commissie gesproken van 'die Souveraine Overigheid van de Landen alhier' in plaats van een met name genoemde vorst.²²⁷

Hermanus Tillenborgh werd op 2 april 1670 te Gulik geboren als zoon van de scherprechter aldaar, Wilhelm Tillenburg en Maria Nobel. Hij huwde op 20 september 1693 te Maastricht met Odilia Tillemans. Zij was de op 1 januari 1679 te Maastricht geboren dochter van Nicolaus Tillemans en Maria Knoch. Zowel Tillemans en Knoch zijn bekende scherprechtersgeslachten die scherprechters hebben geleverd voor de stad Maastricht.

Van mr. Herman en Odilia zijn in totaal acht kinderen bekend waarvan de twee jongste zijn gedoopt te Roermond.²²⁸ Bij één van de te Maastricht gedoopte kinderen trad als getuige op een zekere Joanne Ghijsen. Dit wijst mogelijk op een familierelatie met de overleden mr. Hans Jurgen Gijs. Één van de zonen van mr. Herman en Odilia trouwde later met een dochter van mr. Hans Jurgen Gijs.

Mr. Herman is slechts zes jaar in functie geweest en is waarschijnlijk op of rond 14 april 1716 komen te overlijden.²²⁹ Zijn vrouw is teruggegaan naar familie te Maastricht en daar op 17 december 1757 begraven.

Meister Paulus Adolph Claessen (15 september 1716 – 1724)

Handtekening Paulus Adolph Claessen (1722).

Op 15 september 1716 vindt de benoeming plaats van mr. Claessen als scherprechter van het vorstendom Gelre.²³⁰ Doordat de politieke landkaart van het Overkwartier inmiddels gewijzigd is, komen er ook een aantal wijzigingen voor in de commissie.

Zo wordt de vijftien gulden Brabants te betalen door de stad Venlo uit de commissie geschrapt. Venlo is immers inmiddels Staats gebied. De commissie heeft uitsluitend betrekking op het Oostenrijks gedeelte van het Overkwartier. Inderdaad heeft de stad Venlo tot en met 1720 geen betaling verricht aan de scherprechter. Eerst in de rekening van 1721

beginnen de betalingen weer te lopen. In 1721 ook met terugwerkende kracht voor het jaar 1720.²³¹ Welke afspraak hieraan ten grondslag lag is niet bekend, wel is het zo dat de Roermondse scherprechter ook de criminele executies bleef verrichten in Staats-Overkwartier. De commissie is evenwel niet aangepast, maar de scherprechter handhaafde de daarin vermelde tarieven ook in Staats-Overkwartier.

Mr. Claessen is betrokken geweest bij diverse executies van vagebonden te Venlo. Zo was hij de uitvoerder van het bijzonder zware vonnis tegen Jan van Houdt gevelde op 23 november 1719. Hij werd veroordeeld in het eerst aanzien van de uitvoering van het vonnis tegen zijn zoon Peter en een vrouw Margareta Joosten, waarna *'hij sal worden swart gemaect ende daer naer aen den selven eerstelijck affgecapt de rechter handt, waer naer het bloodt aenstonts sal worden gestopt, ende d'affgecapde handt geworpen in den viere, ende dat sulcks geschiet, denselven gedetineerden ende beclaegden levendigh door den scherprichter sal worden geraebraecht door negen slaeghen waer van op jeder arme twee ende op jeder been twee ende den lesten gegeven sal worden op het herte soo daenigh nochtans dat hij alnoch in leven blijve, sullende den selven hier naer levendich met het radt geworpen worden in den voors. viere, ende daer inne verbrandt'*²³²

Een andermaal bevestigde mr. P.A. Claessens de ontvangst uit handen van de scholtis van Venlo van een bedrag van honderd gulden en zestien stuivers Brabants. Dit riante bedrag verdiende hij in drie dagen tijd waarbij hij op de dag van executie, 6 februari 1722, dertien personen te geselen en te brandmerken had.²³³

In mei 1720 kreeg mr. Claessen het aan de stok met het hoofdgerecht en de magistraat te Roermond. Hij heeft om nog onduidelijke reden geweigerd het op 6 mei 1720 uitgesproken vonnis tegen Catharina Agnes Christen uit te voeren, bovendien meldde hij ontslag te willen nemen als scherprechter te Roermond. Op 8 mei reageerde de magistraat door hem te verbieden de chirurgie of een andere nering te bedrijven binnen de stad op straffe van tien goltgulden op elke overtreding. Bovendien zal indien nodig op zijn kosten een andere scherprechter worden ingehuurd om het vonnis alsnog uit te voeren. Het conflict is kennelijk met een sisser afgelopen aangezien mr. Claessen daarna nog een aantal jaren in dienst is gebleven en ook nog in de stad de chirurgie heeft bedreven.²³⁴

Dat mr. Claessen geen gemakkelijk man was komt naar voren uit een procesdossier uit 1720. Jacques le Cluijs is schoenmakersknecht en arm waardoor zijn vrouw genoodzaakt is om enig geld bij te verdienen met bier tappen. Claessen was kennelijk een klant van haar en had een schuld openstaan van veertien schellingen. De vrouw ging op 7 november 1720 naar Claessen om het geld te vragen, maar werd door deze weggejaagd. Op dezelfde dag s'avonds is Claessen naar haar huis gekomen en heeft haar lastig gevallen en met zijn degen bedreigd. Ook heeft hij een aantal ruiten van het huis ingeslagen. Le Cluijs verzoekt uiteraard om betaling van de schuld en vergoeding van de schade.²³⁵

Begin 1725 komt er toch een eind aan zijn ambt als scherprechter te Roermond. Mr. Claessen neemt ontslag en vertrekt kennelijk zonder fatsoenlijk afscheid te nemen. Nog in juli 1725 besluit het Hoofdgericht te Roermond om de meubilaire goederen van de

voormalige scherpredter mr. Claessen te laten inventariseren en om deze in bewaring te stellen op het raadhuys van Roermond. Bovenstaande is het gevolg van een rekest van Joannes Guilielmus Boursij, burger, apotheker en koopman in de stad Roermond, wonende aan de ‘*merckt ofte swaemaeckerstraat*’, om arrest te mogen leggen op de gerede goederen van mr. Claessen. Ondanks diverse verzoeken tot betaling heeft de voormalige scherpredter nog steeds een aantal rekeningen niet betaald. Inmiddels is mr. Claessen met vrouw en kinderen ‘*insalutato hospite*’ (zonder afscheid te nemen van zijn gastheer) uit de stad vertrokken. De apotheker, gewaarschuwd voor dit vertrek, heeft onmiddellijk op de nog resterende meubelen in het huys van de scherpredter arrest doen leggen. Claessen wordt gedagvaard voor 20 juli 1725 om tien uur ’s morgens op het raadhuys van Roermond. De gerichtsbode Dirick Seuren brengt op 5 juli de dagvaarding aan op het ‘*biedt*’ van het stadhuys, op de kerkdeur en op de Brughport. Op 7 september 1725 wordt Claessen bij verstek veroordeeld tot betaling van de schulden. De apotheker kan zijn schulden verhalen op de in bewaring gestelde goederen. Bovendien wordt Claessen nog veroordeeld tot een boete van vijf marck en de kosten van de procedure.²³⁶

Toch is de verhouding met de stad Roermond niet zwaar verstoord. Op 1 maart 1726 schrijft de magistraat van de stad een aanbevelingsbrief naar Kleef waarin zij de loftrumpet blazen over hun voormalige scherpredter.²³⁷ Op 27 april 1727 woonde mr. Claessen nog in Venray waar hij als chirurgijn een praktijk had.²³⁸ Vervolgens vestigde hij zich te Kleef waar hij scherpredter en chirurgijn was vanaf 1727 tot aan zijn dood in december 1742.

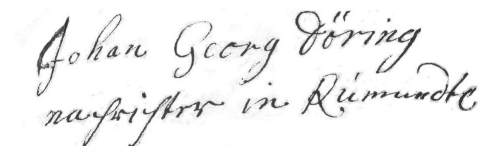
Hoe mr. Claessen aan zijn functie in Roermond gekomen is blijft onbekend. Wel zijn relaties met de scherpredtersfamilie Bröcker aantoonbaar. Hij werd op 12 februari 1698 te Bochum in de lutherse kerk gedoopt (en is dus achttien jaar bij zijn aanstelling tot scherpredter te Roermond). Hij is de zoon van Johann Hermann Claessen (hij was scherpredter te Haarlem, Utrecht, Kleef en Bochum) en Anna Christina Schneider. Johann Hermann was een zoon van David Claus ‘de oudere’ en Agnesa Bröcker. Deze Agnesa was daarmee een grootmoeder van mr. Claessen en had wellicht familiebanden met de voormalige scherpredter mr. Herman Breuckers die ruim een halve eeuw het ambt naar behoren had bediend.

De vader, mr. Johann Hermann Claessen, had een zekere faam aangaande zijn geneeskundige capaciteiten. Zelfs vanuit Deurne werd in 1710 een beroep op hem gedaan om een zekere Hendrick Thomas Smits onder behandeling te nemen. Hendrick had een bochel die, naar men hoopte, door de Kleefse scherpredter recht gemaakt kon worden. Zo werd op 30 augustus 1710 te Kleef een bedrag van tachtig gulden en een pistool vooruit betaald aan Hans Hermen Claessen, scherpredter en chirurgijn.²³⁹ Die chirurgische kennis was natuurlijk ook overgedragen aan mr. P.A. Claessen en ook daarom een interessante kandidaat voor het ambt te Roermond.

Op 27 juni 1717 trad mr. Claessen te Kleef in het huwelijk met Anna Margaretha Muth voor de Rooms Katholieke kerk. Zij is een dochter van Lübbecke scherpredter Hans Peter Muth en Anna Margaretha Bröcker. Gedoopt is ze in de lutherse kerk te Lübbecke

(oostelijk van Osnabrück) op 30 augustus 1696. In Roermond heeft dit echtpaar vijf kinderen gedoopt in de Rooms Katholieke kerk.²⁴⁰ Anna Margaretha Muth is te Kleef overleden op 23 december 1741.

Meister Johan Georgius Döring (8 maart 1725 – 1732)

Handtekening Johan Georgius Döring (1726).

De opvolger van mr. Claessen werd op 8 maart 1725 benoemd.²⁴¹ De voormalige scherprechter was toen waarschijnlijk nog in de stad. Mr. Döring was gedoopt te Bad Hersfeld (Hessen) op 3 maart 1702 als zoon van de vilder Valentin Döring. ‘Joannes Georgius Diringh post judex’ trouwde te

Roermond op 1 september 1726 met Cornelia Vlasraet.

Lang duurde dit huwelijk niet want zij werd reeds op 4 maart 1729 te Roermond begraven. Zij hielden te Roermond twee kinderen ten doop.²⁴²

Hji trouwde vrij kort daarna, op 18 juli 1729, te Maastricht (St. Catharina) met Odilia Tilmans. Zij was een dochter van Philippus Jacobus Tilmans, scherprechter te Maastricht, en Catharina Blomme en gedoopt te Maastricht (St. Catharina) op 17 september 1701. Zij was de weduwe van Petrus Knoch, zoon van de voormalige Maastrichter scherprechter Philippus Knoch. Van dit huwelijk zijn in totaal zes kinderen bekend waarvan er twee in Roermond werden gedoopt en vier in Luik.²⁴³

Dit echtpaar had bovendien familiebanden met de scherprechtersfamilies Knoch en Tillenborgh.

Mr. J.G. Döring verrichtte ook de executies in Staats-Gelre en kreeg ook regelmatig de vijftien gulden Brabants betaald van de magistraat van de stad Venlo.

Op 21 maart 1730 vond bijvoorbeeld de executie te Venlo plaats van de vagebond Joannes Didden. Mr. Döring diende keurig zijn gespecificeerde rekening in, maar werd op diverse posten gecorrigeerd:²⁴⁴

²⁴¹ Spijsijfasij voor m. J.G.D. Nachrijchter van het overqatrijt van gelderlant anno 1730 den 21 maert.

per curiam

12 – 0 – 0	voor vijer daghe reijssen	12 – 0 – 0
samen	{karevragh	4 – 16 – 0
8 – 0 – 0	{komvou	6 – 0 – 0
3 – 0 – 0	voor Joannes Didden op het crus te benden	4 – 0 – 0
3 – 0 – 0	voor het worghen	6 – 0 – 0
13 – 10 – 0	voor het rabacken	15 – 0 – 0

3 – 0 – 0	voor het hoof af te kapen	6 – 0 – 0
3 – 0 – 0	voor het lijcham op te kaer te leggen	3 – 0 – 0
2 – 0 – 0	voor de korde	2 – 2 – 0
6 – 0 – 0	voor het bijel	6 – 0 – 0
1 – 10 – 0	voor de lader rech te setten en te bijnden	1 – 10 – 0
7 – 0 – 0	voor het lijcham op het raet te leghen	7 – 0 – 0
4 – 0 – 0	voor het hoof op eenen iseren staek te stellen ende vasch te maken	4 – 0 – 0
4 – 0 – 0	voor de kettinghe om het lijcham te doen	4 – 0 – 0
1 – 4 – 0	voor eene flesse wijen van dese executie	1 – 4 – 0
71 – 4 – 0		

Johan Gerog Döring
nachter in Rumunde'

Johan Georgius Döring is tot begin 1733 in functie geweest, daarna is hij met vrouw en kinderen naar Luik vertrokken om daar het scherprechtersambt op zich te nemen. Hij bleef scherprechter te Luik tot aan zijn dood in 1767. Hij werd begraven te Luik (St. Jean Baptiste) op 24 september 1767. Zijn vrouw Odilia Tilmans stierf aldaar en werd begraven (St. Jean Baptiste) op 21 februari 1778.

Meister Hendrick Tijlmans (14 april 1733 – 10 mei 1747)

De opvolger van mr. Döring mag snel gevonden zijn. Het is namelijk een broer van zijn vrouw Odilia. Zo blijft het ambt in de familie. Deze familie bestond uit behalve Döring en Tilmans ook uit de scherprechtersgeslachten Tillenborgh en Hamel. Hun zwaartepunt lag in de regio Aken, Maastricht en Luik, en in de 18e eeuw ook Roermond, waar ze voor lange tijd het scherprechtersambt hebben bediend. Henricus Antonius Tilmans werd gedoopt te Maastricht (St. Catharina) op 17 maart 1711. Hij trouwde te Roermond op 23 mei 1734 met Maria Gertrudis Andreingh. De benoeming en het afleggen van de ambtseed vonden beide plaats op 14 april 1733.²⁴⁵

Lakzegel van Hendrick Tijlmans (1737).

Het huwelijk bracht in totaal negen kinderen voort, allen gedoopt in de St. Christoffelkerk te Roermond.²⁴⁶

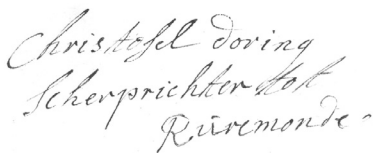
Van deze kinderen waren er in 1747 nog zes in leven aldus een verzoek van mr. Hendrick aan het Hof van Gelre. Op 6 mei 1747 liet hij schrijven dat hij zodanig ziek was, hij

leed aan tering, dat hij het ambt niet meer kon bedienen. Hij stelde daarom voor om zijn zwager Joannes Hamel, die ook scherprechter te Maastricht was, als substituut voor hem aan te stellen. En deze had beloofd om zijn vrouw en kinderen te onderhouden. Vervolgens is mr. Hendrick kort daarop op 10 mei komen te overlijden en is hij begraven te Roermond op 12 mei. Zijn weduwe richtte op 16 mei nogmaals een verzoekschrift aan het Hof. Weer met het verzoek om Joannes Hamel aan te stellen als vervanger, maar nu zolang tot haar zoontje van drie jaar groot en vaardig genoeg zou zijn om het ambt over te nemen. Het Hof besloot uiteindelijk negatief. Waarna de weduwe nog een laatste verzoek indiende om enige bijstand te mogen ontvangen voor het onderhoud van haarzelf en haar kinderen.²⁴⁷

Wat het Hof met dit laatste verzoek heeft gedaan is niet bekend. Wel is duidelijk dat de weduwe op enig moment verhuisd is naar Maastricht. Daar is ze komen te overlijden en is ze op 4 maart 1789 begraven (St. Catharina).

Van mr. Hendrick Tilmans is een zegel bewaard gebleven. Dit zegel bevindt zich op een aantal brieven die hij naar Venlo gestuurd heeft met het verzoek om zijn jaarlijkse gage van vijftien gulden Brabants te betalen.²⁴⁸

Meister Christophorus Döring (27 november 1747 – 20 januari 1794)

Handtekening Christophorus Döring
(1752).

Mr. Christoffel was een broer van de voormalige Roermondse scherprechter mr. Johan Georgius Döring. Daarmee had ook hij relaties met de scherprechtersfamilies Tilmans, Hamel en Tillenborgh. Kort na het overlijden van mr. Hendrick, op 13 mei, diende hij een verzoek in bij het Hof om te mogen worden benoemd tot de nieuwe scherprechter te Roermond. Hij gaf aan al dertien jaar ervaring opgedaan te hebben als scherprechtersknecht in Maas-

tricht, Luik en Keulen.²⁴⁹ Daarmee was hij in concurrentie met Joannes Hamel die ook het ambt ambieerde. Dit kan natuurlijk ook schijn zijn geweest. Als het Hof niet akkoord zou gaan met de constructie die de weduwe van mr. Hendrick en Joannes Hamel hadden bedacht, dan zou het ambt voor de familie verloren kunnen gaan. Wellicht dat men besloten heeft op twee paarden te gokken. Dit komt ook enigszins naar voren uit de aanbevelingsbrieven die bewaard gebleven zijn. Niet alleen zijn broer Johan Georgius Döring, scherprechter te Luik, en Nicolaas Tillenborgh, scherprechter te Aken, schreven een positieve aanbeveling. Ook zijn concurrent Joannes Hamel was zeer lovenswaardig over hem:²⁵⁰

‘Ick ondergeschreve verclaere en certificere hier mede ter kennisse van een ijgelyck die sulcx aengaen magh, dat Otto Christophorus Döring bij mij gedurende den tijd van omtrent vijff achter een volgende jaeren stedig ende vast gewoont heeft om de functie van scherprigter te helpen bedienen soo binnen dese stad en omliggende plaetsen als oock ten dienste van den gestrengen krijgsraed tot Namur ende Venlo, ende dat hij omtrent het tortureren ende met den zwaerde om te gaen, mitsgaders in andere zwaere executien tot straffe der gecondemneerde criminele delinquanten sig diversse reijssen heeft laeten employjeeren ende bequaem gemaect om het scherprigter ampt te exerceeren al omme ter plaetse daer sulcx soude mogen werden vereijst, attesterende mede dat gemelten Otto Christophorus Döring sigh altoos wel ende loffelijck gequeten ende gecomporteert heeft soo als een getrouwen Dienaer ende Executeur van de justitie toestaet ende behoort te doen. In teecken der waerheijd hebbe dese met mijne signature bekrachtigt binnen maestricht den seven en twintigsten september seventhien hondert seven en veertigh.

Verders wat aenbelangt de Cure en genees-konst soo omtrent de getortureerde, als andere gequetsde en verminckte personen, soo betuijge en declarere bij desen, dat den selven sig eensgelijcken daer inne geoeffent en openbaere blijcken van sijne gedaene cura gegeven en de daer omtrent sig mede designaleert heeft.’

Het Hof besluit uiteindelijk op 27 november om hem dan ook aan te stellen als de nieuwe scherprechter te Roermond.²⁵¹ Mr. Christoffel zal ruim 46 jaar in functie blijven. Hij zal ook de veranderingen in het strafprocesrecht mee maken. Voornamelijk vanaf de tweede helft van de 18e eeuw, onder invloed van de Verlichting, zal er steeds minder vaak een beroep op de scherprechter worden gedaan. Deze veranderingen hebben uiteraard hun invloed gehad op het inkomen van de scherprechter.

Op 16 februari 1749 trad mr. Christoffel te Maastricht in de St. Catharinakerk in het huwelijk met Susanna Bouché. Als getuigen waren aanwezig Philippus Hamel en Franciscus en Maria Catharina Döring. Gedurende dit huwelijk werden tien kinderen ten doop gedragen in de St. Christoffelkerk te Roermond.²⁵²

In 1762/1763 kreeg mr. Christoffel Döring het aan de stok met de Luitenant Drossaard van het ambt Montfort, Peter van Ulfft. Van Ulfft had gebruik gemaakt van de diensten van Döring, maar weigerde achteraf te betalen. Het proces is gevoerd voor het Hof van Venlo (ambt Montfort maakte deel uit van het Staats gedeelte van het Overkwartier).²⁵³

Mr. Christoffel had in februari 1761 afspraken gemaakt met van Ulfft betreffende het pijnigen en executeren van de gedetineerde Joannes Smeets. De scherprechter is driemaal naar het kasteel Montfort gereisd met zijn gereedschap om het slachtoffer te tortureren. Uiteindelijk werd Smeets veroordeeld tot een geseling, echter niet de scherprechter heeft het vonnis mogen uitvoeren. Van Ulfft heeft dit karwei laten klaren door een vilder, wat ongetwijfeld goedkoper zal zijn geweest, maar wel in strijd met de regelgeving. Van Ulfft

weigerde vervolgens het geld voor de pijnigingen te betalen en bovendien ook nog een aantal uitstaande posten betreffende het radbraken van ene Hendrick Deckers en het geselen van nog twee andere personen. Behalve deze weigering om te betalen werd de scherprechter ook nog door van Ulfft geschoffeerd. Mr. Christoffel leverde diverse bewijsstukken waaronder een gedetailleerde specificatie aangaande de tortuur van Joannes Smeets:

Den eersten keer ontboden sijnde den 23^{en} Febrij. 1761 door voorss. Hre. Drossardt, op het Casteel Montfort, om aldaer den gedetineerden Joannes Schmits te tortureeren, met mijne gereetschap, compt voor vacatien mede van gaen ende comen 9 – 0 guls. strs. B.B.W.

<i>Den tweeden keer wederom ontboden sijnde, om den voorss. Joes. Smeets, te tortureeren, ende tot de scherpe examinatie te brenghen, als wanneer den selven hebbe moeten ontblooten, binden ende op den stoell vast setten, voor welcke debvoiren stelle</i>	3 – 0
<i>Voor het applicceeren der duijm schrouve</i>	1 – 10
<i>Voor het applicceeren der spaensche stevelen</i>	1 – 10
<i>Voor het spannen der teene linen</i>	1 – 10
<i>Noch voor besorghen ende leveren der Tortuijrs gereetschap, ende eenighe isere groote nagels</i>	2 – 0
<i>Voor de crammen, hamer, coorden, ende andere noodtwendigheeden, waer mede den stoel van den gevanghenen hebbe moeten vast maecken stelle</i>	3 – 0
<i>Voor den selven de ooghen te verbinden</i>	1 – 10
<i>Ende den selven te verbinden met mijne salve</i>	2 – 0
<i>Voor de tweede reijse der vacatien int ontbieden van gaen ende comen</i>	9 – 0
<i>Voor de derde reijse wederom ontboden sijnde, om den voorss. Joannes Smeets, met mijne gereetschap al wederomme te tortureeren. Compt wederom</i>	9 – 0
<i>Voort besorghen ende leveren der Tortuijrs Gereetschap, ende eenighe isere nagels</i>	2 – 0
<i>Voor de crampen, hamer, coorden, ende andere nootwendigheeden waer mede den stoel van den gevanghenen hebbe moeten vast maecken</i>	3 – 0

Somma 48 – 0

den 6 gber 1761 ende eerste reijse ad torturam en 23 en 24 dito voor de tweede en derde reijse.

De Luitenant Drossaard Peter van Ulfft werd uiteindelijk op 27 juli 1763 door het Hof van Venlo veroordeeld tot het betalen van de rekeningen en bovendien tot het betalen van de kosten die mr. Christoffel heeft moeten maken om tot zijn recht te komen.

Van deze scherprechter is een woonplaats bekend binnen Roermond. In 1779 werd een staat van alle gebouwen in de stad opgesteld. In deze staat komt mr. Diricx, scherprech-

ter, voor als eigenaar van en wonende in het huis op Zwartbroek 299. Ook is hij bezitter van het naast gelegen huis Zwartbroek 300. Dit pand is verhuurd aan Joannes Dirix, een dagloner.²⁵⁴

In 1779 richt mr. Döring een verzoek om salarisverhoging aan het Hof van Gelre. Döring verwoordt in zijn verzoek dat hij nauwelijks nog kan rondkomen van zijn verdiensten als scherprechter omdat er nog maar sporadisch een beroep op hem wordt gedaan. Ook verteld hij dat hij vanwege een zwaar ongeval en zijn reeds gevorderde leeftijd niet meer in staat is om zonder hulp het land af te reizen voor zijn werkzaamheden. Door het verpanden van zijn goederen kan hij nog aan het benodigde geld komen. Het uitoefenen van een ander beroep door hem of zijn kinderen wordt door de maatschappij gefrustreerd vanwege het etiket van *'oneerlijkheid'* dat aan hem kleeft. Het Hof is het kennelijk wel eens met de scherprechter. Het Hof schrijft bovendien dat de waarde van het geld met circa 15% is gedaald en dat de kosten van levensonderhoud over de laatste jaren aanmerkelijk zijn gestegen. Het Hof dient vervolgens bij de majesteit een voorstel in voor honderd gulden salarisverhoging.²⁵⁵ Het antwoord is niet bekend maar gezien het feit dat de volgende scherprechter nog steeds het oude salaris kreeg toegezegd zegt waarschijnlijk genoeg.

Op 16 september 1791 doet mr. Döring een verzoek aan de magistraat van Roermond om vooruitbetaling van een jaar salaris wegens het feit dat zijn huis gedeeltelijk is ingevallen. Een aanwijzing voor de financiële teruggang van het scherprechtersambt.²⁵⁶

Mr. Christophorus Döring is op 20 januari 1794 te Roermond overleden, in het overlijdensregister staat bij zijn naam vermeld *'exécuteur der crimineele justitie'*. Zijn vrouw is overleden te Roermond op 10 frimaire XII (2 december 1803).

Meister Johannes David Heldt (28 januari 1794 – 1811)

Op 28 januari 1794 werd door Hof van Gelre het verzoekschrift van Johannes David Heldt behandeld om te mogen worden benoemd tot scherprechter.²⁵⁷ Heldt was op 5 september 1792 gehuwd met een dochter van mr. Christoffel, Anna Catharina Döring. Hij was gedoopt als Johannes Petrus Jacobus David Heldt te Gulik op 29 april 1766 als zoon van de scherprechter aldaar, Henrich Heldt, en Maria Margaretha Busch.

Ongetwijfeld heeft hij het vak gedeeltelijk bij zijn vader en bij mr. Christoffel geleerd. Zijn benoeming tot scherprechter werd nog dezelfde dag bekrachtigd door het Hof.²⁵⁸

In 1801 woonden David Heldt (41 jaar), Anne Catharine Döring (44 jaar) en de weduwe van Christopher Döring (80 jaar) op Swart Broeck no. 310.²⁵⁹ Het betreft hier wellicht hetzelfde huis als het huis op Zwartbroek uit 1779 waar destijds mr. Christoffel in woonde en dat in 1791 gedeeltelijk was ingevallen. In 1809 woonde Heldt met zijn vrouw op de Bekkerstraat in Roermond. Zij woonden in bij het van Aken afkomstige gezin van de wolwever Vonck. Het beroep van Heldt was dagloner.

Het Hof van Gelre en de lokale schepenbanken werden met ingang van de Franse Tijd opgeheven. De criminele rechtspraak werd al snel overgeheveld naar een paar centrale rechtbanken die het gebied van het oude Overkwartier bestreken. Het is niet waarschijnlijk dat Heldt regelmatig als scherpreechter is opgetreden, misschien wel nooit. Pyls weet te vertellen dat één van de eerste dingen die de Fransen deden na de verovering van Roermond, het verkopen was van de gereedschappen van Johan David Heldt ‘in het openbaar van de pui van het stadhuis’.²⁶⁰

In 1811 werd bepaald dat voortaan alleen de Cour d’Assises nog een scherpreechter en twee assistenten zouden hebben. Een logisch gevolg van het feit dat ook daar de criminele rechtsspraak plaats vond. Dit betekende het formele ontslag van mr. Johannes David Heldt als scherpreechter. Franciscus Hamel werd benoemd tot scherpreechter van het Cour d’Assises te Maastricht. In 1798 was de scherpreechter van Aken, Nicolaas Hamel, benoemd tot scherpreechter van het criminele hof te Keulen dat later als Cour d’Assises werd verplaatst naar Aken. Dit Hof behandelde de criminele zaken uit onder andere ook het voormalige Pruisische deel van het Overkwartier.²⁶¹ In Roermond bevond zich alleen nog een Cour de Premier Instance, waar geen zware vergrijpen behandeld mochten worden. Daarmee kwam er eind aan de scherpreechtercarrière van Heldt, maar ook aan het scherpreechtersambt te Roermond. Joannes David Heldt kwam, als ex-scherpreechter, wel in aanmerking voor een bijstandsuitkering van 75 francs per kwartaal.²⁶²

Anna Catharina Döring komt op 16 december 1836 te overlijden in haar woning op de Bekkerstraat no. 362. Bij de burgerlijke stand zijn haar ouders op dat moment onbekend.

Heldt trouwde voor de tweede maal te Roermond op 23 november 1838 met Petronella Johanna Crompvoedts dochter van Godefricus Crompvoedts en Catharina Paylant. Ze was gedoopt te Roermond op 3 april 1796 en is overleden te Roermond op 30 november 1879. De laatste scherpreechter van het Overkwartier is op 91-jarige leeftijd overleden te Roermond op 20 januari 1858 (zijn ouders zijn bij de burgerlijke stand op dat moment wel bekend).

Bijlage 1: Scherprechters Hof van Gelre te Arnhem

Mr. Peeter van Lonwuigen	16 juni 1551	- november 1551
--------------------------	--------------	-----------------

Op 16 juni 1551 wordt mr. Peeter van Lonwuigen 'scherprichter van Deventer' aangesteld als eerste scherprechter. Hij is echter eind november 1551 gevlucht voor zijn schuldeisers.²⁶³

Mr. Blasius Smit	22 februari 1552	- 29 april 1553
Mr. Berent van Münster	10 mei 1553	- 18 oktober 1553
Mr. Evert van Fel	2 december 1553	- 8 augustus 1554
Mr. Hans Stubbel	3 juni 1556	- 20 augustus 1560
Mr. Lenaert Cruijs	augustus 1560	- 6 januari 1561

Hij is gebleven tot drie koningen 1561. Daarna is hij 'hacquirotte ende fugitijf geworden'²⁶⁴

Mr. Servaes van Aldenhoven	16 mei 1561	- 1 april 1564
Mr. Henrick van Aell	6 mei 1564	- 21 maart 1565
Mr. Servaes van Aldenhoven	10 april 1565	- 2 juni 1565
Mr. Hans van Bijlevelt 'uuyt braeckel'	2 juni 1565	- 17 december 1569

Hij bekend in 1569 het kleedgeld ontvangen te hebben. Mr. Hans geeft ook te kennen dat hij niet meer wist welke kleur de kleding diende te hebben (na vier jaar vergeten?). Het Hof antwoordt hem in de marge van de kwitantie dat de kleur hetzelfde dient te zijn als voorheen.²⁶⁵

Mr. Hans van Bylevelt uut Braeckel, 'die zelve scherprichter XVlllen decembris LXIX gaen lopen is', heeft nog tot dat moment betaald gekregen 51 gulden twaalf strs en vijf gulden twaalf strs kleedgeld.²⁶⁶

Mr. Jacob Jorissen	25 februari 1570	- 30 mei 1573
--------------------	------------------	---------------

Hij heeft in de periode van 8 april tot 5 mei zonder toestemming van het Hof de stad verlaten. Hij is echter na terugkomst weer in zijn ambt aangenomen.²⁶⁷

In 1573 heeft hij tot 30 mei 1573 betaald gekregen 'tyde dat hij van sijn offitie gestelt is'.²⁶⁸

Mr. Claes Diericx van Beverwijck	1 juni 1573	- 20 maart 1575
Mr. Felten van Paderborn	22 maart 1575	- 27 augustus 1577
Mr. Jacob Adriaenssen	?1577	- ?1578
Mr. Aerndt Janss van Nyemegen	7 april 1578	- 30 november 1583
Mr. Wyllem vanden Schiffbain	6 januari 1584	- 25 februari 1589

Mr. Wyllem kreeg betaald tot 20 november 1585. Daarna heeft mr. Wyllem zonder toestemming zijn ambt verlaten. Is later weer teruggekomen in zijn ambt.²⁶⁹

De opvolgende Arnhemse scherprechters zijn terug gevonden in een lijst van ambtenaren van het Hof van Gelre te Arnhem:²⁷⁰

Mr. Jorrien van Cleve, vanaf 26 februari 1590

Mr. Albert Otten, vanaf 9 juli 1623

Mr. Gerrit Hofstaet, vanaf 10 december 1640

Mr. Andries Hans, vanaf 7 februari 1646

Mr. Hermannus Moesel, vanaf oktober 1681

Mr. Hans Henrick Cachlee, vanaf 16 december 1693

Mr. Hendrik Cachlee, vanaf 1 oktober 1700

Mr. Johan Hendrik van Anholt, vanaf 31 juli 1754

Mr. Andries van Anholt, vanaf 23 december 1773

Bijlage 2: Commissie scherprechter van het vorstendom Gelre, Roermond 1582.

GA Roermond, Oud Archief, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, inv.nr. 1, folio 33

Den 26 maij anno (1582) ist den scherprichter Mr. Hans hier van der Cantzeleijr angenohmen, umb der Justitie hier und in dem furstendomb van Gelre thoe dienen, und sall er van Coenincklicher Mast ther gasije jairlichs hebben ein neuwer Mantell und vijfftig daler thot dertigh stuvers t stuck, item sall van die Justitie hier binnen der stadt hebben twee daler, van halve Justitie ein daler, und van iegliche torture, ein halve daler ad (voorschreven). Buten der stadt ist dubbeldt geldt, beneffens seine koste oft und ein daler sdaechs vur sein dachgeldt. Item sall hem die stadt versorghen die behuijsinghe mit ein bed und sein thoe behoer, noch tsjairs ein voder kalen, item sall van elcken waeghen ~~holtz~~ schansen soe hier thoe merckt kompt hebben 2 schantze und van ein car ein, noch van ein (woord is ingevoegd) groete korff eijere soe hier thoe merckt khomen, 2 eijere, und van ein kleine korff ein eij.

In de marge: Diese ord^{tie} is volgens a^o 90 verandert ergo diese hier nihil

Bijlage 3: Commissie scherprechter van het vorstendom Gelre, Roermond 1590.

RA Limburg, Staten van het Overkwartier van Gelre, inv.nr. 501, 'Leggerboeck', folio 407^v – 409.

Accort metten scherprichter tot Ruremunde gemaect over sijne gagien, ende be-
looninge van justicie soo daer de doot naer volgt, als andere,

Alsoo bij mijne E. Heeren den Cantzler und Raiden die Con. Ma^t. inden Vorstendomb Gelre ende Graeffschap Zutphen geadviseert is veel beter te sijn, dat men van seiner ma^{ts} wegen solde doen handelen mit Mr Hans den Scherprichter tegenwoordelick alhie binnen Roremunde residerende, ten einde hij in sijn officie gecontinueert solde moegen werden, dan dat men hem solde laeten gain, ende telcken, alsser eenige executie te doen solde moegen vallen, eenen vrembden meester van buyten alhie soude doen commen; soo is op huyden den 22^{en} Januarij a^o 1590 van seiner Ma^{ts} Hoiiffs wegen alhier in Gelrelandt metten voorss. Mr Hans den Scherprichter van nieuwes overgecommen ende veraccordeert, dat hij nae dem omganh sijner eersten twee jaeren, als van Kersmisse 1589 lestleden, voortaan alle jaeren hebben sall tot seine gaige, ende onderholt, die somme van hondert ende vijftich Car.gul. van veertich grooten vlaems 't stuck, waervan hem bij seine Ma^t vuytte domeynen vijftich guldens t s'jairs betaelt sullen worden, ende noch vyftich guldens bie de Magistraet van Roermonde ~~ende~~ vuit seiner Ma^{ts} licenten aldaer, ende oock bie de Magistraet van Venlo gelijcke vyftich guldens uit Seiner Ma^{ts} licenten aldair, ende noch daerenboven de somme van dertich Car.guld. 't s'jairs munte voors. toe betaelen bie de Magistraet van Roermonde ende Venloe, elcx die helfte vuijten innecomen van de steden, ende dat voor de quitinge, ende affcoope van wooninge, off huysvestinghe, ende van twee voder kolen, mit de vervallen, ende proffijten sulcx als alle andere meesters, ende Scherprichters op andere plaetsen hebben voor heure gerechticheyt van eyeren, appelen, holt, ende andere goeden commende van buyten thoe merckt inde steden daer sij residieren ende wonen, dat oock mede dieselve Mr van elcke geheele executie, ende volle justicie daer die doot naevolgt, die hij voortain sall moeghen doen, hebben ende genieten sal vier daelders van dertich stuyvers 't stuck, van eene halve justicie off executie, daer die doot niet nae en volgt, als van geesselen, brandtteykenen, ende diergelycke twee daelers, ende van elcke pyninghe eenen daelder, ende dit all voor sooveel als aengaet, ende roert sijne voorss. Ma^t ende die twee steden van Roermonde ende Venloe, diewelcke contribuerende seyn totte betaelinghe van desselfs

Mrs gaige, ende onderholt, ende soo verre dieselve Mr versocht wordt omme buyten de stadt van Roermonde eenige justicie te gaen doen tot Venloe, off elders, dwelck hij nochtans nimmermeer en sall moegen doen, sonder voorgaende oorloff, wille, ende consent van 't voorss. Hoff, sal voor elcken dach 't sij int gaen, nootelijck vertoeven, ende weder keeren moegen heijsschen, ende hem doen betaelen twee daelers, ende dit all onvermindert, ende boven het recht van heele ende halve justicie, midtsgaders van pynighe als voorss. is, maer aengaende die Steden, Quartieren ende plaetsen niet mede contribuerende tot des voors. Mrs onderholt, ende betaelinghe, sal hij (versocht sijnde, omme eenige executie, off justicie te doen) moegen nehem so veel als hij sal connen bedingen, ende voorspreken, ende is voorts by den voorss. Mr Hans wel vuytdruckelyck bevoorwaert, ende bedonghen, dat hij by faulte, ende gebreke van betaelinghe van sijne wedden, off gagie van maendt te maendt, tot allen tijde op seine vrije voeten sall staen, omme te moegen vertrecken daert hem believen sall, midts hem in alsulcken gevalle oplegende ende betaelende alle 't gene dat hem van seine gagie, naer advenant des tijts solde moegen commen, ende verschienen wesen, dat oock mede alle middelen gesocht sullen werden, umb mit den eersten den voorss. Mr Hans den Scherprichter, ter cause van seine achterstellen, ende resterende schult voor date van kermisse a^o 1589 lestleden gevallen, ende verschienen, te betaelen, ende te vrieden te stellen. Aldus van nieuwes geaccordeert den XXII^{en} January a^o 1590 als vooren, daeronder staende alsoe geschreven, aldus gevisiteert, ende gearresteert inden Raede den 7^{en} february a^o 1590 und mehr beneden, ter ordonnantie vanden hove, geteeckent R. Pijbes.

Bijlage 4: Commissie scherprechter van het vorstendom Gelre, Roermond 1679.

RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 1, register van patenten en commisies, 1664 – 1684.

Commissie van scherprichter des Vorstendoms voor Mr. Willem Winckels van den 17 9ber 1679.

Carel bij der gratie godts coninck van Castilien hertoch van Gelre etc allen den genen die dese sullen sien oft hooren lesen saluyt. Doen te weten dat wij bij delibaratie van onse seer lieve ende getrouwe die cancelaer ende raeden onses voorss vorstendoms Gelre, hebben onthouden gestelt ende gecommitteert, onthouden stellen ende committeren mits desen Mr. Willem Winckels tot het officie van scherprichter onses voorss vorstendoms Gelre vacerende t'onser dispositie mits de gewillige resignatie vant selve officie gedaen bij Mr. Herman Breuckers lest van onsent wegen t voorss officie bedient hebbende gevende den selven Mr. Willem Winckels macht ende oorloff om al te doen, ende t'exerceren t geene dat t voorss officie sal requireren ende vereijschen, ende sal voor elcke geheele ende volle executie oft justitie, daer de doot naer volght, die hij sal geraecken ende mogen doen in eenige steden vlecken oft plaetsen onder het ressort van onsen raedt in gelderland staende hebben vier daelders van dertich strs t stuck munte naerden placcaete, van een halve executie oft justitie daer die doot niet naer en volght als van geesselingen, brandtteekenen, ooren aff te snijden, ende diergelijcke twee daelders ende van elck pijningen dertich strs munte voorss ende soo verre hij versocht wordt om te commen buijten de stadt Ruremonde, alwaer onsen Raedt van Gelderland is residerende ende hij oock gehouden is te woonen t'sij tot Venlo oft in eenighe andere steden vlecken oft plaetsen onder t ressort vanden voorss Raede staende soo sal hij voor elcken dach in t gaen noodelick uijtblijven ende wedercomen hebben twee daelders munte voorss, ende dat al onvermindert ende boven t recht van geheele ende halve justitien, mitsgaeders van t pijningen, maer soo verre hij versocht worde om eenige executie oft justitie te gaen doen in eenige steden vlecken oft plaetsen niet staende onder het ressort oft gebiedt vanden voorss Raede, soo sal hij mogen nemen soo veele als hij sal connen bedingen, ende sal daerenboven voor gagien hebben ende trecken jaerlix tot onsen laste van onsen Lantrentmr. des voorss vorsterdoms Gelre tweehondert gld den gld tegens twintich st gereeckent ende boven desen derich gold gulden te betaelen bij de magistraeten respe. van Ruremonde ende Venlo des en sal den voorss Mr. Willem Winckels scherprichter niet mogen uijtte voorss stadt Ruremonde trecken om elders eeni-

ge executie te doen oft anderssints dan mits ierst ende alvorens vanden voorss Raede oft vanden voorss Cancelier oorloff ende consent vercregen hebbende ende oock geen eijers oft diergelijcke dingen opden mert en sal mogen pretenderen, des t'oirconde hebben wij onsen segel onses voorss vorsterdoms Gelre hieraen doen hangen gegeven binnen onse stadt Ruremonde den 27 dach vanden maent 9ber int Jaer ons heeren XVI^c LXXIX ende van onse rijcken het vijffthienste.

Op huijden dato onders heeft Mr. Willem Winckels int witte van desen benoemt den behoorlijcken eedt gedaen in handen vanden Lt Godefroid Wittenhorst substituijt momboir van sijne ma^t in desen vorstendomb vermits d'indispositie vanden heere Raedt ende momboir Gillekens in desen beclerende het officie fiscael bij den heere Cancelaer ende Raeden expresselick daer toe geauthoriseert sijnde van dat hij den inhoudt van dese commissie in alle puncten naercomen ende voorders alles doen sal wat een goet ende getrouw scherprichter schuldich is ende behoort te doen actum inde Cancellerie tot Ruremonde den 30 Aprilis 1680 onderstont mij pnt. ende was onderteeckent Winckel.

Bijlage 5: Commissie scherprechter van het vorstendom Gelre, Roermond 1794.

RA Limburg, Hof van Gelre (01.004), inv.nr. 6, register met commissies geëctrooieerd of ontvangen van het Hof van Gelderland, 1747 – 1794.

Aanstelling tot scherprichter van Mr. Johannes David Heldt.

Franciscus Bij de Gratie Godts Rooms Keijser Koning van Hungarien van Boheemen etc Aerts Hertog van Oostenrijk, Hertog van Gelre etc Allen den geene, die deese sullen sien ofte hooren leesen saluijt, doen te weten dat wij bij deliberatie van onsen seer lieven lieve ende getrouwe die Cancellaeer ende Raeden onses voorss. vorstendombs, bij hun alvorens daer op mondelinge gehoord onsen Raed ende Momboir hebben onthouden, gestelt ende gecommiteert, onthouden, stellen ende committeeren mits desen Meester Joannes David Held tot het officie van scherprichter onses voorss. vorstendombs Gelre, vaceerende t'onser dispositie bij overlijden van wijlen Meester Christoffel Döringh, gevende den selven Meester Joannes David Held volcomen macht ende oorlof, om al te doen ende t'exerceeren, het geene, dat het voorss. officie sal requireeren ende vereijschen, ende sal voor elke geheele, ende volle executie, ofte justitie daer de dood naervolgt, die hij sal geraecken ende mogen doen in eenige steden, vlecken, ofte plaetsen, onder het ressort van onsene Raede van Gelderland staende, hebben vier daelders van dertig strs. het stuk munte naer den placcaerte, van een halve executie ofte justitie daer de dood niet naer en volgt, als van geesselingen, brandtteekenen, ooren af te snijden ende diergelijke twee daelders, ende van elk pijningen dertig strs. munte als vooren, ende soo verre hij versogt word te comen, buyten dese stad Ruremonde, alwaer onsen Raed van Gelderland is residerende, ende hij ook gehouden is te wonen, 't zije tot Weerdt, ofte in eenige andere steden, vlecken, ofte plaetsen, onder het ressort van den voorss. Raede staende soo sal hij voor elken dag in 't gaen, noodiglijk verblijven, ende wederkeeren hebbe twee daelders munte voorss. ende dat al onvermindert ende boven het recht van geheele ende halve justitien, mitsgaders van pijningen, maer soo verre hij versogt wordt om eenige executie, ofte justitie te gaen doen in eenige steden, vlecken ofte plaetsen niet staende onder het ressort, ofte gebied van den voorss. Raede, soo sal hij mogen neemen soo veel als hij sal connen bedingen, ende sal daer en boven voor gagien hebben, ende trecken jaerlijx (doorgestreept: twee honderd gulden) tot onsen laste van onsen landrentmeester des voorss. vorstendombs Gelre, twee honderd gulden tegens twintig strs. gerekent ende boven dese vijfthien gelijke guldens te betaelen bij de magistraet

van Ruremonde, des sal den voorss. Meester Joannes David Held, Scherpriester, niet uijt de voorss. stad Ruremonde trecken, om elders eenige executie te doen, ofte andersints, dan mits ierst alvorens van den voorss. Raede ofte Cancellier, oorlof ende consent vercreegen hebbende, ende ook geene eijers, ofte diergelijke op den merkt en sal mogen pretendeeren, waer op ende van hem behoorlijk te quijten den voorn. Meester Joannes David Held, gehouden word den behoorlijken eedt te doen in handen van onsen seer lieven ende getrouwe M. Guilielmus Josephus Luijtgens Cancellier deses vorstendoms Gelre etc

Des t'oirconde hebben wij Keijser en Koning, het groot Zegel, het welk den Keijser en Koning Joseph den Tweeden onsen HooggeEerden OOM Hoogloffelijker gedagtenisse herwaerts heeft gebruikt ende wij sullen gebruiken, tot dat den onsen sal sijn gemaekt aen desen oepenen Brief doen hangen, gegeven binnen onse stad Ruremonde den 28 dag van den maend januarij in den jaere ons Heeren 1700 vier en negentig ende van onse Rijcken te weeten van het Rooms Keijser Rijk het Tweeden, van Hungarien en Bohemen ook het Tweede.

Bijlage 6: Aanstelling scherprechter in Hertogelijke dienst 1520.

RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 16, Liber IX, folio 198^v, aanstelling van ‘meister Koirt’ op 2 maart 1520.

‘Item opten 2en dach Martii anno etc. XX hieft mijne genedige lieve Heer meister Koirt, scherprichter, opt nijhe aen doen nemen ind jairlix uytten Lobithsen toll bynnen Arnhem doen verschrijven tsestich golden gulden van gewicht, twee ende vijffstich vur sijne loen ind acht vur eyne cledonge. Ind as dieselve meister Koirt justicie doet sall mijne genedige lieve Heer hon doen geven eynen golden gulden. Wanneer enige amptluyde hem verschrijven umb justicie te doen sullen sij hem uytten herbergen quijten, off sdaighs vur sijne teronge geven eynen hoirnss gulden; ind sall hij sijnen kost to have haelen, off mijn genedige Heer sall hon sdaighs doen geven vur sijnen kost vijff st. b.’

Bijlage 7: Commissie scherprechter van Nijmegen 1558.

GA Nijmegen, Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 166, vanaf folio 107, stukken betreffende de scherprechters 1543 – 1565.

‘Up guedessdach na den Sonnendach Reminiscere anno LVIII is mit consent B G ende Raidt ende Meistren van senter Clais gild Thonis kloiffkoen van Stade tot eynen Scherprichter angenommen umb tho versoicken van maintdt tot maintdt, Ende des sall hey alle weke heben uyth der Stadtaxijsehuys XXII str. lop. ende dairtho die axijse van dry tonnen biers, alle weke, dair hey doch avenwaill synen pasport aff halen sall, Ende wat bier hey weder inleggen will datselve sal geschen mit den gesworen dregers ende nymanden andes, ende dairna die pasport halen ende betalen, Dairtho sall hey heben van der heiden, rys bollen torff die upten merckt ende opten straten verkofft werden, als van alts gewointlich, Ende des sal hey die wagen ende karren alle dagh durch die gansse weke halden vanden Ornysmerckt ende korte borchstrait, Ende dairtho sal hey hebben eynen cleidong eynen wambis eynen par hasen jairlix oik vry huyschuur ~~in die stryckstraet~~ mit eynen bed ende eynen par laken eyns, van elcker gericht eyner schilt als XV str. lop. van elck versuicken II pont cleiner penningen Ende des sall hey der Stat trau ende holt wesen oick getrowlich dienen, sich vroem ende eerlick halden, ende mitter borgeren ende ingesetenen nyet seucken noch ~~ongeboirlick off~~ ongeboirlick halden, Ende so hem ymant van den Borchgeren Amptluden offte heren buyten den Stat ende Scependom begert ende oen sulx van der Stat georlofft wurd, die sal oen geven als van elcken gericht dry golde g., ende van elck persoin to versoicken eynen golde gulden, ende elcke dages so lang als hey uyth ende nyet wederom in syn gewarsom en is, mit synen knecht eyner g.g. vor kosten ende teringe, Ende anders nyet meer, vuer den knecht eynen snaphan des dachs.

Dairup Thonis vurss. eynen eide gedain hefft.

Thomas Croiss Scherprichter prestitit Juramentum ut Sup. quarta post Oculi Anno LVIII

Na affsterven van M Thomas Croiss, hefft eyn Erber Raet angenommen Servaes van Aldenhave op vogaende furwairden, ende dairby gefuecht dat dieselve by avent ende ontyden tot gesinnen van Burge(meeste)ren willich syn sall to volgen den Burge(meeste)ren ende oir Erss. Dieneren om enige personen van wegen oirer oeweltheten tho apprehendiren, dairup hey eynen Eidt gedain hefft.

Geschie up guedessdach na den Sonnendach Reminiscere Anno XVC LXIII.’

Bijlage 8: Commissie scherprechter van het vorstendom Gelre en graafschap Zutphen, Arnhem 1587.

RA Gelderland, Hof van Gelre, inv.nr. 1326, folio 8.

Commissie op Mr. Willem van die Schiffbaenn als scherprichter

Wij Cantzler ende Rhadenn dess Furstendoms Gelre ende Graffschaps Zutphenn doen kundt, als wij hierbeforens Mr. Willem van die Schiffbaenn Scherprichter, op zijn versouk, ende vuijt sunderlinghe oirsakenn ons daer tho bewegende, hem zijnes dienstes, ontslagen ende verlatenn hadden, daer duer dan tzelve Scherprichter Ampt alhier ein geruijme tijt gevaciert heefft tot groete verachtunghe der Justitien unnd dan hoichnodich in dese tijden eynen Scherprichter alhier te hebben, dat wij demna geaccordiert hebben mit M. Willem vanden Schiffbaen Scherprichter vurg. om tzelve Offitie alhier weder anthenemen ende te bedienen, daer to wij hem oick mitz desen committierende und dat op dese nafolgende gagien, prouffijten ende verfallen

Als nembtlick dat hem ter weeck bij denn Lantrentmeester deser Landen Carll van Gelder vuijtgericht ende betaelt zullen worden drije Carolus gulden, ad twintich str tstuck makende int jaer hondert sess unnd vijfflich gulden, unnd jaerlicks zijne gewoentlicke cledinghe, unnd daerbeneffens wanneer die vurg. Mr. Willem ein volle Justitie doet sall hij daer af hebbenn anderhalven golden gulden belopen-de twe glicke Caroly g. ende twee str. Item van eijne halve Justitie half gelt te we-tenn ein unndtwintich str., van te stock te gaen twelff str. unnd wanneer hij durch befell ende ordonnantie deses haves vuijt dese Stat wert trecken dat hij als dan des dages hebben sal eijnnen gulden tien str. daer op hij dann zijne teringe gehalten is te doen, unnd wanneer hij durch einighe Nabuere Steden verschreiven ader be-roepen wert, sal hij alss dan hebben ende genieten einnen g. tien str. dess dages ende die vrije cost ende dranck. Doch evenwaell van eijne volle ende halve Justitie ende te stock te gaen betaelt sal worden als baven, van ellicke Geisselinghe, afsnij-dinge van orenn ende stellingh van brantteickenen, alwaert oick schoen dat die al-tesamen aen eijnen persoene te geschienn gefielenn, ider vur eijnne halve Justitie gerekent ende betaelt zullen worden, doch alles onder sulcke conditionen ende vur-warden dat hij binnen deser Stat Arnhem steetz zijne Residentie unnd woninge halden ende nijet daer vuijt, noch oick tot dienste van iemenden trecken en sal sonder consent ende vurweten vanden Cantzler of Altsten vanden Rhade, telcken maell hier binnen Arnhem zijnde. Ende dat hij oick voortz schuldich zal wesen in handen vanden vurss. Cantzler ende Rhaden den behoirlicken Eedt te doenn. Or-

donnieren daeromme denn vurss. Lantrentmr. ende andere Amptluijden, Dros-
ten, Richteren ende Offitieren, dat zij und ijder van hun besonder den vurss. Mr.
Willem van die Schiffbaen Respectivelick vanden vurss. zijne wedden ende gagien
angaende op huijdenn date deses ende so voertz aen sampt prouffijten ende belo-
ningen in aller vuegen maten ende manieren als baven verhaelt, ende anders nijet
betalen,

Des in Oirkunde dess furstendoms Gelre ende Graffschaps zutphen, secreet se-
gell beneden op spatum deses doen drucken, gegeven tho Arnhem den XXV^{en} fe-
bruarij XV^c LXXXVII.

Bijlage 9. Verloning Scherprechters in Gelre en Maastricht, 1544-1794 (in gulden en stuivers)

	Nijmegen 1544 (c)	Gelre 1550 (a)	Nijmegen 1558	Nijmegen 1558 (c)	Gelre 1566-78 (a)	Gelre 1578-80 (a)	Sp. Gelre 1582	Sp. Gelre 1582 (c)
Jaarsalaris		57 gl. 12 s.	57 gl. 4 s.	75 gl. 12 s.	75 gl.	16 s.	75 gl.	
Volle justitie	4 gl. 4 s.	42 s.	15 s.	4 gl. 4 s.	42 s.	42 s.	3 gl.	6 gl.
Halve justitie		21 s.			21 s.	21 s.	30 s.	3 gl.
Tortuur	28 s.	12 s.	(9)	28 s.	12 s.	12 s.	15 s.	30 s.
Vacatie	28 s.	12 s.		28 s.	20 s.	20 s.	30 s.	30 s.
In natura			(2)(3)(5)(8)				(2)(3)(4)(7)	

St. Gelre	St. Gelre 1580-87 (a)	Sp. Gelre 1550-90 (a)	Sp. Gelre 1590 (b)	Maastricht 1595 (d)	St. Gelre 1590-1623 (a)	Sp. Gelre 1603-1794 (b)	Maastricht 1681 e
Jaarsalaris	109 gl. 12 s.	161 gl. 12 s.	180 gl.	129 gl. 6 s.	197 gl. 12 s.	230 gl.	445 gl.
Volle justitie	42 s.	42 s.	6 gl.		42 s.	6 gl.	
Halve justitie	21 s.	21 s.	3 gl.		21 s.	3 gl.	
Tortuur	12 s.	12 s.	30 s.		12 s.	30 s.	
Vacatie	20 s.	30 s.	3 gl.		30 s.	3 gl.	
In natura		(1)		(3)(4)(6)(7)	(1)(5)	(3)	

- (a) Jaarsalaris is inclusief een bedrag van 4 goltgulden (5 gl. 12 s.)
voor kleedgeld
(c) Betreft vergoedingen buiten de stad
(d) Jaarsalaris is inclusief een bedrag van 12 gulden voor kleedgeld
(b) Waarin 30 gl. van de steden Roermond en Venlo, in de periode
1716 tot 1720 heeft Venlo niet betaald
(e) Jaarsalaris is inclusief 21 gulden kleedgeld, 9 gulden voor brand-
hout en 50 gulden voor kolen

- (1) vrije kost en drank buiten de stad
(2) kleding
(3) huis en beperkte huisraad
(4) hoeveelheid kolen
(5) hoeveelheid turf
(6) hoeveelheid hout
(7) producten van de markt (eieren, schansen)
(8) accijns van 3 tonnen bier/week
(9) 2 pond kleine penningen

In Nijmegen werd geen onderscheid gemaakt tussen de beloning voor een volle en een halve justitie
1 gulden = 20 stuivers
1 goltgulden = 28 stuivers

- 1 G.A. Bredero, *Spaansche Brabander*, 1617, derde bedrijf, 250.
- 2 *Gelderse Land- en Stadsrechten*, pag. 185 art. 3 lid 18.
- 3 Zoals daar zijn: Nederlandse scherprechters-dynastieën van W. de Vries in *De Nederlandsche Leeuw* 75 (1958); Bossche scherprechters en hun familie van W. de Vries in *De Brabantse Leeuw* 8 (1959); Het scherprechtersgeslacht Snijder/Schneider te Kampen van C. Snijder in *Gens Nostra* 51 (1996); De kwartierstaat van Johannes van Anholt, scherprechter te Nijmegen van C. Snijder in *Gens Nostra* 55 (2000); Scherprechters te Maastricht, 1580 – 1870 van C. Snijder in *De Nederlandsche Leeuw* (mei-juni 2002).
- 4 Gisela Wilbertz, *Scharfrichter und Abdecker im Hochstift Osnabrück* (Osnabrück 1979).
- 5 Jutta Nowosadtko, *Scharfrichter und Abdecker: der Alltag zweier 'unehrlicher Berufe' in der Frühen Neuzeit* (Paderborn 1994).
- 6 Petra Pechaček, *Scharfrichter und Wasenmeister in der Landgrafschaft Hessen-Kassel in der Frühen Neuzeit* (Frankfurt am Main 2003).
- 7 Gisela Wilbertz, *Scharfrichter und Abdecker im Hochstift Osnabrück*, 10.
- 8 Jutta Nowosadtko, *Scharfrichter und Abdecker: der Alltag zweier 'unehrlicher Berufe' in der Frühen Neuzeit*, 21.
- 9 G.M. de Meyer en E.W.F. van den Elzen, 'Tortura Incognita, Het pijnlijk verhoor in de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden tijdens de Middeleeuwen', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 54 (1986) 307-321.
- 10 Jan Kuys, *De ambtman in het Kwartier van Nijmegen* (Nijmegen 1987) 213.
- 11 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 16, Liber IX, folio 198^v, aanstelling van 'meister Koirt' op 2 maart 1520.
- 12 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 235, landrentmeester Arnt Pieck 1401 – 1402, folio 176 en 185.
- 13 Franz Irsigler en Arnold Lassotta, *Bettler und Gaukler, Dirnen und Henker. Aussenseiter in einer mittelalterlichen Stadt* (1984) 228-229.
- 14 Petra Pechaček, 291-294.
- 15 Wilbertz, 318.
- 16 Nowosadtko, 12-13.
- 17 Pechaček, 295-304.
- 18 Wilbertz, 318-319.
- 19 Nowosadtko, 360.
- 20 J.B. Sivré, 'Hoe meester Jacob Rose Scherprechter te Roermond werd', *Maasgouw* 2 (1880) 53, 207-208.
- 21 Wilbertz, 321-323.
- 22 Pechaček, 302; Nowosadtko, 360.
- 23 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 784, burgerboek van de stad Roermond (1562 – 1793); inv.nr. 785, rekenen tot het verkrijgen van burgerschap in de stad Roermond.
- 24 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 2, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, folio 150.
- 25 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 2, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, folio 259^v.
- 26 Wilbertz, 325-326; Nowosadtko, 360; Pechaček, 300.

- 27 RA Limburg, Hof van Gelre, voorl.inv.nr. 61, consultboeken, folio 323^v – 324.
- 28 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 141, procesnummer 1010.
- 29 GA Weert, Oudrechterlijk Archief, inv.nr. 4266, Breuckers versus Oeften, 1671.
- 30 GA Venlo, Oud Archief, inv.nr. 1442, request van de keurmeesters der chirurgijns te Venlo aan de magistraat, 1676.
- 31 GA Roermond, oudarchief, inv.nr. 1045, chirurgijns.
- 32 Wilbertz, 328.
- 33 Pechaček, 298-299.
- 34 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 109, procesnummer 204.
- 35 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 2, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, folio 257.
- 36 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 137, procesnummer 892.
- 37 Wilbertz, 323-325; Pechaček, 297.
- 38 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 208, procesnummer 2337.
- 39 Wilbertz, 321.
- 40 Wilbertz, 320; Nowosadtko, 244-245.
- 41 RA Gelderland, Hertogelijk archief, inv.nr. 235, landrentmeester Arnt Pieck 1401-1402, folio 197.
- 42 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1759, kwitantie van de scherprechter van Arnhem, 1569.
- 43 Wilbertz, 321.
- 44 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 2, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, folio 191^v.
- 45 RA Limburg, Hof van Gelre, voorl.inv.nr. 61, consultboeken, folio 323^v.
- 46 RA Limburg, Hof van Venlo, inv.nr. 501, procesdossier 1329, Christoffel Douringh versus Drossaard Montfort, vordering wegens diensten, 1762.
- 47 Nowosadtko, 196-197.
- 48 Wilbertz, 120-130.
- 49 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 582, requesten aangaande commissies.
- 50 GA Roermond, handschriften J.B. Sivré, Adversaria II, nr. 17, 8 april 1617, Certificaat aan eenen scherprechter.
- 51 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 667, rekening landrentmeester 1 juni 1602 tot 31 december 1603, folio 68
- 52 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 147, rekening landrentmeester 1620.
- 53 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 581, requesten aangaande commissies.
- 54 ARA, Chambres des Comptes, Inv.nr. 2662, rekening van Ido Gramaye, 1623 t/m 1626, folio 65.
- 55 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 149, rekening landrentmeester 1627, folio 30^v.
- 56 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 582, requesten aangaande commissies.
- 57 *Gelderse Land- en Stadsrechten*, pag. 380 art. 5, pag. 382 art. 14.
- 58 Digitale Plakkatenlijst Overkwartier (www.rechten.unimaas.nl/lrg/); 'Wie by torturen der delinquenten in't Geldersche vervaeren sal worden.', Edict Friedrich Wilhelm, 15 oktober 1725.
- 59 Op 23 februari 1752 gaf het Pruisisch Hof van Gelre goedkeur aan het tussenvonn  van de schepenbank Helden tot tortuur van twee roofovervallers, ondanks dat het hier geen moord, landverraad of majesteitsschennis betrof (HStA Düsseldorf, Geldern, IV Justizhof, inv.nr. 4, Band 4, 1745 – 1754).

- 60 Hans Reckmann, *Das neuzeitliche Gerichtswesen in der Stadt Geldern* (1972) 59 en 70.
- 61 A.M.J.A. Berkvens, 'Een aanzet tot hervorming van het strafprocesrecht in Staats Opper-Gelder in 1762?', *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* 4 (2002) 347-361; Idem, 'A propos van de affaire Laurent Timmermans. Enkele beschouwingen over de hervorming van strafrecht en strafprocesrecht in Oostenrijks Opper-Gelre en de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw' (Inaugurale rede Universiteit Maastricht 1999); zie ook *PSHAL* 134-135 (1998-1999) 171-205; 'Hervorming van strafrecht en strafprocesrecht in de Zuidelijke Nederlanden in de tweede helft van de achttiende eeuw. Enkele adviezen van het Hof van Oostenrijks Gelre te Roermond (1756-1777)', in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (red.), *'Flittich erforscht und gecolligeert ...' Opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis* (Maastricht 1995) 137-171.
- 62 *Gelderse Land- en Stadsrechten*, pag. 364 art. 3 lid 1, pag. 371 art. 7 lid 1, pag. 367 art. 5 lid 4, pag. 372 art. 7 lid 4, pag. 370 art. 6 lid 1.
- 63 GA Roermond, Oud Archief, 'Donderdaagsche Protocollen', resoluties van de magistraat, inv.nr. 12, folio 65 - 66^v, 20 februari 1687, inv.nr. 25, folio 242 - 242^v, 13 juli 1724, inv.nr. 53, folio 213 - 215^v, 19 juli 1783.
- 64 A.W.M. Bogers, *Geschiedenis van het Akkermansgilde* (Venlo 1994) 32-34.
- 65 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 16, Liber IX, folio 198^v, aanstelling van 'meister Koirt' op 2 maart 1520.
- 66 GA Nijmegen, Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 166, vanaf folio 107, stukken betreffende de scherprechters 1543 - 1565, notitie van 12 juli 1544.
- 67 GA Nijmegen, Oud Rechterlijk Archief, inv.nr. 166, vanaf folio 107, stukken betreffende de scherprechters 1543 - 1565, notitie van 12 juli 1544.
- 68 GA Maastricht, Oud Archief, Indivieze Raad 63, folio 59^v, Indivieze Raad 61, folio 6.
- 69 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1711, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Thomas Gramaye, 3^e rekening over 1551, folio 43.
- 70 RA Gelderland, Hof van Gelre, inv.nr. 1326, commissie voor mr. Jurrien van Cleeff, 1590, folio 46^v (tweede foliering).
- 71 RA Gelderland, Hof van Gelre, inv.nr. 1328, commissie voor mr. Albert Otten, 9 juli 1623, folio 116.
- 72 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1775, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Thomas Gramaye den Jongen, 7^e rekening over 1580, folio 33.
- 73 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1736, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Gedeon van der Houve, 8^e rekening over 1570, folio 57^v.
- 74 GA Roermond, Oud Archief, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, inv.nr. 1, folio 33.
- 75 RA Limburg, Staten van het Overkwartier van Gelre, inv.nr. 501, 'Leggerboek', register van akten van de landsheer en de Staten, welke betrekking hebben op de rechten van het Overkwartier. 1328 - 1637, ca. 1660, folio 407^v - 409.
- 76 RA Gelderland, Hof van Gelre, inv.nr. 1326, commissie voor mr. Jurrien van Cleeff, 1590, folio 46^v (tweede foliering)
- 77 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 700, Licenten te water te Roermond, 1 februari 1592 tot 23 mei 1592, folio 55.
- 78 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 724, Licenten te water te Venlo 1 januari 1591

- tot 31 december 1591, folio 9^v, inv.nr. 725, Licenten te water te Venlo 1 januari 1592 tot 31 december 1592, folio 10.
- 79 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 128, rekening landrentmeester 1598, folio 79^v.
- 80 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 128, rekening landrentmeester 1598, folio 28^v, inv.nr. 129, rekening landrentmeester 1599, folio 17.
- 81 RA Limburg, Hof van Gelre, voorl.inv.nr. 791, aanstelling scherprechter 1603.
- 82 GA Roermond, Hoofdgerecht, Protocollen van sententies, dicta, appointementen en beschikkingen, inv.nr. 67, jaar 1666.
- 83 ARA, Chambres des Comptes, Acquiten, inv.nr. 3036 sub 2, scholtis van Roermond 1663 – 1667.
- 84 RA Limburg, Hof van Gelre, Processen 1755, rekening aan de scholtis van Venlo, 21 juli 1773.
- 85 RA Limburg, Hof van Gelre, Processen 1689, Willem Winckels contra de scholtis van Roermond.
- 86 RA Limburg, Hof van Gelre, Processen 1755, rekening aan de scholtis van Venlo, 12 mei 1773.
- 87 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, inv.nr. 246, Paul Adolf Claessen scherprichter en chirurgijn te Roermond, 1717.
- 88 Deze werkwijze van ontbloten, vastbinden op een stoel en vastbinden van tenen aan krammen in de vloer is identiek aan de werkwijze in het Hochstift Osnabrück zoals beschreven door Wilbertz (79).
- 89 Digitale Plakkatenlijst Overkwartier (www.rechten.unimaas.nl/lrg/); Verloning van scherprechters en hun knechten 29 april 1768.
- 90 De Reichsthaler bestond uit 24 Groschen en was ongeveer gelijk aan 2½ Hollandse gulden.
- 91 GA Thorn, Schepenbank Thorn, inv. nr. 2127.
- 92 RA Limburg, Hof van Gelre, voorl.inv.nr. 61, consultboeken, folio 323.
- 93 GA Roermond, Oud Archief, 'Donderdaagsche protocollen', inv.nr. 58, folio 40.
- 94 Nowosadtko, 163.
- 95 Onze collega de beul, Dr. M.A. van Andel (arts te Gorinchem), *Nederl. tijdschrift voor geneeskunde* 69 (1925) tweede helft no.19.
- 96 Wilbertz, 75.
- 97 A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794* (Nijmegen 1992, dl. 2) 189, 357, 378.
- 98 RA Limburg, Klooster St. Elisabethsdal Nunhem, inv.nr. 422.
- 99 RA Limburg, Hof van Gelre, Processen 1696, Momboir contra Willem Winckels, scherprechter.
- 100 HStA Düsseldorf, Kleve-Mark Akten, inv.nr. 717, folio 75.
- 101 HStA Düsseldorf, Kleve-Mark Akten, inv.nr. 717, folio 98^v
- 102 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 218, procesnummer 2563, Boursij tegen Claessens, 1725.
- 103 Voor de volgende verklaringen, dank aan Hans van den Broek en Pieter Koolen, 2003.
- 104 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 582, requesten aangaande commissies.
- 105 GA Venlo, oudarchief, inv.nr. 1442, requesten aan de magistraat door het chirurgijns-gilde.
- 106 Nowosadtko, 182-183.
- 107 Zie bijlage 1 voor een overzicht van scherprechters in dienst van het Hof van Gelre te Arnhem.
- 108 Maasgouw 57 (1937), blz. 31, H. Mosmans. Scherprechters in Roermond.
- 109 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 1583, rekening drostambt Kessel 1434 – 1435, folio 5^v.
- 110 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 1591, rekening drostambt Kessel 1456 – 1457, folio 9^v.

- 111 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 1592, rekening drostambt Kessel 1457, folio 3v, 4r.
- 112 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 1593, rekening drostambt Kessel 1457 – 1458, folio 9r.
- 113 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 1594, rekening drostambt Kessel 1459 – 1460, folio 7v, 8r.
- 114 RA Gelderland, Hertogelijk Archief, inv.nr. 1727, rekening drostambt Kessel 1513 – 1517.
- 115 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3582, rekening drostambt Kessel 1547 – 1548
- 116 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3593, rekening drostambt Kessel 1559 – 1560.
- 117 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3595, rekening drostambt Kessel 1562 – 1563.
- 118 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3598, rekening drostambt Kessel 1565 – 1566.
- 119 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3599, rekening drostambt Kessel 1566 – 1567.
- 120 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3601, rekening drostambt Kessel 1568 – 1569.
- 121 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3610, rekening drostambt Kessel 1571 – 1572.
- 122 RA Gelderland, Gelderse rekenkamer, inv.nr. 3614, rekening drostambt Kessel 1575 – 1576.
- 123 HStA Düsseldorf, Geldern, Administrationskolleg inv.nr. 79.
- 124 Digitale Plakkatenlijst Overkwartier (www.rechten.unimaas.nl/lrg/); Bekendmaking verpachting scherprechtersambt 15 juli 1739.
- 125 Digitale Plakkatenlijst Overkwartier (www.rechten.unimaas.nl/lrg/); Bekendmaking benoeming scherprechter en tarievenlijst 6 mei 1740.
- 126 Digitale Plakkatenlijst Overkwartier (www.rechten.unimaas.nl/lrg/); Bekendmaking benoeming scherprechter 4 juni 1746.
- 127 Leopold Henrichs, *Das alte Geldern*, (Geldern 1971) 79.
- 128 GA Roermond, Oud Archief, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, inv.nr. 1, folio 33
- 129 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 540 en 541, rekeningen 1582/1583 en 1583/1584, beide rekeningen ongefolioerd. Uitgaven te vinden onder de kopjes 'Uuytgave und irstlick die erffrenthe ...' en 'Alrelei onraet und kosten'.
- 130 GA Venlo, Oud Archief, inv. nr. 1425, ingekomen brieven en missiven.
- 131 GA Venlo, Oud Archief, inv. nr. 232, raadsverdragen en besluiten 1548 – 1604.
- 132 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv. nr. 242, jaar 1582, resp. folios 2, 5v en 7v.
- 133 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv. nr. 242, jaar 1582, resp. folios 5 en 21.
- 134 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv. nr. 244, jaar 1583, folio 56v.
- 135 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv. nr. 248, jaar 1585, folio 73.
- 136 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv. nr. 250, jaar 1586, folio 2.
- 137 GA Venlo, Oud Archief, inv. nr. 1214, brieven van de magistraat van Roermond aan die van Venlo.
- 138 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 102, brieven 1588.
- 139 RA Limburg, Staten van het Overkwartier van Gelre, inv.nr. 501, 'Leggerboeck', register van akten van de landsheer en de Staten, welke betrekking hebben op de rechten van het Overkwartier. 1328 - 1637, ca. 1660, folio 407^v – 409.
- 140 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 128, rekening landrentmeester 1598, folio 79v.
- 141 GA Roermond, Oud Archief, 'Donderdaagsche protocollen', resoluties van de magistraat, inv.nr. 2, folio 44.

- 142 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 130, rekening landrentmeester 1600, folio 13.
- 143 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 637, Schoutambt Venlo, Johan van Beringhen, 6 september 1587 – 30 september 1599, folio 6 en 14.
- 144 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv.nr. 290, jaar 1597, folio 44^v.
- 145 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 637, Schoutambt Venlo, Johan van Beringhen, 6 september 1587 – 30 september 1599, folio 13 – 13^v.
- 146 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 130A, rekening landrentmeester 1601, folio 13^v.
- 147 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 638, Schoutambt Venlo, Johan van Beringhen, 1 oktober 1599 – 30 juli 1604, folio 6^v en 7.
- 148 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 665, rekening landrentmeester 1 januari 1601 tot 31 mei 1601, folio 28^v.
- 149 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 667, rekening landrentmeester 1 juni 1602 tot 31 december 1603, folio 68.
- 150 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 667, rekening landrentmeester 1 juni 1602 tot 31 december 1603, folio 68.
- 151 J.B. Sivré, *Maasgouw* 2 (1880) 53, 207-208.
- 152 RA Limburg, Hof van Gelre, voorl.inv.nr. 791, aanstelling scherprechter 1603.
- 153 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 131, rekening landrentmeester 1602-1604, inv.nr. 668, rekening landrentmeester 1604.
- 154 RA Limburg, Hof van Gelre, voorl.inv.nr. 791, aanstelling scherprechter 1603.
- 155 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 669, rekening landrentmeester 1605, folio 76^v.
- 156 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 671, rekening landrentmeester 1607.
- 157 Cor Tub e, 'Kapitale misdrijven rond 1600', *Weerter Jaarboek* (2000) 47 en 50.
- 158 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 672, rekening landrentmeester 1608
- 159 RA Gelderland, Hof van Gelre, inv.nr. 2453a, ambtenaren in dienst van het Hof, folio 31.
- 160 1. *Joanna Jonckbloet*, gedoopt te Roermond 12 mei 1608 (getuigen: Christophorus Brass en Joanna Deuwen), 2. *Maria Jonckbloet*, gedoopt te Roermond 6 juni 1610 (getuigen: Sibert van Rey en Maria van der Heyden), 3. *Christianus Jonckbloet*, gedoopt te Roermond 29 juli 1612 (getuigen: Corst Brouwers en Cun Coix), 4. *Christophorus Jonckbloet*, gedoopt te Roermond 25 oktober 1615 (getuigen: Joannes Jonckbloet, Arnoldus Horpusch en Gertrudis Scheupers).
- 161 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 143, rekening landrentmeester 1616, folio 23.
- 162 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 178, register van remissie of kwijtscheldingen (lettres de graces) toegestaan door het Hof of de Souverein, 1606 – 1621, folio 115 t/m 117. Zie ook: '... Want remicteren es princelic'? Enkele opmerkingen over het remissierecht in het Overkwartier van Gelre ten tijde van de Aartshertogen', in: A.M.J.A. Berkvens, G.H.A. Venner (red.), 'Om daarmede te doen naar wil ende welgevallen'. *rechtshistorische opstellen aangeboden aan Prof. Mr. A.Fl. Gehlen* (Maastricht 1998, Werken LGOG 16) 95-123 en 113.
- 163 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 175, rekeningen van den ontvangst der Exploiten van den Hove, van Alart van Saulheen, 23 april 1610 – 3 september 1613, folio 8^v en folio 16.
- 164 GA Roermond, Hoofdgerecht van Roermond, procesdossiers, inv.nr. 117, procesnummer 431, procesbijlage scholtis van Roermond tegen Mr. Hans den scherprichter, 20 maart 1615.

- 165 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 313, folio 96.
- 166 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 313, folio 148.
- 167 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 313, folio 218.
- 168 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 313, folio 233^v.
- 169 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, Drostambt Montfort, inv.nr. 646A, Johan van Wittenhorst, 13 mei 1606 t/m 12 september 1611, folio 21.
- 170 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 176, rekeningen van den ontvangst der Exploiten van den Hove, van Alart van Saulheen, 4 september 1613 – 20 juli 1615, folio 47.
- 171 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, Drostambt Kessel, inv.nr. 595, Johan van Wittenhorst, 4 september 1615 t/m 4 september 1619, folio 12.
- 172 GA Roermond, handschriften J.B. Sivré, Adversaria II, nr. 17, 8 april 1617, Certificaat aan eenen scherprichter.
- 173 Hetty Kemmerich, *Sagt, was ich gestehen soll! Hexenprozesse* (Dortmund 2003) 195-199.
- 174 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, Scholtambt Weert, Nederweert en Wessem, inv.nr. 636.
- 175 GA Roermond, Oud Archief, ‘Donderdaagsche protocollen’, resoluties van de magistraat, inv.nr. 2, folio 257.
- 176 GA Roermond, Oud Archief, ‘Donderdaagsche protocollen’, resoluties van de magistraat, inv.nr. 2, folio 259^v.
- 177 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 313, folio 330.
- 178 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 314, folio 36^v.
- 179 Op 1 maart 1620 werd een dochter *Anna Margaritha* gedoopt te Roermond van Joannis van Weerthoesen en Elisabetha Broeckhosen.
- 180 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 13421, rekening van Francois Vogel betreffende Erkenlenz, 1618.
- 181 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, Drostambt Kessel, inv.nr. 595, Johan van Wittenhorst, 4 september 1615 t/m 4 september 1619, folio 12 – 13^v.
- 182 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 147, rekening landrentmeester 1620.
- 183 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 581, requesten aangaande commissies.
- 184 Michael Hans van Ghelre ‘quia apud hereticos fuerent baptizatus sub conditione fuit rebaptizatus’, ouders M. Joannes van Ghelre en Aleidis, getuige Damianus Adamy.
- 185 Bron: *Gens Nostra* (1996, 2000).
- 186 Met ‘dreijers douven’ worden waarschijnlijk draaiers bedoeld; een soort duiven die bij het vliegen de vleugels met kracht aan de rugzijde samenslaan (van Dale). Het houden van duiven was een recht voorbehouden aan de adel en geestelijkheid, in later tijd ook aan personen die een bepaalde hoeveelheid grond bezaten. Het ‘reglement terzake van de jacht en de visserij’ uitgevaardigd door het Hof van Gelre in 1683 bepaalde dat men geen duiven mocht houden indien men minder dan veertig morgen geploegd land in eigendom had (Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665 – 1794*, dl. 1, 347). Waar haalde mr. Michiel het recht vandaan om duiven te houden?
- 187 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 124, procesnummer 594, Johan van Neer versus Michiel van Gelder, vordering 1623.
- 188 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 13446, drostambt Kessel, 5 september 1619 tot 5 september 1623.
- 189 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 13422, stad, voogdij en ambt Geldern, 9 mei 1624 tot 9 mei 1626.

- 190 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 2662, rekening van Ido Gramaye, 1623 t/m 1626, folio 65.
- 191 RA Limburg, Rekenkamer Overkwartier, inv.nr. 149, rekening landrentmeester 1627, folio 29^v en 30^v.
- 192 ARA, Chambres des Comptes, Inv.nr. 2665, rekening Albert-Bauduin van der Boye, 1632, folio 20.
- 193 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv.nr. 473, jaar 1632, folio 29, betaling aan 'mr. Herman de scherprichter op Sint Remigij Anno 1632 Venloos geld 17-10-0'; inv.nr. 489, folio 43, jaar 1635, betaling aan 'Meester Harmen Scherprichter zijn jaerlickx tractement 16-16-0'; inv.nr. 493, folio 12v, jaar 1636, betaling aan 'mr. Herman van Rurmundt zijn jaerlicxe gagie ad 6 Ricxdaeler, doet 16-16-0'.
- 194 ARA, Chambres des Comptes, Inv.nr. 2669, rekening Albert-Bauduin van der Boye, 1637 en 1638, folio 25 – 27^v.
- 195 Tr. (1) met *Catharina Coninx* (overleden voor 1670): 1. *Anna Breugers*, gedoopt te Roermond 30 juli 1628 (getuigen: Joannes Coninx en Elizabet Breugers), 2. *Joanna Bruijckers*, gedoopt te Roermond 3 juni 1630 (getuigen: Henricus Boeckens en Windel van Kerckhoff), 3. *Elijabetha Buckers*, gedoopt te Roermond 2 mei 1632 (getuigen: Rut Cremers en Margaretha Rutten), 4. *Joannes Breuckers*, gedoopt te Roermond 4 april 1642 (getuigen: Gerardus Hummelius, pastoor te Maasniel en Catharina Ingelen), 5. *Henricus Breuckers*, gedoopt te Roermond 4 september 1644 (getuigen: Joannes Doverack en Gertrudis Otthen), 6. *Windelina Breuckers*, gedoopt te Roermond 19 september 1646 (getuigen: Guilielmus Wilmsen en Catharina Rombouts); Tr. (2) met *Petronella Vestiens* (overleden voor 1673): 1. *Maria Catharina Breuckers*, filia lictoris, gedoopt te Roermond 20 mei 1670 (getuigen: Servatius Leonardi en Joanna Vestiens), 2. *Agnes Breuckers*, gedoopt te Roermond 15 februari 1672 (getuigen: Jacobus Vestiens en Elisabeta Eijckholts door Anna Raijmaekers); Tr. (3) te Roermond 8 juni 1673 met *Mechtildis van Lerop* (getuigen: Godefridus Willems en Gertrudis Meurens): 1. *Anna Elizabetha Breuckers*, gedoopt te Roermond 24 april 1674 (getuigen: Nicolaus van Lerop en Gertrudis Raijmaekers), 2. *Gerardus Brockers*, gedoopt te Roermond 11 augustus 1675 (getuigen: Toussingh Randagh en Agnes Brockers).
- 196 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv.nr. 678, folio 69, jaar 1680, inv.nr. 679, bijlagen 1680 met quitantie in omslag ord(inaris) gagien.
- 197 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 315, folio 95, 15 februari 1635.
- 198 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 316, folio 55, 5 januari 1647.
- 199 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 319, folio 146^v – 147^v en 173^v.
- 200 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 324, folio 232 – 233, 12 april 1715.
- 201 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 326, folio 186, 22 maart 1725.
- 202 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 318, folio 55^v, 26 september 1672.
- 203 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 319, folio 5^v, 22 februari 1683.
- 204 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 319, folio 14, 5 april 1683.

- 205 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 173, procesnummer 1675.
- 206 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 327, folio 260, 11 september 1730
- 207 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 324, folio 94^v, 4 mei 1713.
- 208 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 319, folio 191 – 192.
- 209 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 2667, rekening Albert-Bauduin van der Boye, 1634, folio 17^v.
- 210 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 2668, rekening Albert-Bauduin van der Boye, 1635 en 1636, folio 21^v.
- 211 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 13424, Stad, voorgedij en ambt Geldern, 9 mei 1632 tot 9 mei 1638, folio 50 – 56, 63.
- 212 Rijnberk (Rheinberg) was nog tot 2 juni 1633 in handen van de Spanjaarden, vervolgens kwam de stad in Staatse handen.
- 213 ARA, Chambres des Comptes, inv.nr. 50970, register van commissies e.d., folio 38.
- 214 ARA, Chambres des Comptes, Inv.nr. 2669, rekening Albert-Bauduin van der Boye, 1637 en 1638, folio 25 – 27^v.
- 215 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 1, register van patenten en commissies, 1664 – 1684. Commissie van scherprichter voor mr. Willem Winckels, 27 november 1679, folio 99. Ambtseed gedaan op 30 april 1680, folio 99^v.
- 216 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv.nr. 680, folio 56, jaar 1681 en 681, bijlagen 1681, op 20 april 1681 tekent mr. Joannes Broeckers, chirurgijn, voor ontvangst 'door last van den scherprichter'; inv.nr. 682, folio 105, jaar 1682 en 683, bijlagen 1682, op 26 maart 1682 tekent mr. Joannes Broeckers 'in naeme van den scherprichter' voor ontvangst.
- 217 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 129, civiel vonnissenboek 1684, folio 121.
- 218 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 319, folio 271^v, 8 maart 1687.
- 219 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 319, folio 122, 7 oktober 1684.
- 220 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, overdrachten, inv.nr. 321, folio 106 – 113, 22 december 1696.
- 221 GA Roermond, Hoofdgerecht te Roermond, procesdossiers, inv.nr. 208, procesnummer 2337, erfgen. Elisabeth van Lerop versus testament-executeurs, 1707.
- 222 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 2, register van patenten en commissies, 1684 – 1708. Commissie van scherprichter voor mr. Hans Jurgen Gijs, 9 augustus 1702, folio 114^v. Ambtseed gedaan op 22 augustus 1702, folio 116.
- 223 *Nederlandsche Leeuw* (mei 2002) kol. 171, 'den schithuijsveger deser stadt'.
- 224 1. *Maria Gertrudis Ghijsen*, tr. te Antwerpen 20 augustus 1727 met *Joannes Wilhelmus Tillenborg*, scherprechter te Antwerpen 1727 – 1761 en Mechelen 1727 – 1748, 2. *Conrardus Gijs*, gedoopt te Roermond 28 november 1692 (getuigen: Conrardus Schaet en Anna Gijs loco Clara Gijs), 3. *Petrus Gijsen*, gedoopt te Roermond 30 juni 1695 (getuigen: Matthias Heerkens loco Petrus Gijsen en Clara Gijsen loco Gertrudis Visschers), 4. *Joannes Gijsen*, gedoopt te Roermond 4 maart 1697 (getuigen: Joannes Noppen en Gertrudis Hambough), 5. *Christianus Gijs*, gedoopt te Roermond 6 augustus 1698 (getuigen: Henricus Jonckbloet loco Christianus Jonckbloet en Clara Wijnen loco Joanna Cilleborgh), 6. *Wilhelmus Gijsen*, gedoopt te Roermond 10 maart 1701 (getuigen: Petrus Honhoff loco Wilhelmus Gijsen en Catharina Tobben loco Gertrudis Cur-

- vers), 7. *Petrus Paulus Gijsen*, gedoopt te Roermond 17 april 1704 (getuigen: Petrus Soonen en Elisabetha van Lerop), 8. *Clara Gies*, gedoopt te Roermond 7 augustus 1706 (getuigen: Theodorus Everarts loco Sebastianus Meyers en Clara Gies). Misschien is 1 = 8.
- 225 RA Limburg, Hof van Gelre, advies van de momboor van het Hof op een verzoek tot remissie van Gerard van Beeck 1710, met dank aan G. Venner die zo vriendelijk was mij hierop te wijzen.
- 226 RA Limburg, Hof van Gelre, Processen 1714, Jenneken Visschers contra Jan Brinckmans.
- 227 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 3, register van patenten en commissies, 1708 – 1735. Commissie van scherprichter voor mr. Hermanus Tillenborgh, 5 april 1710, folio 21^v. Ambtseed gedaan op 11 april 1710, folio 22.
- 228 1. *Maria Elisabetha Tilleborgh*, gedoopt te Maastricht (St. Catharina) 12 september 1695 (getuigen: Philippus Knockx en Elisabeth Vruels), 2. *Nicolaus Tillenborgh*, gedoopt te Maastricht (St. Catharina) 17 november 1697 (getuigen: Philippus Jacobus Tilmans en Maria van Herck), 3. *Catharina Tillenborgh*, gedoopt te Maastricht (St. Catharina) 21 december 1700 (getuigen: Mattheus Matthei en Catharina Blomme), 4. *Joannes Wilhelmus Tillenborg*, gedoopt te Maastricht (St. Catharina) 18 januari 1703 (getuigen: Joannes Keurvers en Maria Cnoocks), scherprechter te Antwerpen 1727 – 1761 en Mechelen 1727 – 1748, tr. te Antwerpen 20 augustus 1727 met Maria Gertrudis Ghijsen, 5. *Wilhelmus Tillenborgh*, gedoopt te Maastricht (St. Catharina) 27 november 1705 (getuigen: Christianus Munter en Catharina Canen), 6. *Nicolaus Tilleborgh*, gedoopt te Maastricht (St. Catharina) 4 juni 1708 (getuigen: Nicolaus Tillemans en Elisabeth Vreuls, Joanne Ghijsen), scherprechter te Aken 1734 – 1779, 7. *Christianus Tillenbergh*, gedoopt te Roermond 14 april 1711 (getuigen: Christianus Jonckbloedt en Clara Gedts), 8. *Maria Margaretha Thilborgh*, gedoopt te Roermond 11 augustus 1713 (getuigen: Wielmus Berckenbosch, Joachim Hoofs en Maria Margrita Jonckbloedt, Catharina Duystermans)
- 229 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv.nr. 753, folio 73, jaar 1716, betaald aan mr. H. Tillenborgh voor acht maanden tot 14 april 1716 vier rijksdaalders acht stuivers brabant, in lopend geld 13 – 6 – 3.
- 230 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 3, register van patenten en commissies, 1708 – 1735. Commissie van scherprichter voor mr. Paulus Adolph Claessen, 15 september 1716, folio 66. Ambtseed gedaan op 3 oktober 1716, folio 67^v.
- 231 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv.nr. 764, folio 72, jaar 1721, en inv.nr. 766, bijlagen 1721, opdracht tot betaling per 8 januari 1722 van twee jaar gage, zijnde dertig gulden brabant, waarvan de laatste is vervallen op ‘St.Andries lestleden’, ‘aen den naerichter Claessens’.
- 232 RA Limburg, Hof van Venlo, inv.nr. 1056, gerichtskosten tegen landlopers, 1720 – 1738, vonnis tegen Jan van Houdt.
- 233 RA Limburg, Hof van Venlo, inv.nr. 1056, gerichtskosten tegen landlopers, 1720 – 1738, executie van een groep landlopers.
- 234 GA Roermond, Oud Archief, ‘Donderdaagsche protocollen’, resoluties van de magistraat, inv.nr. 25, folio 7.
- 235 RA Limburg, Hof van Gelre, Processen 1720, Jacques le Cluijs te Roermond contra scherprechter Claessens te Roermond, 1720.
- 236 GA Roermond, Hoofdgerecht Roermond, inv.nr. 218, procesnr. 2563, Boursij tegen Claessens, 1725.
- 237 HStA Düsseldorf, Kleve-Mark Akten, inv.nr. 717, folio 75.
- 238 HStA Düsseldorf, Kleve-Mark Akten, inv.nr. 717, folio 98^v

- 239 Met dank aan de heer Hans van den Broek, Deurne, 2003.
- 240 1. *Anna Elisabetha Christina Classens*, ged. te Roermond 3 september 1718 (getuigen: Joannes Brouwer en Anna Elisabetha Kiels), 2. *Joannes Adolphus Clasen*, ged. te Roermond 22 augustus 1719 (getuigen: Joannes van Weerdt en Catharina van Astenbergh), 3. *Anna Christina Gertruid Clasens*, ged. te Roermond 18 oktober 1720 (getuigen: Augustinus van Vucht en Gertruid van Astenbergh), 4. *Margaretha Amylia Odilia Claessens*, ged. te Roermond 13 februari 1722 (getuigen: Gerardus van Hinghen en Odilia Everst), 5. *Anna Maria Claesens*, ged. te Roermond 26 april 1723 (getuigen: Nicolaus Lemmis en Anna Maria Barckoun).
- 241 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 3, register van patenten en commissies, 1708 – 1735. Commissie van scherprichter voor mr. Johan Georgius Diering, 8 maart 1725, folio 142^v. Ambtseed gedaan op 9 maart 1725, folio 143^v.
- 242 1. *Joannes Valentinus Diringhs*, ged. te Roermond 22 juni 1727 (getuigen: Joannes Boncour loco Joannes Gupbels en Anna Maria Vrolinghs loco Anna Gertrudis Gerders), 2. *Franciscus Quirinus Döring*, ged. te Roermond 16 oktober 1728 (getuigen: Gerardus van Hingen loco Quirinus Curten en Joanna Peters loco Cattarinalies Döring).
- 243 1. *Maria Catharina Doring*, ged. te Roermond 10 april 1730 (getuigen: Jacobus Broust loco Georgius Otto Doringh en Maria Theunissen, geb. Roosen loco Maria Catharina Thilmans), tr. te Luik (St. Jean Baptiste) 22 februari 1762 met Joannes Georgius Hamel, scherprechter te Luik van 1767 – 1797, 2. *Anna Elisabetha Döringh*, ged. te Roermond 21 december 1732 (getuigen: Adam Nusselein loco Philippus Thilmans en Mechtildis Gertrudis Francken loco Anna Elisabeth Hos), 3. *Gerardus Nicolai Döring*, ged. te Luik (Notre Dam Fonts) 2 mei 1735 (getuigen: Gerardus Hoc en Maria Barbara Chapelle), 4. *Nicolaus Döring*, ged. te Luik (Notre Dam Fonts) 24 november 1736 (getuigen: Nicolas Delinbourg (Tillenborgh) en Gertrudis Thilmans), 5. *Philippus Jacobus Döring*, ged. te Luik (Notre Dam Fonts) 4 oktober 1737 (getuigen: Philippus Jacobus Tilmans en Margareta Hevers), 6. *Jacobus Franciscus Döring*, ged. te Luik (Notre Dam Fonts) 4 oktober 1737 (getuigen: Christophorus Durin en Johanna Hannon)
- 244 RA Limburg, Hof van Venlo, inv.nr. 1056, gerichtskosten tegen landlopers, 1720 – 1738. Executie van Joannes Didden.
- 245 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 3, register van patenten en commissies, 1708 – 1735. Commissie van scherprichter voor mr. Hendrick Tijlmans, 14 april 1733, folio 177^v. Ambtseed gedaan op 14 april 1733, folio 179.
- 246 1. *Catharina Tilmans*, geb. te Roermond 24 mei 1734 (getuigen: Cornelius van Kessel en Catharina de Haen), 2. *Maria Mechtildis Tijlmans*, ged. te Roermond 28 oktober 1735 (getuigen: Martinus Lamers loco Johannes Hamels en Maria Gertrudis Stockmans), 3. *Maria Elisabetha Tijlmans*, ged. te Roermond 5 augustus 1737 (getuigen: Jacobus Broest en Margarita Laches), 4. *Catharina Tilmans*, ged. te Roermond 27 mei 1739 (getuigen: Cornelius van Kessel loco Johannes Georgius Dirx (Döring) en Catharina Blomme), 5. *Isabella Tilmans*, geb. te Roermond 17 september 1740 (getuigen: Johannes Georgius Döring en Isabella Valx), 6. *Maria Gertrudis Tijlmans*, ged. te Roermond 17 september 1741 (getuigen: Johannes Peters en Maria Agnes Cuijpers), 7. *Alowisia Angelina Tilmans*, ged. te Roermond 18 mei 1743 (getuigen: Mathias la Cluys en Angelina Cramers, geb. Rossum), 8. *Philippus Jacobus Tijlmans*, ged. te Roermond 29 januari 1745 (getuigen: Jacobus Broust en Anna Plum voor haar man Cloot), 9. *Anna Maria Tijlmans*, ged. te Roermond 12 februari 1747 (getuigen: Petrus Broers en Maria Tijlemans).
- 247 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 582, requesten aangaande commissies.
- 248 GA Venlo, Stadsrekeningen, inv.nrs. 797 en 799, bijlagen bij de jaren 1736 en 1737, Hendrick

Tilmans, scherprechter, zegelt zijn brief naar Venlo met verzoek tot betaling van zijn jaarlijkse loon.

- 249 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 582, requesten aangaande commissies.
- 250 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 582, requesten aangaande commissies.
- 251 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 4, register van patenten en commissies, 1736 – 1787. Commissie van scherprichter voor mr. Christoffel Douringh, 27 november 1747, folio 90^v. Ambts-eed gedaan op 1 december 1747, folio 91^v.
- 252 1. *Maria Catharina Döringh*, geb. te Roermond 23 mei 1751 (getuigen: Hermannus Theunissen en Maria Catharina de Consal de Bon Cous, wed. Simon), 2. *Anna Catharina Doringh*, geb. te Roermond 24 november 1752 (getuigen: Gerardus Keersboom en Anna Margareta Pluijm, wed. Reinerus Kloot), 3. *Anna Elisabeth Doring*, geb. te Roermond 12 september 1754 (getuigen: Nicolaus Scheen en Anna Elisabeth Heerensteyn, wed. Franciscus Greffing), 4. *Franciscus Bernardus Doringh*, geb. te Roermond 29 oktober 1755 (getuigen: Bernardus Maseleyn loco Franciscus Doringh en Anna Catharina Verstegen, geb. Peters), 5. *Joannes Georgius Doringh*, geb. te Roermond 14 oktober 1756 (getuigen: Joannes Schreurs en Anna Maria Doringh, geb. Kebbel), ovl. te Roermond 11-10-1814, ouders toen onbekend bij de ambtenaar van de burgerlijke stand, 6. *Jacobus Franciscus Doringh*, geb. te Roermond 11 september 1757 (getuigen: Joannes Franciscus Crans loco Jacobus Stradtman en Joanna Peters, wed. Gerardus Verschuren), 7. *Philippus Laurentius Döring*, geb. te Roermond 9 augustus 1758 (getuigen: Casparus Blomaers en Joanna Peters, wed. Verschuren), 8. *Anna Maria Döringh*, geb. te Roermond 9 augustus 1758 (getuigen: Joannes Peters en Anna Maria Kibbel, wed. Döringh), 9. *Mathias Doring*, ged. te Roermond 15 april 1762 (getuigen: Mathias Schreuters en Maria Anna Masaer, echtg. Kleijnen), 10. *Maria Elisabetha Döring*, geb. te Roermond 14 maart 1764 (getuigen: Henricus Boncour en Elisabetha van Appeve, echtg. Mulenraet).
- 253 RA Limburg, Hof van Venlo (01.013), inv.nr. 501, procesdossier 1329, Christoffel Douringh versus Drossaard Montfort, vordering wegens diensten, 1762.
- 254 GA Roermond, Oud Archief, inv.nr. 463A, staat van alle gebouwen in de stad 1779, nr. 299 en 300.
- 255 RA Limburg, Hof van Gelre, voorl.inv.nr. 61, consultboeken, folio 323 – 324.
- 256 GA Roermond, Oud Archief, 'Donderdaagsche protocollen', inv.nr. 58, folio 40.
- 257 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 582, requesten aangaande commissies.
- 258 RA Limburg, Hof van Gelre, inv.nr. 6, register met commissies geëtrooieerd of ontvangen van het Hof van Gelderland, 1747 – 1794, aanstelling tot scherprichter van mr. Johannes David Heldt, 28 januari 1794, folio 154.
- 259 GA Roermond, Nieuw Archief (1796 – 1933), inv.nr. 3779, bevolkingsregister der gemeente Roermond, 1801.
- 260 Roermond na den Franschen Tijd, C. Pyls, *Gedenkboek Roermond* (1932) 91.
- 261 Sabine Graumann, *Französische Verwaltung am Niederrhein* (1990) 168.
- 262 RA Limburg, Frans Archief, inv.nr. 2210, 29 augustus 1811.
- 263 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1710 en 1711, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Thomas Gramaye, 2^e en 3^e rekening over 1550 en 1551.
- 264 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1720, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Thomas Gramaye, 12^e rekening over 1560, folio 44^v.

- 265 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1759, kwitantie van de scherprechter van Arnhem, 1569.
- 266 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1735, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Gedeon van der Houve, 7^e rekening over 1569, folio 52^v.
- 267 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1736, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Gedeon van der Houve, 8^e rekening over 1570, folio 57^v.
- 268 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1739, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Gedeon van der Houve, 11^e rekening over 1573, folio 45.
- 269 RA Gelderland, Gelderse Rekenkamer, inv.nr. 1789, rekeningen van de landrentmeesters-generaal, rekening van Carel van Gelder, 5^e rekening over 1585, folio 40.
- 270 RA Gelderland, Hof van Gelre, inv.nr. 2453a, folio 31, geregistreerde scherprechters vanaf 1587.

Een parochiekerk in de achttiende eeuw: het interieur van de Sint-Nicolaaskerk te Maastricht

Ingrid M.H. Evers¹

In 1964 besloot de Katholieke Radio Omroep (KRO) de uitzending via de televisie van de inmiddels traditionele nachtmis met Kerstmis te verzorgen vanuit de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht. Voor het kerkbestuur was dit reden om het oude barokke hoofdaltaar op het priesterkoor te vervangen door een moderne *mensa* of offertafel.² De verwijdering uit de absis en aansluitend de dreigende vernietiging van dit hoofdaltaar veroorzaakten grote commotie binnen de parochie en leidden tot heftige protesten in de plaatselijke pers, niet alleen van parochianen, maar ook van kunsthistorici.³ Het kerkbestuur voerde ter verdediging van zijn beslissing twee redenen aan. De eerste was dat sinds het Tweede Vaticaans Concilie (1963) de geestelijkheid werd aangemoedigd de heilige mis te celebre-

Kerkengroep gezien vanaf de hoek Cortenstraat/Koestraat, met links de Sint-Nicolaaskerk en rechts de Onze-Lieve-Vrouwe. Van een plein is nog geen sprake, de open ruimte wordt ingenomen door de ommuurde en verhoogde kerkhoven van beide kerken, die echter al niet meer als zodanig dienst doen. Tekening van Jan de Beijer, 1740. Collectie Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam.

ren met het gezicht naar de gelovigen toe, zoals dat in vroeger eeuwen gebruikelijk was geweest. De bestaande offertafel leende zich daar niet voor. De tweede reden was, dat de omroepetechnici zich hadden beklagd over het slechte zicht op de kooromgang met haar prachtige middeleeuwse, gebeeldhouwde en vergulde kapitelen. Het hoogopgaande altaar, dat bovendien op een verhoging stond, benam het zicht op de unieke zuilengalerij in de Romaanse absis, en dat was toch wel erg betreurenswaardig.

Het is niet onmogelijk, dat het visuele bezwaar het kerkbestuur wel goed uitkwam. Tenslotte werden in de tweede helft van de twintigste eeuw overal in Nederland negentiende-eeuwse kerkuitrustingen verwijderd en vervangen door moderner meubilair; waarom zou men niet met zijn tijd meegaan? Het barokaltaar kreeg dan ook, alle protesten ten spijt, een 'voorlopige plaatsing in het zuidelijke zijschip' (het zuidertransept). Na de Kerst zou worden gezien, of het weer terug kon komen op zijn oude plaatsje op het priesterkoor, dan wel uit de kerk zou worden verwijderd.⁴

In de kerstnacht van 1964 kreeg katholiek Nederland dus een barokke nachtmis te zien rond een moderne altaartafel. Tot een herstel van de oude situatie zou het niet meer komen. Het oude altaar bleef in het zuidertransept en dat terwijl bijna niemand gelukkig was met het door de Maastrichtse architect Jean Huysmans ontworpen nieuwe altaar. Vanwege de boogvormige voetconstructie misprijzend de 'Maasbrug' genoemd - andere spontane omschrijvingen waren De Hondehokken, Flintstone, B.B. (een verwijzing naar de boezem van de toen zeer populaire Franse filmster Brigitte Bardot) en 'Kruip-door, sluip-door'⁵ - zou het al spoedig worden vervangen. Tijdelijk gebruikte men een goudkleurige achttiende-eeuwse altaartombe waarop eens het beeld van de Sterre der Zee had gestaan, met op de voorzijde een reliëf dat het Hemelse Jeruzalem voorstelde (nu in het westelijk koor). Bevredigend was deze oplossing niet, maar het duurde nog twintig jaar voordat de toenmalige bisschop van Roermond, mgr.dr. J. Gijsen, op 15 december 1984 het huidige (derde) altaar kon inzegenen, dat de vorm kreeg van een vroeg-romaanse stenen tafel. Het was een ontwerp van de architect Stan Neuhof en was aan de voorzijde versierd met een mozaïek van de kunstenaar Patrick Creyghton.⁶

De protesten uit de parochie en in de pers hadden intussen wel voorkomen, dat het barokaltaar in de kerkelijke kaalslag van de jaren 1960 verloren ging. Ruim veertig jaar staat het al weer in het zuidertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, door velen gewaardeerd, door anderen genegeerd. Als sacramentsaltaar vormt het een rustpunt voor de gelovigen in een door toeristen overlopen parochiekerk.

Nieuwsgierigheid naar de herkomst van het voormalige hoofdaltaar was in eerste instantie de aanleiding tot dit onderzoek.⁷ Bekend was, dat het afkomstig was van de Sint-Nicolaaskerk, de vroegere parochiekerk van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel, naast de kapittelkerk gelegen aan de noordzijde van het huidige Onze Lieve Vrouweplein. De kerk was in 1838 afgebroken en de bijbehorende parochie was verhuisd naar de aanpalende Onze-

Lieve-Vrouwekerk. Een groot deel van het meubilair was meegekomen, waaronder het barokke hoofdaltaar. De vormgeving ervan vertoonde stilistische kenmerken van de Louis XVI-periode, een stijl die in onze streken eerst omstreeks 1780 in zwang schijnt te zijn gekomen.⁸ Wie ontwierp dit altaar? Wie vervaardigde het? Wie waren de opdrachtgevers? Wás het wel gemaakt voor de Sint-Nicolaas of kwam het ergens anders vandaan, bijvoorbeeld uit de opgeheven kloosters van de jezuïeten (1773) of antonieten (1782)? Naarmate het onderzoek vorderde bleken de bronnen zo rijk te zijn, dat de vraagstelling verbreed werd en deelpublicaties ontstonden.⁹ De materiële uitmonstering van de Sint-Nicolaaskerk in de achttiende eeuw vormt het hoofdbestanddeel van deze studie. Maar daarbij kon een eerste beschrijving van het middeleeuwse gebouw niet ontbreken. Vandaar de toevoeging van een ‘kleine (bouw)geschiedenis’.

Het vroegere hoofdaltaar van de Sint-Nicolaaskerk op het priesterkoor van de Onze-Lieve-Vrouwe. Prentbriefkaart, foto: F. Lahaye.

Bronnen

Dat opvolgende generaties Maastrichtenaars de Sint-Nicolaaskerk na 1838 vergaten, heeft drie oorzaken: de verdwijning van het gebouw uit het stadsbeeld, het ogenschijnlijk geringe belang van de parochie voor de juridische en kerkelijke geschiedenis van de stad en de ontoegankelijkheid van het archief.

De rigoureuze afbraak ging in 1838 gepaard met een gebrek aan visuele registratie. In het begin van de negentiende eeuw had de overheid nog weinig belangstelling voor geschiedenis en kunst; de eerste Maastrichtse monumentencommissie zou pas in 1849 worden ingesteld.¹⁰ Bij particulieren was de interesse voor ‘oudheidkunde’ (vooral archeologie) groeiende; slechts weinigen hadden oog voor oude panden in de stad. Er bestaat dan ook slechts een handvol afbeeldingen van het uiterlijk van het zes eeuwen oude gotische gebouw. De Sint-Nicolaaskerk wordt daarop stevast weergegeven als een onderdeel van de kerkengroep op het Onze Lieve Vrouweplein, als stoffering van een gezicht op de zo-

veel belangrijkere Onze-Lieve-Vrouwekerk. Al deze voorstellingen werden gemaakt vanuit hetzelfde zuidwestelijke gezichtspunt, namelijk vanaf de hoek van de Cortenstraat.

Slechts toen de kerk dreigde te verdwijnen, stond zij korte tijd in de schijnwerpers en werd zij vastgelegd vanuit andere gezichtspunten, door onder meer de autodidact Philippe van Gulpen en de kunstschilder Alexander Schaepkens. Van Gulpen maakte naast enkele tekeningen van het exterieur ¹¹ ook de interieurschetsen die aan de basis liggen van de hierna volgende reconstructie van de achttiende-eeuwse uitmontering.¹² Schaepkens vervaardigde onder meer een dramatisch, romantisch schilderij, waarop de sloop in volle gang is.¹³ Als we variaties op hetzelfde thema hier even niet meetellen, zijn er welgeteld zes afbeeldingen die de kerk omstreeks 1838 weergeven als zelfstandige entiteit. Er bestaan geen foto's van de Sint-Nicolaaskerk, voor fotografie was het in 1838 nog te vroeg. Toen in 1855 de eveneens middeleeuwse Sint-Martinuskerk op de nominatie stond voor sloop, werd het gebouw wel gefotografeerd. De afdruk zou niet alleen een primeur zijn voor Maastricht, maar tegelijkertijd het vroegste voorbeeld van stadsfotografie in Limburg.¹⁴

In de literatuur is weinig over de Sint-Nicolaaskerk te vinden. In 1829 publiceerde de amateur historicus Martinus van Heylerhoff (1776-1854), decennialang als kerkmeester aan de kerkfabriek verbonden, als eerste enkele alinea's over de bouwgeschiedenis.¹⁵ Later werden wat kleine archiefvondsten gepubliceerd met betrekking tot het kerkelijk leven,¹⁶ maar zowel voor het gebouw en als voor de parochie ontbreken gerichte studies. In de Maastrichtse historiografie heeft bij de kerkgeschiedenis de nadruk vanouds gelegen op de kapittels van Sint Servaas en Onze Lieve Vrouwe. Aan de vier stadsparochies is weinig of geen aandacht besteed, terwijl zij toch de basis vormden voor de van religie doordrenkte maatschappij in het ancien régime. Enkele jaren geleden situeerde Th.J. van Rensch de stadsparochies in een kerkelijk-juridisch kader in een artikel over de geestelijke jurisdictie van de aartsdiaken.¹⁷ Meer specifiek over de Sint-Nicolaasparochie en haar relatie tot het Onze-Lieve-Vrouwekapittel handelde zijn onderzoek naar de financiële perikelen van de achttiende-eeuwse pastoor Thimister.¹⁸ In 1990 inventariseerde dezelfde auteur de tientallen lekenbroedersschappen die Maastricht telde voor de Franse Tijd, waarvan er vier verbonden waren aan de Sint-Nicolaas.¹⁹ Hoe verdienstelijk deze studies ook zijn, aan onze kennis van het parochieleven in Maastricht - organisatie, bemanning, geloofsbeleving, financiering, enzovoort - dragen zij nog weinig bij. Ook dit artikel zal daar weinig aan toevoegen, daar het zich goeddeels beperkt tot een beschrijving van het interieur in de achttiende eeuw.

Omdat de Sint-Nicolaaskerk werd afgebroken lang voordat in de serie *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst* de twee delen over Maastricht tot stand kwamen, wordt zij hierin slechts passim vermeld.²⁰ Het duurde na Van Heylerhoff ruim anderhalve eeuw voordat de kerk opnieuw in de belangstelling stond. In 1984 publiceerde T.A.S.M. Panhuysen, toenmalig stadsarcheoloog, de resultaten van recent bodemonderzoek. Bij opgravingen

Onze-Lieve-Vrouwekerk (midden) en Sint-Nicolaaskerk (midden boven) van bovenaf gezien; detail van de zogenaamde Franse maquette (1748). Foto: J. Naseman.

op en bij het Onze Lieve Vrouweplein waren de fundamenteën vrij gelegd van de voormalige parochiekerk. Hij kon nu een nauwkeurige beschrijving geven van de plattegrond van de kerk en de funderingen van de oudere bebouwing daaronder.²¹ Een nadere beschrijving van het gebouw en zijn interieur is echter ook sindsdien niet tot stand gekomen.²² Ofschoon er naar enkele andere Maastrichtse kerken wel bouwkundig onderzoek is verricht, zijn kunsthistorische studies schaars.²³

Bij dat alles moet in gedachten worden gehouden, dat tot het eind van de twintigste eeuw de toegankelijkheid van het archief van de Sint-Nicolaasparochie, verdeeld in een 'oud' en een 'nieuw' gedeelte, veel te wensen over liet. Het oud archief berustte bij het Rijksarchief in Limburg [RAL], als onderdeel van het archief van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe [KOLV]. Het zat verspreid tussen de bescheiden van het kapittel en was in de oude archiefinventarisatie moeilijk te traceren. In de jaren 1990 werkte dr. J.A.K. Haas aan een nieuwe ordening, waardoor het fonds jarenlang geheel ontoegankelijk was. Het Gemeentearchief Maastricht [GAM] beheerde sinds 1979-1980 het zogenaamde 'nieuw archief', dat met enkele retroacta de periode na ca. 1804 omvatte en in het midden van de negentiende eeuw door de vroegere Sint-Nicolaasparochie als een zelfstandig 'archief van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee' was voortgezet.²⁴ In 1999 is na de afronding van de inventarisatie van het kapittelarchief het 'oud archief' van de parochie uit

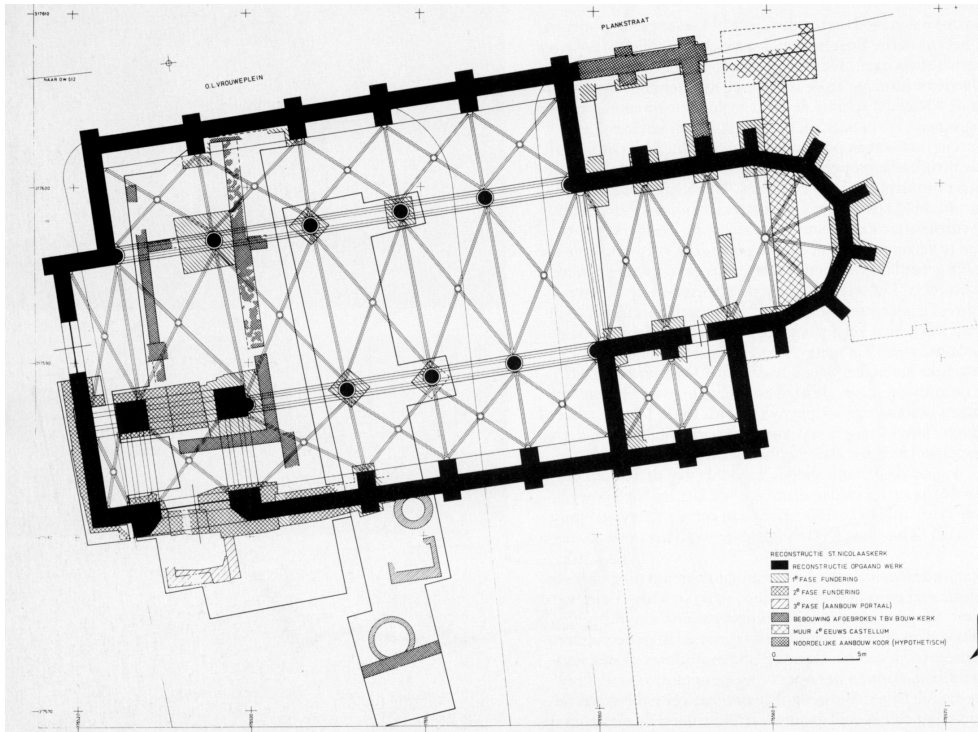
het kapittelarchief gelicht en met een plaatsingslijst overgedragen aan het GAM, waarmee het nu één fonds vormt. Het onderzoek voor deze bijdrage en enkele eerdere artikelen²⁵ werd verricht in de oude situatie, waarbij de inventarisator welwillend inzage gaf in de losse archiefbundels, voor zover de stand van zaken dat toeliet. In deze bijdrage is de bronvermelding aangepast aan de in 1999 door Haas gepubliceerde conversielijsten. In enkele gevallen bleken de gebruikte inventarisnummers echter niet meer traceerbaar, waarschijnlijk omdat zij teruggrepen op een te vroege tussentijdse inventarisatie. Waar dit het geval was, zijn noodgedwongen de oude verwijzingen gehandhaafd, ook al betekent dit, dat traceren van het betreffende stuk een moeizame aangelegenheid zal zijn.. In het Frans Archief voor het Departement Nedermaas tenslotte bevindt zich een kasboekje van pastoor Thimister over de jaren 1755-1773.²⁶

Het Rijksarchief in Limburg en het Gemeentearchief Maastricht zijn in 2004 gefuseerd tot één instituut. Sinds 1 april 2005 voeren zij niet langer hun eigen, maar een nieuwe, gezamenlijke naam: Regionaal Historisch Centrum Limburg [RHCL]. Voor de verwijzing naar archiefstukken van RAL of GAM heeft dit geen consequenties. De oorspronkelijke signatuur wordt voor de oudere bestanden gehandhaafd.

Kleine (bouw)geschiedenis

Het ontstaan van een parochiekerk

Maastricht was van oudsher een tweeherige stad, waarvan de inwoners van Brabantse of Luikse geboorte waren.²⁷ De verantwoordelijkheid voor de zielzorg onder Maastrichtse gelovigen van de Luikse nativiteit berustte oorspronkelijk bij de proost van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe. In 1273 ging zij over in handen van deken en kanunniken van Onze Lieve Vrouwe, die voor de dagelijkse besommeringen een aparte functionaris aanstelden als parochiepastoor.²⁸ Zoals in de Middeleeuwen gebruikelijk was, kerkten de parochianen in de kapittelkerk, maar aan een eigen parochiealtaar, dat hetzij voor het doksaal naar het priesterkoor (een afscheiding met in het midden een door een hek af te sluiten doorgang), hetzij in het westelijk koor van de kapittelkerk was opgesteld. Naarmate de bevolking in omvang toenam, groeide voor de kapittelheren ook de overlast van in- en uitlopende parochianen en pelgrims. Het rumoer in het schip en westwerk van de kerk verstoorde het koorgebed, bestaande uit de kerkelijke getijden die zeven keer per dag door de kanunniken werden gezongen op het priesterkoor. Om de rust en verhevenheid van die gebeden te waarborgen, was er behoefte aan een separate parochiekerk. Om deze reden was het plaatselijke kapittel van Sint Servaas begonnen aan de bouw van een aparte parochiekerk, de (eerste) Sint-Janskerk, die al in 1132 wordt genoemd.²⁹ De Sint-Nicolaaskerk, twee eeuwen later gebouwd, werd mogelijk gemaakt door een stichting door

Gereconstrueerde plattegrond van de Sint-Nicolaaskerk (1342-1838) en funderingen van het huizenblok van Gerard van Jabeek. Tekening: G. Veldman.

ene Gerard van Jabeek (Jobeke), kanunnik van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Aldeneik bij Maaseik (B.). De motivering was waarschijnlijk hetzelfde: scheiding van kapittel- en parochiediensten. Kort voor het jaar 1340 schonk kanunnik Van Jabeek enige huizen op het huidige Onze Lieve Vrouweplein aan het kapittel van Onze Lieve Vrouwe aldaar, met de wens dat deze panden zouden worden afgebroken en op die plaats een kerk zou worden gebouwd. De fundamenteën van deze huizen zijn dertig jaar geleden teruggevonden onder de meest westelijke travée van het schip.³⁰

In de Middeleeuwen was het gebruikelijk als eerste onderdeel van een nieuwe kerk het op het oosten gerichte koor op te trekken. Daarna volgden het schip met eventuele transepten en zijbeuken en als laatste de westbouw met de klokkentoren. Koor en schip van de Sint-Nicolaas schijnen te zijn voltooid in 1342. Een jaar later, bij akte van 12 februari 1343, droeg het kapittel van Onze Lieve Vrouwe de zielzorg officieel over aan de door haar benoemde pastoor van de nieuwe parochiekerk. Een kerktoeren werd eerst in de vijftiende eeuw toegevoegd. Zij kwam in 1450 gereed na een bouwperiode van negen jaar.³¹ De late bouw wordt bevestigd door de Maastrichtse humanist en geleerde Thijs Herben

(Matthias Herbenus), die in 1485 in zijn beschrijving van de stad vermeldde, dat 'in zijn tijd (...) de klokkentoren van de parochiekerk van Sint-Nicolaas' was voltooid.³²

De Sint-Nicolaaskerk lag langs de Plankstraat, aan de noordkant van het huidige Onze Lieve Vrouweplein, dat daardoor een stuk kleiner was dan tegenwoordig. Het koor werd gebouwd naast enige huizen van kanunniken aan de oostelijke zijde van het plein, dat wil zeggen naast de huidige pastoriepanden van de Onze-Lieve-Vrouweparochie. De rest van de kerk - middenschip en zijbeuken - strekte zich uit naar het westen en verhinderde gezien vanuit het zuiden deels het zicht op de ingang van de Wolfstraat.

De Sint-Nicolaaskerk werd opgetrokken in een vrij sobere, gotische stijl.³³ Zij had een driebeukige, basilicale plattegrond met een verlengd oostkoor. Binnenwerks was de kerk 44 meter lang, waarvan dertig meter voor het schip en veertien meter voor het koor. Zij was 21,50 meter breed, waarvan het middenschip, gemeten tussen de muren van het koor, 8,70 meter innam. Het schip was ingedeeld in vijf traveeën van vijf meter lengte, het koor had twee traveeën van 3,50 meter, gevolgd door een halve travee als inleiding op de vijfzijdige absis. Panhuysen vermoedde in 1984 aan de noordkant van het koor een over de breedte van de twee koortraveeën en in het verlengde van de noordbeuk aangebouwde ruimte. Het bestaan ervan is inmiddels bevestigd door vermeldingen in achttiende-eeuwse archiefstukken waarin sprake is van twee sacristieën. Aan de zuidzijde van het koor bevond zich de tegenhanger van dit vertrek, met een verbinding naar de kloostergang van het aanpalende Onze-Lieve-Vrouwekapittel. Aan de buitenzijde van de kerk versterkten steunberen en luchtbogen boven elke zijbeuk de constructie van de lichtbeuk boven het middenschip. De spitsboogramen - breed in de licht- en zijbeuken, hoog en smal op het koor - waren niet verder onderverdeeld. De klokkentoren zou oorspronkelijk gebouwd worden in de as van de kerk, zoals dat het geval was met de verwante Sint-Matthijskerk. Waarom dit plan niet is uitgevoerd, is onbekend. Toen de bouw van de toren uiteindelijk ter hand werd genomen (1441-1450), kreeg hij een asymmetrische positie in de zuidelijke zijbeuk.

Een eeuw later tot stand gekomen, vertoonde de toren meer gotische versieringen dan het kerkgebouw. Hij was opgebouwd in drie geledingen, met een bewerkte ommegang onder de licht gebogen vorm van de torenspits en de galmgaten daaronder. Vier slanke traptorentjes, waarvan de spitsen zich op gelijke hoogte bevonden met de knik in de centrale spits, bekroonden de vier hoeken.³⁴ De hoofdspits kreeg een versiering in de vorm van een pijnappel, later vervangen door een onbewerkte koperen bol. Daarop stond ten slotte, als we de tekeningen van Jan de Beyer mogen geloven, een hoog kruis.³⁵

De kerk had twee toegangen. De eerste bevond zich in de gevel aan de westzijde, die naar de Bredestraat was gewend; enkele treden leidden hier naar dubbele kerkdeuren. Een tweede ingang bevond zich aan de zuidzijde onder de toren en was bereikbaar via een pad over het kerkhof. Aan de noordzijde waren in de loop der tijd zeven armenhuisjes tegen de kerk aangebouwd, die in de achttiende eeuw op twee na zouden worden gesloopt.

De Sint-Nicolaaskerk omstreeks 1835. De kerkhoven van de kapittelkerk (rechts) en de parochiekerk (links) worden niet meer gebruikt, maar de keermuurtjes zijn nog aanwezig. Aquarel door Alexander Schaepkens, mogelijk een voorstudie voor een schilderij. Regionaal Historisch Centrum Limburg, Gemeentearchief Maastricht, Historisch Topografische Atlas, 286.

Ook bevond zich daar een kapelletje, dat nogal bouwvallig en ‘periculeus’ was, omdat het geen fundering had.³⁶ Aan de zuidzijde lag het kerkhof voor parochianen, tegenover het kerkhof van de kapittelkerk.³⁷ Beide kerkhoven waren volgens kerkelijk voorschrift ommuurd, opgehoogd en via een stenen trap toegankelijk. Zij werden gescheiden door een pad dat van de straat naar de ingang van de Onze-Lieve-Vrouwe liep. De Sint-Nicolaaskerk lag rondom geheel vrij, met uitzondering van de zuidoostelijke absismuur, waar de oostelijke bebouwing van het plein over enkele meters aansloot. Ten oosten van de absis bevond zich een kleine binnenplaats, die via een muurpoortje toegang gaf tot de Plankstraat en de daar gelegen pastorie.

Inwendig bevonden zich op het priesterkoor links en rechts deuren, die toegang gaven tot de twee sacristieën. Beide hadden een ‘buitendeur’. Vanuit de linkersacristie was de binnenplaats bereikbaar en van daaruit de pastorie. De rechter sacristie gaf toegang tot de aanpalende noordelijke zijde van de kruisgang van het kapittel.³⁸ In de meest noordwestelijke travee bevond zich een met een hek afgesloten doopkapel, waarvoor de bekende Maaslandse geelgieter Aart van Tricht omstreeks 1492 een koperen doopvont had vervaardigd, die deels nu nog aanwezig is in de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Daar hing in 1795 ook een ‘groot crucifix, tegenwoordig boven het altaar in het zuidertransept.’³⁹ De Sint-Nicolaaskerk bood plaats aan elfhonderd gelovigen en was daarmee iets groter dan de

Sint-Janskerk (1.000), maar aanmerkelijk kleiner dan bijvoorbeeld de Sint-Servaas (3.000) of de Sint-Matthijs (1.800).⁴⁰

De kerk werd deels in mergelsteen, deels in hardsteen opgetrokken. De daken waren gedekt met blauwe leien. De ramen kregen een eenvoudige ongekleurde glas-in-loodbeglazing, al moeten er in het begin van de achttiende eeuw ook een paar gebrandschilderde vensters zijn geweest. Deze werden in augustus 1716 besteld in Luik en gemaakt c.q. geplaatst door ene Wouter van Oort.⁴¹

Bouwperikelen in de achttiende eeuw

Omstreeks 1750 was de Sint-Nicolaas ruim vierhonderd jaar oud. Oude gebouwen vragen permanent om onderhoud en in het midden van de achttiende eeuw had de kerk dan ook met grote regelmaat de bouwvakkers op bezoek. Onder pastoor Brendelet (1731-1751) vernieuwde timmerman N. Lausbergh op twee plaatsen grote stukken van het dakbeschot (1745). Meester-leidekker Jacob de Vet was daarna 43 mandagen bezig met het herstel van de dakbedekking. Thijs Demeuse, steenhouwer, leverde daartoe 1500 nieuwe leien en de draadtrekker Gerard Mulkens zeventuizend latnagels, stopnagels en drieponders.⁴² In 1746 kwam het schip van de kerk aan de beurt. Nicolas Basselier herplaveide de hardstenen vloer, een karwei waarvoor hij met vier man personeel 53 dagen nodig had. Er waren nogal wat kapotte plavuizen en andere raakten bij het herleggen beschadigd, zodat hij bijna vijfhonderd nieuwe moest leveren. De nagelsmid Mulkens repareerde het scharnier van de deurtjes in de communiebank en timmerman Willem Heynen ging begin augustus aan de slag bij het hoofdaltaar.⁴³ In 1751 kwam er een nieuwe pijnappel voor de spits van de toren - eens zo zwaar als de vorige, de laatste grote uitgave tijdens het bewind van pastoor Haenen, die in 1753 uit de stad zou vertrekken om deken te worden van de kathedraal te Mechelen.⁴⁴

Op 27 maart 1754 werd Simon Michael Thimister (1722-1776), baccalaureus in de theologie, in een speciale zitting van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel benoemd tot pastoor van de Sint-Nicolaaskerk.⁴⁵ De kerk was hem bekend, want hij had vanaf 1751 als vice-pastor (kapelaan) gediend onder pastoor Haenen. De 32-jarige Thimister moet met een gevoel van trots en welbehagen voor de eerste maal zijn kerk hebben betreden, al moet hij geweten hebben dat kerk, sacristie en pastorie hem nog heel wat te stellen zouden geven. Alle gebouwen waren dringend aan onderhoud toe. De kerk die de nieuwe pastoor in 1754 overnam had, gezien de in eerdere jaren ondernomen bouwactiviteiten, in goede staat moeten verkeren. Maar al in 1755 stond pastoor Thimister voor grote uitgaven. De pastorie moest zowel in- als uitwendig worden gerenoveerd, geschilderd en van nieuwe schouwen en trekbellen worden voorzien. De kerk had zesduizend nieuwe leien nodig en werd schoongemaakt en gewit.⁴⁶ Vijf jaar later waren het dakbeschot en de vlieringvloer van de toren en een traptoren toe aan vervanging en moesten de daken daar

opnieuw worden gedekt. Op andere plaatsen lekte het kerkdak alweer; Thomas Alacour, de leidekker, had dagen nodig om het te dichten.⁴⁷

Enmaal beschut tegen de elementen richtte pastoor Thimister zijn aandacht op het interieur. Van april tot ver in het najaar van 1759 nam hij zowel de binnenkant van het kerkgebouw, als (opnieuw) de pastorie onderhanden. Houtwerk werd vervangen, muren opnieuw gepleisterd en gewit, de basementen van de zuilen gezwart. Ene Hendrik Lenarts werkte met zes knechten in wisseldienst 208 mandagen aan het karwei.⁴⁸

In de daaropvolgende jaren was er altijd wel iets dat de aandacht vroeg: reparaties aan de doopvont, aan de monstrans, aan cibories, kandelaars, blakers en kerkelijke gewaden. In 1767 liet Thimister ter vervanging van de gebarsten torenklok de Luikse klokkengieter F. Chaudoir een nieuwe gieten. De oude klok, 1445 pond zwaar, werd ingeruild, maar leverde niet genoeg op voor de nieuwe: er moest nog eens 275 gulden bijgelegd worden. Per boot afgeleverd op 12 november, bleek de nieuwe klok op de stedelijke boterwaag aanmerkelijk zwaarder te zijn dan haar voorgangster, namelijk 1543 pond. Kennelijk was het geen probleem voor het draagvermogen van toren en klokkenstoel, want zij werd onverwijd opgehangen.⁴⁹ Een voortdurende ergernis moet Thimister de krakkemikkige constructie van het toenmalige parochiealtaar zijn geweest, waaraan hij door geldgebrek weinig kon veranderen. Wel liet hij in 1769 de Luikse stucwerker en beeldhouwer Renier Delcommune er een nieuw antependium (voorhang of paneel vóór de altaartombe) voor vervaardigen.

Pastoor Thimister was iemand die van mooie dingen hield. De aankopen die hij tijdens zijn pastoraalambt deed - zilveren cibories en ampullen voor de eredienst, goudborduursel en goudpassementen voor de versiering van misgewaden enz. - getuigden van goede smaak. Maar hij had slechts beperkte middelen om zijn parochiekerk op te sieren. Zijn chronisch geldgebrek was grotendeels te wijten aan zijn lage salariering.⁵⁰ Omstreeks 1765 raakte hij verward in een tijd en energie verslindende rechtzaak tegen zijn 'baas', het kapittel van Onze Lieve Vrouwe. De zaak draaide onder meer om de opbrengst van de zogenaamde pastoriegoederen, die hem rechtens toekwam, maar die hij niet kreeg uitgekeerd. Jarenlange uitwisselingen van gerechtelijke akten, onheusheden en pesterijen leidden in maart 1773 tot een tussenvonnis, waarbij pastoor Thimister in het ongelijk werd gesteld. Tot een eindvonnis schijnt het niet te zijn gekomen, misschien omdat de procesmoeheid toesloeg.

De kosten van de jarenlange juridische strijd zullen de financiële positie van de pastoor alleen maar hebben verslechterd. In de laatste jaren van zijn ambt heeft hij afgezien van verdere uitgaven voor de aankleding of het onderhoud van de gebouwen. Hij beperkte zich voortaan tot de dagelijkse zielzorg. Zijn gezondheid heeft mogelijk geleden onder de rechtszaak. Drie jaar later zou de nog eerst 54-jarige pastoor op 7 december 1776 overlijden.

De financiële problemen van de Sint-Nicolaasparochie en haar pastoor werden geruis-

Simon Michael Thimister (1722-1776), pastoor van de Sint-Nicolaasparochie vanaf 1754. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe.

loos opgelost toen het kapittel zonder gezichtsverlies bakzeil kon halen bij de benoeming van de nieuwe pastoor, Johannes Franciscus Dominicus Cuijpers, net als zijn voorganger baccalaureus in de theologie. Cuijpers trok vanaf zijn aantreden op 20 februari 1777 niet alleen inkomsten uit de hem toestaande kanonikaatsprebende bij de aan het kapittel van Onze Lieve Vrouwe verbonden 'kleine kanunniken van Sint Anna', maar ook de sinds 1499 door het kapittel geïnde revenuen van de pastoriegoederen, waarvoor Thimister zich sterk had gemaakt. Het maakte, zoals hierna zal blijken, een wereld van verschil. Tijdens Cuijpers' bewind zou de grote herinrichting van de kerk haar beslag krijgen, waarop ik in het tweede deel van dit artikel zal terugkomen.

Verval en afbraak

Onder het regime van pastoor Cuijpers (1777-1803) genoot de Sint-Nicolaasparochie aanvankelijk een zekere materiële welvaart, die tijdens het Franse bestuur (1804-1814) weer teniet zou worden gedaan.⁵¹ Financieel was de Franse Tijd een catastrofe. In 1796 waren alle kerkelijke instellingen opgeheven die zich niet direct met de zielzorg bezig hielden: kapittels, kloosters, broederschappen, enzovoort. Goederen van kerkelijke instellingen werden geconfiscieerd en verkocht door de Staat aan particulieren. Zelfs de zgn. pastorele goederen, die tot levensonderhoud van de pastoor dienden (bijvoorbeeld een huis met tuin, enig land of geld), waren genationaliseerd.⁵² In feite kwam de Kerk met lege handen te staan. Door het Frans bestuur aangestelde of gehandhaafde pastoors kregen voortaan een (laag) traktement van de staat. Maar waarvan moesten gebouw en eredienst worden bekostigd? Maatregelen in 1803, 1805 en 1808 leidden in 1809 tot het keizerlijk decreet voor het beheer van de kerkfabrieken, welke regeling in Limburg zou blijven gelden tot 1876. Daarbij moest het gemeentebestuur opkomen voor huisvesting van de parochiegeestelijkheid, het onderhoud van de gebouwen en de aanzuivering van exploitatietekorten.⁵³ In de praktijk betekende dat afhankelijkheid van de vrijgevigheid van de burgerlijke overheid, een weinig benijdenswaardige positie voor pastoor en kerkbestuur.⁵⁴

Voor de Sint-Nicolaasparochie had een en ander tot gevolg, dat vanaf 1796 op elke uitgave voor pastorie en kerk moest worden beknipt. Nieuwe aankopen voor het interieur werden tot nul gereduceerd. Alleen de uitstaande verplichtingen werden nagekomen, voor zover dat althans in de oorlogsjaren mogelijk was. Anderzijds had de parochie ook minder behoefte aan nieuwe meubels, gebruiksvoorwerpen en paramenten, omdat bij de opheffing van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe een aanmerkelijk deel van de inventaris van de kapittelkerk door de kanunniken aan de Sint-Nicolaaskerk werd geschonken.⁵⁵

In de jaren 1825-1837 kwam de toekomst van de Sint-Nicolaaskerk en -parochie met een zekere regelmaat aan de orde tijdens de vergaderingen van het kerkbestuur.⁵⁶ De financiële middelen van de kerkfabriek waren ontoereikend om het sinds 1794 gegroeide achterstallig onderhoud van kerkgebouw en pastorie op te vangen. Anderzijds was het aantal praktiserende parochianen in het kielzog van een algemeen geestelijk reveil in de eerste helft van de negentiende eeuw aanmerkelijk toegenomen. Eind jaren 1830 was de kerk veel te klein om de gehele parochiegemeenschap te kunnen herbergen; de mensen stonden vaak in weer en wind op straat en liepen daar gevaar door uit de muren loslatende stenen en vallende leien. (In 1840, ruim anderhalf jaar na de verhuizing naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk, zou de pastoor 3.713 parochianen tellen). Het kerkbestuur zag in deze jaren weinig heil in wéér een nieuwe opknapbeurt voor de bouwvallige kerk. Liever wilde het de Sint-Nicolaaskerk ruilen voor de veel grotere, aanpalende Onze-Lieve-Vrouwekerk. Deze was echter in de Franse Tijd tot staatseigendom verklaard en al decennia lang in gebruik bij het garnizoen als smederij, kanonnenloods en opslagplaats voor munitie en wapens.

Al in de jaren 1820 had het kerkbestuur bij het ministerie van Oorlog aangedrongen op een ruil met de oude kapittelkerk. In 1828 ketsten onderhandelingen af omdat het rijk een bijdrage vroeg van 12.500 gulden, een bedrag dat het kerkbestuur niet kon opbrengen. In 1835 kreeg het van onverwachte zijde steun toen de gouverneur van de vesting, generaal Dibbets, zich in Den Haag sterk maakte voor de transactie. Zijns inziens was de Sint-Nicolaaskerk veel geschikter voor militair gebruik dan de Onze-Lieve-Vrouwe. Inderdaad, de hoofdingang lag bijvoorbeeld in het verlengde van het schip, waardoor karren en kanonnen rechtstreeks naar binnen konden. Ook meende Dibbets dat een overdracht aan de katholieken een goede indruk zou maken op de stadsbevolking. En dat was in de belegerde stad die Maastricht tussen 1830 en 1839 was, geen overbodige luxe. Op geld moest Den Haag volgens Dibbets maar niet teveel aandringen. Door het uitbreken van de Belgische Opstand hadden in 1830 en 1831 veel aanzienlijke families de stad verlaten, zodat de Sint-Nicolaas over nog minder inkomsten beschikte dan voorheen.

Na jarenlang onderhandelen tussen kerkbestuur, gemeente en rijksoverheid kwam op 22 april 1837 uiteindelijk het Koninklijk Besluit af, waarbij de overdracht van de Onze-Lieve-Vrouwe aan het kerkbestuur een feit werd. Het garnizoen verplaatste het artilleriemagazijn naar de tuinen rond de Sint-Andrieskapel aan de Maagdendries en naar gebou-

wen bij het Bassin, de Onze-Lieve-Vrouwekerk overlatend aan de parochie. Het Rijk vroeg 15.000 gulden voor herstelwerkzaamheden om de oude kapittelkerk weer voor de eredienst geschikt te maken, een som die in gelijke delen werd opgebracht door kerkelijke en burgerlijke gemeente, conform het eerder genoemde keizerlijk decreet op de kerkfabrieken (1809). Op 10 oktober 1837 werd de kerk opnieuw ingezegend en ging de parochie over naar haar nieuwe godshuis. Nog lang zou zij zich 'Sint-Nicolaasparochie' noemen, zij het met de toevoeging 'in de Onze-Lieve-Vrouwekerk'.⁵⁷

Een direct gevolg van de verhuizing was de afbraak van de Sint-Nicolaaskerk. Het achterstallig onderhoud was begroot op het toen kolossale bedrag van 35.000 gulden. Het is dan ook geen wonder dat het gemeentebestuur besloot tot onmiddellijke sloop van het gebouw.⁵⁸ Na eeuwenlang de noordzijde van het Onze Lieve Vrouweplein te hebben gemarkeerd, verdween zij in snel tempo. De keermuren van de vroegere kerkhoven werden gesloopt en het terrein geëgaliseerd. Beide hadden sinds de openstelling van de Algemene Begraafplaats (1812) geen functie meer, maar het is waarschijnlijk dat zij al veel eerder, namelijk vanaf het midden

van de achttiende eeuw, niet meer regelmatig in gebruik waren.⁵⁹ Ter herinnering aan zes eeuwen parochiegeschiedenis beitelde men boven de voordeur van de pastorie in de Plankstraat deze tekst in de voorgevel: *Sanc-tus Nicolaus / Vera vi pulsus / Cadit Mariae Virgini* ('Noodgedwongen heeft Sint-Nicolaas moeten wijken voor Onze Lieve Vrouwe'). De vrijgekomen ruimte bleef onbebouwd. Alleen waar eertijds het koor van de kerk had gelegen, mochten binnen de bestaande rooilijn twee huizen worden gebouwd.⁶⁰ Nu staat hier Hotel Derlon.

Afbraak van de Sint-Nicolaaskerk. Schilderij door Alexander Schaepkens, ca. 1838. Collectie Bonnefantenmuseum Maastricht.

Reconstructie van het laat achttiende-eeuwse interieur

Hoe interieur, altaar en priesterkoor van de Sint-Nicolaaskerk in het begin en het midden van de achttiende eeuw er precies hebben uitgezien, valt niet meer te reconstrueren. Uit deze vroege periode zijn geen tekeningen of beschrijvingen bekend, terwijl de rekeningen en kwitanties weinig concreet zijn. Wel valt eruit op te maken, dat het altaar vanaf 1746 – mogelijk ook al eerder – op een soort verhoging stond, een eikenhouten podium met een aantal treden. Achter het altaar hing ter bedekking van de absismuur een groot kleed aan een elf voet brede stok, die omhoog en omlaag gehaald kon worden. Dergelijke kleden of gordijnen in de liturgische kleur van dag of tijd dienden in de middeleeuwen tot wering van stof en tot versiering. Zij waren in 1288 voorgeschreven in de Luikse statuten en de Maastrichtse synode verplichtte kerkfabrieken in 1456 tot aanschaf.⁶¹ De Sint-Nicolaas had de oude gewoonte gehandhaafd; veel andere plaatselijke kerken en kapellen bezaten inmiddels een houten altaarombouw. Dit was ook de reden dat in 1757 een smid twee dagen werk had om met een aantal winkelhaken, ijzers en muurankers het altaar opnieuw vast te zetten tegen de muur en de constructie te versterken.⁶² Vijf jaar later was hij terug, dit keer met zeven ijzers voor het altaar.⁶³

In 1769 nam de toenmalige pastoor Thimister (1722-1776), die vanaf 1754 het pastoorsambt aan de Sint-Nicolaaskerk vervulde, de in Maastricht werkende Luikse beeldsnijder Renier Delcommune (1736-1814)⁶⁴ in de arm om een ontwerp te maken voor een nieuw antependium ('le grand devant d'autel'). Delcommune voerde het ontwerp, waarvan geen afbeelding bewaard gebleven is, met een door hemzelf gekozen schrijnwerker uit voor een bedrag van zevenenveertig gulden en tien stuivers.⁶⁵ Het is mogelijk dat pastoor Thimister het toenmalige hoofdaltaar heeft willen aanpassen aan het altaar in de noordelijke zijbeuk van zijn kerk, dat toebehoorde aan de broederschap van Maria Onbevlekt Ontvangen. Deze broederschap was in 1714 opgericht, vierde in 1764 haar vijftigjarig bestaan en had bij die gelegenheid Delcommune het broederschapsaltaar laten versieren.⁶⁶ In dat geval ging het in 1769 niet zozeer om een antependium (voorhang voor de voet van het altaar), maar om een nieuwe altaarvoet in de vorm van een sarcofaag, zoals dat tijdens de barok gebruikelijk werd.⁶⁷ Andere projecten die onder Thimister tot stand kwamen waren nieuwe kerkbanken in 1763 en de al eerder genoemde nieuwe, te Luik gegoten luidklok in 1767 (zie bijlagen 1 en 2). De Sint-Nicolaaskerk had in die jaren een grote en twee kleine luidklokken. De kerk van Eckelrade verwierf ten tijde van de verhuizing van de Sint-Nicolaasparochie in 1838 een klok die van later datum was, want volgens haar opschrift was zij in 1805 gegoten en in 1826 hergoten.⁶⁸

Begin 1777 stond de nieuwe pastoor Cuijpers net als zijn voorgangers in de achttiende eeuw voor een grondige opknappbeurt van zijn kerk. Ook hij restaureerde eerst het uwendige van het gebouw, maar terwijl daken, ramen en goten werden gerepareerd, kreeg bijna gelijktijdig ook het interieur zijn volle aandacht. Aanvankelijk ging het om noodza-

Interieur van de Sint-Nicolaaskerk. Vrijwel de gehele uitrusting van de kerk is bewaard gebleven, de koorbetimmering uitgezonderd. Deels ingekleurde tekening, Philippe van Gulpen, ca. 1835. RHCL, GAM, Collectie Van der Noordaa, 501.

kelijke voorzieningen, zoals de reparatie⁶⁹ en/of vervanging van een houten tabernakel.⁷⁰ Belangrijker is, dat Cuijpers niet slechts hier en daar iets verbeterde aan zijn kerk, maar een alomvattend plan ontwikkelde voor het interieur.

Een totaalconcept voor het priesterkoor (1784)

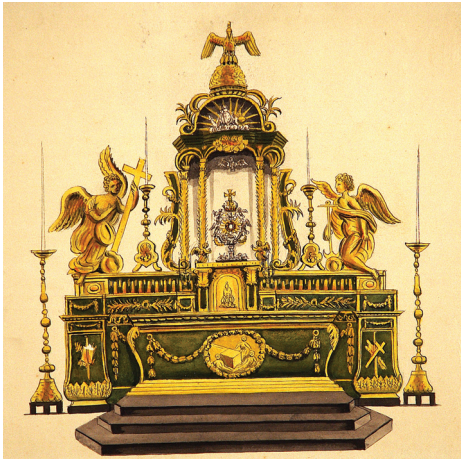
In een periode van circa vijftien jaar vernieuwde pastoor Cuijpers het inwendige van de kerk ingrijpend naar de mode van zijn tijd. Het interieur ging een barokke sfeer ademen, niet de exuberante Zuidduitse versie van bijvoorbeeld de kerk van Houthem-Sint-Gerlach, maar de wat soberder uitvoering die in Maastricht ook in andere godshuizen populair was. In 1784 maakte de bekende Maastrichtse architect Pierre François Deplaye in opdracht van Cuijpers een samenhangend concept voor het priesterkoor, waarbij het betimmeren van de absis en de bouw van een nieuw hoofdaltaar centraal stonden.⁷¹ Het bestek is niet bewaard gebleven, maar het plan viel goed te reconstrueren aan de hand van de rekeningen en kwitanties in het archief. Aan alles werd gedacht: de vormgeving van het altaar met draaitabernakel, de bijbehorende beelden en kandelaars, de aanpassing van de deuren op het priesterkoor aan de nieuwe lambrisering in de absis, de consoles boven de lambrisering voor extra beelden en het altaarschilderij. Bijna alle onderdelen hebben de ongunst der tijden overleefd en zijn nog hier en daar te zien. Alleen de lambrisering lijkt te zijn verloren gegaan.

Het belangrijkste deel van het plan van Deplaye betrof de inrichting van het priesterkoor, dat in een meerjarenplan zou worden gerealiseerd. In hoeverre de pastoor bij de verdere uitrusting van de kerk (schilderijen, preekstoel, orgel, biechtstoelen, etc.) advies inwon van anderen dan Deplaye, was op enkele uitzonderingen na niet meer na te gaan. Zijn beslissingen moeten echter zijn gefiatteerd door het kerkbestuur, hetgeen betekent dat de herinrichting van het godshuis de steun moet hebben gehad van althans de meer vermogenden in de parochie. Als zodanig moet het laat achttiende-eeuwse barokke interieur de smaak van de tijd hebben weerspiegeld.

Vanaf 1784/1785 begon men met het maken en/of verwerven van nieuwe meubelen, schilderijen en ornamenten, te beginnen met het hoofdaltaar. Tegelijkertijd werd gewerkt aan de lambrisering die in 1788 kon worden aangebracht. In later jaren kwam het schip van de kerk aan de beurt met het aanbrengen van beelden van de twaalf apostelen, de schilderijen in de lichtbeuk etc. In hoeverre Deplaye ook hiervoor voorstellen heeft gedaan, is niet meer na te gaan. De verschillende facetten van de laat achttiende-eeuwse uitmontering van de Sint-Nicolaaskerk zullen hieronder successievelijk aan bod komen.

Het hoofdaltaar met draaitabernakel

Vaste onderdelen van een altaar waren vroeger: de altaarkas, een hoge achterbouw versierd met beeldhouwwerk of schilderijen, die als skelet diende voor de overige onderde-

Hoofdaltaar met draaitabernakel in open stand. Op de expositietroon een uitgestalde monstrans. Links en rechts de serafijnen (engelen) van Van der Neer. Tekening van Philippe van Gulpen, ca. 1838. RHCL, GAM, Coll. Van der Noordaa, 18.

Hoofdaltaar zoals het sinds 1964 staat opgesteld in de zuidertransept van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Alle onderdelen zijn nog aanwezig. Achter de kaarsen links en rechts een driehoekige achttiende-eeuwse reliekhouders. Foto: Jules Bonnet.

len; de retabel (letterlijk: achtertafel) met een lage opstand voor een kaarsenbank, waarop ook reliekschrijnen konden worden uitgesteld; het tabernakel, een kastje waarin het Allerheiligste werd opgeborgen; de expositietroon, een ruimte om het Allerheiligste uit te stallen, en tenslotte de eigenlijke altaar- of offertafel, vaak in de vorm van een tombe met antependium (letterlijk: voorhangsel), soms van stof, vaak ook een houten paneel.

Philippe van Gulpen maakte na 1837 verschillende schetsen van het barokaltaar, zoals het in de Onze-Lieve-Vrouwekerk op het priesterkoor was geplaatst. Uit die tekeningen blijkt, dat het - ook nu nog - vrijwel intact is. Al het oorspronkelijke beeldsnijwerk is nog aanwezig, evenals versierende elementen zoals engelen, reliekhouders en kandelaars. Op enkele details na ziet het altaar er in 2007 nog precies zo uit als in 1794.

Het altaar

Het barokaltaar werd in 1784 opgebouwd rond een bijzondere constructie, een zogenaamd draaitabernakel. Dit onderdeel bestond uit een vast gedeelte, waarbinnen zich een cilinder bevond. Door aan een mechaniek aan de zijkant van het altaar te draaien, wentelde deze cilinder om zijn as en toonde in geopende stand de expositietroon, waarop tijdens de heilige mis of het lof de monstrans met het Allerheiligste kon worden uitgesteld. Dit zogenaamde draaitabernakel was in de barok geen ongewone constructie, maar

is later geleidelijk in onbruik geraakt.⁷² Onder het bewegend gedeelte bevond zich in de retabel een klein kastje, het eigenlijke tabernakel, waarin in een ciborie (een kelk met deksel) de geconsacreerde hosties werden bewaard die waren overgebleven na de uitreiking van de heilige communie.

Het nog altijd werkende mechaniek van het draaitabernakel werd gemaakt door de Maastrichtse meestersmid J. Mullers. Hij leverde ook *'het toebehoorende eijser, stael en kooperwerk'*. Tevens vervaardigde hij het kleine tabernakel, dat hij omschreef als een *'siboriekastjen met een basquiel (voorhang?)'*. De totale kosten kwamen op zeshonderd gulden, een aanzienlijk bedrag.⁷³ Van Gulpen suggereert in het onderschrift bij een tekening dat de beeldhouwer Delcommune de hand had in de bouw van de nieuwe altaarkas.⁷⁴ Hiervoor zijn echter geen aanwijzingen gevonden. Het was de timmerman-aannemer J.W. Sanders die rond het mechaniek van Mullers de altaarkas opbouwde. Misschien verwijst Van Gulpens opmerking naar de mogelijkheid, dat het bestaande altaar deels in het nieuwe werd verwerkt. Aan dat altaar hadden Delcommune en Routs in 1777 nog tamelijk intensief gewerkt en wellicht verkeerde althans de offertafel of tombe nog in goede staat. Anderzijds vermeldt Sanders' rekening werkzaamheden aan *'tabernakel, tombo etcetera aan den Groten Autaar in Sint-Nicolaas Kerk alhier gemaakt'*. Dat kan, mede door de hoogte van zijn rekening, 640 gulden, wijzen op een geheel nieuwe offertafel.⁷⁵

Beeldsnijwerk aan het altaar

De versiering van het altaar werd in 1784 opgedragen aan de Luikse beeldensnijder Henri Vivroux (1737-1807).⁷⁶ Hij was bij pastoor en kerkbestuur bekend, want een jaar eerder had hij reeds opdracht gekregen voor het snijden van twaalf apos-

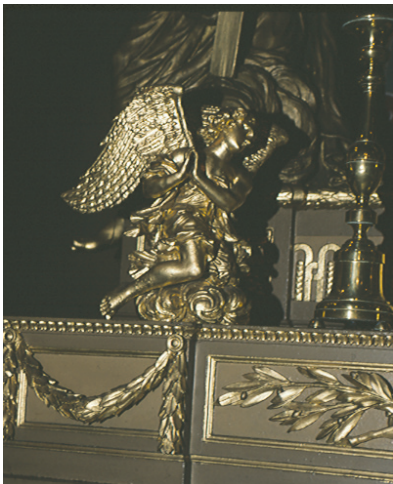
Draaitabernakel in gesloten stand. Foto: Jules Bonnet.

Draaitabernakel in geopende stand. Op de expositietroon een kruisbeeld tegen een achtergrond van witte zijde, in plaats van de oorspronkelijke spiegelpanelen. Foto: Jules Bonnet.

Het kleine tabernakel met een afbeelding van een pelikaan die haar jongen voert.
Foto: Jules Bonnet.

Een van de twee kleine engelen, vervaardigd door Henri Vivroux. Foto: Jules Bonnet.

telbeelden (zie hierna). Het merendeel van het beeldsnijwerk aan het altaar kon aan de hand van kwitanties geïdentificeerd worden.

Het vaste gedeelte van het draaitabernakel vertoont vier slanke, als palmbomen uitgesneden pilaren die met een overhuiving een soort baldakijn vormen boven de expositietroon. Aan de voorkant ervan zijn op een wolk twee cherubijnenkopjes te zien. De gehele constructie heeft aan de zijkant versieringen gekregen die het geheel de vorm van een lier lijken te geven. Vivroux ontving voor dit snijwerk (*'la sculptrie du cadre du maitre autel'*) veertig gulden.⁷⁷

Het draaiende gedeelte van het draaitabernakel bevindt zich in een nis en heeft de vorm van een verticale halve cilinder met halfronde, holle bovenzijde. Is de bolle zijde van de cilinder naar voren gedraaid, dan is de expositietroon dicht. Is hij naar achteren gedraaid, dan wordt de expositietroon zichtbaar. In de holle bovenzijde boven het baldakijn van de troonhemel is dan een buste sculptuur te zien van God de Vader, in een stralenkrans trovend op de wolken. Hij draagt in zijn hand een wereldbol, het symbool van de goddelijke macht. Onder de overhuiving van de expositietroon zweeft de Heilige Geest in de vorm van een duif vrij in de ruimte. Voor de duif en de engeltjes op hun wolk erboven kreeg Vivroux dertig gulden.⁷⁸

In dichtgedraaide staat vertoont de cilinder van het draaitabernakel op de koepel en ter hoogte van de expositietroon beeldsnijwerk in hoog reliëf. Ook het deurtje van het kleine tabernakel daaronder is versierd. Dit beeldhouwwerk (*'la scultrie du Tabernacle et du devant autel'*) kostte 115 gulden.⁷⁹ Met *'devant autel'* werd het antependium bedoeld, het paneel aan de voorzijde van de offertafel. Overigens is het niet helemaal duidelijk of Vivroux als enige kunstenaar het altaar versierde. Het snijwerk aan de altaarkas (bladranken en geometrische motieven) lijkt enigszins af te wijken van de versieringen op de altaartombe. Mogelijk is het medaillon met slingers op de tombe toch nog van de hand van Delcommune. Vivroux bracht vijftig gulden in rekening voor twee niet nader aangeduide *'medail-*

lons et leurs ornament’. Mogelijk gaat het hier om de ornamenten tegen de altaarkas naast de offertafel: links een halfgeopende bursa, rechts een kruis. Vivroux junior bracht ten slotte al dit snijwerk aan op de houten kas van Sanders. Hij en zijn gezellen Piront, Mestre en Babre besteedden er begin 1785 respectievelijk negen, acht, zes en vijf dagen aan. In april 1785 was het altaar zover klaar dat Babre en zijn collega Roufos het konden afwerken.⁸⁰ Zij hadden er 24 dagen voor nodig om het witten en daarna in een bruingrijze tint te verven.⁸¹ Ook nu nog hebben altaartombe en -kas deze typische kleur met goudkleurige accenten.

Beelden op het altaar

Het altaar werd opgesierd met een aantal losse beelden. Vivroux maakte een tweetal kleine engelen die op de retabel knielden. Ook leverde hij twee consoles voor de afwerking van het tabernakel.⁸² Waarvoor deze consoles precies dienden, is niet helemaal duidelijk. Mogelijk verbreedden zij het kleine tabernakel, waardoor de afstelruimte groter werd en ruimte bood aan de engelen.

Vivroux ontwierp en vervaardigde ook grote en kleine houten kandelaars, waarvoor hij ruim 78 gulden rekende. Hoe zij er precies uitzagen, is niet bekend, maar het is goed mogelijk dat het dezelfde zijn die zijn afgebeeld bij Van Gulpen.⁸³

Een paaslam (*'agneau paschale'*) was de laatste bijdrage van Vivroux aan de altaarversiering. Het lijkt waarschijnlijk dat dit paaslam oorspronkelijk de top van de tabernakeltoeren heeft gesierd, maar door te bescheiden afmetingen niet erg voldeed. In ieder geval werd enige jaren later een (ander) beeld boven het draaitabernakel aangebracht, een pelikaan die op zijn nest gezeten zijn jongen voedt. Het beeld was een schepping van de toen nog jonge Maastrichtse beeldhouwer Jacobus Joannes van der Neer, die heel toepasselijk woonde in het huis *De Schrijnwercker*. Op 8 november 1792 sloten pastoor Cuijpers en kerkmeester M. van Heylerhoff met Van der Neer een contract voor de levering van *'t[we]e Cherubijnen, groote ontrent de seven voeten, a 16 pistoolen⁸⁴; item*

Een van de twee grote serafijnen (engelen), vervaardigd door J.J. van der Neer. Foto: J. Voets.

voor [beelden van] Moyses en Aron ter groote van 7 a 8 voeten, oock voor 16 dito pistoolen, en voor een Pellicaen [a] 5 pistoolen, te saemen voor seven en dertigh pistoolen.⁸⁵ Zowel de engelen, als de bijbelse figuren moesten meer dan levensgroot worden, analoog aan de reeds bestaande beelden van Lambertus en Nicolaas (zie hierna). Aan de voet van het contract vermeldt een aantekening, dat Van der Neer bij aflevering van de twee ‘serafienen’ en de ‘pellicaen’ uiteindelijk 211½ gulden ontving. Voor de bijgeleverde ‘casschen’ (kassen: houten omlijstingen waarin de beelden konden worden vastgezet) rekende Van der Neer 21 gulden. Het totaal ad 242½ gulden werd afgedaan met 13 kronen. Het is niet duidelijk of deze betaling het gehele bedrag dekte. In 1836 schreef Van der Neer slechts tweehonderd gulden te hebben ontvangen. Hij zou dan op déze rekening nog 42 gulden tegoed hebben gehad.

Van de in opdracht gegeven beelden van Mozes (later: Melchisedech)⁸⁶ en Aäron is niets meer gekomen. Waarschijnlijk heeft de oorlogssituatie het kerkbestuur doen afzien van toekomstige grotere uitgaven. Het nog niet door Van der Neer geleverde beeldsnijwerk werd afbesteld. Naar het schijnt is een en ander niet geheel correct afgehandeld. Veertig(!) jaar later kwam de beeldhouwer terug op deze kwestie. Hij was inmiddels verhuisd naar Antwerpen, waar hij woonde in de Blindestraat en beeldhouwen doceerde aan de Academie. In het bovengenoemd schrijven van 27 oktober 1836 bevestigde hij volgens afspraak te zijn betaald voor de twee grote, knielende serafijnen op de hoeken van de retabel en voor de pelikaan op de top van het draaitabernakel. Ook erkende hij dat de beelden van Melchisedech en Aäron, die naast het altaar geplaatst zouden worden, waren afbesteld. Maar hij had indertijd de tekeningen voor deze meer dan levensgrote beelden al af, had het hout ingekocht en een begin gemaakt met de uitvoering. Door de afbestelling had hij dan ook ‘*groote schade [geleden] ..., maar [ik] heb daar nooit iets voor gehad*’. Hij had toentertijd begrepen dat pastoor en kerkbestuur hem ‘*[voor] de schade in dat werk te goed gekomen hebben*’, maar hij had nooit iets ontvangen.⁸⁷

Het blijft onduidelijk, of het kerkbestuur alleen de intentie heeft gehad Van der Neer de gemaakte kosten te vergoeden, of dat het hem in 1794/1795 ook daadwerkelijk heeft uitbetaald. In het laatste geval kan het geld onderweg verloren gegaan zijn, maar het kan ook zijn dat men vooreerst van toezending heeft afgezien vanwege de onrustige tijden. Tijdens de Franse Tijd (1794-1814) kan deze verplichting geheel te goeder trouw in het vergeetboek zijn geraakt.

De betimmering van het priesterkoor

Op de door Van Gulpen gemaakte tekening van het interieur van de Sint-Nicolaaskerk in 1826 is tegen de wanden van het priesterkoor duidelijk een lambrisering zichtbaar. Het priesterkoor van de kerk was langgerekt en diep, de wand opgedeeld in elf traveeën. In de tweede travee aan de linkerzijde bevond zich een deur naar een sacristie en van daaruit

naar buiten, waar zich aan de andere zijde van de binnenplaats de pastorie bevond. In de daar tegenover liggende travee rechts gaf een deur toegang tot de kruisgang van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe,⁸⁸ waarschijnlijk via de Sint-Jozefkapel, die naast de Sint-Nicolaaskerk was gelegen. Beide deuren hadden een houten omlijsting die opgenomen werd in de lambrisering van de absis. De middelste travee, direct achter het altaar, was mogelijk niet betimmerd. Hier stond het altaar bijna tegen de muur aan, al bleef de bergkast aan de achterkant wel bereikbaar. De altaarkas stulpte aan de achterzijde enigszins uit, waardoor hij zich natuurlijk voegde in de rondlopende absis.

Waarschijnlijk was het oorspronkelijk de bedoeling achter en boven het altaar een grote houten omlijsting aan te brengen met daarin een altaarschilderij en aan weerszijden levensgrote beelden van heiligen op consoles. Zover is het nooit gekomen. Vond men de geplande zware opbouw in de toch vrij kleine kerk te kolosaal en opteerde men al doende voor een ijlere constructie? Koos men voor een goedkoper ontwerp of waren de veranderde omstandigheden van de jaren 1790 de oorzaak? Ik moet het antwoord schuldig blijven. Op de interieurtekening van Van Gulpen is geen spoor te zien van een hoge constructie. De lambrisering bedekt er de onderste helft van de absismuur en was niet hoger dan de altaaropbouw. Alleen naar het midden toe reikt het houtsnijwerk omhoog tot de voet van de ramen van de absis. Het vrij hangende altaarschilderij maakt geen deel uit van de altaaropbouw.

Mogelijk was reeds in 1777/1778 een begin van een lambrisering aanwezig. Renier Delcommune en Lambert Routs werkten in die jaren immers niet alleen aan het altaar, maar ook aan de *'lambris et porte'* op het priesterkoor. In juli 1788 echter sloot de al eerder genoemde timmerman-aannemer J.W. Sanders tegen betaling van achthonderd gulden met pastoor Cuijpers een contract af voor *'het maken van de lambriseeringe aan bijde sijde [van] den Hogen Autaar ingevolge 't plan, behoudens dat door voornoemde Heer Pastoor sal gedaan en geleverd worden alle de beeldsnijders dagloone, eijserwerk, nagels, loot, blauwe steene sockels, steenhouders dagloon, verwen en voorts alle materialen daar toe nodig.'*⁸⁹ Met andere woorden, mijnheer pastoor was verantwoordelijk voor de loonkosten van de schrijnwerkers-houtsnijders en de betaling van een groot deel van het benodigde materiaal. Sanders was binnen de aannemingssom verantwoordelijk voor de aankoop van het hout en de daglonen van timmermansknechten en metselaars, inclusief het aanbrengen van de blauwstenen sokkels.

Het in dit contract genoemde 'plan' betrof mijns inziens het architectonisch en iconografisch concept dat in 1784 was ontworpen door architect Deplaye. Het is spijtig dat hiervan geen tekeningen bewaard gebleven zijn. Sanders maakte de grondvorm van de lambrisering, die boven elk muursegment een boogvormige afwerking kreeg. Alle acht of negen panelen – de deurpartijen en mogelijk ook het middelste (achterste) muursegment vielen af – kregen in een later stadium een versiering met houtsnijwerk uit het atelier van Vivroux. Hoe dit eruit heeft gezien en wat de thema's waren die werden uitgebeeld, zal

Het grote schilderij van de kruisiging van Christus, dat in de Sint-Nicolaaskerk boven het altaar hing. Nu in het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Zuid-Nederlandse schilder, ca. 1650. Foto: Jules Bonnet.

maanden maart, mei en juni 1790 werkte deze circa zestig dagen aan de afwerking van de koorbetimmering.⁹⁰ Afgaande op Van Gulpen mag worden aangenomen, dat de afbeeldingen op de lambrisering gepolychromeerd werden, waarbij de hoofdkleur Pruisisch blauw was. Gecombineerd met het vergulde altaar, de vergulde engelenbeelden, de vergulde lijsten van de schilderijen boven het altaar en in de lichtbeuk en de gouden sterren tegen het gewelf, moet de witgeschilderde kerk een schitterend gezicht zijn geweest.

Het grote altaarschilderij

Omstreeks 1791 was de nieuwe aankleding van het priesterkoor zo goed als gereed. Op de interieurtekeningen van Philips van Gulpen zijn echter twee zaken te zien, die nog niet besproken zijn, namelijk de meer dan levensgrote beelden van de heiligen Lambertus en Nicolaas (zie hierna) en het altaarschilderij. Alle drie objecten bevonden zich boven het altaar, het schilderij tussen de ramen in het centrum van de absis, de beelden op hoge sokkels boven en aan het eind van de lambrisering.

Het schilderij had een kruisgroep of 'Calvarieberg' tot onderwerp. Het lijkt hetzelfde

wel altijd een raadsel blijven. Een tekening die Ph. van Gulpen maakte van het priesterkoor van de Sint-Nicolaas, geeft te weinig details om zelfs maar een suggestie te wagen. Ook de rekeningen geven er geen uitsluit over. De werkzaamheden waren echter omvangrijk en belangrijk genoeg, dat Vrouwen voor het aanbrengen ervan zijn zoon naar Maastricht stuurde. Verspreid over de

doek te zijn dat tegenwoordig onzichtbaar voor het publiek tegen de westelijke wand van het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk hangt.⁹¹ Het toont de gekruisigde Christus met Maria en Johannes ter linker- en rechterzijde en Maria Magdalena knielend aan de voet van het kruis.⁹² De herkomst van het doek is onbekend, maar er zijn aanwijzingen dat het oorspronkelijk thuishoorde in de kerk der paters antonieten, waar een soortgelijk doek boven het hoofdaltaar hing.

In de jaren 1780 speelde in Maastricht de dreigende opheffing van het klooster van de antonieten, die in 1783 zijn beslag kreeg.⁹³ De roerende goederen werden aansluitend geveild. Van de kerkinventaris kwamen onder meer de preekstoel, het orgel, het koorgestoelte en de kniel- en zitbanken onder de hamer, evenals de schilderijen. Het was waarschijnlijk op deze veiling, dat pastoor Cuijpers op 9 september 1783 voor ruim 28 gulden, 'een grote kerkschilderij' kocht en nog drie kleinere doeken.⁹⁴ Wat de overige doeken precies voorstelden, vermeldt de kwitantie niet, maar het 'grote kerkschilderij' is waarschijnlijk identiek met de kruisigingsscène die in 1826 in de Sint-Nicolaaskerk hing. Dit door Van Gulpen op de interieurtekening afgebeelde schilderij is ook te zien op een tekening van het hoofdaltaar in de Antonietenkerk⁹⁵ en maakt aannemelijk dat Cuijpers zijn aankoop in 1783 inderdaad deed op de veiling van de boedel der antonieten.

In november 1784 werd het doek, dat 391 cm hoog en 261 cm breed was, door de kunstschilder C. Krins (Krijns)⁹⁶ in opdracht van pastoor Cuijpers gerestaureerd. De kosten kwamen op veertig gulden, een vorstelijke som die het aankoopbedrag van zeven gulden en tien stuivers aanmerkelijk te boven ging.⁹⁷ Mogelijk kreeg het doek bij die gelegenheid de huidige vrij brede lijst, of werd de bestaande lijst opgeknapt. De buiten- en binnenrand ervan waren kunstig uitgesneden en deels verguld.⁹⁸ Op de hoeken sprong de lijst iets naar buiten uit, zoals dat ook op de interieurtekening van de Sint-Nicolaaskerk te zien is, zij het wat sterk aangezet.

Pastoor Cuijpers en architect Deplaye moeten van meet af aan de bedoeling hebben gehad dit schilderij op te nemen in de betimmering van de absis. Zo zou een in de achttiende eeuw veel voorkomende uitbreiding van het altaar kunnen worden bereikt. De beeldhouwer J.J. van der Neer, dezelfde die de grote engelen en de pelikaan voor het altaar had gemaakt, nam op zich er de ombouw voor te maken, tegen een vergoeding van zeshonderd Brabantse guldens. Het schilderij zou in die constructie vier duim van de muur komen af te staan. Naar het schijnt is het plan ook zo uitgevoerd, maar voldeed het niet. Met name kerkmeester Van Heylerhoff was – zo klaagde Van der Neer in 1839 – zeer ontevreden met het resultaat. Volgens Van Heylerhoff was een en ander niet conform 'het plan'. Van der Neer was daarop naar Maastricht gekomen om zijn gelijk te halen en had de tekeningen met 'de timmerman/architect van de kerk' (Deplaye?) aan het uitgevoerde werk getoetst. Deze schijnt Van Heylerhoff in het ongelijk te hebben gesteld.⁹⁹ Uit de op sommige punten onduidelijke correspondentie wordt niet helder of Van der Neers ombouw werkelijk geheel of gedeeltelijk is uitgevoerd, dan wel op een tijdstip vóór 1826 werd weg-

Sint Nicolaas. Houten beeld vervaardigd door Renier Delcommune. Oorspronkelijk met het beeld van Sint Lambertus onderdeel van de versiering van het priesterkoor; tegenwoordig achter in de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Foto: Jules Bonnet.

Sint Lambertus, vervaardigd door Renier Delcommune. Foto: Jules Bonnet.

gehaald. De interieurtekening van de kerk uit dat jaar toont het schilderij zonder altaarombouw. Het blijkt vrij opgehangen te zijn vóór het middelste spitsboogvenster van de absis. Het was met de hoeken van de lijst bevestigd tegen de muurribben van de middelste travee. Daar ving de rechterbovenzijde in de zomermaanden door de laatste ramen aan de zuidkant van het priesterkoor de (na)middagzon. In 1990 werd tijdens de restauratie geconstateerd, dat de verf van het schilderij in die rechterhoek verbrand was. De suggestie dat dit mogelijk veroorzaakt was door zonnestraling, lijkt door mijn onderzoek te zijn bevestigd.

Sint Lambertus en Sint Nicolaas

Terzijde van en iets lager dan het altaarschilderij stonden op sokkels boven de lambrisering de levensgrote beelden van de heiligen Lambertus en Nicolaas. Zij waren de patroonheiligen van de kerk, wier feestdagen respectievelijk op 17 september en 6 december vielen.¹⁰⁰ De houten beelden waren van de hand van de al eerder genoemde Renier Delcommune.¹⁰¹ Op 21 maart 1778 overhandigde kerkmeester Masure hem voor het werk een bedrag van zestig gulden in Luiks geld.¹⁰²

Dat beide beelden hoog boven het altaar een plaats kregen, was waarschijnlijk een gevolg van de komst van de Fransen. Zoals boven reeds werd vermeld, deed de oorlogssituatie het kerkbestuur afzien van de levering van de beelden van Melchisedech en Aäron die door de beeldhouwer Van der Neer zouden worden gesneden. Deze zouden eenzelfde groot formaat krijgen als de beelden van Delcommune en waren expliciet bedoeld om 'naast het altaar' te worden aangebracht.¹⁰³ Zij moesten optisch een tegenwicht bieden aan het enorme kruisigingstafereel boven het altaar. Bij ontstentenis van de juiste heiligen dienden Lambertus en Nicolaas dus als plaatsvervangers. Ook na de verhuizing in 1837 werden de beelden aanvankelijk in de nabijheid van het altaar op het priesterkoor ge-

plaatst.¹⁰⁴ Waren Melchisedech en Aäron op tijd in Maastricht gearriveerd, dan zouden Delcommunes heiligen hun plaats in het schip van de Sint-Nicolaaskerk hebben behouden, zoals zij ook tegenwoordig tegen de laatste pilaren van het middenschip van de Onze-Lieve-Vrouwekerk staan.

Iconografie van altaar en priesterkoor

De uitvoering van Deplayes uit 1784 daterende ontwerpplan voor priesterkoor en hoofdaltaar resulteerde in een iconografie, waarin geloofswaarheden en bijbelse elementen tot een samenhangende en voor ongeletterde gelovigen herkenbare eenheid werden gesmeed.

In de zestiende eeuw werd het gebruikelijk dat het hoofdaltaar van een kerk toegewijd was aan de patroon van de kerk (patrocinium).¹⁰⁵ De in 1343 voor de zielzorg in gebruik genomen parochiekerk van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe had de heiligen Nicolaas en Lambertus als patronen. Men zou daarom verwachten dat de versiering van het nieuwe hoofdaltaar, die tussen 1784 en 1791 tot stand kwam, op enigerlei wijze aan het leven van deze heiligen zou refereren. Dat was niet het geval, al is het mogelijk dat het beeldhouwwerk van de lambrisering aan hun leven refereerde. Maar het lijkt mij niet waarschijnlijk. De op tekeningen van Van Gulpen weergegeven aanwezigheid van hun beelden boven het altaar wordt in deze bespreking van de iconografie van het altaar dan ook buiten beschouwing gelaten, omdat deze opstelling niet als zodanig was bedoeld. Oorspronkelijk zouden hier immers Aäron en Mozes c.q. Melchisedech figureren.

Het is mogelijk dat het parochiealtaar een ouder patrocinium bezat dan de Sint-Nicolaaskerk zelf. Het bestond immers al lang vóór de bouw van de parochiekerk, als apart altaar in de kapittelkerk van Onze Lieve Vrouwe. In de dertiende eeuw stond het daar waarschijnlijk voor de koorafsluiting, in het midden van de kerk. Dergelijke voor de zielzorg van de parochianen bedoelde altaren in abdij- en kapittelkerken hadden vaak als patrocinium het

Moi Louis Ignace de Clare avais Jeun de mains
 de Mr Leclercq Maelm. La Soume de Poissant, Florus
 Argent de Liege. Au Compte de ce deux figures ^{avais} Saint Lambert
 et Saint Nicolas ~~fait de gnoy~~ par Signé
 venier del commune
 Maastricht
 Le 21 Mars
 1788

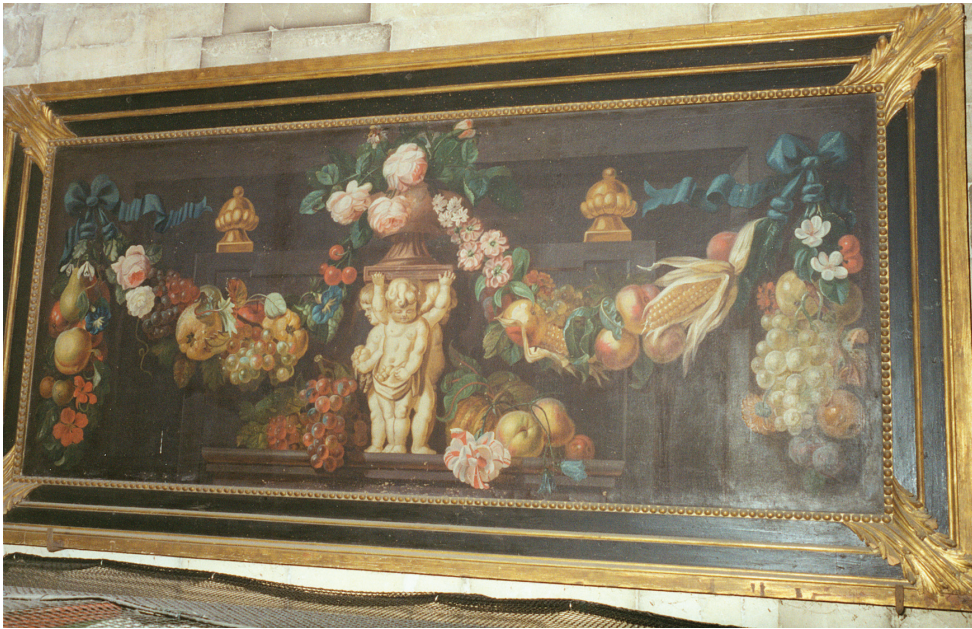
H. Kruis.¹⁰⁶ Zo kan ook het dertiende-eeuwse parochiealtaar in de Onze-Lieve-Vrouwekerk een Kruisaltaar zijn geweest.¹⁰⁷ Omdat patrocinia vrijwel nooit werden gewijzigd,¹⁰⁸ kan de toewijding aan het H. Kruis bij de verhuizing naar de nieuwe parochiekerk gehandhaafd zijn. Dat zou de decoraties en ornamenten aan het barokaltaar verklaren, die met het altaarschilderij verwijzen naar de kruisiging en opstanding van Christus. Een andere mogelijkheid is, dat zij refereren aan de iconografie van de contrareformatie - de katholieke hervorming - die voor Maastricht begon omstreeks 1580 en die dezelfde symboliek gebruikte.¹⁰⁹

Op de offertafel - liturgisch gezien het belangrijkste deel van het altaar - is in het midden een medaillon aangebracht. Het verbeeldt het open graf van Christus en symboliseert de opstanding uit de doden en de verrijzenis van het lichaam in het hiernamaals. Op het onderste gedeelte van de achterbouw zijn twee panelen te zien die verwijzen naar de H. Eucharistie. Op het rechter paneel is een kruis afgebeeld, symbool voor het offer van Christus. Aan de linkerkant is een geopende bursa (beurs) met corporale te zien.¹¹⁰

De pelikaan op het deurtje van het kleine tabernakel is het meest verspreide dieren-symbool dat op Christus' kruisdood en verrijzenis betrekking heeft. Zij is de verpersoonlijking van de goddelijke liefde zoals zij met haar eigen bloed haar jongen tot leven wekt. Na de Middeleeuwen kreeg de pelikaan ook betekenis als symbool voor het misoffer (de H. Eucharistie).¹¹¹

De devotie tot de H. Eucharistie heeft ook sporen nagelaten op de cilinder van het draaitabernakel in gesloten stand. Hierop is een voorstelling afgebeeld van het offer van Abraham. Abraham staat met het zwaard in zijn opgeheven linkerhand als een engel hem vanuit de wolken weerhoudt zijn zoon Isaïc te slachtofferen. Deze scène is een symbool voor het offer van het Nieuwe Verbond, met andere woorden voor het offer van Christus.¹¹² In geopende stand van het draaitabernakel is de expositietroon het middelpunt van de verering van de H. Eucharistie, omdat hier de monstrans wordt uitgestald. In het midden van de monstrans bevindt zich in de *lunella* ('maantje' in glazen houder) een geconsacreerde hostie. Daarboven zweeft de H. Geest in de gedaante van een duif en troont God de Vader in de wolken. Op dat moment is de H. Drievuldigheid dus als het ware zichtbaar verzameld op het altaar.

Op de top van het tabernakel is een pelikaan met jongen aangebracht. Dit is vreemd, omdat een dergelijke afbeelding ook reeds het deurtje van het kleine tabernakel siert. Mogelijk heeft hier oorspronkelijk het door Vivroux vervaardigde paaslam gestaan, opnieuw een symbool voor Christus die geofferd wordt en als zodanig ook weer een uitbeelding van de H. Eucharistie.¹¹³ De grote engelen op de bovenkant van de altaar houden in hun handen de symbolen voor hoop (een anker) en geloof (een kruis). Het altaarschilderij met de kruisigingsscène is een sterke aanwijzing voor de veronderstelling dat het hier gaat om een kruisaltaar. Maar de voorstelling herinnert ook weer aan het offer van Christus en aan de H. Eucharistie. Naast het kruis zijn zon en maan verduisterd weergegeven, een herinnering aan de plotseling invallende duisternis bij het overlijden van Christus. Op

Schilderij uit de eerste reeks, door Louis Hermans. Foto: Régis de la Haye, vóór restauratie (1993).

de achtergrond is in een bergachtig landschap een stad met koepel zichtbaar, (het hemelse) Jeruzalem? Aan de voet van het kruis herinneren een schedel en beenderen aan het graf van Adam, in de christelijke symboliek opnieuw een voorafbeelding van Christus.¹¹⁴

De iconografie van het altaar, waarin kruis, anker en pelikaan de vaste drie-eenheid geloof, hoop en liefde symboliseren, had, zoals al eerder naar voren is gebracht, moeten worden afgerond met beelden van Aäron en Melchisedech. Aäron, de broer van Mozes, als de verpersoonlijking van het joodse priesterschap. Melchisedech was als koning en priester de voorafbeelding van Christus. Hier ligt een verband met de brieven van de apostel Paulus, die Christus verschillende malen omschrijft als ‘priester naar de orde van Melchisedech’.¹¹⁵

Het schip van de kerk

De Sint-Nicolaaskerk beschikte over een middenschip met verhoogde lichtbeuk en aan weerszijden een lagere zijbeuk. Voorin stonden rechts en links zijaltaren, terwijl zich ook elders in de kerk te eniger tijd enkele kleine altaren moeten hebben bevonden. Het is de vraag of er naast biechtstoelen veel ander meubilair aanwezig was. De aankleding van de kerk was tamelijk sober, maar had door de nieuwe aankopen van pastoor Cuijpers wel de verdienste een eenheid te vormen.

Schilderij uit de tweede reeks, door Louis en François Hermans. Foto: Régis de la Haye, vóór restauratie (1993).

Acht schilderijen met bloemen en vruchten

In de lichtbeuk van het middenschip hingen acht grote schilderijen met een decoratieve, niet-religieuze beschikdering. Lang heeft men aangenomen dat deze doeken, die na de verhuizing van de parochie in het gebouwencomplex van de Onze-Lieve-Vrouwekerk terecht kwamen, afkomstig waren uit de eind achttiende eeuw opgeheven 'schouwburg' in de voormalige manege aan de Jekerstraat. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat deze veronderstelling net zo uit de lucht gegrepen is, als de mystificatie rond het barokaltaar. Ongetwijfeld maakten schilderijen in de lichtbeuk onderdeel uit van het totaalplan van pastoor Cuijpers. Of hij reeds vanaf het eerste moment voor déze schilderijen opteerde, is de vraag. Misschien was het oorspronkelijk de bedoeling dat de schilderijen een samenhangende religieuze voorstelling kregen, hetgeen echter een veel moeilijker en kostbaarder concept zou zijn geweest.

De niet-religieuze doeken kwamen tot stand in twee groepen van vier schilderijen.¹¹⁶ Alle acht laten manden met vruchten, bloemguirlandes en putti zien. De eerste vier zijn wat kleiner en geheel van de hand van de Maastrichtse schilder Louis Hermans (1750-1835). Zij dateren uit de jaren 1786-1788 en zijn 1,28m hoog en 1,85m breed; zij hebben een donkere ondergrond en vallen op door de onhandige tekening van de putti. De twee-

Heilige Jacobus Minor (de Mindere) met zijn attribuut de knots. Henri Vivroux. Fotocollectie Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (Utrecht), foto: Peter te Poel, ca. 1975.

Heilige Petrus met zijn attribuut de sleutel. Henri Vivroux of Renier Delcommune. Fotocollectie Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (Utrecht), foto: Peter te Poel, ca. 1975.

de reeks kwam tot stand omstreeks 1790-1792. Deze doeken zijn 2,90m hoog bij 3,24m breed en hebben een lichte achtergrond. Bij deze serie kreeg Louis Hermans waarschijnlijk hulp van zijn oudere broer François (1745-1804), die negen jaar lang in Italië had gewerkt en inmiddels in Maastricht was terug gekeerd. Waar Louis opvallend goed was in het schilderen van bloemen, had François grote ervaring met het tekenen van architectuur en het maken van fresco's; beide technieken vroegen om inzicht in en ervaring met het gebruik van perspectief. François Hermans voerde een lossere penseel dan zijn broer en heeft zo goed als zeker bij de tweede groep doeken de architectonische elementen en putti voor zijn rekening genomen.

Tot 1837 sierden de doeken de lichtbeuk van de Sint-Nicolaaskerk. In 1837 verhuisden zij mee naar de Onze-Lieve-Vrouwe, waar zij geen plaats meer schijnen te hebben gekregen in de kerk en werden opgeslagen. In 1857 bood het kerkbestuur op aandrigen van de toenmalige pastoor Lebens de doeken aan aan het gemeentebestuur, dat het genereuze gebaar waardeerde en op 1 september accepteerde. De schilderijen werden aansluitend gerestaureerd door Théodore Schaepkens (1810-1883) en zouden worden opgehangen op de omloop van de eerste verdieping van de hal van het stadhuis. Omstreeks 1884

kwamen de doeken - al dan niet als deel van een gemeentelijke kunstcollectie - terecht in de Eerste Minderbroederskerk (Sint Pieterstraat 7). Daar was toen net het Rijksarchief in Limburg ingetrokken en ook het Gemeentearchief Maastricht had er onderdak gevonden. Toen het Gemeentearchief in 1915 verhuisde naar het Generaalshuis aan het Vrijthof (nu: Theater aan het Vrijthof), bleven de gemeentelijke doeken achter. In de jaren 1990 zijn zij opnieuw gerestaureerd, dit keer door het Restauratie Atelier Limburg. Zij hangen nog steeds in de oude middeleeuwse kerk, die nu in gebruik is als studiezaal van het Regionaal Historisch Centrum Limburg.

Twaalf apostelen

De Sint-Nicolaaskerk beschikte over houten apostelbeelden, die specifiek voor deze kerk in commissie werden gegeven. In 1783 kreeg Henri Vivroux, zoals hier boven al even werd vermeld, opdracht tot het maken van deze twaalf apostelbeelden, tegen veertig gulden per stuk. Het was een lang lopend project, waarbij de kunstenaar jaarlijks twee exemplaren sneed. Nog in 1783 leverde de Maasschipper G. Painsmay¹¹⁷ op 17 oktober bij mijnheer pastoor *boiserie* (houtwerk) af, dat hij in Luik geladen had.¹¹⁸ Waarschijnlijk ging het hier om de eerste twee beelden van de reeks, namelijk de apostelen Petrus en Paulus, want op 14 december 1783 ontving Vivroux tachtig gulden voor dit tweetal. Een jaar later volgden in september de heiligen Jacobus en Andreas.¹¹⁹ In januari 1785 kwamen Thomas en Johannes naar Maastricht en in februari 1786 Jacobus en Philippus.¹²⁰ Eind 1786 volgden nog twee beelden, terwijl het laatste paar korte tijd later arriveerde.¹²¹ De twaalf lindehouten apostelen van Henri Vivroux kregen de vorm van kniestukken en eindigden in een soort cartouche, waarop de naam van de heilige werd geschilderd. Zij hadden een vlakke, wat uitgeholde achterzijde en kwamen op houten sokkels te staan. te staan. In het midden van de negentiende eeuw waren zij, naar de mode van hun tijd, nog wit geverfd, en de attributen die elke heilige kenmerkten en zijn naam op het voetstuk met bladgoud of goudverf afgewerkt. Later zijn ze bruin gebeitst, een onomkeerbaar proces dat onderzoek naar een eerdere polychromie onmogelijk maakt.

Intrigerend is dat Renier Delcommune in augustus en september 1795 betaald kreeg voor 'St. Pier, St. Pol et St. Andres'. Het lijkt erop dat deze beelden van Petrus, Paulus en Andreas de eerdere van Vivroux vervingen. Mogelijk hadden zij rot door waterschade opgelopen of waren zij opgegeten door de houtworm. Feit is dat de kunsthistoricus en museumconservator P. te Poel deze drie beelden kwalitatief beter vindt, hetgeen op een andere beeldsnijder zou kunnen wijzen.

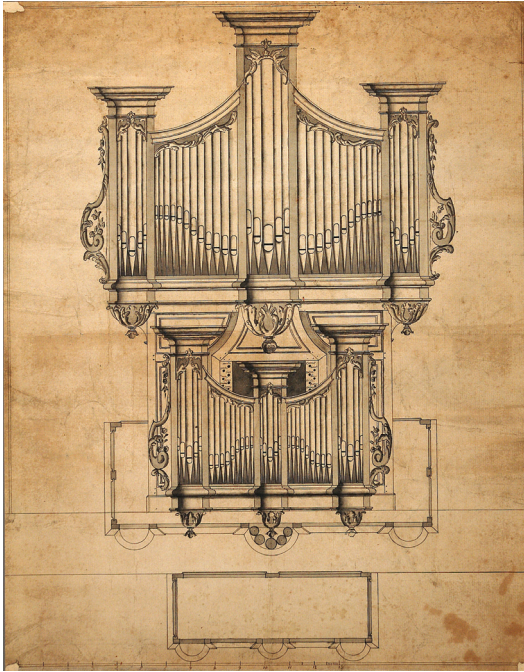
Waar de apostelbeelden zich precies bevonden in de Sint-Nicolaaskerk, is niet bekend, omdat zij niet zijn weergegeven op de interieurtekening door Van Gulpen. Het lijkt echter waarschijnlijk dat zij een plaatsje kregen tegen de muren van de zijschepen. Als een beschrijving uit 1922 de vroegere situatie getrouw weergeeft, dan stonden zij in een be-

paalde volgorde: links van voor naar achteren eerst Paulus, gevolgd door Mattheus, Andreas, Jacobus de Meerdere, Thomas en Judas Thaddaeus; rechts vooraan stond Petrus en daarna Johannes, Philippus, Bartholomeus, Jacobus de Mindere en Simon. De beelden verhuisden in 1837 met de rest van de inboedel naar de Onze-Lieve-Vrouwe, waar zij - zoals uit een andere tekening blijkt - inderdaad op hun sokkels in de zijbeuken van de kerk werden aangebracht.¹²² Te eniger tijd zijn zij verwijderd en terecht gekomen in het museum van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap. Omstreeks 1920 werden de twaalf apostelbeelden aan de pas opgerichte parochie van Sint Jozef in bruikleen gegeven, die was ondergebracht in de vroegere Augustijnenkerk aan de Van Hasseltkade. In 1955 richtte het kerkbestuur van deze parochie zich tot de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen met een verzoek om de gebruikelijke subsidie te verlenen voor het behoud van kunstwerken: de beelden moesten nodig behandeld worden tegen houtworm.¹²³

Toen de Sint-Jozefparochie in 1962 werd opgeheven, bleven de beelden in de kerk achter, net als veel ander kerkmeubilair. De 'Awwestiene' kreeg een nieuwe functie als feest- en expositieruimte en als verenigingsruimte voor drie verenigingen. Dat zij nog vol stond met drie altaren met bijbehorende schilderijen en ombouw, een communiebank, twaalf apostelbeelden en een oksaal zonder orgel, schijnt bij repetities, feesten, tentoonstellingen en banketten geen probleem te zijn geweest. Midden jaren 1990 verkocht het bisdom het gebouw aan de zangvereniging *Maastrichter Staar*. Toen deze door financiële nood gedwongen het gebouw besloot te verhuren aan de discotheek Night Life Music en daartoe een bouwvergunning werd afgegeven door de gemeente (30 oktober 1998), zijn deze kerkelijke kunstvoorwerpen tenslotte elders ondergebracht. De altaren gingen onder meer naar de H. Augustinuskerk te Elsloo. De door de houtworm aangevreten apostelbeelden werden geconsolideerd en overgebracht naar de kruisgang van het voormalig kartuizerklooster aan de Swalmerstraat te Roermond, waarin de kantoren van het bisdom zijn gevestigd.¹²⁴ Daar hebben zij gehangen totdat zij in het voorjaar van 2006 werden overgebracht naar de gerestaureerde Sint-Christoffelkathedraal in Roermond. Ruim twee eeuwen na hun ontstaan hebben zij opnieuw een religieuze functie.

Het orgel

Lang was het in onze streken ongebruikelijk dat een parochiekerk een orgel bezat ter begeleiding van de eredienst. De Sint-Nicolaas vormde al vroeg een uitzondering op deze regel.¹²⁵ Reeds in 1599 werd het instrument in de archieven vermeld in verband met reparatie en restauratie, hetgeen wijst op een nog oudere ontstaansgeschiedenis. Een mr. Jacques Niehoff, geboren te 's-Hertogenbosch, nam als orgelmaker eind zestiende eeuw de herstelwerkzaamheden ter hand. De Indivieze Raad van de stad Maastricht, de wereldlijke overheid dus, schonk een subsidie van tweehonderd gulden als bijdrage in de kosten.¹²⁶

Niet uitgevoerd ontwerp van een achttiende-eeuws orgel, mogelijk een voorontwerp voor een nieuwe orgelkas in de Sint-Nicolaaskerk.

RHCL, RAL, HTA, 1026

Daaruit blijkt, dat het orgel van de Sint-Nicolaaskerk een bepaalde positie had binnen de Maastrichtse gemeenschap. Ook in 1656 droeg het stadsbestuur bij, in de vorm van de schenking van een oude houten pilaar die het oksaal onder het orgel moest versterken.¹²⁷

Voor de achttiende eeuw zijn er wat meer gegevens. Op 27 augustus 1710 kreeg de orgelmaker Thomas Weidtmann betaald voor het repareren van het orgel, maar ene Laurent Gilman moest het drie jaar later opnieuw herstellen. Weer drie jaar later volgde een

reparatie ter waarde van tachtig gulden. In 1749 was het tijd voor enige elegante details: de kas van het orgel werd versierd met drie handgesneden houten velden. Zes jaar nadien kreeg ene Henri Möseler of Moseler ruim 28 francs (en daarbij nog bier, wijn en de kost) voor een wit schaapsvel voor de blaasbalg en nog eens zeven gulden en tien stuivers voor het verplaatsen ('transporter') en stellen van het orgel. Het houtwerk van die blaasbalg werd in 1775 hersteld door Lambert Houtappel.¹²⁸ Drie jaar later volgde een grote ingreep waarbij de toen nog vrij onbekende compagnons L. Houtappel (de schrijnwerker) en J. Binvignat (de orgelbouwer) voor vijfhonderd gulden het binnenwerk van het orgel schijnen te hebben vernieuwd.¹²⁹ Zij waren dermate ingenomen met hun opdracht, dat zij op eigen kosten twee registers toevoegden, een *voix humaine* en een *hautbois*. Een zekere F.A. Lousbergh maakte voor 750 gulden een nieuwe orgelkas en orgelbank, waarvan het ontwerp zou zijn gemaakt door ene Henry Vincent.¹³⁰

In de prentencollectie van het vroegere rijksarchief bevindt zich een tekening van een orgel, waarvan lang werd aangenomen dat zij de nieuwe orgelkas afbeeldde.¹³¹ Zij toont echter een tamelijk uitgebreid instrument, voorzien van een hoofdwerk en rugwerk, terwijl het orgel dat Houtappel en Binvignat herstelden slechts één manueel bezat en dus veel kleiner was. Geeft deze tekening misschien een beeld van wat pastoor Cuijpers en Vincent oorspronkelijk voor ogen stond, of betreft het een heel ander orgel? Er is feitelijk geen enkele aanwijzing dat het hier het orgel van de Sint-Nicolaaskerk betreft. De teke-

ning is anoniem: zij draagt noch de naam van de tekenaar, noch die van de kerk, maar zij bevond zich oorspronkelijk in het archief van de Sint-Nicolaasparochie. Hoe zij daarin terecht gekomen is, is onbekend.¹³²

De beeldhouwer Johannes Petrus Engels uit Keulen vervaardigde in 1783-1784 voor de orgelkas een beeld van koning David, bedoeld als bekroning van het vernieuwde orgel. Dergelijke beelden stonden vaak op een toren in het midden van de orgelkas. De koningzanger werd dan afgebeeld met een lier in de hand.¹³³ Net als Vivroux leverde ook Engels het beeld niet zelf af in Maastricht, noch plaatste hij het zelf op het orgel. De voerman Bergman haalde het beeld op 27 april 1784 in Keulen op en betaalde Engels zijn honorarium van achttien kronen; in Maastrichts geld was dat ruim 85 gulden.¹³⁴ Hoe het beeld er precies heeft uitgezien, is niet bekend; het schijnt verloren te zijn gegaan.

In 1805 schonken de gesuspendeerde kanunniken van het kapittel het Severin-orgel van de Onze-Lieve-Vrouwekerk aan de Sint-Nicolaasparochie, met een geldsom om de verhuizing en nieuwe opbouw mogelijk te maken. Het instrument werd aangepast aan het minder ruime oksaal door het alleenstaande positieforgel te verwerken in het hoofdwerk. Het deed weinig af aan de grote kwaliteit van dit orgel, dat ruim vijftientig jaar later weer terugkeerde naar de voormalige kapittelkerk. François Rutten (1763-1840), priester, musicus, componist en voormalig organist van de Sint-Nicolaas, schonk de parochie bij die gelegenheid een nieuwe spiegel, pedaal en orgelbank.¹³⁵ Eerst bij de restauratie eind twintigste eeuw zou het positief van het Severin-orgel weer zijn eigen kas krijgen, aanvankelijk achter, doch thans in de balustrade van het oksaal.

Waar het achttiende-eeuwse orgel van de Sint-Nicolaaskerk is gebleven na 1805, is een mysterie. Het zou zijn verkocht aan de middeleeuwse Sint Petrus' Bandenkerk te Heer, die in 1788 een verbouwing had ondergaan naar ontwerp van Matthias Soiron. Restanten ervan zouden nog zijn verwerkt in het door Pereboom & Leyser gebouwde orgel van de huidige Sint Petrus' Bandenkerk, die in 1905 in gebruik genomen werd. Hard bewijs hiervoor ontbreekt echter.¹³⁶

Overig meubilair

Hoe goed wij inmiddels ook geïnformeerd zijn over de inrichting van de Sint-Nicolaaskerk in het laatste kwart van de achttiende eeuw, ten aanzien van de eerdere periode tasten we bij gebrek aan onderzoek in het duister. Zeker is, dat er zich tussen 1700 en 1800 altaren bevonden die waren toegewijd aan Onze Lieve Vrouwe, Sint Jozef, Sint Rochus en de heilige Agatha, alle met een daaraan verbonden broederschap. Ook moet er een altaar zijn geweest voor de HH Rumoldus, Sebastianus en Theobaldus gezamenlijk.¹³⁷ Waar precies zij waren opgesteld, is goeddeels onbekend.

Opvallend is, dat in de lijst van in 1805 door de ex-kanunniken overgedragen 'meubilair' (zie hierna) met geen woord wordt gerept over de aanwezigheid van (altaar)beel-

Interieur van de Onze-Lieve-Vrouwe vóór de nieuwe uitmonstering door P.J.H. Cuypers. De witgeschilderde kerk ademt nog een beetje de sfeer van de Sint-Nicolaas: gouden sterren in de gewelven, witgeschilderde apostelbeelden tegen de muren, de donkere, nog bestaande biechtstoelen en preekstoel en het hoofdaltaar in feesttooi. Philippe van Gulpen, 1859. RHCL, GAM, CVdN, 485.

den. Aangenomen moet dan ook worden dat kostbare houten heiligenbeelden die zich nu in de Onze-Lieve-Vrouwekerk bevinden, oorspronkelijk behoord hebben tot de kerk-schat van de Sint-Nicolaas. Het gaat bijvoorbeeld om beelden als de Sint Christoffel met Kind (rechts naast het noordelijk portaal) en de Sint Anna ten Drieën (rechts voor het priesterkoor), beide toegeschreven aan de laat-middeleeuwse Maastrichtse beeldsnijder Jan van Steffeswert.¹³⁸ Ook het altaarbeeld van de heilige Jozef met Kind (nu op het altaar in het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk), waarvan de voorstelling werd afgebeeld op de zilveren flambouwplaten van de Sint-Jozefbroederschap, behoorde tot deze oorspronkelijke kerkschat.¹³⁹ Op het altaar in het linker zijschip stond een Mariabeeld waarvan verder niets bekend is. Mogelijk gaat het hier om het beeld van de Apocalyptische Vrouw (Maria Onbevlekt Ontvangen), wier beeltenis een devotieprentje uit de achttiende eeuw siert. Tegenwoordig staat ook dit beeld in het noordertransept van de Onze-Lieve-Vrouwe. Het werd na 1800 in de Sint-Nicolaaskerk vervangen door het eeuwenoude genadebeeld van Maria Sterre der Zee (nu in de De Merode- of Sterre der Zeekapel), afkomstig uit de in 1796 onteigende Tweede Minderbroederskerk (Minderbroedersberg). In de Franse Tijd ‘ondergedoken’ bij leden van de Broederschap van Onze Lieve Vrouwe, werd de Sterre der Zee op 29 maart 1804 overgedragen aan pastoor Partouns, de opvolger van de in 1803 verdronken pastoor Cuijpers.¹⁴⁰ Ook de kleine altaren van Sint Rochus en de heilige Agatha moeten versierd zijn geweest met een beeld of schilderij van de patroonheilige.

Een kruisweg hoorde bij de aankleding van een parochiekerk. Hoe de kruisweg van de Sint-Nicolaas er in de achttiende eeuw uitzag, is onbekend. Mogelijk was hij oud en on-

derkomen, want in de Franse Tijd verwierf de Sint-Nicolaasparochie de staties van de inmiddels gesloten Sint-Martinuskerk. In de jaren 1812-1813 deed de Sint-Martinusparochie moeite de schilderijen terug te krijgen. Of zij daarin slaagde, wordt uit de stukken niet duidelijk. Volgens Th.J. van Rensch verwierf de Sint-Martinusparochie in 1812 de kruiswegstaties van de Tweede Minderbroederskerk.¹⁴¹ Als dit juist is, dan behield de Sint-Nicolaas de nieuwe staties en verhuisden zij later met de rest van de kerkinventaris naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Het kan ook zijn, dat de staties slechts waren opgeslagen in de Minderbroederskerk, die in de Franse Tijd dienst deed als depot voor in beslag genomen kerkelijke kunst en bezittingen. In dat geval kunnen ze overal vandaan gekomen zijn.¹⁴²

Of de Sint-Nicolaaskerk in de achttiende eeuw naast de eerder genoemde bloemen- en fruittaferelen van de gebroeders Hermans en het grote altaarschilderij uit de Antonietenkerk nog andere schilderijen bezat, is niet te zeggen. Op 24 december 1782 is sprake van de afrekening voor een schilderij van Sint Jan de Doper, gemaakt door ene C. Delin. In 1783 kocht pastoor Cuijpers behalve het 'groot altaarschilderij' nog drie kleinere doeken, waarvan niet bekend is wat zij voorstelden. Ergens in de kerk moet het portret gehangen hebben van Johannes Nepomucenus, dat nu nog te zien is in de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek. Ook het grote zeventiende-eeuwse schilderij van de Heilige Familie (Anna, Joachim, Maria, Jozef en het kindje Jezus), dat nu nog links naast het barokaltaar in het zuidertransept van de Onze-Lieve-Vrouwekerk hangt, was oorspronkelijk bezit van de Sint-Nicolaaskerk. De zwarte houten lijst van dit doek is versierd met uitgestoken parels en heeft in de hoeken grote vergulde acanthusbladeren, die exact overeenkomen met die van de laat-achttiende-eeuwse schilderijlijsten van Louis Hermans. Dendrologisch onderzoek van deze lijst heeft uitgewezen, dat het hout dateert uit de zeventiende eeuw. Dat maakt het waarschijnlijk dat Louis Hermans de lijsten voor zijn schilderijen maakte naar voorbeeld van het kader van dit oudere doek.¹⁴³

Zoals elke parochiekerk was de Sint-Nicolaas voorzien van een aantal biechtstoelen. Op de interieurtekening van Van Gulpen uit 1829 zijn drie biechtstoelen te zien en momenteel staan er in de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek vijf. Qua stijl (Lodewijk XV) en uitvoering lijken deze meubels bij elkaar te horen. Alleen in hun bekroning en middenmedaillon onderscheiden zij zich van elkaar. Volgens de *Monumenten van Geschiedenis en Kunst* zijn deze meubels afkomstig uit de voormalige jezuïetenkerk aan de Bredestraat en inderdaad vertonen zij een typisch jezuïtische symboliek. Een ervan is door een opschrift te dateren op 1767. Vast staat echter dat bij de openbare verkoop van de inventaris van klooster en kerk van deze geestelijke sociëteit (1773) het kerkbestuur van de Sint-Nicolaaskerk zelf geen aankopen heeft gedaan uit de boedel van de jezuïeten. Het is goed mogelijk dat de kanunniken van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe deze mooie en vrij nieuwe serie meubels hebben aangekocht en er twee hebben gehouden voor eigen gebruik. De overige kunnen zij aan de Sint-Nicolaas hebben geschonken.¹⁴⁴ Een kapittel-

kerk had immers veel minder behoefte aan biechtstoelen dan een parochiekerk.¹⁴⁵ In 1805 is het gehele stel in de Sint-Nicolaaskerk tezamen gekomen en vervolgens in 1837 terug naar de Onze-Lieve-Vrouwekerk gegaan.

De Sint-Nicolaaskerk beschikte eind achttiende eeuw over een preekstoel die dermate onaanzienlijk en krakkemikkig was, dat pastoor Cuijpers hem omstreeks 1790 graag wilde vervangen. Een nieuwe preekstoel vormde dan ook een onderdeel van zijn totaalconcept voor de aankleding van de kerk. De oorlogsomstandigheden maakten echter, dat het bij J.J. van der Neer te Antwerpen bestelde beeldhouwwerk ter versiering van de preekstoelpanelen - een ontwerp 'verbeeldende Christus aan den put met de Vrouwe van Samaria' - nooit zou worden uitgevoerd, iets waarover de kunstenaar zich in 1836 nog bitter beklaagde.¹⁴⁶ De parochie had inmiddels in 1805 de beschikking gekregen over de preekstoel uit de kapittelkerk. Dit prachtige gestoelte dateerde uit 1721 en was aan het kapittel geschonken door kanunnik Willem Hendrik Loyens, wiens wapen staat afgebeeld op de post van de trapleuning.¹⁴⁷ Aan een nieuw te maken preekstoel bestond nadien geen behoefte meer.

Aanwinsten in 1805

Op paasmaandag 1802 trad het een jaar eerder tussen de paus en Napoleon gesloten concordaat in werking. De eerdere opheffing van kapittels en kloosters was hiermee onomkeerbaar geworden. Noodgedwongen besloten de voormalige kanunniken van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe zich aan te passen aan de gegroeide en nu bestendigde situatie en definitief afscheid te nemen van hun vroegere status als kapittelheren. In 1804 verkochten zij (een deel van) het koorgestoelte, compleet met de bijbehorende schilderijen en de betimmering aan de oostzijde van het doksaal van de kapittelkerk aan de Sint-Bartholomeuskerk te Meerssen.¹⁴⁸ De rest van het kerkmeubilair en de nog in hun bezit zijnde restanten van de kerkschat schonken zij een jaar later aan de parochiekerken in de dorpen waar zij tiendrecht hadden en aan de stedelijke parochiekerken. Zo staat het althans in een bewaard gebleven overdrachtsakte, maar er is reden om aan te nemen, dat het enigszins anders is gelopen.¹⁴⁹

Het kapittel had tiendrechten in twintig dorpen op het platteland van Limburg en het aangrenzende, nu Belgische gebied. Welke dorpskerken in 1805 inderdaad goederen ontvingen, is nooit onderzocht. Habets vermeldt dat zes altaren werden overgedragen, waarvan er een terecht kwam in de kerk van Wolder. Volgens pastoor Heijnen kreeg ook de parochiekerk van Heer een altaar en daarnaast een kruisbeeld en de banken van onder de toren.¹⁵⁰ In Gronsveld belandde een aantal relieken in de houten schrijn waarin zij werden bewaard.¹⁵¹ In geen van deze dorpen was het kapittel echter tiendgerechtigd.¹⁵²

Het leeuwendeel van de bezittingen ging naar de Sint-Nicolaaskerk. Op 3 maart en 13

april 1805 tekenden ex-kanunniken en kerkbestuur enige notariële akten,¹⁵³ waarbij op voorwaarden de nog resterende inventaris van de kapittelkerk overging aan de parochiekerk. Het betrof het grote Severinorgel met alle toebehoren, de preekstoel, drie grote deuren met bijbehorende portalen, de ornamentenkast uit de grote sacristie, zes schilderijen, enkele tapijten, drie taboeretten voor op het priesterkoor, een aantal handschriften en alle gezangboeken. Tevens werden overgedragen een zilveren wijwaterkwast, het grote verguld zilveren ostensorium (monstrans of reliekhouders), een draagbaar tabernakel bekleed met witte satijn, tien antependia en allerlei textilia.¹⁵⁴ Enkele liturgische gewaden werden gedeeld met de andere parochiekerken in de stad: de Sint-Martinus en de Sint-Matthijs. Deze hadden vele jaren van gedwongen sluiting ondergaan tijdens het Franse revolutionaire bewind. Aangenomen wordt dat toen zij in de loop van de jaren 1803-1804 weer voor de eredienst beschikbaar kwamen, veel van hun bezit aan kerkmeubilair en kerkelijke paramenten verkocht of anderszins verloren was gegaan. Kleine aankopen en schenkingen van particulieren moesten deze verarmde parochies weer op de been helpen. Het grote aanbod aan religieuze voorwerpen heeft echter ongetwijfeld een voorspoedige herinrichting mogelijk gemaakt.¹⁵⁵

Van de zes aan de Sint-Nicolaaskerk overgedragen schilderijen werden er vier met name genoemd. Het ging om afbeeldingen van de heiligen Caecilia en Sint Antonius, die in de Sint-Nicolaas kwamen te hangen boven de deuren naar de twee sacristieën. Daarnaast doeken met de Bruiloft van Canaän, de heilige Blasius en twee niet nader omschreven afbeeldingen afkomstig van 'het altaar ('autel') de Merode'.

Kostbaar vaatwerk en paramenten

Wat een kerk bezat aan gebruiksvoorwerpen voor de eredienst, kan soms uit het archief worden gereconstrueerd. Periodiek opgestelde lijsten van de inventaris van het kerkgebouw, de sacristie of de pastorie bevatten vaak waardevolle gegevens. De eerste overzichtelijke inventaris voor de Sint-Nicolaaskerk dateert van 3 maart 1805 en is in feite de opsomming van goederen die haar door de ex-kanunniken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel werden geschonken. Het gaat dus om nieuw bezit, niet om bestaande eigendommen. Toch beschikte de kerk al veel eerder over haar eigen vaatwerk en paramenten. Een deel daarvan is enkele jaren geleden abusievelijk beschreven als deel uitmakend van de kerkschat van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe.¹⁵⁶ Er mogen dan geen lijsten zijn van de achttiende-eeuwse inventaris van de Sint-Nicolaaskerk, de bijlagen van de rekeningen vermeldden tal van gegevens over de aankoop of reparatie van vaatwerk en paramenten. Het onderstaande is slechts een greep uit tientallen voorbeelden.

Zilveren, deels vergulde ciborie. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, Peter van Dijk, 1638. Foto: F. Lahaye.

De heilige Nicolaas met zijn attriboot: drie kindertjes in een ton. Detail van verguld zilveren ciborie. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, Peter van Dijk, 1638. Foto: F. Lahaye.

Zilverwerk

Kelken, cibories, wierookvaten en monstransen werden vroeger bijna dagelijks gebruikt voor de eredienst. Dit leidde tot beschadigingen en slijtage, zodat zilversmeden regelmatig opdracht kregen het liturgisch vaatwerk te repareren. Bekend is, dat de parochie van Sint Nicolaas al in de zeventiende eeuw beschikte over kostbare liturgische voorwerpen.¹⁵⁷ Het 18e-eeuwse parochiearchief bevat verschillende rekeningen van Maastrichtse zilversmeden.¹⁵⁸ Zo repareerde Peter Nijst¹⁵⁹ in 1755 in opdracht van pastoor Thimister een monstrans, waarvoor hij een ons zilver nodig had. De totale rekening kwam op ruim dertien gulden, waarbij inbegrepen het herstel van een ciborie.¹⁶⁰ Dertien jaar later, in 1768, herstelde hij een zilveren wierookvat en een paar ampullen, en maakte een nieuwe kleine ciborie.¹⁶¹

Er waren dat jaar naast Nijst meerdere Maastrichtse zilversmeden werkzaam voor de Sint-Nicolaasparochie, waaruit blijkt, dat pastoor Thimister bij opdrachten voor nieuw

Zilveren schaal, mogelijk een ampullenblad. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, Peter van Dijk, ca. 1644. Foto: F. Lahaye.

werk tactvol zijn klandizie over de gehele parochie spreidde. Egidius Gilissen soldeerde een oude, uit elkaar gevallen ciborie weer aaneen. Hij maakte tevens een kleine kelk, waarvoor hij van pastoor Thimister oud zilver had gekregen ter waarde van 7.15 ons Engels, een hoeveelheid die bijna voldoende was voor het gehele karwei.¹⁶² En in 1778 maakte de 'silversmit' Jacobus Nutten¹⁶³ twee cibories, waarvan er een zo klein was dat zij in de rekening aanvankelijk abusievelijk werd omschreven als een 'krisma dooske' (bij ziekenbezoek bedoeld voor bewaring van de heilige oliën). Het werkloon mocht niet meer bedragen dan vijftien gulden. De totale kosten kwamen op ruim 63 gulden, zodat er circa 48 gulden aan zilver besteed zal zijn.¹⁶⁴

Egidius Gilissen, 'gout en silversmit deser stat', werkte als edelsmid met regelmaat aan de zilverschat van de Sint-Nicolaaskerk. In 1771 herstelde hij twee zilveren ampullen van de Sint-Nicolaaskerk en maakte een

Zilveren reliekhouders, vervaardigd voor de aartsbroederschap van de H. Jozef. Schatkamer Onze-Lieve-Vrouwe, J.N. Gilissen, 1780. Foto: F. Lahaye.

nieuwe zilveren pateen en een verguld zilveren lepeltje.¹⁶⁵ Na zijn overlijden in maart 1777 trad zijn zoon, de zilversmid Johannes Nicolaus Gilissen, in zijn voetspoor. Hij vervaardigde onder meer een zilveren reliekhouders voor de Sint Jozefbroederschap.¹⁶⁶ In 1783 repareerde hij het Allerheiligste ('venerabile'), een jaar later een kruisbeeld, een wierookscheepje en wierookvat, alsmede het zilverbeslag van het missaal.¹⁶⁷

Wat is er van al dit werk geworden? Veel van de oorspronkelijke kerkschat van de Sint-Nicolaaskerk is waarschijnlijk niet meer te traceren. In verband hiermee wordt vaak gewezen op de verderfelijke gebeurtenissen in de Franse Tijd, toen vanwege opgelegde schattingen hele kerkschatten omgesmolten zouden zijn. Kerkelijk zilver heeft in de beginjaren van de Franse Tijd (1794-1814) hetzij in originele staat, hetzij omgesmolten, inderdaad gediend tot het betalen van door de overheid gevorderde oorlogsschattingen. Het aandeel van de Sint-Nicolaasparochie aan deze belasting bestond uit zeven zilveren voorwerpen: twee kandelaars, een lamp, wierookvat en altaarschel en twee ampullen. Deze brachten aan grote keur 1.085 gulden op (217 ounces zilver à vijf gulden per ounce) en aan kleine keur 234 gulden (52 ounces zilver tegen vier gulden en tien cent per ounce), in totaal 1.319 gulden Luiks. Overigens schijnt het Maastrichtse zilver soms zo'n laag zilveragehalte gehad te hebben, dat het helemaal niet voor dit doel kon worden gebruikt.¹⁶⁸

Ouder werk is misschien wel veel vaker verdwenen, omdat het als 'out silver' werd aangeboden aan de edelsmid, als betaling in natura voor iets nieuws. In de rekeningen en kwitanties van de Sint-Nicolaaskerk wordt veelvuldig melding gedaan van dergelijke transacties, maar wát er dan precies werd afgedankt ten gunste van een nieuwe creatie, is meestal níet vermeld. De categorische beschuldiging aan het adres van de revolutionaire Franse overheid komt in dit licht gezien echter op zijn minst voor nuanceren in aanmerking.

Alle wisselvalligheden van de geschiedenis ten spijt hebben verschillende voorwerpen uit de kerkschat van de Sint-Nicolaasparochie de ongunst der tijden getrotseerd. In de schatkamer van de Onze-Lieve-Vrouwekerk worden van de hand van de zeventiende-eeuwse Maastrichtse zilversmid Peter van Dijck (1604-1664) een ciborie en een ovale schaal bewaard. De kelk uit 1638 is deels verguld, het deksel versierd met een beeldje van de H. Nicolaas met zijn iconografische attributen: drie kinderen in een ton. De schaal, mogelijk een ampullenblad, is gemaakt omstreeks 1644. Beide voorwerpen dragen opschriften die hen expliciet bestempelen als toebehorend aan de Sint-Nicolaasparochie. Dit laatste is op het eerste gezicht niet zo duidelijk bij een door J.N. Gilissen vervaardigde reliekhouders met een afbeelding van de H. Familie. Uit het opschrift aan de achterkant blijkt echter, dat deze reliekhouders in 1780 is geschonken aan de aartsbroederschap van de H. Jozef. Deze had sinds haar oprichting in 1655 haar altaar in de Sint-Nicolaaskerk, zodat ook dit voorwerp van edelsmeedkunst tot de vroegere inventaris van die parochiekerk kan worden gerekend.¹⁶⁹

Koperwerk

Voorwerpen uit koper worden minder vaak genoemd in de rekeningen van de Sint-Nicolaas. Minder kwetsbaar dan zilver was er misschien minder reden tot reparatie of vervanging. De koperslager Ludovicus Dodemont (Dodimont) repareerde in 1756 zes kandelaars en een wierookvat, dat tevens nieuwe kettingen kreeg. Drie jaar later kreeg hij betaald voor het herstel van drie blakers. In 1760 maakte hij een nieuwe bak in de doopvont en weer een jaar later een nieuwe bol op de torenspits van de kerk.¹⁷⁰ Dodemont was als koperslager niet in dienst van de Sint-Nicolaaskerk, maar zoals Gilissen de eerst aangewezen zilversmid was bij voorkomende reparaties, zo was Dodemont in het midden van de achttiende eeuw de eerste persoon aan wie pastoor Thimister dacht wanneer er iets aan het koperwerk moest gebeuren. Nog in 1771 zette hij een nieuw hengel aan het wierookvat. Ook schuurde hij jaarlijks vóór het hoogfeest van Pasen alle koperwerk schoon totdat het blonk als goud. In vroeger jaren was dit het werk geweest van de vrouw van onderkoster Joannes Bovy, die hiervoor elf gulden beurde.¹⁷¹

Tijdens de vasten van 1778 verleende de opvolger van pastoor Thimister, pastoor Cuijpers, aan ene Hubertus Defresne een opdracht voor het maken van drie koperen ampullen met bijpassende schotels. Waarschijnlijk was hij niet tevreden met de bestaande tinnen kannetjes voor de eredienst, want hij betaalde een zesde deel van de rekening door de inruil van negen pond – niet nader gedefinieerd – oud tin. Wat gold voor zilverwerk, gold kennelijk ook voor koper en tin.¹⁷²

Kerkelijke gewaden

In de Rooms Katholieke Kerk heeft de aankleding van de eredienst altijd een grote plaats ingenomen. Parochies beschikten voor het gehele kerkelijk jaar over meerdere stellen kazuifels en koorkappen in voorgeschreven kleuren. Maar naast de kleding van de priesters was er ook die van de misdienaren en diakens, de vormgeving van altaardwalen, zetels en taboeretten, banieren en gordijnen, tapijten en lopers. Het kostte allemaal geld.

In 1758 kreeg vrouw Bovy, echtgenote van de onderkoster van de Sint-Nicolaaskerk, betaald voor de reparatie van zes ‘alften’ (alben), die tezamen negen gulden kostten. Tegelijkertijd verkocht zij de pastoor voor ruim twaalf gulden twee nieuwe, met kant afgezette gewaden, twee nieuwe ‘alftens’ (tesamen bijna twintig gulden) en twee jongens-rockelijns (ruim twee gulden).¹⁷³ Dat zelfde jaar kocht de 32-jarige pastoor Thimister tevens bij Sandel Lazarus, een passementmaker in Brussel, een ‘garneersel in goet gout’. Het moet nogal een substantiële aankoop zijn geweest, want deze garnering van gouddraad kostte 52 pattacons (guldens). Mijnheer pastoor wist de kosten te drukken door de inruil

van zeven alben, enige oude zijden kleren, een velum en enige oude passementen. Dat leverde een besparing van veertien gulden op. De resterende 38 gulden betaalde hij met 'gelt ende silver'. Welk zilveren voorwerp verdween hiervoor in de smeltpot?¹⁷⁴ Sommige goederen verwierf pastoor Thimister overigens goedkoop tweedehands. Zo kocht hij begin januari 1760 op een *venditie* (een openbare verkoop) in de Grote Staat 29 el zilvergalon, voor de bescheiden prijs van ruim vier gulden.¹⁷⁵

Wat gebeurde er precies met al dat lint- en koordvormig weefsel? Uit 1771 is een opstelling bewaard gebleven, waarin een kleermaker verantwoordde hoeveel galongarnering hij nodig had voor de verschillende kerkelijke gewaden. In een 'casuffel' ging acht el breed en acht el smal galon. Voor een stoel, manipel, bursa en velum tezamen waren respectievelijk acht, vijf en zeven el smal galon noodzakelijk. In de dalmatieken voor diaken en subdiaken verwerkte hij 30 el breed en 22 el smal galon, terwijl 'an de tonge van de choorkappe' 2 el smal galon besteed was, zonder dat de franje was inbegrepen. Overigens had Thimister in 1770 van ene Maria Gertrudis de Smedt een rol zijden stof gekocht met een dessin van grote rode bloemen op een groene ondergrond.¹⁷⁶ Was de kleermaker deze zijde aan het verwerken tot nieuwe kazuifels?

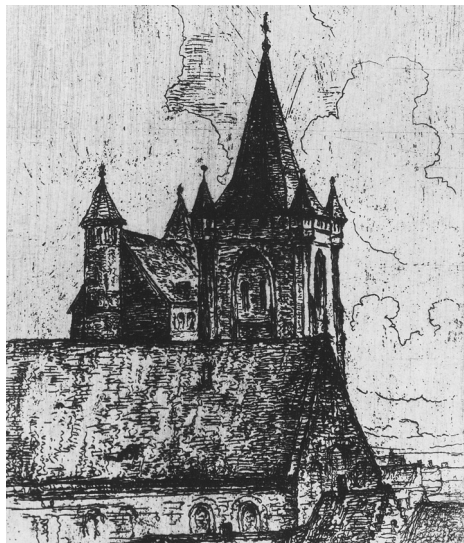
Het hoogfeest van Pasen was en is, meer nog dan Kerstmis, Pinksteren of Hemelvaart, het hoogtepunt van het kerkelijk jaar. De kerk moest dan worden schoongemaakt en opgepoetst, het koper geschuurd, het linnengoed nagelopen en hersteld. Heel grondig gebeurde dat in 1777, het jaar dat pastoor Cuijpers aantrad. Hij liet Matthijs Franssen voor dertig pattacons de hele kerk witten en betaalde ene M. Olderjouncke 39 gulden voor het wassen van negen (!) manden kerklinnen.¹⁷⁷

Niet tevreden met de linnenkast van de sacristie gaf pastoor Cuijpers in maart 1777 opdracht voor nieuwe gewaden, die vóór de komende Pasen gereed moesten zijn. Een J. Schmitz bezorgde tegen vijftien gulden 4½ el groen 'geflammeert (gevlamd?) gewestdoek'.¹⁷⁸ De lakenhandelaar S. Corbeau leverde in opdracht van de pastoor een partij stoffen af bij zuster Stevens in het Faliezusterskloostertje naast het Minderbroedersklooster aan de Sint Pieterstraat.¹⁷⁹ Het ging om 20 el 'binevels', linnen en kant voor nieuwe amicten, extra fijne 'binevels' en kant voor het vervaardigen van 'kelckdouxkens', en nog eens 24 el grijs linnen.¹⁸⁰ Maar ook ná Pasen 1777 hadden de faliezusters het druk met naaien en stikken. Tot het volgende voorjaar leverde Corbeau hen nog witte kant, wit en geel galon, 'binevels', geel 'trille' en grijs linnen tot het enorme bedrag van 268 gulden. Vaak zat een groot deel van de kosten niet zozeer in de stoffen, als wel in het galon, waarvan de vervaardiging kostbaar en arbeidsintensief was. In het tweede halfjaar van 1778 volgde nog een leverantie van geel en goud galon en van 10½ el gouden franje. Het gouddraad woog 7^{29/32} ons en bracht de kosten van deze nieuwe leverantie op ruim 152 gulden.¹⁸¹

Tot slot

Pastoor Cuijpers bouwde in 1777 voort op wat zijn voorganger Thimister hem had nagelaten. In 1784 kwam hij echter met de Maastrichtse bouwmeester-architect Deplaye tot een meerjarenplan dat een duidelijk concept volgde, met als doel de Sint-Nicolaaskerk een eigentijds, dat wil zeggen een laat achttiende-eeuws aanzien te geven. Toen in 1794 de Fransen de stad innamen, was het plan goeddeels uitgevoerd en de herinrichting van de kerk bijna voltooid. Het interieur van de kerk was witgekalkt, zoals dat in de hele achttiende eeuw gebruikelijk was geweest. Door kleine details en deels vernieuwd kerkmeubilair straalde de kerk een barokke sfeer uit. Tegen de witte gewelven blonk het bladgoud van 48 sterren.¹⁸² Het met een tapijt¹⁸³ beklede priesterkoor, het middelpunt van de eredienst, had een gebeeldhouwde houten lambriseringsgekreng met forse kleuraccenten in Pruisisch blauw. Deze betimmering bood een perfect contrast voor het nieuwe, vergulde hoogaltaar. Twee meer dan levensgrote beelden van de H. Lambertus en de H. Nicolaas herinnerden aan de patronen van de kerk. Ook in de zijschepen en de lichtbeuk waren vernieuwingen te zien: elegant gebeeldhouwde houten biechtstoelen in Louis XV-stijl, twaalf witgeschilderde apostelbeelden met goudkleurige accenten en acht grote schilderijen in vooral pasteltinten sierden hier de kerk. Op het oksaal achter in de kerk stond een nieuwe orgelkas, waarop hoog verheven het beeld van koning David troonde.

De laat achttiende-eeuwse vernieuwing en versiering van het interieur van de Sint-Nicolaaskerk was ongetwijfeld het geesteskind van pastoor Cuijpers. Maar hij had dit alles nooit kunnen bereiken zonder de strijdlust van zijn voorganger Thimister, de medewerking van het kerkbestuur en de vrijgevigheid van de parochianen. In welke mate de kosten voor de vernieuwingen werden gefinancierd uit het ruimere traktement van de pastoor, de inkomsten van de kerkfabriek of inzamelingen in de parochie, is vooralsnog een vraag. In het algemeen mag echter worden gesteld, dat het interieur van de Sint-Nicolaaskerk de spiritualiteit en smaak van een laat-achttiende-eeuwse parochiegemeenschap weerspiegelde. Met de overdracht in 1805 van een aantal bezittingen uit de kapittelkerk, waaronder de imposante preek-

Toren van de Sint-Nicolaaskerk voor het westwerk van de Onze-Lieve-Vrouwekerk, vanuit het noordwesten. Ets van Alexander Schaepkens, omstreeks 1840. RHCL, GAM, HTA, 162.

stoel, moet de Sint-Nicolaas in het begin van de negentiende eeuw een tijdlang een van de mooiste kerkinterieurs van de stad hebben gehad.

De toewijzing in 1836 van de vrijwel geheel onttakelde Onze-Lieve-Vrouwekerk als vervangende kerk voor de Sint-Nicolaasparochie, deed in 1837 bijna de gehele inventaris overgaan naar dit nieuwe bedehuis. Pas in de loop van de negentiende en twintigste eeuw is een deel van het kerkmeubilair gaan zwerven, als gevolg van een veranderende smaak of als handreiking aan een armlastige bouwpastoor. Voorbeelden zijn de schenking aan respectievelijk de gemeente Maastricht van de acht bloemstillevens van Louis en François Hermans (1857), en de bruikleen van de twaalf apostelbeelden van Vivroux aan de jonge Sint-Jozefparochie in de Augustijnenkerk (1920).

Wie de ontwikkelingen van het ICT-tijdperk in de laatste decennia heeft meegemaakt, is inmiddels vertrouwd geraakt met de schier onbeperkte mogelijkheden van computerprogramma's. Niet altijd realiseert men zich dat sommige programma's het verleden op aantrekkelijke wijze visueel in beeld kunnen brengen. Vooral architectuur leent zich voor een digitale reconstructie, mits de basisgegevens voor handen zijn.¹⁸⁴ De herinnering aan de Sint-Nicolaaskerk is verdwenen uit het collectieve geheugen van de Maastrichtenaren, maar het is duidelijk dat tot op de dag van vandaag veel van het interieur bewaard is gebleven. In Maastricht doet zich de opmerkelijke situatie voor, dat een in het begin van de negentiende eeuw afgebroken volkskerk digitaal tot in details zou kunnen worden gereconstrueerd aan de hand van tekeningen en haar vroegere bezit. Schilderijen, beelden, meubilair, kerkschatten: alle hebben zij de ongunst der tijden doorstaan en zijn her en der bewaard gebleven. Misschien dat de website *Zicht op Maastricht*, het gemeentelijk project ter digitalisering van de stadsgeschiedenis, deze driedimensionale legpuzzel kan uitwerken. Het zou een waardevolle bijdrage kunnen zijn aan de visualisering van een voor goed verdwenen verleden.

Bijlage 1.

Uitgaven Thimister voor de aanschaf van nieuwe kerkbanken

1763, 17 novembris¹⁸⁵

Begonst de nieuwe banken in de kerke te maken ende 13e bank /:afgetrokken de twee: de eene die juff. Lousbergh en de andere die den Hr Oudtscheepen Van de Biessen in natura gegeven hebben:/ ende eene halve die an den predikstool staet, alwelke den pastoor ook betaalt heeft, inbegrepen het hout en verder alles, nu het stuk at 35 gulden gerekent, makt de somme van *f* 472-10; waarvan afgetrokken de somme van *f* 298-00-0, die in den uijtga-ve gespecificeert staat, soo blivt den pastoor, boni *f* 174-10-0.

1763 en 1764: ontvangsten in guldens, stuivers en oirten

Heeft den pastoor begonst de nieuwe banken te maken in de kerk, te weeten 16, waarvan 2 in natura gegeven, ut inferius [maar van slechte kwaliteit] en moeten afgetrokken worden; en daervoor ontvangen als volgt:

1. van eene sekere persoon die niet wil bekend zijn	29-05-0
2. van de zeer EW. Hr. scholaster Van der Veecken	39-00-0
3. van de EdAgt. Borgemeester Oligslager	39-00-0
4. van de EdAgt. Commissaris Oligslagers	39-00-0
5. van den EdAgt. Hr. Borgemeester Cruts 1 Carolin en 2 ducaten van 5 aes (?), is	35-05-0
6. van juffrouwen Paes vier Carolins, is	78-00-0
7. van het broederschap van O.L. Vrouwe	30-00-0
8. van de Ed Hr. Oudtscheepen Van de Biesen eene bank in natura ontfangen	pro memorie
9. ende ook eene van juff. Lousbergh, ut hic inferius	pro memorie
10. van juff. Paes nog eene ducat, is	8-10-0
TOTAAL	298-00-0

Bijlage 2.

‘Specificatie van het geene wegens het hergieten der tweede kloke uijtgegeven is door den H. Pastoor’ [Thimister]¹⁸⁶

1767	<i>Uitgaven in guldens, stuivers en oirten</i>	
19 junii	met het scheep naer Luijk geweest om met den klokengieter Chaudoir te accordeeren, verteert in toto	5-10-0
2 julii	den kloke die geboorsde [gebarsten] was, doen in stukken slaen; die selve aflaaften en doen inpakken in twee vaaten, waaran Perpeet Anque [elders: Trijke] den houtsaager met sijnen knegt ider gewerkt heeft 2½ dag, den dag at 30 stuwer, is in toto	7-10-0
den 9den julii	de kloke doen transporteeren door Paulus uijt de Schinke-poort te Wijk; aan hem betaalt	9-10-0
den 13den dito	in persoon naar Luijk geweest om de kloke te doen uijtpakken en te sien waagen; verteert in toto	5-10-0
Den 12den novembris	de kloke afgehaalt te Luijk; voor op en af verteert	6-10-0
	an de knechten van den gieter gegeven voor drinkgelt	2-00-0
		36-10-0
	Voor de kloke aan het scheep te brengen betaalt	2-00-0
	Voor selve in het scheep te brengen betaalt	2-10-0
	Voor de vragt en strooije om [de] selve met het scheep van Luijk tot Maestrecht te transporteeren, betaalt	9-10-0
	Voor de kloke te Maestrecht uijt het scheep te leggen, betaalt	2-10-0
	Voor van het scheep naer de waag en van de waage naer de kerke te vaaren en de selve in te doen [op te hangen]	3-10-0
	Item voor de vaaten en planken te doen dragen, betaalt	0-10-0
	Item in de waag te Maestrecht betaalt	1-10-0
		21-00-0
	Item aan den gieter Chaudoir te Luijk volgens quittancie betaalt	275-15-0
	Op den dag der Benedictie der kloke uijtgegeven voor Paat en Peeteren, Geestelijke, dezelfde te tracteeren, an desseert	12-15-2
	Bij Delonneux voor seven tourten en eenige kleenen [tourten]	10-15-0
	Bij Musch voor 5 amandeltourten	12-10-0
	An besuiten en rinsgens [marmelade] betaalt	2-15-0

Voor rijs en melk voor de engelen en bruijtgens	2-15-0
An de engelen en bruijtgens op St. Nicolaasdag gegeven voor	5-16-2
An de Hr. Mathieu Milliard voor eenen anker wijn betaalt volgens quittancie	24-00-0
Voor eenen halven anker wijn van de mijnen /:niet tegensstaande het] meer geweest is:/, tegens	16-00-0

87-09-2

Voor den kloke te helpen hangen voor den dag van de benedictie, de selve te zieren en daarnaer te helpen optrekken, te hangen en alles af te doen en wederom terug te leveren, den smeed te helpen het yserwerk te maken etcetera heeft Perpect Trijke den houtsaager met sijner knecht gewerkt yder 3 daagen, den dag at 30 stuverz, met het bier gerekent, is in toto	9-00-0
Item aan den smeed gegeven volgens quittancie	32-06-0

41-06-0

1767 Inkomsten in guldens, stuivers en oorten	[TOTAAL] 462-40-2
Voor de middeste kloke te doen hergieten gecollecteert	322-01-1
Daarbij gevoegt 50 florin, [vanwege] het zeer EW. Capittel van O.L.V. gegeven,	50-00-0

makt saamen de somme van florins [guldens]	372-01-1
den 3den decembris, als de kloke door den zeer EW. Hr. Van der Veeken, scholaster van [het kapittel van] Onze Lieve Vrouwe, gebenediceert is worden, gecollecteert:	
10 ½ Carolin	204-15-0
6 franse pistollen	93-00-0
6 ducaten	54-00-0
3 Max[imilien] d'or	39-00-1
aen offer[gaven in de collectie]	7-03-0

[TOTAAL] 769-19-1

NB *‘Et pro notitia sit, datter /:niet tegenstaande al het geene bij ‘t benedicieeren der kloke gecollecteert is, den pastoor als oblata privativelijk toekomt en zoo ook van hem ontfangen is:/ nogtans sine oi.R:D: successorum suorum prejudicio spontanee aan en voor de kerk heeft willen laten en geven, gelijk hij, H. Pastoor, de selve oblata mits desen laat en gevt, onder deese expresse conditie, dat aan*

den hoogen autaar door en van wegens de kerke ofte fabriek der selven eenen houten antependium, die alreets soo veel als ververdigt is, een nieuw tabernakel, dat sig van vooren moet openen, als ook neffens de twee kanten der hoogen autaaars twee nieuwe duuren, die met den autaar verbonden zijn, moeten gemaakt worden, om op d'of boven de selve duuren St. Nicolaas en St. Lambert te stellen.'

Conclusie

Het hergieten van de middelste (tweede) klok kostte ca. 463 gulden en twee oort (36-10-0 + 297-15-0 + 87-09-2 + 41-06-0 = 463-00-2). De inkomsten van de pastoor bedroegen 769 gulden, 19 stuivers en 1 oort, ruim driehonderd gulden meer dan nodig was, mede omdat hij afstand had gedaan van zijn rechten op de collecte. Het is begrijpelijk dat Thimister het overschot graag besteed zag aan de verdere verfraaiing van zijn kerk: een nieuw antependium (Delcommune), een tabernakel (idem) en deuren voor zijn hoofdaltaar, en beelden van Nicolaas en Lambertus (idem).

Bijlage 3. Biografische gegevens

Renier Delcommune (1736-1814)

Renier (Reinier) Delcommune was afkomstig uit Luik. Hij huwde Maria Elisabeth de Lambermont, met wie hij tussen 1761 en 1771 vijf kinderen kreeg, waarvan er twee bij geboorte overleden. Ofschoon alle kinderen werden geboren in de Sint-Nicolaasparochie en aantoonbaar is dat Delcommune al in de jaren 1760 in de stad werkzaam was, kreeg hij eerst op 10 mei 1773 het Maastrichtse burgerschap. Hij was toen 36 jaar oud en verkoos ingeschreven te worden in het ambacht van de leemplakkers. Het burgerschap werd Delcommune 'alleenlijck voor zijn persoon' en voor de duur van zijn leven verleend, een wat ongebruikelijke formulering. Maar hij kreeg zijn burgerschap dan ook gratis op voordracht van Karel, vorst van Nassau, de toenmalige gouverneur van de stad. (Het was de stadscommandanten toegestaan tijdens hun ambtsperiode kandidaten voor een gratis burgerschap voor het leven voor te dragen, met een maximum van één persoon per ambacht). Delcommune woonde in de Stokstraat in het huis met de gevelsteen 'Nous desiron(s) la paix, 1790' (nu nr. 11).

Van Delcommune is bekend dat hij in 1767 een houten kruisbeeld sneed voor zowel de broederschap van Sint Anna, als de broederschap van het Heilig Scapulier onder de titel van de Berg Karmel, beide gevestigd in de Sint-Martinuskerk te Wyck. Drie jaar eerder versierde hij in de Sint-Nicolaaskerk het altaar van de broederschap van Maria Onbevlekt Ontvangen met snijwerk en in 1769 maakte hij een nieuw antependium voor het hoofdaltaar. Voor de Onze-Lieve-Vrouwekerk vervaardigde hij in 1771 twee engelenkopjes voor de altaren van Sint Anna en Sint Catharina en een nieuwe afscheiding (een hekwerk?) rond het Maria-altaar.¹⁸⁵ In de zuidelijke zijbeuk van de Onze-Lieve-Vrouwe staat van zijn hand een groot beeld van de H. Hubertus met springend hert. Ook de achter in de kerk staande, meer dan levensgrote beelden van de heilige Nicolaas en de heilige Lambertus, afkomstig uit de Sint-Nicolaaskerk, zijn van zijn hand.

Henri Vivroux (1737-1807)

Hij werd geboren te Luik en stamde uit een bekende familie van beeldsnijders en ornamentalisten, die oorspronkelijk uit Verviers afkomstig was. Hij was een broer van de beeldhouwer/beeldsnijder André Vivroux (Luik 1749-1817) en waarschijnlijk net als hij opgeleid door zijn vader Jacques. Henri sneed niet alleen beelden, reliëfs en andere ornamenten, maar maakte ook meubels. Van hem zijn in Oost-Indische inkt uitgevoerde ontwerptekeningen bewaard gebleven voor onder meer enkele kasten in Luikse Régence- en Lodewijk XV-stijl, daterend uit ca. 1765-1770, en een dressoir met vijf laden.¹⁸⁶ Tussen 1783 (levering van de eerste apostelbeelden en een antependium) en 1793 (toen de laatste betalingen werden gedaan) had Vivroux tien jaar lang een vaste opdrachtgever aan de Maastrichtse Sint-Nicolaasparochie, waaraan hij, zoals is gebleken, een koorlambrisering leverde, alsmede altaarornamenten, altaarbeelden en twaalf vrijhangende apostelbeelden.

- 1 Dank ben ik verschuldigd aan dr. Pierre J.H. Ubachs (Maastricht), drs. Tim Graas (Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, te Utrecht) en de heer John Goessen (schatbewaarder Onze Lieve Vrouwekerk), die substantieel bijdroegen aan de wording van dit artikel.
- 2 *De Nieuwe Limburger* dd 9 november 1964; *De Volkskrant* dd 9 november 1964.
- 3 *De Nieuwe Limburger* dd 10 november 1964: stemmen vóór (prof.dr. J.J.M. Timmers) of tegen (ir. W. Marres) verplaatsing. Zie ook: *De Nieuwe Limburger* en *De Tijd-Maasbode* dd 11 november 1964, *De Volkskrant* dd 14 november en het *Limburgs Dagblad* 4 december (Carel Bloemen). De discussie over de vervanging van het altaar zou met tussenpozen nog jaren blijven voortdromen.
- 4 Léon Tans, Barokaltaar naar zijbeuk, in: *De Volkskrant* dd 4 november 1964.
- 5 *De Nieuwe Limburger* dd 21 januari 1965.
- 6 *De Limburger* dd 14 december 1984.
- 7 Dit artikel is mede gebaseerd op een niet gepubliceerde, in 1993 door het kerkbestuur van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee verleende onderzoekopdracht.
- 8 Vriendelijke mededeling van drs. T. Graas (Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland, Utrecht).
- 9 Ingrid M.H. Evers, Drie vergeten Maastrichtse schilders: François Hermans (1745-1804), Louis Hermans (1750-1835) en Guillaume Henri Franquinet (1784-1854), in: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* [PSHAL] 129 (1993) 157-194. Ingrid M.H. Evers, Bloemen, vruchten en putti in een kerk? De acht stillevens van het Rijksarchief, in: Régis de la Haye, J.H.M.M. van Hall en G.H.A. Venner (eds.), *Achter de Minderbroeders, opstellen over bijzondere stukken en voorwerpen van het Rijksarchief in Limburg*, (Publicaties Rijksarchief Limburg, 4), Maastricht 1996, 95-112.
- 10 Ingrid M.H. Evers, *Maastrichtse monumentenzorg in zwart-wit, documentaire fotografie van Alexander Simays tussen 1912 en 1940* (Vierkant Maastricht, 33), Maastricht 2000, 19 e.v.
- 11 Ph. van Gulpen, Onze Lieve Vrouweplein met kerkengroep, gezien vanuit het westen: GAM, HTA, inv.nr. 337 (1832). Ph. van Gulpen, Sint-Nicolaaskerk met vrij liggende absis vanuit het westen, in het album: 'Les monuments anciens et modernes de la ville de Maestricht', bewaard bij de Universiteitsbibliotheek te Luik, Hs 981 C.
- 12 Ph. van Gulpen, Interieur van de Sint-Nicolaas, zie GAM, HTA, inv.nr. 501; een tweede versie van deze tekening in het album te Luik (zie noot 11). Jan Brabant maakte van deze tekening een schetsmatige kopie: GAM, HTA, coll. LGOG, inv.nr. 678. Zie ook Ph. van Gulpen, Interieur Sint-Nicolaas tijdens de afbraak: GAM, HTA, coll. LGOG, inv.nr. 340.
- 13 Voor het schilderij zie: A.J.M. Himmelreich e.a., *Théodore Schaepekens 1810-1883* (Vierkant Maastricht, 14), Maastricht 1990, 42. Alexander Schaepekens maakte ook een aquarel van de kerkengroep vanuit een meer zuidelijk standpunt, waardoor de Sint-Nicolaaskerk meer aandacht kreeg. GAM, HTA, inv.nr. 286, ook afgebeeld in J.G.J. Koreman, 'Geteekent tot Maestricht', Maastricht 1981, pag. 117. Daarnaast bestaat van hem een penseeltekening van de torenpartij vanuit het noordwesten. GAM, HTA, inv.nr. 139 (aquarel) en inv.nr. 162 (ets).
- 14 Evers, Monumentenzorg (zie noot 10), 19: Peter Weijnen, Sint-Martinuskerk, januari 1855, zoutdruk.
- 15 M. van Heylerhoff, St. Nicolaas, in: *Annuaire de Limbourg* (1829) 142-144.
- 16 *De Maasgouw* 8 (1890-91) 151 (communicanten, 1641-1661); idem, 16 (1894) 8 (notitie over twee pastoors); idem, 24 (1902) 61 (17e-eeuws parochiezegel). Ecclesia et parochia S. Nicolai (=

- Kerk en parochie van de H. Nicolaas), in: *PSHAL* 102 (1966) 181-183 [Munier, negentiende-eeuws visitatieverslag].
- 17 Th.J. van Rensch, De aartsdiaken van Haspengouw en Maastricht, in: *Campus liber, bundel opstellen over de geschiedenis van Maastricht, aangeboden aan mr.dr. H.H.E. Wouters...* (Werken LGOG, 8) Maastricht 1982, 176-199, meer speciaal 188-190.
 - 18 Th.J. van Rensch, Onderbetaalde pastoors versus het Maastrichtse kapittel van Onze Lieve Vrouwe in de achttiende eeuw, in: *PSHAL* 131 (1995) 93-116. Eerder verschenen onder de titel: 'Clerus clericum non decimat', financiële verhoudingen tussen het Onze Lieve Vrouwekapittel en zijn pastoors in de achttiende eeuw, in: Ingrid M.H. Evers (ed.), *Schatkamernieuws in het zilver*, Maastricht 1994, 404-425, 411 en volgende.
 - 19 Th.J. van Rensch, Broederschappen in Maastricht 1400-1850, in: *Hemelse trektochten*, Maastricht 1990 (Vierkant Maastricht, 16), 7-86; broederschappen in de Sint-Nicolaas: 29-35. Zie ook: *De Maasgouw* 31 (1909) 36-37 (18e-eeuwse lofzang uit de eredienst van de broederschap der Onbevleete Ontvangingen, gevestigd in Sint-Nicolaaskerk); Idem, 40 (1920) 85 (broederschap H. Agatha).
 - 20 Vgl. het register van *De monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Limburg, Eerste stuk: De monumenten in de gemeente Maastricht*, 's-Gravenhage, dl. 1 (1926), dl. 2 (1953); ongewijzigde herdruk 1974.
 - 21 Titus A.S.M. Panhuysen met medew. van P.Th. Boyens en W.H.M.N. Dijkman, *Maastricht staat op zijn verleden* (Maastrichts Vierkant, 3), Maastricht 1984, 115-119: 'Een eigen kerk voor het volk'.
 - 22 Een eerste aanzet bij: Evers, Bloemen (zie noot 9), 95-112.
 - 23 Bouwkundige studies: A.J.J. Mekking e.a., Bijdragen tot de bouwgeschiedenis van de Sint-Servaaskerk te Maastricht, in: *PSHAL* 118 (1982) 87-248 en 119 (1983) 59-196, en A.F.W. Bosman, De Onze-Lieve-Vrouwekerk te Maastricht, bouwgeschiedenis en historische betekenis van de oostpartij (Clavis, 9), Zutphen 1990. Een kunsthistorische benadering bij: Mieke de Kreek en Zsuzsanna van Ruyven-Zeman, De barokke koorinrichting van de Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht, in: *PSHAL* 131 (1995) 117-158, eerder verschenen in: Evers, *Schatkamernieuws* (zie noot 18), 426-473. Na 1980 verscheen een aantal algemene beschrijvingen van Maastrichtse kerken: Th.J. van Rensch, *De Sint-Martinuskerk van Wyck* (1983), en in de reeks Maastrichts Silhouet: Th.J. van Rensch, *St. Servaaskerk I* (1981), B.C.M. van Hellenberg Hubar, *St. Servaaskerk II* (1982), P.J.H. Ubachs, *St. Mattheijkerk* (1983), L.L. Minis, *St. Janskerk* (1990), R.H.H.L. Bouwens, *St. Lambertuskerk*, (1991), W.A.A. Mes, *De Koepelkerk* (1997) en R. Hackeng, *De Kerken van Sint Pieter I en II* (1998). Ongepubliceerd bleven tot nu toe kunsthistorisch onderzoek betreffende de Sint-Mattheijkerk en de Onze Lieve Vrouwekerk, en teksten over de Waalse Kerk en Lutherse Kerk.
 - 24 Mieke de Kreek, *De kerkschat van het Onze Lieve Vrouwekapittel te Maastricht*, (Clavis Kunst-historische Monografieën, 14), Utrecht 1994, 75. Hier wordt het 'nieuw archief' abusievelijk 'het parochiearchief' genoemd. Het 'oud archief' is immers ook parochiearchief, maar dan voor de periode tijdens het ancien régime, vóór de Franse Tijd.
 - 25 Evers, Drie vergeten schilders; dezelfde, Bloemen, vruchten en putti, (zie noot 9).
 - 26 J.A.K. Haas, *Inventaris van de archieven van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe te Maastricht 1096-1797*, (Publicaties Rijksarchief Limburg, 6), Maastricht 1999. [J.A.K. Haas], Stukken behorende tot het archief van de kerk en de armentafel van de H. Nicolaas te Maastricht [Archief Nico-

- laas]; inventaris van de aan het GAM overgedragen stukken uit het 'oud' archief. RAL, Frans Archief Nedermaas, inv.nr. 2022: 'État général des religieux et religieuses'. Dit archiefstuk is in de Franse Tijd hergebruikt. Omgekeerd, dus nu van achteren naar voren lezend, is het gebruikt als kasboek. Met dank aan mr. Th.J. van Rensch die mij op dit stuk attent maakte.
- 27 Voor de algemene achtergrond zie: Pierre J.H. Ubachs en Ingrid M.H. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht*, Zutphen 2005, en Pierre J. H. Ubachs, *Tweeduizend Jaar Maastricht, een stadgeschiedenis*; met medewerking van Ingrid M.H. Evers. Zutphen 2006³.
 - 28 Van Rensch, Onderbetaalde pastoors (zie noot 18), 411.
 - 29 Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 115. Zie ook: P.J.H. Ubachs, *Twee heren, twee confessies, de verhouding van Staat en Kerk te Maastricht, 1632-1673*, Assen 1975, 51. De huidige, gotische Sint-Jan dateert uit de veertiende eeuw. Minis (zie noot 23), 8 en 11.
 - 30 Van Jabeek werd begraven in het middenschip van de Sint-Nicolaas. E. Jaspas, *Kint geer eur eige stad?*, Maastricht 1936, 216. J. Schaepkens van Riepst, Eenige bijzonderheden omtrent straten, pleinen en bewoners van het oude Tricht, Maastricht 1907, 225; overdruk PSHAL met afwijkende paginering. Panhuysen, Maastricht, 116-117.
 - 31 Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 116. Schaepkens van Riepst (zie noot 30), 261.
 - 32 Matthaeus Herbenus, *Over hersteld Maastricht (De Trajecto instaurato)*; vertaald door M.G.M.A. van Heyst, Roermond [1984], 42 (Latijnse tekst) en 43 (Nederlandse tekst).
 - 33 De navolgende beschrijving van de afmetingen van de kerk is overgenomen uit Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 117.
 - 34 Op de achttiende-eeuwse stadsmaquette zijn deze torentjes afgeknot weergegeven.
 - 35 Pentekening van Jan de Beyer, Onze Lieve Vrouwekerk met Sint-Nicolaas (1740), in: 'Geteekent tot Maestricht' (zie noot 13), pagina 81, nr. 33; zie ook GAM, HTA, collectie LGOG, inv.nr. 4 (1740), en GAM, HTA, inv.nr. 966: gravure van Hendrik Spilman naar Jan de Beyer (1746). Zie ook GAM, HTA, coll. LGOG, inv.nr. 72 (1750, anoniem) en GAM, HTA, inv.nr. 65: tekening uit ca. 1800, toegeschreven aan C. Specht. Op de achttiende-eeuwse tekeningen dragen ook de zijspitsen een kleine bekroning.
 - 36 GAM, archief KOLV, inv.nr. 361[oud]: Bladwijzer van de protocollen van St. Nicolaas [1766-1842], Register nr. 1, fol. 45-46 (10 mei 1777; 15 mei 1778). Alleen het eerste en laatste huisje zouden worden gerepareerd. RAL, Frans Archief Nedermaas, inv.nr. 2022, fol. 1-2r: werkzaamheden aan de kapel door meester Hendrik Lenaerts (1755).
 - 37 Dit kerkhof was bestemd voor de overleden dienaren van het kapittel; de kanunniken werden begraven in de Onze-Lieve-Vrouwekerk.
 - 38 Zie de plattegrond bij De Kreek (zie noot 24), 33 (Van Gulpen).
 - 39 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekening Mullers (1778), met details over de inrichting van de kerk. Ubachs/Evers, *Encyclopedie*, (zie noot 27), onder Tricht, Aart van. GAM, Archief Nicolaas, inv.nr. 1040.B: bijlagen rekeningen 1792-1795 (wed. Mullers, 13 augustus 1795).
 - 40 GAM, Frans archief Maastricht, inv.nr. 282: overzicht functies voormalge kerkelijke gebouwen, ca. 1799.
 - 41 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1035: kwitanties 1716.
 - 42 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: kwitanties Sint-Nicolaas: 1745 december 3 (Gerardus Mulkens), 1745 oktober 25 (Matthijs Smeets), 1745 februari 9 (Matthijs Demeuse), 1745 (N. Lausbergh), 1745 (Jacobus de Vet). De genoemde data betreffen ofwel de datum van het uitschrijven van de rekening, ofwel het moment waarop zij wordt voldaan.

- 43 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: kwitanties 1746 van Nicolas Basselier (plavuizen), N. Lousberghs (timmerhout en Heynen) en Gerardus Mulkens (nagels en hengsels communiebank).
- 44 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.B: kwitanties 1749-1753: rekening Matthias van Utrecht dd 8 oktober 1751. De oude pijnappel woog 17½ pond à 14 stuiver het pond en had 12 gulden en 5 stuivers gekost. De nieuwe woog 30¾ pond à 23 stuivers het pond en kostte 35-07-01.
- 45 Biografische gegevens bij Van Rensch, Onderbetaalde pastoors (zie noot 18), 411 en volgende. Volgens M. van Heylerhoff was Thimister de stichter van een hofje voor zeven bejaarde vrouwen aan de Ridderstraat. Dit is echter niet juist. Vgl. Th.J. van Rensch, 'Het Hondertmarck-of Zeven Weeën-convent', in: Ingrid M.H. Evers, Th.J. van Rensch en P.J.H. Ubachs (eds.), *Bonne et Servante, Uit de geschiedenis van de Maastrichtse vrouw*, Maastricht 1986, 9-26.
- 46 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: kwitanties 1755.
- 47 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.B: kwitanties 1761 van Alacour (leidekker), Dodemont (koperen bol), Matthias Soiron (levering van ronde keperbalken), Lousberghs (aanbrengen beschotten in torens), Matthijs Smeets (smid), A. Hermans (glazenmaker), Guillelmus van Gulpen (nagelmaker/draadtrekker).
- 48 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.B: kwitanties Sint-Nicolaas 1759: rekening van Lambertus Castermans (levering lakmoes en zwartsel), Weynandus Meijnen (hout van zaagmolen), Johannes Ernotte (drie karren kalk), Hendrik Lenarts (witten en repareren); idem, kwitanties 1760: rekening dd 14 juni van Mathieu Soiron ('latte' om sacristie 'te plakken').
- 49 Zie bijlage 2.
- 50 Van Rensch, Onderbetaalde pastoors (zie noot 18), passim. Het hierna volgende is ontleend aan dit artikel.
- 51 Het navolgende is ontleend aan P.J.H. Ubachs, De Franse Tijd in de Maasstreken, in: P.J.H. Ubachs en I.M.H. Evers, *Ongewilde Revolutie, Limburgs Maasland onder Frankrijk (1794-1814)*, Maastricht 1994, 6-115, meer speciaal 66-67 en passim. Ook verschenen als *Publications* 1994.
- 52 Zie voor enig zicht op deze problematiek Th.J. van Rensch, De pastoriegoederen van Ottersum, in: *Maaslands Melange, opstellen over Limburgs verleden dr. P.J.H. Ubachs aangeboden bij gelegenheid van zijn vijfeenzestigste verjaardag*, (Werken LGOG, 14), Maastricht 1990, 161-181, speciaal 162-167.
- 53 Van Rensch, Pastoriegoederen (zie noot 52), 164-165.
- 54 Ubachs, *Franse Tijd*, (zie noot 51), 87 en 41 (tabel jaarsalarissen).
- 55 Jos Habets, *Historische beschrijving der kerk van Onze Lieve Vrouwe te Maastricht*, Roermond z.j. Zie ook: Mieke L. de Kreek, Kerkschat (zie noot 24), 71.
- 56 Tenzij anders vermeld is deze paragraaf gebaseerd op: G.J.B. Verbeet (ed), *Basiliek van Onze Lieve Vrouw, de kerk, de parochie, de Sterre Der Zee, een spiegel van verleden en heden, gedenkschrift bij gelegenheid van een dubbeljubileum 1837-1912, december 1962*, Maastricht 1962.
- 57 Habets (zie noot 55), 18. De verhuizing en de latere lotgevallen van de Sint-Nicolaasparochie vallen buiten het bestek van dit artikel. Voor de afbraak van de kerk zie GAM, Persoonsarchief J. Lambriex, inv.nr. 22: bestek en voorwaarden voor de sloop van de Sint-Nicolaaskerk (1838).
- 58 Waarschijnlijk was de gemeente in deze jaren eigenaar van het gebouw, zoals dat ook gold voor de Sint-Martinuskerk. Van Rensch, *Sint-Martinuskerk* (zie noot 23), 49.
- 59 Op de stadsmaquette uit 1749 blijkt dat het kerkhof van de Sint-Nicolaas beplant was met bomen; vgl. de maquettefoto's (zie ook noot 34). Vgl. de tekening van Philippe van Gulpen

(1832): GAM, HTA, coll. Van der Noordaa, inv.nr. 337. Al vóór maar in elk geval gedurende de Franse Tijd werden doden in Maastricht elders begraven, onder meer op terreinen bij de Maagdendries.

- 60 M.J. van Heylerhoff in een brief aan de archeoloog en directeur van het Leids Museum voor Oudheden, C. Leemans, in: *De Maasgouw* 59 (1939) 10. Er werden bij het graven van de fundamenteën voor deze huizen volgens Van Heylerhoff geen belangrijke archeologische vondsten gedaan. De ondergrond was zeer diep verstoord en er resteerden alleen botten van dieren en wat hertshoorn. Het stadsarcheologisch onderzoek dat in 1983 werd uitgevoerd, leverde nog een mergelstenen beerput op met aardewerk, botten en zaden. Bovendien vond men de funderingen van de Middeleeuwse huizen en de latere kerk. Panhuysen, Maastricht, (zie noot 21), 116-117.
- 61 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: rekening van N. Lousberghs, die Mathias Heynen het timmerwerk liet verzorgen (1746). Idem, voorl.nr. 1037.A: rekening van Lousberghs waarin vermelding van een halve dag arbeid door Francis Nest op 15 oktober 1753, voor de bevestiging van een elzen stok en katrollen (1754). Zie ook: Ubachs/Evers, *Encyclopedie* (zie noot 27), sive gordijn.
- 62 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening Matthijs Smeets dd 10 en 11 mei 1757.
- 63 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: rekening Matthijs Smeets dd 30 juni 1765, onder meer wegens werkzaamheden uit 1762.
- 64 Delcommune (1736-1804) was afkomstig uit Luik, maar al in 1761 werkzaam in Maastricht. Op 10 mei 1773 kreeg hij het Maastrichtse burgerschap. P.J.H. Ubachs, *Nieuwe burgers van Maastricht, 14de eeuw-1795*, Geleen 1993, 106. Zie ook bijlage 3.
- 65 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: kwitantie van Renier Delcommune dd 1769.
- 66 Van Rensch, Broederschappen (zie noot 19), 26, 36.
- 67 L. Brinkhoff (ed.), *Liturgisch woordenboek*, Roermond 1958-1962, I, 109.
- 68 Meer over de klokken bij G.M.I. Quaedvlieg, Klokken en klokkenspelen te Maastricht, in: *Miscellanea Trajectensia, bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht, uitgegeven bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van de Stadsbibliotheek Maastricht 1662-1962*, Maastricht 1962, 363-376, 372.
- 69 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: kwitantie dd 24 oktober 1777, getekend door Delcommune en Routs, voor driehonderd gulden.
- 70 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: kwitantie dd 13 februari 1778, getekend door Delcommune en Routs, voor vijfhonderd gulden.
- 71 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie gedateerd 1784, getekend door P.F. Deplaie, voor ruim 58 gulden Luiks, afgedaan met acht kronen.
- 72 Er zijn in Zuid-Limburg nog verschillende draaitabernakels bewaard gebleven, zoals in de kloosterkerk te Wittem.
- 73 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: rekening J. Mullers dd 26 november 1784. Mullers werkte regelmatig voor de Sint-Nicolaaskerk. Op 3 mei 1785 betaalde kerkmeester Masure hem f 150, op 27 augustus f 100, beide keren voor niet nader genoemde werkzaamheden.
- 74 GAM, HTA, Coll. Van der Noordaa, inv.nr. 18. Zie ook GAM, HTA, inv.nr. 1270.
- 75 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 26 december 1785, getekend J.W. Sanders, f 640.
- 76 Henri Vivroux was een wat minder bekende telg uit een familie van beeldsnijders en ornamentisten, die oorspronkelijk uit Verviers afkomstig was (zie bijlage 3).
- 77 Onderdeel van een ongedateerde rekening van Vivroux (opgenomen onder de kwitanties van

- 1785): 'Etat des ouvrages fait pour leglis parroissial de Saint Nicolas...', ad f 244-10-3, waarop betalingen worden gedaan op 4 mei (f 120) en 21 december 1785 (restant).
- 78 Ongedateerde rekening Vivroux (1785): 'avoir fait deux anges et un saint esprit'.
- 79 Kwitantie dd 14 december 1784, getekend Vivroux.
- 80 Kosten onder meer twee gulden en tien stuivers voor witsel, een gulden en tien stuivers voor lijn en nog eens tien stuivers voor verf. Daarbij kwamen de aanmerkelijk hogere reis- en verblijfskosten voor de Luikenaren. Ongedateerde rekening van Vivroux uit 1785.
- 81 'Blanchir et bise le tabernac'. De kleur 'bis' was een soort grijsbruin. *Dictionnaire d'Ancien Français* (Larousse 1947) 41: 'd'un gris brun: une pierre bise'.
- 82 Ongedateerde rekening van Vivroux (1785): 'avoir fait deux ange(s), f 25'; 'deux consoles pour le finitie du tabernac', f 14.
- 83 Ongedateerde rekening, abusievelijk opgenomen onder de kwitanties van 1772: 'les deux moeles de chandelliers'.
- 84 'Pistool' was een muntsoort.
- 85 Contract dd 8 november 1792.
- 86 Van der Neer spreekt in 1836 van een beeld van Melchisedech in plaats van Mozes. Het is mogelijk dat na 1792 (toen men opdracht gaf voor de Mozes) in een nader contract werd besloten voor een Melchisedech, net als Aäron symbool voor het priesterschap. Dit lijkt temeer waarschijnlijk, omdat Van der Neer in 1836 ook nog andere projecten noemt, die niet in het contract van 1792 vermeld werden (onder meer een preekstoel).
- 87 GAM, Archief van het kapittel van Onze Lieve Vrouwe (waarin opgenomen de Sint-Nicolaasparochie), inv.nr 356: notulen kerkbestuur Sint-Nicolaas (1766-1780, an XII, 1811-12 oktober 1837; daarna notulen- en brievenboek tot 5 januari 1843), fol. 320-322: vergadering kerkbestuur dd. 3 november 1836. Zie ook: J. Sprenger, Een brief van den Antwerpschen beeldhouwer J.J. Vandermeer aan het kerkbestuur der S. Nicolaas parochie te Maastricht in 1836, in: *De Maasgouw* 59 (1939) 10-11. Sprenger las de naam van de beeldhouwer abusievelijk als 'Vandermeer' in plaats van 'Vanderneer'. Inmiddels schreef de kunstenaar zijn achternaam inderdaad op Vlaamse wijze aan elkaar. Zijn voornamen had hij verfranst tot Jean-Jacques.
- 88 GAM, HTA, inv. nr. 501: Ph. van Gulpen, Interieur Sint-Nicolaaskerk. Uitvergroot zijn op deze tekening de deur links (naar sacristie en pastorie) en de lambrisering duidelijk herkenbaar. De precieze plaats van de deuren is niet helemaal duidelijk. Op een tekening van het interieur van de half afgebroken kerk in 1838 heeft Van Gulpen beide deuren links en rechts weergegeven in de tweede travee (GAM, HTA, inv.nr. 340). Ook op de plattegrond van de kerk, in 1984 gemaakt door het Gemeentelijk Oudheidkundig Bodemonderzoek Maastricht, is rechts in de tweede travee een deur gesitueerd. Panhuysen, Maastricht (zie noot 21), 114. De nis in de kruisgang bij de Onze Lieve Vrouwekerk, die toegang gaf tot de Sint-Jozefkapel, wordt tegenwoordig 'Sint-Nicolaaskapel' genoemd, hetgeen de situatie niet duidelijker maakt. Vriendelijke mededeling van dr. R. Delahaye.
- 89 Contract dd 30 juli 1788, ondertekend J.W. Sanders.
- 90 Een ongedateerde rekening voor een totaalbedrag van f 482-10-0 spreekt onder meer van 'sculpterie du choeur'. Zij is opgeborgen bij de bescheiden van het jaar 1772, maar dateert waarschijnlijk uit 1788/1789. Een rekening uit 1790/1791 noemt beeldsnijwerk, werktijd en reis- en verblijfskosten tot een bedrag van 270 gulden. Hiervan kreeg Vivroux honderd gulden uitbetaald op 31 oktober 1790 en nog eens zestig op 1 april 1791. Het restant (f 110) is op een later tijdstip

- voldaan. GAM, archief Nicolaas, voorl.nrs. 1038.B (1772) en 1040.A (1788-1790).
- 91 Vergelijking van de interieurtekeningen (zie noot 12) met een aquarel van het altaar leverde voldoende aanknopingspunten op voor identificatie.
 - 92 Een kleurenfoto van dit schilderij is opgenomen in *Schatkamernieuws Slevrouwe*, nr. 10 (1988) 115 (voor restauratie) en nr. 20 (1990) 327 (na restauratie). In *Schatkamernieuws Slevrouwe* (Maastricht, 1986-1994, doorlopend gepagineerd) publiceerde schatbewaarder J. Goessen jarenlang wetenswaardigheden over de geschiedenis en foto's en rapporten betreffende de kerkschat van de parochie van Onze Lieve Vrouwe Sterre der Zee. Zie ook: *Monumenten* (zie noot 20), II, 540-541.
 - 93 J.A.K. Haas, De opheffing van het antonietenklooster te Maastricht, in: *Maaslands Melange* (zie noot 52), 66-95, meer speciaal 89-91. Een afschrift van het verslag van deze verkoop in RAL, KOLV, inv.nr. 919 of 920 (voorheen voorl.nr. 1242).
 - 94 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 9 september 1783, getekend door ene G. Scheffers, die mogelijk een veilinghuis had. De schilderijen kostten respectievelijk f 7-5 (zeven gulden, vijf stuivers), f 6-0, f 9-15 en f 5-15.
 - 95 Zie de tekening van het interieur van het antonietenklooster (GAM, inv.nr. 1376), zoals afgebeeld bij Haas, Antonieten (zie noot 92), 66. Van Gulpen heeft deze inrichting overigens niet zelf kunnen zien; de kerk was in zijn tijd reeds ontruimd. Mogelijk baseerde hij zich op een eerdere tekening, of op mondelinge informatie. De architect Matthias Soiron heeft een tekening van het altaar achtergelaten die wel uit de tijd zelf stamt. Daar hij echter alleen geïnteresseerd was in de constructie, heeft hij de plaats van het schilderij slechts aangeduid zonder de voorstelling zelf. RAL, Albums Soiron, V, 45.
 - 96 De kunstschilder Krijns woonde in de Wolfstraat waar hij een atelier en een klein kunstkabinet had. Hij had een paar leerlingen, maar raakte in de Franse Tijd vanwege zijn Franse sympathieën bij een deel van de bevolking in diskrediet en in financiële moeilijkheden. Ubachs/Evers, Cultuur in Nedermaas, in: *Ongewilde revolutie* (zie noot 51), 117-186, speciaal 142 en noot 70. Zie ook: Evers, Drie vergeten schilders (zie noot 9), 166.
 - 97 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 23 mei 1786. Overigens gold de rekening tevens de reparatie van een klein, tweede schilderij.
 - 98 Volgens het restauratierapport uit 1990 dateert de lijst uit het einde van de achttiende eeuw. Zie voor een verdere beschrijving *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 92) nr. 20 (1990) 323-325.
 - 99 Sprenger (zie noot 87), 11.
 - 100 PSHAL 43 (1907) 261 (Schaepkens).
 - 101 Van Renier Delcommune zijn in Maastricht verschillende beelden bewaard gebleven, o.m. een Hubertus met springend hert, in het zuidelijk zijschip van de Onze-Lieve-Vrouwekerk.
 - 102 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1739.A: kwitantie 'au compte de ce deux figures, savoir de Saint Lambert et Saint Nicolas', dd 21 maart 1778, getekend door Renier Delcommune.
 - 103 Zie het eerder genoemde contract met Van der Neer, dd 1792.
 - 104 Na de verhuizing in 1838 kregen zij opnieuw een plaats bij het hoofdaltaar, vgl. GAM, HTA, Coll. Van der Noordaa, inv.nr. 484 [Van Gulpen, 1859].
 - 105 *Lexikon für Theologie und Kirche* (19572), I, 375.
 - 106 *Lexikon für Theologie und Kirche* (19682), VI, 617-618. Zie ook: W. Nolet en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen*, Amsterdam 1951, 263.
 - 107 Over Kruis- en parochiealtaar in de basiliek zie: J.M.B. Tagage (ed.), *De ordinarius van de colle-*

- giale Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht...*, Assen 1984 (Maaslandse Monografieën, 39), 401, 407. Helemaal duidelijk is deze materie niet. De positie van zo'n altaar wordt ook wel beschreven als 'ad crucem', dat wil zeggen: op het kruis van de kerk, daar waar het transept het middenschip kruist, onder de vieringstoren.
- 108 Nolet/Boeren (zie noot 105), 262-263.
- 109 Jan van Laarhoven, *De beeldtaal van de christelijke kunst: geschiedenis van de iconografie*, Nijmegen 1992. Pierre J.H. Ubachs en Ingrid M.H. Evers, *Historische Encyclopedie Maastricht*, Zutphen 2005, sive contrareformatie, rekatholisering.
- 110 Het corporale is een kelkdoekje waarop tijdens de dienst de geconsacreerde hostie wordt gelegd, en waarmee later de kelk wordt schoongemaakt. De doek gaat na gebruik terug in de bursa. Van Laarhoven (zie noot 108), 268.
- 111 J.J.M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie*, Haarlem 19783, lemma's nrs. 97, 220, 226 en elders. 'Het wezen van de H. Mis is dat Christus, die eenmaal op bloedige wijze Zijn Offer volbracht aan het Kruis, datzelfde offer op onbloedige wijze vernieuwt. Dit nu geschiedt doordat het brood en de wijn door de woorden van de consecratie worden veranderd in het Lichaam en Bloed van Christus'. Nolet/Boeren (zie noot 105), 236.
- 112 Timmers (zie noot 110), lemma nr. 189.
- 113 Idem, lemma nr. 90.
- 114 Idem, lemma nrs 380 (anker), 192 (kruisiging) en 39 (Adam). Vgl. het restauratierapport in *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91) nr. 20 (1990) 327.
- 115 Timmers (zie noot 110), lemma's nrs 42 en 121 (Melchisedech), en 125 (Aaron).
- 116 Evers, Drie vergeten schilders, en Evers, Bloemen (zie noot 9).
- 117 Painsmay kwam uit een familie van Maasschippers. Over Joseph Painsmay (mogelijk G. Painsmays vader) zie: A.Fl. Gehlen, Een casus inzake grondroering, Joseph Painsmay contra de heer van Argenteau, een Maasschipper in hoger beroep, in: A.M.J.A. Berkvens, A.Fl. Gehlen en G.H.A. Venner (eds.), *'Flittich erforscht und gecolligeert...'*, opstellen over Limburgse rechtsgeschiedenis, Maastricht 1995, 9-22.
- 118 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 17 oktober 1783 ad f 10, getekend G. Painsmay, 'maître des barques'. Bij de vracht was ook een antependium.
- 119 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1040.A: kwitantie dd 18 februari 1787, getekend Henri Vivroux, f 80.
- 120 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitantie dd 15 februari 1786, getekend Henri Vivroux, f 80. Bij deze transactie kreeg Vivroux tevens f 28 voor 'l'Agneau Pascinale', een beeld van het Lam Gods, dat als 'afwerking van het tabernakel' ('le finit du tabernacle') was gedacht.
- 121 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.B: ongedateerde kwitantie, geïnventariseerd onder het jaar 1772. Gezien de opeenvolging van geleverde apostelbeelden en de formulering van deze kwitantie, moet hij van later datum zijn, waarschijnlijk 1787/1788.
- 122 GAM, Archief parochie Sint Joseph, inv.nr. 5, volgnr. 47: Memorieboek van het RK Kerkbestuur, (1920-1960), dd 19 oktober 1922; hier wordt de volgorde gegeven zoals de beelden in de Augustijnenkerk moesten worden opgesteld. Bij controle in 1997 bleek dat dit toen niet meer klopte. Mogelijk zijn de beelden na de restauratie van 1955 hier en daar verwisseld. Vgl. GAM, HTA, Coll. Van der Noordaa, inv.nr. 485: Interieur Onze Lieve Vrouwekerk (Van Gulpen, 1859).
- 123 GAM, archief parochie Sint Jozef: schrijven dd 9 maart 1955 van H. Houtappel (secretaris) en

- L. Joosten (pastoor). De beelden werden toen, bij gebrek aan gegevens over de herkomst, door prof.dr. J.J.M. Timmers gedateerd op eind zeventiende of begin achttiende eeuw.
- 124 Staarbode 51 (1998) nr. 4, 4.
 - 125 Voor zover de navolgende gegevens niet afkomstig zijn uit de rekeningen van de Sint-Nicolaas, werden ze mij aangereikt door de Maastrichtse orgeldeskundige G.M.I. Quaedvlieg.
 - 126 GAM, Notarieel Archief, inv.nr. 1100: acte dd 21 juli 1599.
 - 127 GAM, Archief Indivieze Raad, raadsverdragen: 1599 november 8; idem, 1656 mei 22.
 - 128 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1035: bijlagen rekeningen (Weidtman; Gilman). Idem, voorl.nr.1037.A: kwitanties 1754-1758 (Möseler); zie ook: RAL, Frans Archief, inv.nr. 2022: 1758 (Moseler). GAM, Archief Nicolaas, voorl. nr. 1038.B: kwitanties 1771-1776 (Houtappel).
 - 129 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1005, omslag 12: stukken betreffende verbouwingen van kerk en pastorie en de levering van een nieuw orgel.
 - 130 Over Vincent is verder niets bekend. Zie ook: G. Quaedvlieg, *Beschrijving van het muziekleven in het Maasland en meer in het bijzonder in de stad Maastricht...*, Maastricht 1965, 93-94.
 - 131 RAL, HTA, inv.nr. 1026: 'Orgel Sint-Nicolaaskerk'; tevens afgedrukt in M.A. Vente en J.R. de Groot, *Luister van het orgel*, cat.nr. 78, Arnhem 1968.
 - 132 Quaedvlieg, *Muziekleven* (zie noot 129), 97, afb. 6.
 - 133 Vgl. Hans van der Harst, *Langs Nederlandse orgels – Zeeland, Brabant, Limburg, Baarn* 1979, waarin afbeeldingen van orgels met David-figuur.
 - 134 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitanties 1874.
 - 135 GAM, Archief Nicolaas, inv.nr. 1036.A: kwitantie dd 13 mei 1836. Zie voor Rutten: Ubachs/Evers, *Encyclopedie* (zie noot 27).
 - 136 Quaedvlieg, schriftelijke mededeling dd 29 juni 2003.
 - 137 Haas, *Onze Lieve Vrouwe* (zie noot 26), 11 en passim. Van Rensch, *Broederschappen* (zie noot 19), 29-36. GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1006, nr. 1 en 3; zie ook: voorl. nr. 1019. De Kreek (zie noot 24), 205 (Sint-Rochusbroederschap).
 - 138 Peter te Poel (ed.), *Op de drempel van een nieuwe tijd: de Maastrichtse beeldsnijder Jan van Steffeswert [voor 1470-na 1525]*, Maastricht 2000 (tentoonstellingscatalogus), 22-24 (Sint Anna te Drieën), 36-37 (Christoffel).
 - 139 *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91), 119 (beeld Sint Jozef). Van Rensch, *Broederschappen* (zie noot 19), 28.
 - 140 Régis de la Haye, *Onderduikadressen voor de Sterre der Zee in de Franse Tijd*, in: *De Maasgouw* 123 (2004) 87-96, 93.
 - 141 GAM, Archief Sint-Martinusparochie II, inv.nr. 201: terugvordering van 14 schilderijen van de kruiswegstatie, eerder overgebracht naar de Sint-Nicolaaskerk (1812/1813); zie ook inv.nr. 231 (1853). Van Rensch, *Sint-Martinuskerk* (zie noot 23), 17.
 - 142 Ingrid M.H. Evers, *De Minderbroedersberg*, (Maastrichts Silhouet, 54), Maastricht 1999, 33.
 - 143 GAM, Archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: kwitanties 1782-1786 (Delin). Afgesproken was een som van vier louis; betaald werd 78 zilveren francs Luiks. Het doek van de H. Familie maakte geen deel uit van de zes door het kapittel in 1805 overgedragen schilderijen en bevond zich dus al in de Sint-Nicolaas. Foto's en beschrijvingen in: *Schatkamernieuws Slevrouwe*, 116 (voor restauratie) en 177-181 (restauratierapport).
 - 144 Habets (zie noot 55), noemt drie biechtstoelen, elders wordt gesproken van twee. Zie ook: *Monumenten* (zie noot 20), 526.

- 145 Dit zou verklaren, waarom pastoor Thimister in 1776 een oude biechtstoel verkocht aan de pastoor van Keer.
- 146 Sprenger (zie noot 86), 10-11. De omschrijving is van Sprenger. In het originele stuk meen ik 'Sunamitische' in plaats van 'Samaritaanse' te lezen.
- 147 *Monumenten* (zie noot 20), Maastricht, II, 527. Volgens het onderschrift van een tekening van Van Gulpen zou hij het kapittel geschonken zijn door mgr. Boonen, aartsbisshop van Mechelen (B). Deze onjuiste mededeling had Van Gulpen waarschijnlijk van horen zeggen. GAM, HTA, Coll. LGOG, inv.nr. 355 (Van Gulpen).
- 148 De Kreek (zie noot 24), 44. Zie ook: De Kreek/Van Ruyven Zeman (zie noot 23).
- 149 De Kreek (zie noot 24) 264-266: bijlage 10.
- 150 Habets, (zie noot 24), 15. Heijnen vermeldt in zijn Memorieboek als plaats van herkomst abusievelijk de Sint-Nicolaaskerk. GAM, archief Sint Petrus Banden, inv.nr. 15, pag. 29.
- 151 De Kreek (zie noot 24), 44.
- 152 Haas, Onze Lieve Vrouwe (zie noot 26), 9: lijst van dorpen waar tienden werden geheven.
- 153 GAM, Archief Nicolaas, notulenregister. Tevens afgedrukt bij De Kreek (zie noot 24), 264-266: bijlage 10.
- 154 De Kreek (zie noot 24), 44 (opsomming), 192-193 (ostensorium), 264-266 (specificatie).
- 155 Zie bijvoorbeeld: GAM, Sint-Matthiasparochie, inv.nr. 130: kerk- en rentmeesterrekeningen (1804-1812), waar wordt gesproken van overname c.q. aankoop van een altaar, koorgestoelte, twee biechtstoelen, zilveren plaatwerk van de broederschap der 'gewesene minrebroeders', en circa tachtig 'gouden' gewelfsterren, alles afkomstig uit de Tweede Minderbroederkerk; ook verwierf men klokken afkomstig van de Onze-Lieve-Vrouwe (1804). Voor de Sint-Martinuskerk zie: GAM, Archief Sint-Martinusparochie, II, inv.nr. 231 (1803). Zie ook: Van Rensch, *Sint-Martinuskerk* (zie noot 23), 17: handelwijze kerkbestuur.
- 156 De Kreek (zie noot 24), 264-266 (overdracht inventaris 1805), 305 (overdracht relieken 1817); 143 (reliëkdooze), 154 (reliëkdooze; missaal Sint-Jozefaltaar), 205 (Sint-Rochusaltaar).
- 157 Bijvoorbeeld de in de schatkamer van de Onze Lieve Vrouwekerk bewaard gebleven werkstukken van Peter van Dijk (zie hierna).
- 158 Tenzij anders vermeld berusten biografische gegevens over hier genoemde zilversmeden op: I.L.Szénassy, *Maastrichts zilver*, Maastricht 1978 (tentoonstellingscatalogus Bonnefantenmuseum), 180-193 (alfabetische lijst van zilversmeden, biografische gegevens en merken).
- 159 Gedoopt St.-Nicolaasparochie, 25 oktober 1727, overleden na 1788. Woonde Mariastraat 2; toonde proefstuk op 15 maart 1751; regerend meester en keurmeester (1758-1760); ouderling (1762-1788). Vader van zilversmid Petrus Lambertus Nijst, ingeschreven op 2 januari 1771.
- 160 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening Peter Nijst dd 6 december 1755; het herstel van de kelk kwam op één gulden.
- 161 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: twee kwitanties, beide dd 2 juni 1768.
- 162 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.A: rekening dd 7 mei 1768.
- 163 Gedoopt: Sint-Nicolaas, 12 april 1734. Begraven aldaar op 23 december 1771. Woonde bij overlijden in de Maastrichter Brugstraat. Op 10 augustus 1758 ingeschreven als leerling bij Christiaan Olislagers. Toonde zijn proefstuk op 5 maart 1764.
- 164 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A.
- 165 Onder meer aan de ciborie voor het viaticum (sacrament voor de zieken), de godslamp van de kerk, het wierookvat, het in de kerk opgehangen kruisbeeld en de monstrans.

- 166 Gedateerd op 1780-1782. Van Rensch, Broederschappen (zie noot 19), 31, vermeld hem abusievelijk als J.V. Gilissen, in plaats van J.N.
- 167 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.B: rekening J.N. Gilissen, voldaan in 1784. Op de rug van de boekband met zilverbeslag van de broederschap van de H. Jozef (met medaillons van H. Jozef met kind en de H. Nicolaas) staat 'Missaal'. Vgl. De Kreek (zie noot 24), 69-70.
- 168 De Kreek (zie noot 24), 43-44. Szénássy (zie noot 157), 19-20 (M. Wishaupt). Voor de beschrijving van het opgeëiste zilverwerk zie: GAM, Archief van de parochie van Onze Lieve Vrouwe, notulen kerkbestuur (1815-1842), pagina 60: zitting dd 20 december 1816.
- 169 Zie voor beide voorwerpen c.q. inscripties: *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91), nr. 4 (1987) 31 (Van Dijck) en 33 (Gilissen).
- 170 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekeningen dd 2 april, 30 oktober en 22 december 1756. Idem, voorl.nr. 1037.B: rekening dd 7 augustus 1759 (blakers); rekening dd 30 december 1760 (doopvont); rekening dd 25 juli 1761 (bol). De kosten bedroegen respectievelijk 5 gulden (kandelaars), 1 gulden (blakers), 21 gulden 10 stuivers (doopvont, na inruil van het oude materiaal) en 5 gulden 14 stuivers (bol).
- 171 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1036.A: kwitanties 1746: vrouw Bovy; zij kreeg tevens jaarlijks vijftig gulden voor het wassen van het kerkelijk lijnwaad. Idem, voorl.nr. 1038.B: rekeningen dd 26 april 1771 en 13 april 1772: arbeidsloon voor koperpoetsen: tien gulden per jaar (Dodemont).
- 172 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekening dd 28 maart 1778.
- 173 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening dd 17 februari 1758.
- 174 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.A: rekening dd 26 juli 1758. Mogelijk gaat het hier om een witzijden koorkap met fijne bladslingers in goud- en zilvergalon, zoals afgebeeld in *Schatkamernieuws Slevrouwe* (zie noot 91), nr. 5 (1987) 44a-45. Vgl. echter De Kreek (zie noot 24), 265, waar gesproken wordt van een 'chap de parterre' (een koormantel met 'bloembled'), één van een stel van drie, waarvan de overige werden gegeven aan de Sint-Martinus- en de Sint-Matthijsskerk. Indien de twee andere exemplaren eenzelfde patroon vertonen, kan het niet om dezelfde kap gaan als pastoor Thimister bestelde in Brussel. Zie ook: De Kreek (zie noot 24), 53, 55 en passim.
- 175 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1037.B: kwitanties 1760.
- 176 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1038.B: kwitantie dd 25 januari 1772, voor 25 florijnen en 15 stuivers.
- 177 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekeningen 1777 (Franssen) en 16 maart 1777 (Olderjouncke).
- 178 Ibidem, rekening dd 21 april 1777.
- 179 Zuster Maria Theresia Stevens was in deze jaren overste van de faliezusters. Dezen repareerden vaker voor de Sint-Nicolaaskerk oude, of maakten nieuwe gewaden. Ook schreven zij juridische stukken af, bijvoorbeeld voor pastoor Thimister in het conflict van de vier stadspastors. GAM, Archief Nicolaas, bijlagen rekeningen (1765-1795), passim. Ook herstelden zij linnen goed voor het Onze Lieve Vrouwekapittel. De Kreek (zie noot 24), 55.
- 180 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekeningen dd. 11, 16 en 20 maart 1777.
- 181 Ibidem, rekening Corbeau over de periode 3 april 1777 tot 30 maart 1778, dd 1 mei 1778. Rekening M.L.S. Corbeau dd 18 januari 1779.
- 182 GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1040.B: rekening van Gerardu voor schilderwerkzaamheden, voldaan op 7 april 1790 (augustus 1789: 'verven en vergulden van 48 steerre').

- 183 Dit tapijt was door Gerardus Crouwers ‘van twee stücken’ aan elkaar gezet en kostte aan maakloon 7 gulden en 15 stuivers. GAM, archief Nicolaas, voorl.nr. 1039.A: rekening dd 22 december 1777.
- 184 Zo visualiseerde het populaire Britse archeologie-programma ‘Time Team’, in 1999 en 2000 uitgezonden door BBC 2 en in 2001 op Discovery Channel, op levendige en instructieve wijze archeologie en historische architectuur.
- 185 RAL, Frans Archief, inv.nr. 2022, fol. 5r.
- 186 RAL, Frans Archief, inv.nr. 2022, fol. 14r-15v, 18r.
- 187 Ubachs/Evers, *Encyclopedie, sive Delcommune*. Van Rensch, Broederschappen (zie noot 19), passim.
- 188 J. Philippe, *Meubles, styles et decors entre Meuse et Rhin*, Liège 1977, 319.

Archiefselectie in de Franse tijd. Het ‘bureau du triage des titres et papiers’ in het departement van de Nedermaas 1798 – 1803*

door J. M. Lemmens

Inleiding

‘Minachting voor alles wat een verdreven régime heeft voortgebracht is eigen aan iedere omwenteling; bij de Franse republikeinen was zij bijzonder fel en desastreus. Zij uitte zich in het kapotslaan van de koningsgraven te Saint Denis, door het versmelten van de kostbare reliekschrijnen in de ovens van de muntateliers. Doch eveneens in de wet van 25 juni 1794, die de vernietiging voorschreef van alle titels van adellijke afstamming en feodale rechten, die bovendien talloze bescheiden welke als rechtstitels of hulpmiddelen voor het beheer van de genationaliseerde goederen waardeloos werden geacht impliciet naar de munitiewerkplaatsen of via publieke verkoop naar de papiermolens verwees. Een systematische vernietiging dus, doch veelal door piëteitsloze fanatici uitgevoerd, volgens richtlijnen waarvan men de intentie en onkunde afleest uit een brief van de minister van binnenlandse zaken in 1793 gericht aan de waarnemende archivaris te Rijsel: “Tous les papiers anciens et d’écriture gothique ne doivent être que des titres féodalité, d’assujettissement du faible au fort et des règlements politiques heurtissant presque toujours la raison, l’humanité et la justice. Je pense qu’il vaut mieux substituer à ces ridicules paperasses la Déclaration des droits de l’homme, c’est le meilleur titre qu’on puisse avoir”.¹

Klopt dit beeld dat de in 1997 overleden oud-archivaris van Maastricht, Huub Wouters, ons hier voorspiegelt? Is hier sprake van een realistische weergave van de historische werkelijkheid of van mythevorming? Tegen de mening van Wouters staat de constatering van Pomian, welke betoogt dat de nieuwe archiefwetgeving bedoeld was om op een verantwoorde wijze te komen tot selectie van archiefbescheiden.² Vanuit Pomians perspectief bezien lijken de archiefmaatregelen eerder beschermend dan destructief van aard. Nader onderzoek is dus gewenst.

In hoeverre stond het selectiebeleid op papier en in welke mate werd het in de praktijk ook zo uitgevoerd? In dit artikel gaan we de eerste grootschalige archiefselectie in de moderne geschiedenis bekijken, die gebaseerd was op gericht overheidsbeleid. Het onderzoeken van de archiefselectie in het revolutionaire Frankrijk – waartoe het departe-

ment van de Nedermaas behoorde – is boeiend, omdat we willen weten welke motieven en criteria in het toenmalige Frankrijk ten grondslag lagen aan de uitgevoerde selectie.

Waarop was, naast de archiefwet van 7 messidor an II (25 juni 1794), het archiefbeleid in Frankrijk gebaseerd en welke nadere instructies waren er? Waren de ambtenaren voor de archiefselectie ('les préposés du triage des titres et papiers') in de Nedermaas, inderdaad piëteitsloze fanatici of waren het gewone ambtenaren? Hoe gingen ze te werk en wat hebben ze gedaan tussen 1798 en 1803 te Maastricht? Wat werd bewaard en wat werd er vernietigd en – niet op de laatste plaats – wat is er vanuit Maastricht naar Parijs opgestuurd? Bodden de oud-functionarissen van kerkelijke en rechterlijke instellingen verzet toen hen gevraagd werd het archiefmateriaal in te leveren? Is de missie van het 'bureau du triage des titres et papiers' in het departement uiteindelijk geslaagd? Dit zijn de vragen die in dit artikel aan de orde zullen komen.

Deze studie kan hopelijk tevens een bijdrage leveren aan een beter begrip van de archiefselectie in Frankrijk van 1789 tot 1815 en in het departement van de Nedermaas in de periode 1798-1803. De twee bijlagen met betrekking tot de uitgevoerde selectie van archiefmateriaal van de onder handen genomen kerkelijke en rechterlijke instellingen in het departement van de Nedermaas zijn een welkome aanvulling én een bruikbare toegang voor toekomstige onderzoekers naar de archiefvorming van één van die instellingen uit het Ancien Régime. Per instelling wordt immers duidelijk aangegeven wat vernietigd en/of bewaard werd, hoelang men over de selectie heeft gedaan en waar precies binnen het Frans archief men informatie kan vinden over desbetreffende instelling.

Op deze wijze hebben we – ruim tweehonderd jaar na dato – hopelijk voldaan aan Hedstrom's oproep om goede 'interfaces with time' (= nadere toegangen) te vervaardigen en de uitgevoerde selectie nader toe te lichten. Toekomstige onderzoekers hebben immers het recht te weten op basis van welke selectiecriteria archivariissen de splitsing tussen te bewaren en te vernietigen archiefbescheiden uitvoeren.³

Het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd, vond plaats in het Rijksarchief Limburg te Maastricht. Daar bevindt zich het archief van het departement van de Nedermaas. Met name het commissie-archief van het 'bureau du triage', bestaande uit duizenden folio's in het Frans, is onderzocht. Daarnaast is de correspondentie met het departementaal bestuur doorgenomen, te weten de afdeling 'titres et papiers' in de inventaris van Hardenberg en Nuyens, met eveneens uitsluitend Franse teksten.⁴ Ook het merendeel van de literatuur is van Franse origine. Dit is dan ook de reden dat er meer Franse citaten in de tekst van dit artikel voorkomen dan U normaal gesproken in de Publications gewend bent. Wij hebben de meeste citaten ook kort samengevat en vertaald. Desgewenst kunt U ze overslaan, maar voor de fijnproevers hebben we ze toch laten staan.

De wettelijke basis voor de aanpak van de oude archieven

De wet van 7 messidor an II (25 juni 1794) is de basis van de archieforganisatie van de Franse republiek. Elke burger kon in elke archiefbewaarplaats, op vastgestelde dagen en uren, verzoeken om inzage van de stukken die aanwezig waren. De wet voorzag eveneens in de selectie van de archieven van alle opgeheven instellingen uit het Ancien Régime. De oorkonden en handschriften die van belang waren voor de geschiedenis, de wetenschap, kunsten en het onderwijs moesten er uitgelicht worden.

We verplaatsen ons voor een moment naar het revolutionaire Frankrijk anno 1792. Door de vrees voor restauratie had Condorcet (wiskundige, filosoof en revolutionair politicus), op 19 juni 1792, opgeroepen om alle depots in de departementen waar adellijke eigendomsrechten opgeslagen lagen, te verbranden. Dit had een vloedgolf van openbare verbrandingen van archiefmateriaal tot gevolg.⁵ In 1795 schrijft 'l'Agence temporaire des titres' in Parijs, dat de nieuwe archiefwet van 1794 vooral bedoeld was om archiefmateriaal te behoeden voor vernietiging: 'C'est pour sauver les précieux restes des chartres et archives, et arrêter le brigandage qui s'exerçait sur ces richesses (...)'.⁶

Op het toppunt van de Terreur en de angst voor restauratie kwam deze nieuwe wet op 25 juni 1794 tot stand. Armand-Gaston Camus (nationaal archivaris) had al op 12 mei 1792 aangegeven hoe om te gaan met het archiefmateriaal uit het feodale tijdperk:

- 1 Niets te vernietigen dat bruikbaar zou kunnen zijn op gebied van eigendomsrechten, wetenschap en kunst.
- 2 Niets te bewaren dat als monument zou kunnen dienen voor de feodaliteit en/of de adel.
- 3 Openbaarheid van archieven voor alle burgers, zonder onderscheid des persoons.⁷

Poulot betoogt dan ook dat de wet van 1794 niet zozeer een vertrekpunt is, maar meer een eindpunt. De wet moest de verbrandingen doen stoppen en de archiefvernietiging gaan reguleren, zodat de overheid en de burger het bruikbare archiefmateriaal konden benutten. Poulot schrijft letterlijk: 'La loi du 7 messidor an II (25 juin 1794), considérée traditionnellement comme la charte constituante des archives de France, marque de ce point de vue un aboutissement. Expression achevée du tri réfléchi auquel tous aspirent, elle recense les différentes raisons de conserver les pièces et divise le matériaux à archiver en trois classes: la première concerne le domaine et l'administration publique; la seconde les affaires judiciaires; la troisième l'histoire, les sciences et les arts..(...)'.⁸ Pomian schrijft, dat de nieuwe archiefwet zelfs contra-revolutionair is, omdat ze *niet* alles wat herinnerde aan het Ancien Régime beoogde te vernietigen: 'Bien qu'elle se situe en pleine Terreur, la loi du 7 messidor est donc votée à ce stade de la Révolution qui répudie déjà comme un acte contre-révolutionnaire la destruction indiscriminée des souvenirs objectivés de l'Ancien Régime. (...)'.⁹ Deze nieuwe wet was weliswaar de basis voor een op overheidsbeleid geschoelde grootschalige archiefselectie, maar het doel was niét simpelweg vernietiging!

Voor de juiste appreciatie van deze wet, verwijzen we naar tekst van deze wet.¹⁰ Artikel 16 bepaalt: 'Pour parvenir au triage prescrit, il sera choisi des citoyens versés dans la connaissance des chartes, des lois et des monuments (...)'. Met andere woorden, er moeten deskundige burgers benoemd worden, die de triëring (schifting tussen te bewaren en te vernietigen archiefbescheiden) moeten uitvoeren. Artikel 18 vult aan: 'Leurs fonctions ne dureront que six mois, à compter du jour où ils entreront en activité.' De triëring mag niet langer dan zes maanden in beslag nemen. En artikel 19 heeft het tenslotte over: 'trois citoyens qui auront les connaissances requises par l'art. XVI. Ils prendront le titre de préposés au triage.' Slechts drie ambtenaren mogen worden benoemd. Enkel op basis van deze summiere aanwijzingen is het duidelijk, dat de triagecommissie(s) voor een welhaast onmogelijke opgave geplaatst werd(en), Dat geldt uiteraard ook voor de triagecommissie in Maastricht.

Immers de archieven van alle opgeheven instellingen uit het Ancien Régime omvatten:

- 1 de archieven van kerkelijke instellingen
- 2 de archieven van rechterlijke instellingen
- 3 de archieven van de gilden en handelsverenigingen
- 4 de archieven van rijksheerlijkheden
- 5 de archieven van adellijke families

Dit betekende dat honderden archieven per departement voor de triage in aanmerking kwamen.

Nadere uitvoeringsregels voor de selectie

Was de wet van 1794 de grondslag voor de vorming van het nationaal archief te Parijs, de wet van 1796 was nodig om te komen tot de vorming van archiefbewaarplaatsen in elk departement van Frankrijk, inclus de Nedermaas. Na de triëring zou er nog veel archiefmateriaal overblijven, dat nu eindelijk goed beheerd diende te worden. 'Depuis 1789-1790, des dépôts énormes d'archives en déshérence, ecclésiastiques, administratives, judiciaires, familiales, s'étaient accumulés dans les départements, et la loi de messidor an II n'avait en aucune façon assurée leur sort en décidant, abstraitement, qu'elles "ressortaient aux archives nationales comme à leur centre commun".'¹¹ Ook volgens Guyotjeannin was de situatie op basis van de wet van 1794 alles behalve duidelijk: wat moest men rekenen tot de "nationale archieven", cq. nationaal erfgoed?¹² Men sprak over archieven van de prefectuur ofwel over archieven van het departement, maar nog niet over de nationale archieven van het departement mét inbegrip van de archieven van de opgeheven instellingen uit het Ancien Régime. De wet van 1796 ruimde deze onduidelijkheid op. Er kwam in elk departement een archiefbewaarplaats voor archieven van het departement, die onderdeel uitmaakten van het nationale erfgoed.

Naast de 48 artikelen tellende wet van 1794 is de wet van 5 brumaire an V (26 oktober 1796) –slechts zeven artikelen– van fundamentele betekenis voor het departement van de Nedermaas. Zij vormt de basis voor de oprichting van een departementaal archief en van de triagecommissie aldaar.¹³ Op grond van deze wet werd er een departementaal archief gevormd, de voorloper van het Rijksarchief Limburg te Maastricht. Daar moesten alle titels en papieren van instellingen uit het Ancien Régime worden verzameld. Deze archieven moesten uitgesplitst worden en ter beschikking worden gesteld aan Domeinen. Daartoe dienden ambtenaren aangesteld te worden om de archieven te verzamelen, te triëren, te beheren en te ontsluiten. De aanstelling van deze ambtenaren, 'les préposés aux triage' liet nog jaren op zich wachten, omdat een nadere instructie niet voorhanden was.

De triagecommissie moest aldus voor ze haar werk kon beginnen eerst haar instructies ontvangen uit Parijs. Parijs stuurde de instructies uiteindelijk pas op 22 april 1798 – in vijfvoud en gedrukt en wel – naar de hoofdplaatsen van de negen geannexeerde departementen in het huidige België en Nederland, waaronder Maastricht.¹⁴

De instructie voor de ambtenaren belast met de selectie

In zijn missive van 22 april 1798 schreef de Franse minister van Financiën: 'Je vous transmets, citoyen, cinq exemplaires imprimés de l'instruction préliminaire pour régler les premières opérations relatives au triage des titres dans les neuf Départements réunis, et un même nombre d'exemplaires de la loi du 7 messidor an II, sur les dispositions de laquelle les préposés au triage des titres doivent baser leurs opérations.'¹⁵

Wat behelsde deze 'instruction préliminaire' van 5 germinal an VI (25 maart 1798) nu eigenlijk? Te Maastricht was de tekst onbekend, omdat deze niet terug te vinden was in het Frans archief. Gelukkig bleek de gezochte tekst aanwezig in het Rijksarchief Anderlecht te Brussel.¹⁶ De taakstelling wordt in fraaie bewoordingen omschreven: 'Le recouvrement des propriétés nationales étant l'un des principaux et des plus essentiels objets de l'opération, l'Administration centrale du département veillera toujours scrupuleusement à ce que le triage prenne, dès sa naissance, cette direction. Ainsi, les dépôts domaniaux, ceux provenant des corps ecclésiastiques, communautés religieuses et établissements supprimés, les papiers provenant des émigrés et autres, auront la préférence sur les dépôts judiciaires, proprement dits, où on est presque sûr de rencontrer beaucoup moins de titres de cette espèce.' Het veiligstellen van nationale eigendommen en eerst de kerkelijke en daarna de andere opgeheven instellingen onder handen nemen. Dit bepaalde ook de volgorde van de werkzaamheden van de nog op te richten triagecommissie in het departement van de Nedermaas. De beurt was eerst aan de kerkelijke instellingen en daarna aan de rechterlijke instellingen. De archieven van de 'émigrés et autres' kwamen in de Nedermaas overigens nooit in beeld.

De gehele cirkel van archiefbewerking komt in de instructie aan de orde en wordt in de tekst uitgediept. Met name de wijze waarop men moest selecteren en splitsen wordt duidelijk aangegeven: 'Les papiers doivent d'abord être divisés en deux classes principales; papiers à conserver, papiers à anéantir. Chacune des deux se subdivise; les papiers à conserver concernent ou le domaine, ou les propriétés publiques, ou l'ordre judiciaire, ou l'histoire, ou les progrès des arts.' Naast te bewaren en te vernietigen stukken, gaat het ook om het apart zetten van stukken die van historisch, wetenschappelijk en artistiek belang waren en die dan later naar Parijs opgestuurd dienden te worden.

In ruim anderhalve pagina wordt duidelijk gemaakt wat er bewaard moest worden en ook de volgorde – eerst stukken te bewaren en daarna pas stukken te vernietigen – vinden wij veelzeggend. Volgens ons geeft dit duidelijk aan, waarop tijdens de selectie de nadruk gelegd moest worden. De tijd van "blind" vernietigen was in 1798 allang voorbij.

Men moest wél vernietigen om door de bomen het bos te blijven zien. De hoeveelheid archiefmateriaal was zo groot, dat de administratie er niet mee uit de voeten kon. De categorieën te vernietigen stukken werden precies omschreven: 'Les papiers à anéantir sont ceux indiqués par l'article IX de la loi du 7 messidor an II, et les papiers évidemment inutiles et qui doivent être mis au rebut. On entend par papiers de rebut toutes pièces informes, sans signatures (depuis les temps où l'usage de signer les actes s'est établi et a été ensuite converti en loi), ou d'une inutilité absolue; tous les papiers insignifiants, les quittances de cens et rentes, de lods et ventes, et tous les brevets et commission militaires, à l'exception des brevets des généraux et commandants d'armée; toutes nominations aux bénéfices, cures ou chapelles, à l'exception des nominations aux évêchés et abbayes, et de celles qui auraient été faites par des bulles de papes; tout ce qui est relatif à la mise en possession de ces bénéfices; toutes les provisions anciennes et les provisions gratuites; les anciennes procédures qui ont subi un jugement définitif et qui ne sont plus susceptibles d'être remises sur le bureau; les procédures entre les ci-devant évêques et les chapitres, les abbés commandataires et les religieux, les prieurs titulaires et les curés; les procédures pour droits de directe et droits honorifiques, pour la pêche et la chasse; les mémoires imprimés produits dans les instances, les requêtes, contredits, salvations et inventaires de productions; les registres de présentation, d'affirmation de voyages, les sentences et arrêts de soit- communiqué et d'ajournement; enfin tous les papiers qui seront reconnus inutiles.' Behalve vernietigbare stukken wijst de instructie – net als een moderne selectielijst – ook categorieën te bewaren stukken aan: 'Les papiers à conserver concernent ou le domaine ou les propriétés publiques, ou l'ordre judiciaire, ou l'histoire, ou les progrès des arts'. Bovendien waarschuwt de instructie voor overhaast vernietigen: 'Il sera essentiel de ne pas confondre au nombre des papiers de rebut, des notes ou documents qui, par eux-mêmes et pris isolément, pourraient être jugés insignifiants, mais qui souvent, rapprochés de titres existants, peuvent fournir des renseignements, renouer une chaîne de titres interrompue par une lacune, et rappeler une propriété qui serait échappée sans ce fil'. En ten-

slotte is het van belang, dat *niet* de triagecommissie de uiteindelijke selectiebeslissing nam, maar het politieke gezag in Parijs. 'Aucuns titres ni papiers, pas même ceux jugés de rebut, ne peuvent être anéantis qu'en vertu d'un arrêté du Directoire exécutif'.¹⁷ Niets mocht worden vernietigd zonder besluit van het Directoire exécutif. Of dit in de praktijk ook zo gebeurde, weten we niet. Maar heden ten dage gebeurt de formele vernietiging nog steeds zo op deze manier. Zowel in Frankrijk als Nederland beslist de politiek uiteindelijk over de vernietiging van modern archiefmateriaal en niet de archivariissen.

In de 'instruction préliminaire' uit 1798 staat bovendien een verhelderende zin die een en ander verduidelijkt: 'C'est à la sagacité et à la prudence des préposés au triage à garder un juste milieu entre le vandalisme barbare qui voudrait tout anéantir même au détriment de la République, et la manie minutieuse de tout conserver, qui contrarierait l'intention visible de la loi, qui n'accorde cet avantage qu'à ce qui peut être nécessaire et utile.'¹⁸ De wijsheid en de voorzichtigheid van de triage-ambtenaren moet zorgen voor een evenwicht tussen barbaars vandalisme, dat alles wil vernietigen, en de muggezifterij die alles wil bewaren, in strijd met de intentie van de wet, die dat voordeel slechts toekent aan datgene dat noodzakelijk en bruikbaar kan zijn.

Instelling van het 'bureau du triage' en de aanstelling van de 'préposés aux triage' te Maastricht

Op 25 januari 1798 (6 pluviôse an VI), voorafgaand aan de instructie, benoemt de minister van Financiën, geaccordeerd door het Directoire Exécutif, de ambtenaren voor de archiefselectie. Het worden er drie, te weten: Bosch, Philippens l'aîné en Claessens voor een daggeld van vijf francs en 78 centimes. Zij krijgen een hulpje, die ze zelf mogen benoemen voor een franc en 67 centimes per dag. Uit het salarisoverzicht van 6 april 1799 zien we, dat ene Tripels benoemd is tot 'garçon du bureau'.¹⁹

Over de heren weten we niet veel. Jean Henri Bosch was medicus, Jean Baptiste Claessens was jurist en Godefroid Philippens eveneens. De aanduiding l'aîné bij Philippens duidt erop, dat er twee Philippens waren, die dezelfde voorletter en functie hadden. Vader Godfroid was griffier van Sint Pieter en zijn zoon Guillaume volgde hem in 1791 op. Godfroid had als gepensioneerde alle tijd voor de triagecommissie. De later benoemde Wilmar was de landmeter en latere vrederechter van Meerssen. Deze Antoine Wilmar behoorde eveneens tot de notabelen binnen het departement en in de stukken wordt over hem gezegd, dat hij 'adjoint au maire (Meerssen)' was en behoorde tot 'une famille rural, mais estimé par ses sentimens honnêtes.' Van de eveneens later benoemde Charles Caldaguès weten we enkel, dat hij eerder bij Domeinen had gewerkt. In de volkstelling van 1802-1803 komen we hem tegen als rentenier. Alles bij elkaar genomen een goed opgeleide groep mensen, die belast werd met de triëring. Bovendien een groep mensen, die een

vooraanstaande rol heeft gespeeld binnen de gemeente Maastricht en het departement tijdens van de Franse tijd. Immers Bosch was in 1797 municipaal commissaris te Maastricht. Claessens was nadien gedurende de jaren 1805-1813 lid van de gemeenteraad te Maastricht. Wilmar was in 1798-1799 departementaal administrateur en in de jaren 1800-1807 lid van de 'Conseil général du département'. Over Bosch kunnen we nog melden, dat hij later tevens voorzitter van de medische commissie van de provincie Limburg was en na zijn vertrek naar Brussel erelid werd van de Academie van Oudheden van België, alwaar van hem gezegd werd, dat hij een 'homme de talent et d'une esprit cultivé' was. Enigszins bevreemdend is het, dat de triagecommissie in de periode van haar bestaan (1798-1803) niet in de 'Almanach du département' wordt genoemd. Blijkbaar was de triagecommissie geen regulier onderdeel van de centrale administratie van het departement.²⁰ De 'préposés' waren waarschijnlijk geen gewone departementale ambtenaren, maar tijdelijke krachten, die direct onder de verantwoordelijkheid van Parijs vielen.

De archieven van de opgeheven kerkelijke instellingen kwamen in eerste instantie terecht bij de griffier van het secretariaat van het departement, Gerard Joseph Paulussen. 'Les titres et papiers, depuis la suppression des couvents, ont été déposés aux archives du département et confiés à la garde de l'archiviste'.²¹ Hiermee was de jurist Paulussen feitelijk de eerste rijksarchivaris van Limburg. Volstrekt onduidelijk is wat Paulussen met deze archieven deed. Waarschijnlijk enkel beheren, maar zeker weten we dat niet. Hij heeft wel informatie verschaft aan de triagecommissie en kreeg de archieven na bewerking door de triagecommissie weer terug om verder te beheren. Veel weten we niet over Paulussen, maar door een brief van prefect Roggieri aan Parijs uit 1807 komen we iets meer over hem te weten: 'La conservation de ce dépôt exigeait la (présence; toevoeging auteur) d'un archiviste et le besoin de la consultation de titres, écrits les uns en flammand, les autres en allemand, d'autres enfin en français et en latin, nécessita le choix d'une personne qui connût ces diverses langues. L'administration centrale le fixa sur le monsieur Paulussen qui possédait les qualités nécessaires à cette place qu'il a remplie avec le plus grand succes au traitement annuel de 1600 francs (...)'.²² Dus naast beheer ging het ook om inlichtingen te verschaffen aan administratie en burgers. De grote verworvenheid van de archiefwet van 1794 was dus ook in het departement van de Nedermaas werkelijkheid geworden.

Wellicht heeft Paulussen ook regelmatig bijgesprongen om de triagecommissie te helpen bij het ontcijferen van moeilijke paleografische teksten in de verschillende talen, want regelmatig klaagt de triagecommissie over moeilijk ontcijferbare stukken. "Nous avons procédé aujourd'hui à l'examen des titres de plusieurs couvents qui n'ont remis que quelques registres, demain nous commencerons au triage du dépôt des Croisiers de Venlo qui pour la confusion égale à peu près celui des Vieux Joncs (Aldebiesen) et présente une masse enorme de vieux parchemins indéchiffrables, ce travail sera long qu'en-nuijant et difficile".²³ Een paar dagen later schrijft de triagecommissie aan het departe-

mentaal bestuur het volgende: "Nous avons commencé depuis hier au dépouillement d'un dépôt qui quant au désordre, et à la vétusté des titres ressemble à celui des Vieux Jongs après le court examen que nous en avons fait jusqu'ici. Nous avons pu observer que les titres remis sont tous fort anciens et que presque aucun nouveau ne s'y rencontre. Ce cadastre des revenus, les derniers registres de recette et tous les comptes manquent également, de sorte que nous n'avons rien pour nous conduire dans le débrouillement d'un casier fermé par quelques centaines de parchemins qui ne sont à déchiffrer que par une patience et une attention fatigante".²⁴ De te klaren klus voor de triagecommissie was enorm moeilijk én omvangrijk.

De eerste werkzaamheden van de selectiecommissie

Op 7 juni 1798 begint de triagecommissie haar werk in een van de zalen van de centrale administratie, in het prefectuurgebouw aan de Bouillonstraat te Maastricht. In eerste instantie kijkt men naar de kerkelijke instellingen van het departement, waarvan men een overzicht heeft samengesteld:²⁵

- 1 Kommanderij van de Aldenbiezen (te Rijkhoven)
- 2 Dominicanen, Augustijnen, Bogaarden, Kruisheren, Alexianen, Witte Vrouwen, Beyaard, Annunciaten, Calvarieberg, Nieuwenhof, Sint André, Sint Catharinadal en Grijze Zusters te Maastricht
- 3 Sint Agnes, Sint Claire, Onze-Lieve-Vrouw, Reguliere Kanunniken en Sint Jacques te Tongeren
- 4 Abdijen van Hocht, Rolduc, Keyzersbosch en Rotem
- 5 Kruisheren, Annunciaten en Heilige Geest te Venlo
- 6 Capucijnen te Sint-Truiden
- 7 Recollecten te Slavante
- 8 Brigittijnen te Loon
- 9 Norbertinessen te Rekem
- 10 Kathedraal, Munsterabdij en Begijnen te Roermond
- 11 Sint Catherinadal te Hasselt
- 12 Penitente Recoletten, Reguliere Kanunniken van Marienhage en Marienwijngaard te Weert
- 13 Kartuizers te Zeelhem

Er ontbreekt, volgens de 'préposés' Bosch, Philippens en Claessens, nog een aantal archieven van belangrijke kerkelijke instellingen: 'Nous avons arrêté également d'informer l'administration centrale que les dépôts les plus précieux, tels que ceux du chapitre de Thorn, de Maestricht, de Tongres, des abbayes de St. Trond et de Herkenrode n'y sont point postés en invitant de les faire transporter dans le chef-lieu'.²⁶ Met andere woorden,

de belangrijkste archieven moesten nog worden overgebracht. Echter het archief van Thorn was al naar Essen overgebracht, waar de abdis heen was gevlucht, en het archief van Herkenrode was inmiddels al bij particulieren ondergebracht.²⁷

De gevorderde archieven werden opgeslagen bij het departementaal archief van het departement van de Nedermaas, ook gevestigd in het prefectuurgebouw. Deze archiefbewaarplaats werd beheerd door Paulussen. Een ander deel van de gevorderde archieven werd opgeslagen bij de Dienst der Nationale Domeinen. Hier lagen bijvoorbeeld de archieven van de kapittels van Sint Servaas en Onze-Lieve-Vrouw uit Maastricht opgeslagen. Het ophalen gebeurde door douane en/of politie in opdracht van de triagecommissie, die voor dit werk ook moest betalen. 'Etat de ce qui est dû aux soussignés huissiers du département pour le transport par eux fait au bureau du triage, tant des Vieux Joncs et de trente sept autres établissements religieux déposés aux archives du département, que d'une partie de ceux des chapitres St. Servais et Notre Dame déposés à la direction des domaines, fait pour ces différents transports ensemble la somme de dix neuf francs, ci 19 francs'. Deze transportkosten zouden vaker problematisch blijken, omdat de triagecommissie over onvoldoende financiële middelen beschikte. Volgens Flament kon de triagecommissie vanaf 16 februari 1798 ook gebruik maken van de proostdij van Sint Servaas. Echter, de triagecommissie blijft enerzijds klagen over moeilijkheid van de selectieklus en anderzijds over het ruimtegebrek om archieven op te slaan en te bewerken.²⁸

Op 22 juli schrijft ze wederom aan het departementaal bestuur: "Nous espérons, citoyens administrateurs, d'après l'exposé que nous venons de vous faire de nos travaux, qu'ils méritent votre approbation, en tout cas nous désirerions, que vous nommeriez des commissaires dans votre sein qui en se rendant sur les lieux pourraient par eux-mêmes se convaincre de l'étendue du travail et du désagrément qui doit accompagner le maniement de vieux registres écrits dans des langues différentes et en caractères presque indéchiffrables."²⁹ De archiefstukken van de verschillende gevorderde archieven bevatten inderdaad verschillende talen – Latijn, Middel-Nederlands, Duits in gotisch schrift en soms Frans – en dat maakt het werk van de triagecommissie niet gemakkelijker.

De selectie in de archieven in de praktijk

Nadat de triagecommissie een groot aantal archieven naar Maastricht had laten brengen, kon het selectiewerk beginnen. 'Nous devons d'après le texte de l'instruction procéder au triage des papiers à rebut d'un autre établissement, mais nous ne le pourrons sans être débarrassés du tas immense de registres et papiers au rebut du premier. Nous est donc nécessaire un local pour placer ces papiers à rebut et nous vous invitons à nous faire indiquer un quelconque pourvu seulement qu'il ne soit pas trop humide.'³⁰ Het departementaal bestuur reageert hier niet direct op, zodat de triagecommissie nogmaals aan de bel trekt

vanwege ruimtegebrek. 'Nous vous réitérons la demande d'un local propre à y placer les papiers évidemment au rebut, la salle qui nous sert de bureau en étant entièrement encombrée.'³¹ Uiteindelijk wordt de triagecommissie gehoord en vanaf 8 oktober 1798 krijgt ze een andere en grotere ruimte in het prefectuurgebouw, waar tevens burgers ontvangen kunnen worden die inlichtingen willen verkrijgen met betrekking tot eigendomsrechten. Er komen vaste openingstijden; 's morgens van 8.00 tot 13.00 uur en 's middags vanaf 15.00 uur tot 18.00 uur.³²

De centrale administratie wil dat de triagecommissie sneller haar werk doet. "Le même jour une lettre de l'administration centrale du département invite les préposés à procéder sous le plus bref délai à l'examen des titres des capucines de Maseijck qui se trouvent déposés à la direction des domaines".³³ Tevens stuurt de triagecommissie brieven naar alle commissarissen van de verschillende kantons om alle archieven van kerkelijke instellingen te inventariseren. Ook worden oud-functionarissen van diverse kerkelijke instellingen benaderd, die inlichtingen kunnen verschaffen over verdwenen archiefmateriaal.³⁴ Oud-rentmeester Van Panhuijsen brengt stukken aan bij de triagecommissie met betrekking tot kerkelijke instellingen binnen de Landen van Overmaas. Er wordt archiefmateriaal uit Aken teruggevorderd, zoals van het Bogaardenklooster en het Annunciatenklooster te Maastricht.³⁵ Zelfs wordt de politie soms aangeschreven om mee te helpen bij terugvinden van archiefmateriaal. Er worden huiszoeken gedaan en er vinden ondervragingen plaats.

'Votre lettre du 24 vendémiaire, citoyens administrateurs, nous informe que nos fonctions ne se bornent pas à la l'exécution pure et simple du triage des titres et papiers, qui nous sont déposés dans notre bureau, mais qu'elles tiennent aussi aux mesures préparatoires pour parvenir au recouvrement des titres qui sont supposés soustraits. En effet l'article 23 de loi du 7 messidor et l'article de l'instruction du ministre y relatifs, nous autorisent à visiter les cabinets des anciens fonctionnaires publics qui n'auraient fait dans ce mois aucune déclaration des titres qui leur ont été confiés pour l'exercice de leurs fonctions.'³⁶

Er was het departementaal bestuur veel aan gelegen om eigendomsrechten, van met name kerkelijke instellingen, te achterhalen. Immers daar verwachtte het veel inkomsten van, die het voortdurend in financiële malaise verkerende bestuur goed kon gebruiken. Niet iedereen wenste mee te werken. Vele archieven bleven onvindbaar of waren reeds meegenomen naar Duitsland, naar de gebieden die aan de rechteroever van de Rijn lagen. Hierheen vluchtte een groot gedeelte van de adellijke families en de hogere clerus.

Tijdens deze eerste selectieronde van kerkelijke archieven werden archieven, die betrekking hadden op weldadigheid en/of armbestuur afgesplitst. De eigendomsrechten waren niet bestemd voor Domeinen, maar voor het op te richten Burgerlijk Armbestuur, het zogenaamde 'Bureau Central de Bienfaisance'.³⁷ De rechterlijke archiefstukken van de kerkelijke instellingen werden eveneens apart gehouden. Die moesten later nauwkeu-

riger worden onderzocht. En tenslotte werden stukken afgesplitst, die van historische waarde konden zijn. De charters en cartularia werden apart gehouden en zij zouden later naar Parijs opgestuurd worden.

Het einde van de selectiecommissie(s)

In ieder geval stokten de werkzaamheden al snel. Reeds op 27 maart 1799 had men de tot dan toe gevorderde kerkelijke archieven onderzocht en geselecteerd. De triagecommissie schrijft aan het departementaal bestuur: 'N'ayant plus aucun dépôt des titres dans notre bureau, il ne nous reste qu'à examiner et classer les pièces conservées pour l'histoire et à former encore un état des titres et papiers relatifs aux hospices ou fondations pieuses que nous avons rencontrés parmi les archives des chapitres qui en avaient l'administration. Nous réitérons l'invitation de presser l'envoyé des dépôts qui doivent avoir été rassemblés dans les cantons par les commissaires que vous y avez envoyés'. Vervolgens worden de werkzaamheden tijdelijk opgeschort. Van 29 maart tot 30 april om precies te zijn.³⁸

Gelukkig komen er nog nieuwe archieven binnen, omdat de commissaris van het kanton Tongeren, de heer Leijer, een nieuwe zending gevorderde kerkelijke archieven uit het kanton Tongeren naar Maastricht opstuurt. 'Nous avons l'honneur de vous informer que aujourd'hui nous avons repris nos opérations du triage, que nous avions suspendues depuis le 10 germinal dernier.'³⁹ Het is echter van korte duur. De triagecommissie schrijft aan het departementaal bestuur: 'Conformément à notre lettre, adressée à l'administration centrale de ce département du 13 de ce mois et n'ayant aucun dépôt réuni pour le présent au bureau, nous suspendons dès demain nos opérations pour les reprendre lorsque l'administration centrale aura pu prendre des mesures pour réunir soit des titres domaniaux, s'il en existe encore, soit des titres concernant l'ordre judiciaire épars sur les divers points du département.'⁴⁰ Antwoord van departementaal bestuur blijft uit, waarop de triagecommissie op 16 juli schrijft, dat dit haar laatste werkdag is.⁴¹ Op 26 juli 1799 neemt Claessens in ieder geval ontslag als préposé: hij wordt directeur van de jury in het arrondissement Hasselt. In zijn plaats wordt een andere bekende van het departementaal bestuur, Antoine Wilmar, benoemd. Zijn handtekening is in de proces-verbalen niet terug te vinden, omdat de werkzaamheden opgeschort blijven.⁴² Wilmar is wél betrokken bij de opsturing van waardevolle historische, wetenschappelijke en artistieke archiefstukken naar Parijs op 29 juli 1799.⁴³

In het jaar 1800 gebeurt er niets met betrekking tot triëring. Wel schrijft de minister van Binnenlandse Zaken, dat het werk van de préposés erg belangrijk is; hij vindt dat ze evenveel moeten verdienen als de andere departementale ambtenaren en hij geeft ze zelfs méér salaris. Hij schrijft: 'Les citoyens attachés à cette fonction doivent être classés parmi les employés de la préfecture et en faire partie; il en résultera une grande économie; vous

épargnez des frais de bureau, bois et lumières, ceux de la location du local employé et probablement deux employés vous suffiront, l'un pour la section administrative, et l'autre pour la section judiciaire; j'augmenterai convenablement la somme qui vous sera allouée pour les employés et frais de bureau de la préfecture pendant l'an neuf.⁴⁴ Wanneer precies de verantwoordelijkheid voor de triage van het ministerie van Financiën naar het ministerie van Binnenlandse Zaken overgaat, is niet helder. Tevens is Parijs niet geheel tevreden over de voortgang van de triage en blijkbaar weet men zelf ook niet hoe het nu verder moet. Immers de triage met betrekking tot de rechterlijke instellingen lag nog te wachten op bewerking en pas op 3 april 1801 nam Parijs een beslissing: de bestaande triagecommissie wordt ontbonden en een nieuwe commissie wordt benoemd. Bosch, Phillipens en Wilmar worden ontslagen en benoemd worden in de nieuwe commissie Bosch en Caldaguès. Bosch is inmiddels genoegzaam bekend en Charles Caldaguès is afkomstig van de Domeinen en hij bedankt de prefect in een persoonlijke brief – vandaar dat we zijn voornaam kennen – voor het in hem gestelde vertrouwen. Deze twee man sterke commissie moet zich gaan bezig houden met de archieven van de oude rechtbanken: 'Le Préfet, considérant, que le sort de la fortune publique et de celle des particuliers ne saurait rester plus longtemps compromis par suite de l'état de désordre où se trouvent les titres et papiers provenant des anciens tribunaux du pays, des baillages, échevinats, cours seigneuriales, de justice et de réalisation; que ces titres précieux sont restés jusqu'à ce jour confiés à la personne des anciens officiers, attachés à ces cours ou du moins à celle des greffiers d'icelles, lesquels n'ayant plus de caractère qui leur confère de la responsabilité, auraient dû longtemps faire la remise de ces titres.'⁴⁵

De nieuwe triagecommissie werkt van 20 mei 1801 tot 20 april 1802 enkel aan de rechterlijke archieven.⁴⁶ In totaal zou de selectieklus naar schatting ongeveer 150 verschillende archieven moeten beslaan. Dat schrijft de prefect in ieder geval naar Parijs op 4 januari 1801.⁴⁷ Echter ook deze triagecommissie kan onmogelijk deze 150 verschillende archieven binnenhalen en vervolgens onderzoeken en selecteren. Het transport van de verschillende rechtbankarchieven vanuit de diverse gemeenten in het departement naar Maastricht is problematisch en meestal waren de financiële middelen hiervoor onvoldoende. Daarom bleven de meeste archieven waar ze waren en kon de triagecommissie slechts 35 archieven bewerken, vooral uit Maastricht en de naaste omgeving afkomstig. De triagecommissie stierf een langzame dood. Tot 20 april 1802 vinden we proces-verbalen terug en daarna niets meer. Er vinden nog verkopen plaats van archiefmateriaal, dat bestemd was als 'inutile', met andere woorden vernietigbaar. En de ruimtes die hiervoor bestemd waren zaten overvol. Op 22 juni 1801, op 29 juli 1802, en op 21 juni 1803 – soms samen met verkoop van boeken afkomstig uit de Maastrichtse kloosterbibliotheken – vonden er openbare verkopen plaats om de lokalen van de triagecommissie weer vrij te maken voor andere doeleinden.⁴⁸

De selectie in de archieven van enkele kerkelijke en wereldlijke instellingen

In 1794 werd het voortbestaan van de kerkelijke instellingen nog niet ter discussie gesteld. Echter al snel moest diep in de buidel getast worden. De bijdragen die de kerkelijke instellingen aan oorlogsschattingen en gedwongen leningen moesten leveren, waren enorm. In de eerste oorlogsbelasting werd bijvoorbeeld de Maastrichtse burgerij aangeslagen voor 80.000 livres en de kerkelijke instellingen in Maastricht voor niet minder dan 1.267.000 livres. De geestelijkheid zag zich zelfs gedwongen over te gaan tot het omsmelten van goud- en zilverwerk uit de schatkamers. Het moet echter al snel duidelijk zijn geworden dat het daarbij niet zou blijven. Een veeg teken vormde de wet van 24 januari 1796. Deze beval immers de verkoop van goederen van geloofsgemeenschappen, zij het slechts die van Franse origine. Met de wet van 1 september 1796 werd reeds de volgende wettelijke stap gezet. Begijnhoven, abdijen, priorijen, reguliere kapittels en kloosters, voor zover laatstgenoemde zich niet bezig hielden met onderwijs of zielverzorging, werden opgeheven en hun bezittingen onteigend. De nog resterende kloosterinstellingen en seculiere kapittels benevens de lekebroederschappen volgden in 1797 eenzelfde lot.

Ook voor het gildewezen betekende de Franse tijd een eindpunt. De maatregelen die de gilden troffen, kwamen evenmin als een donderslag bij een heldere hemel. In Frankrijk waren de ambachten al in een vroeg stadium afgeschaft, namelijk bij een decreet van de Nationale Vergadering van 2 maart 1791. De bezittingen van de gilden werden onteigend en als nationale goederen beschouwd. In het departement van de Nedermaas werd deze regeling op 10 november 1795 van kracht. Aldus werden de steden bevrijd van de soms verlamdende gildereglementering en werd eenieder vrijgelaten in zijn keuze van beroep, bedrijf of handel.⁴⁹

De eerste triagecommissie heeft naast de ruim 70 kerkelijke instellingen ook enkele archieven van gilden onderzocht, namelijk die van Maastricht en Maaseik. Voor een overzicht van hun selectiewerk verwijzen we naar bijlage 1, waarin alle processen-verbaal verwerkt zijn. Men kan in de bijlage terugvinden wat er bewaard werd en wat vernietigd werd. Tevens wordt aangegeven hoeveel dagen men hiervoor nodig had. Het blijft belangrijk om in herinnering te houden, dat de eerste triagecommissie in opdracht van het Ministerie van Financiën werkte als verlengstuk van de Dienst Domeinen. Domeinen moest alle genationaliseerde eigendommen gaan beheren en daarvoor was de triagecommissie ingesteld. Het ging de Franse staat er vooral om de financiële administratie van de opgeheven kerkelijke instellingen boven water te krijgen. Daarnaast moesten stukken die juridisch van aard en van historisch, wetenschappelijk en artistiek belang waren, afgesplitst worden.

De 'instruction préliminaire' van 1798 bepaalde over selectie van met name kerkelijke instellingen: 'Les papiers doivent d'abord être divisés en deux classes principales; papiers

à conserver, papiers à anéantir. Chacune des deux se subdivise; les papiers à conserver concernent ou le domaine, ou les propriétés publiques, ou l'ordre judiciaire, ou l'histoire, ou les progrès des arts. Ces objets étant distincts, les titres et papiers qui y sont relatifs doivent être séparés; mais il n'y a pas lieu de faire de distinction entre les biens domaniaux à raison de la diversité de leur origine, attendu que tous ces biens sont également des propriétés nationales'. Kort samengevat betekende dit, dat alle eigendomstitels behouden moesten blijven voor de Franse staat, inclusief de rekeningen van de laatste dertig jaar. Vernietigd konden worden alle rekeningen ouder dan dertig jaar en alle documenten die geen duidelijke vermelding van herkomst droegen of in slechte toestand waren. Processtukken, kwijtschriften, pakken briefwisseling, inventarissen van inboedels ouder dan dertig jaar, afgeschafte feodale rechten, visitaties, voorrechten van pastoors en ook allerlei informatie over activiteiten van de verschillende religieuze instellingen konden worden afgevoerd.

Er waren nog andere problemen voor de triagecommissie, zoals de onvolledigheid van archieven of het geheel ontbreken van archieven van opgeheven instellingen. Er werden stukken achtergehouden, complete archieven verduisterd of zelfs weggesmokkeld naar de rechterzijde van de Rijn. De triagecommissie schrijft aan het departementaal bestuur: 'Nous vous envoyons, citoyens administrateurs, les états sommaires des titres examinés des couvents suivants: Savoie des Brigittins à Looz, des Norbertines de Reckheim, des Recollets de Slavante près de Maestricht, de l'abbaye dite Keysersbosch, des Chanoises Regulariers de Weerd, du couvent dit Mariënwijngaerd, et des Penitentes du même endroit, enfin de Dames Blanches de Hasselt, de l'abbaye de Rolduc et des Capucines de St. Trond. Ce dépôt de Capucines de St. Trond formait une masse considérable de papiers, qui presque tous n'étaient que des pièces d'une quantité de vieux procès de l'autre siècle. Les Brigittines de Looz ont seules remis un registre de recette de tous les revenus qui (nous a;toevoeging auteur) paru complet. Les autres dépôts laissent beaucoup à désirer, surtout les Norbertines de Reckheim et les abbayes de Keysersbosch et de Rolduc, quelques indices pourraient faire croire que les archives des ces maisons sont émigrées, et surtout pour l'abbaye de Rolduc (...).'⁵⁰ De hogere geestelijkheid was reeds lang bezig met emigratie naar de andere kant van de Rijn mét meeneming van het archief van hun instelling. Te noemen zijn onder andere de abdijen van Rolduc, Sint-Truiden en Herkenrode, maar ook de abdis van het vorstendom Thorn had haar archief meegenomen naar Essen. Velen waren prima op de hoogte van de gebeurtenissen in Frankrijk en waren dus bijtijds gewaarschuwd. Antoine schrijft hierover het volgende: 'Prévoyant le danger, les maisons religieuses confièrent à des personnes de confiance, ou transportèrent hors de portée des armées françaises, les papiers qui pourraient offrir des renseignements sur leur possessions et leur gestion, mirent à l'abri de toute nationalisation le mobilier précieux et le numéraire qu'elles possédaient, et perçurent "anticipativement" leurs dîmes et loyers.'⁵¹ Dit beeld wordt bevestigd door triagecommissie zelf als ze schrijft dat ondanks verzoeken tot inlichtingen én huiszoeken niets gevonden wordt.⁵²

Er was ook sprake van lijdzaam verzet. Oud-functionarissen, die niet de waarheid spraken tijdens verhoren en huiszoekingen. Als voorbeeld kan dienen het klooster van de Beyart te Maastricht. Daar werden slechts vier stukken aangetroffen. De rest was volgens zeggen van de zusters tijdens de brand van het klooster verloren gegaan. Aan dat verhaal hechtte de triagecommissie weinig geloof. Bovendien wist men dat dit klooster rijk begiftigd was. Dus werd de laatste rentmeester, Lebens, uitgenodigd om inlichtingen te verschaffen, waarbij vooral de aandacht uitging naar een verdwenen overzicht van goederen en grondrenten. Lebens reageerde niet op het verzoek en dus kwamen de ambtenaren hem thuis opzoeken. Toen hij afwezig bleek te zijn, werd de deur van zijn werkkamer verzegeld. Bij een tweede bezoek doorzochten de ambtenaren zijn werkkamer, maar vonden geen documenten over de Beyart. Wat er precies met het archief van de Beyart is gebeurd in de Franse tijd en daarna is niet geheel helder, maar zeker is dat de religieuzen en de rentmeester erin geslaagd zijn veel te verbergen voor de Fransen. In 1883 kocht de eerste rijksarchivaris in Limburg, Habets, een zevental delen aan uit het archief van Sint Servaas en in 1925 verwierf het Rijksarchief Limburg uit de nalatenschap van P. Loomans de rest van het nu bekende archief.⁵³ Een ander voorbeeld is het lijdzaam verzet ten aanzien van het kapittelarchief van Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht. Alhoewel de triagecommissie dacht, dat de ex-kanunniken alles hadden afgestaan, was dit bezijden de waarheid. De kanunniken hadden een aanzienlijk aantal archiefstukken verborgen gehouden voor de confisquerende hand van de overheid. Deze documenten, vonden evenals de kerkschat en andere waardevolle bezittingen, een "onderduikadres" bij afzonderlijke kanunniken. Een ander omvangrijk bestand van het kapittelarchief is op de een of andere manier in handen geraakt van particulieren, want in 1853 bood Léon Arnould, een Maastrichtse koopman, aan de Belgische rijksarchivaris L.P. Gachard enige charters van O.L.Vrouw te koop aan.⁵⁴

Op de twee kapittels van Maastricht willen we iets nader ingaan. Naast de wereldlijke heren was de geestelijkheid een macht van betekenis in de stad, niet in het minst in economisch opzicht. Zo telde Maastricht in 1794 zeventien kloosters en twee kapittels, waarvan met name de laatstgenoemden bijzonder rijk waren. Spiertz citeert een tijdgenoot die opmerkte: "Een burger die zijn zoon een goede toekomst wil bezorgen, koopt voor hem een prebende. Als de jongeman dan kanunnik is geworden, loopt hij met opgeheven hoofd door de straten en groet hij niemand; hij weet dat hij iemand is: namelijk monsieur le chanoine". Zowel in 1783 als in 1784 kwam er in het Sint Servaaskapittel een plaats vrij voor een kanunnik. In beide gevallen moest hiervoor niet minder dan 10.000 gulden worden betaald. Nu was het Sint Servaaskapittel ook uitzonderlijk welgesteld.⁵⁵ Volgens Tagage bezat deze instelling maar liefst 1800 ha aan grondbezittingen en bedroegen de jaarlijkse geldelijke inkomsten circa 83.000 gulden. Verder ontving het omvangrijke leveringen in natura. Het Onze-Lieve-Vrouwe-kapittel kon niet in de schaduw staan van Sint Servaas. OLV bezat slechts 290 ha, 91 a, 8 ca. De voornaamste bron van inkomsten lag bij

Onze-Lieve-Vrouw elders, en wel in het verpachten van de tiendrechten, die in achttien dorpen in de omtrek geheven werden, waarbij nog de erfpachten kwamen die samen in de achttiende eeuw 36.000 gulden bedroegen. Deze inkomsten leverden een ruim levensonderhoud op voor de achttien heren, die als kanunnik aan deze kerk verbonden waren. Er bleef dan nog voldoende over voor 56 andere functionarissen, zoals vicarii, beneficianten en lekenpersoneel, bijvoorbeeld koralen.⁵⁶

Als we nu naar de triage van de archieven kijken van deze twee kapittels, de grootste archiefvormers van de onderzochte instellingen in het departement, dan zien we het volgende. De triagecommissie heeft 22 werkdagen nodig voor Onze-Lieve-Vrouw en 75 werkdagen voor Sint Servaas. Uiteindelijk worden er bij Onze-Lieve-Vrouw 206 'articles' (archief-bestanddelen) vernietigd en 60 bewaard. Het vernietigingspercentage voor Onze-Lieve-Vrouw komt daarmee uit op 77,44 %. Bij Sint Servaas worden er 524 artikelen vernietigd en 142 bewaard. Het vernietigingspercentage komt hiermee op 78,67 %. In het proces-verbaal van de triage van Sint Servaas noemt de triagecommissie zelf een ander percentage: "Le resultat du triage nous a fait apercevoir que les 19 vingtièmes et plus de cet immense collection de papiers devoient être condamnés au rebut et que les pièces essentielles pour la découverte et la conservation de l'immense domaine du chapitre étoient soustraites".⁵⁷ 19 vingtièmes oftewel 19/20-ste deel levert een vernietigingspercentage van 95 % op. Graadmeter voor deze 95 % zijn dus niet de archiefbestanddelen, maar wellicht het aantal strekkende meters archiefmateriaal. Dat zou het verschil in percentages kunnen verklaren. Bij Onze-Lieve-Vrouw geeft de triagecommissie geen percentage, trouwens bij geen enkele andere instelling doet ze dat, enkel bij Sint Servaas. Waarschijnlijk omdat Sint Servaas de grootste archiefvormer was, die ze onder handen hebben genomen. Verder is het opmerkelijk dat de triagecommissie bij de selectie van de rechterlijke archieven de elf banken van Sint Servaas apart zet om ze later te triëren. De perkamenten stukken worden eveneens bewaard voor nader onderzoek. Deze worden – net als bij Onze-Lieve-Vrouw – niet vernietigd en zullen later naar Parijs worden opgestuurd. Letterlijk schrijft de triage-commissie: 'Les titres à conserver pour l'ordre judiciaire et le ministre de l'intérieur ont été séparés pour faire le triage lors du triage général des titres pareils trouvés parmi les autres dépôts. Les vieux titres parchemin, tous du 14, 15 et 16 siècle n'ont point été (triés ;toevoeging auteur). Ils ont été remis dans une cassette, postés sur l'état sommaire, sous un meilleur examen individuel, nous auroit occupés trop longtemps'.⁵⁸ De kerk van Onze-Lieve-Vrouw zou tijdens de Franse tijd gebruikt worden als graandepot, hospitaal en smederij en de kerk van Sint Servaas als kazerne en opslagplaats voor graan, sterke drank, jenever en wijn.⁵⁹

De woede bij de clerici hierover en over de triage van hun archieven was navenant. Nog in 1814 trilden de oud-kanunniken van verontwaardiging over deze gewelddaad in een rekest aan de Soevereine Vorst Willem I: "Al deze documenten en papieren zijn ongelukkiglijk op het onverhoeds en zonder orden uijt d'archive-kamer opgeladen en zon-

der enig toezigt met karren weggevoerd door degeene welke in 1797 de suppressie der geestelijke corporatiën ten uitvoer brogten'.⁶⁰ Deze woede over hetgeen er tijdens de Franse tijd was gebeurd met de kerkelijke instellingen – inclus de triage van hun archieven – zou lang de stemming bepalen bij de Limburgse historici tot diep in de twintigste eeuw.

De selectie in archieven van rechterlijke instellingen

Vanaf 20 mei 1801 gaat de tweede triagecommissie, bestaande uit Bosch en Caldaguès, aan de slag met de door de eerste triagecommissie apart gezette archieven van rechterlijke instellingen. 'D'après les instructions nous remises nous avons commencé par la révision et l'examen des papiers, titres et registres mis au rebut par nos prédécesseurs'.⁶¹ Tevens schreven ze bijna alle gemeenten in het departement aan of opnieuw aan om rechterlijke archieven te verzegelen en op te sturen naar Maastricht. Omdat er onvoldoende financiële middelen waren om de transportkosten te betalen, komt er uiteindelijk niet veel van de selectie terecht.⁶² Slechts 35 van de 150 rechterlijke instellingen zijn uiteindelijk door de triagecommissie bekeken.⁶³ Wij verwijzen naar bijlage 2 om het resultaat van de tweede triagecommissie nader te bekijken.

Terug naar de 'instruction préliminaire' van 1798 om te bezien wat men precies voorschrijft met betrekking tot triage van rechterlijke instellingen: 'On conservera, pour l'ordre judiciaire, les registres des greffes des cours souveraines, des tribunaux civils et criminels, des justices seigneuriales et des eaux et forêts, à l'exception de ceux ci-après indiqués comme devant être mis au rebut; les minutes des sentences et arrêts, même les grosses des expéditions, autres néanmoins que celles également indiquées ci-après comme devant être mises au rebut; toutes les procédures en matière de propriété sur lesquelles il n'a pas été prononcé définitivement; les minutes des notaires qu'on aura trouvées dans les archives des églises, des monastères, de l'ordre de Malte, des émigrés et autres. Si parmi les pièces de procédure, il s'en trouve qui servent au maintien des propriétés nationales, on les joindra aux titres domaniaux, pour les mettre à la place qui leur conviendra'.⁶⁴

Op 27 maart 1802 bericht de tweede triagecommissie aan het departementaal bestuur het resultaat van haar werkzaamheden: In totaal zijn 629 'articles' (archiefbestanddelen) bewaard voor het nageslacht.⁶⁵ Als we nu eens nader kijken naar een van de behandelde rechtbankarchieven, bijvoorbeeld die van Meerssen en Amby, dan zien we dat de tweede triagecommissie hier 30 archiefbestanddelen bewaard heeft en maar liefst 764 bestanddelen heeft vernietigd. Hiermee komen we tot een hoog vernietigingspercentage van 99,6%. Men heeft – naar analogie van de rekeningen van de kerkelijke instellingen – alle processtukken ouder dan dertig jaar op de vernietigingslijst geplaatst, tezamen met oude procedures.⁶⁶ Ook bij de andere rechterlijke archieven zijn het merendeel van de te ver-

nietigen stukken oudere processtukken. Over Meerssen en Amby schrijft de triagecommissie: 'Tous les papiers de ce greffe se sont trouvés dans un état de mélange et de confusion, qui probablement doit être attribué (aux) divers déplacements qu'il a subis; nous avons cependant par un triage difficile pu réunir 764 articles de papiers divers, portés sur l'état des papiers au rebut, dont la très grande partie sont des anciennes procédures ou terminées ou non susceptibles de pouvoir être remises au bureau'.⁶⁷ Hiermee scoort Meerssen en Amby verreweg het hoogst qua vernietigingspercentage. De wanorde, waarmee dit archief is binnengebracht zal ongetwijfeld bijgedragen hebben aan het hoge vernietigingspercentage.

Maar uit bijlage 2 blijkt, dat men doorgaans meer dan 75 % heeft vernietigd en dat men strikt de dertig jaar bewaartermijn heeft toegepast. Gelukkig is het aantal bewerkte archieven beperkt gebleven. De triagecommissie te Maastricht heeft in een jaar tijd ongeveer 35 rechterlijke instellingen onder handen genomen.

Op 20 april 1802 vinden we het laatste procesverbaal.⁶⁸ Daarmee komt een einde aan het selectiewerk van de tweede triagecommissie. Wat restte was het geven van inlichtingen en het openbaar verkopen van het vernietigbare archiefmateriaal, zoals reeds eerder vermeld. Ook voor de triage van de rechterlijke instellingen geldt, dat de reikwijdte en vernietigingspercentages beperkt zijn gebleven (zie bijlage 2).

Historische, artistieke en wetenschappelijke stukken naar Parijs

De 'instruction préliminaire' uit 1798 schreef voor, dat alle pauselijke bullen, prinselijke beschikkingen, vredesverdragen en voorts alle charters, cartularia en manuscripten moeten worden bewaard voor het nageslacht. Alles wat ook maar enigszins kan dienen als bron voor lering en voortuitgang van kunsten en wetenschappen, moet bewaard worden. Onze ambtenaren hebben deze instructie naar beste kunnen uitgevoerd.

Op 1 juli 1799 schreef de eerste triagecommissie, dat ze klaar is met de lijst van alle charters, diploma's, bullen, manuscripten en andersoortige belangrijke archiefstukken, afkomstig van de verschillende kerkelijke instellingen. Ze schreef: 'Conformément à votre lettre du 7 de ce mois, citoyens administrateurs, nous vous envoyons l'état des différentes chartes, diplômes, bulles, manuscrits et autres objets trouvés parmi les différentes dépôts, dont (nous) avons fait le triage et (que nous avons) conservés d'après l'instruction pour l'histoire. Nous vous invitons à déterminer les pièces se trouvant sur le dit état, qui doivent constituer l'envoi à adresser au ministre de l'intérieur. Cela fait, l'expédition suivra de près'.⁶⁹ En jawel op 29 augustus 1799 vond de verzending naar Parijs plaats met de 'messageries' van de firma Bonhomme uit Maastricht. De triagecommissie schreef: 'Aujourd'hui en présence de l'administrateur Wilmar, conformément à l'inventaire dres-

sé à cet effet, les paquets des chartes, de bulles, et manuscrits destinés pour le ministre de l'intérieur ont été remis dans un coffre pour envoy en être fait. Quatre paquets d'expéditions de bulles et diplômes postés sur l'état n'ont point été envoyés, le coffre contient six paquets de bulles, sept de rescrits ou diplômes de Princes et un grand paquet de cartulaires et manuscrits.⁷⁰ Een volledig overzicht van de opgestuurde stukken vinden we terug in het Frans Archief onder inventarisnummer 4763. Tien folio's vol met pauselijke bul- len, prinselijke diploma's, cartularia, manuscripten, kaarten en plattegronden.⁷¹

Na 1799 is er niets meer opgestuurd of meegenomen naar Parijs. Camus ('garde des archives nationales') heeft de Nedermaas nog in 1802 bezocht, Mauregard ('commissaire du gouvernement pour les objects des sciences et des arts dans les départements de la rive gauche du Rhin') ook in 1803 en Dupres ('employé des archives de l'Empire') tenslotte in 1812, maar géén van drieën vond blijikbaar nog stukken belangwekkend genoeg voor de Bibliothèque Nationale te Parijs.⁷²

Conclusie

In dit artikel zijn de selectiewerkzaamheden van de triagecommissies in het departement van de Nedermaas onderzocht. Enerzijds is er gekeken naar de Franse wetgeving en het beleid op gebied van archiefselectie uit de periode 1789-1814 en anderzijds naar de daadwerkelijk uitgevoerde praktijk van de archiefselecteurs, de 'préposés', in het departement van de Nedermaas in de periode 1798-1803.

De triage was volgens de in 1997 overleden Wouters (oud-stadsarchivaris van Maastricht, in functie van 1947 tot 1977) 'een systematische vernietiging, uitgevoerd door piëteitsloze fanatici, volgens richtlijnen waarvan men de intentie en onkunde afleest'. Systematisch was de vernietiging wel. Immers de instructie was helder en duidelijk. Echter we hebben géén intentie en onkunde kunnen ontdekken en de 'préposés' waren zeker géén piëteitsloze fanatici. Uit mijn onderzoek -het eerste waarin systematisch het werk van de 'préposés' is uitgezocht- blijkt dat de archiefselecteurs mensen waren, die een zeer redelijke opleidingsachtergrond hadden en hun werk punctueel uitvoerden. Teleurstelling over de teloorgang van oude rekeningen en processtukken kunnen ook wij ons goed voorstellen, maar de door Wouters' opgeroepen mythe mist alle grondslag. Hij vertaalt de woede over wat de Fransen de katholieke gemeenschap hebben aangedaan ten tijde van de Franse annexatie van Limburg. Dit gevoel leefde bij een groot deel van de Limburgse bevolking in het algemeen en bij priesters met historische belangstelling in het bijzonder. Als we zowel de wettelijke instructies als de praktijk van de archiefselectie bestuderen, komen we tot een heel wat genuanceerder beeld.

Dit artikel wil een mythe ontkrachten. De archiefselectie in de Franse tijd is veel minder rigoreus gebleken dan velen tot nog toe dachten. De missie van het 'bureau du triage

des titres et papiers' in het departement van de Nedermaas is mislukt. Door gebrek aan tijd en financiële middelen, maar ook door onvoldoende medewerking van de archiefvormers en gebrek aan dwingende rechtsmiddelen is de "archiefroof en archiefvernietiging" in het departement van de Nedermaas beperkt gebleven. De door de Fransen ingevoerde archiefwetgeving en beleidsinstructies waren bovendien eerder beschermend dan destructief van aard. Tenslotte was het "revolutionaire vuur" uit de beginperiode van de Franse revolutie (1789-1794) gedoofd. Van openbare archiefverbrandingen en archiefroof, zoals in Frankrijk vóór 1794, was geen sprake in de Nedermaas. De selecteurs in de Nedermaas gingen vanaf 1798 tot 1803 strikt te werk volgens de nieuwe archiefwetgeving van 1794 en 1796 en op basis van de 'instruction préliminaire' uit 1798.

Deze 'instruction préliminaire', waarvan de tekst in het Limburgse tot op heden onbekend was, werpt een heel ander licht op de uitgevoerde selectie. De triagecommissie ging kortom zeer modern te werk: men gaf zowel aan wat vernietigd moest worden als wat bewaard moest blijven. Met andere woorden men gebruikte een selectielijst "avant la lettre".

Selectie zal altijd wel een omstreden onderwerp blijven binnen de archivistiek, maar de Fransen deden hun werk zo slecht nog niet. Sterker nog, wij bouwen nog steeds voort op het door hen gelegde fundament.

Bijlage 1

Overzicht bewerkte archieven van kerkelijke en enkele wereldlijke instellingen

1. Kommanderij van de Aldenbiezen te Rijkhoven
Te vernietigen: 155 + 30 (na examen) = 185
Te bewaren: zie nr. 62 (= 69)

Vernietigingspercentage: 69,02 %

Bewerkingstijd: 67 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 4-23; 2237, f. 3v.;
2238, f. 265r.-286r.; 4761, f. 1-7; 4762, f. 1r.-5r.

2. Dominicanen te Maastricht

Te vernietigen: 101 + 8 (na examen) = 109

Te bewaren: 65

Vernietigingspercentage: 62,64 %

Bewerkingstijd: 22 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 27-55; 2237, 19
fructidor an VI; 2238, f. 230r.-249r.; 4761, f. 8-
21; 4762, f. 5r.-15v.

3. Abdij van Hocht

Te vernietigen: 39 (41)

Te bewaren: 21 (36)

Vernietigingspercentage: 53,24 %

Bewerkingstijd: 13

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 57-70; 2237, le 2
complementaire an VI; 2238, 256r.-261r.; 4761,
f. 22-26; 4762, f. 15v.-19v.

4. Domeinen van Staten-Generaal te Maastricht

Te vernietigen: 39

Te bewaren: 21

Vernietigingspercentage: 65

Bewerkingstijd: 8 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 73-75; 2237, 4
vendémiaire an VII; 2238, f. 217r.-220r.; 4761, f.
22-26; 4762, f. 19v.

5. Kerkelijk bezit Landen van Overmaze

Te vernietigen: 18

Te bewaren: 33 (31)

Vernietigingspercentage: 36,73 %

Bewerkingstijd: 7 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 76-93; 2237, 11
vendémiaire an VII; 2238, f. 251r.-254v.; 4761,
f. 31-32; 4762, f. 23v.-25r.

6. Witte Vrouwen te Maastricht:

Te vernietigen: 44 + 6 (5) = 50 (51)

Te bewaren: 35 (40 + 6 = 46)

Vernietigingspercentage: 52,57 %

Bewerkingstijd: 6 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 93-94; 2237, 17
vendémiaire an VII; 2238, 205r.-210r.; 4761, f.
33-37; 4762, f. 25r.-28v.

7. Augustijnen te Maastricht

Te vernietigen: 23 + 6 (na examen) = 29

Te bewaren: 79 (17)

Vernietigingspercentage: 63,04 %

Bewerkingstijd: 4 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 94-103; 2237, 231
vendémiaire an VII; 2238, f. 184r.-189v.; 4761,
f. 45-47; 4762, f. 31r.-34r.

8. Klevarieberg te Maastricht

Te vernietigen: 2

Te bewaren: 6 (8)

Vernietigingspercentage: 20 %

Bewerkingstijd: 2 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 104-109; 2237, 23
vendémiaire an VII; 2238, 201r.-202v.; 4761, f.
45-47; 4762, f. 34r.-35r.

9. Alexianen te Maastricht

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 111 , 2237, 23 en
24 vendémiaire an VII; 2238, 179v.; 4761, f. 48;
4762, f. 35v.

10. Sint Catherina te Maastricht

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 111-113; 2237, 24
vendémiaire an VII; 2238, 179v.; 4761, f. 48, 63;
4762, f. 35v., 43r.-43v.

N.B.: zie ook nr. 44

11. Beyart te Maastricht

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 4

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 114-115; 4761, f.
47; 4762, f. 35v.

12. Kruisheren te Venlo

Te vernietigen: $45 + 10 + 49 (49 + 20) = 104 (69)$

Te bewaren: $29 + 3 = 31 (20 + 3 = 23)$

Vernietigingspercentage: 75 %

Bewerkingstijd: 8 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 113-128; 2237, 2 brumaire an VII; 2238 172r.-177r.; 4761, f. 51-56; 4762, f. 37r.-39v.

13. Heilige Geest te Venlo

Te vernietigen: $9 + 1 = 10$

Te bewaren: $9 (19) (16 + 1 = 17)$

Vernietigingspercentage: 37,03 %

Bewerkingstijd: $\frac{1}{2}$ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 116-129; 2237, 6 brumaire an VII; 2238, 151r.-152r.; 4761, f. 56-57; 4762, f. 39v.-40r.

14. Annunciaten te Venlo

Te vernietigen: 7

Te bewaren: $23 (23 + 2 = 25)$

Vernietigingspercentage: 21,87 %

Bewerkingstijd: $\frac{1}{2}$ dag.

NB: archieven van Annunciaten en Heilige Geest lagen nogal door elkaar!

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 129, 131-134; 2237, 3, 4 en 6 brumaire an VII; 2238, 149r.-150r.; 4761, f. 57; 4762, f. 40r.-40v.

15. Sint André te Maastricht (=Maagdendries)

Te vernietigen: 9

Te bewaren: $23 (23 + 1 = 24)$

Vernietigingspercentage: 27,27 %

Bewerkingstijd: $1 \frac{1}{2}$ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 130, 135-136; 2237, 7 brumaire an VII; 2238, f. 136r.-137r.; 4761, f. 60-61

16. Munsterabdij te Roermond

Te vernietigen: 3

Te bewaren: 4

Vernietigingspercentage: 42,85 %

Bewerkingstijd: $\frac{1}{2}$ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 137; 2237, 8 brumaire an VII; 4761, f. 49

17. Kapittel te Roermond

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: $\frac{1}{2}$ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 137; 2237, 8 brumaire an VII; 2238, f. 162r.; 4761, f. 48; 4762, f. 35v.-36r.

N.B: rectoraat + begijnhof ook nog 3 archiefstukken te bewaren!

18. Begaarden te Maastricht

Te vernietigen: 23

Te bewaren: 14 (18)

Vernietigingspercentage: 56,09 %

Bewerkingstijd: ?

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 138, 140; 2237, 9 brumaire an VII; 4761, f. 58-59; 4762, f. 41r.

N.B.: zie ook nummer 74.

19. Grijsje (=Gauwe) Zusters te Maastricht

Te vernietigen: 2

Te bewaren: 13

Vernietigingspercentage: 13,33 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 142, 146; 2237, 14 brumaire an VII; 2238, f. 144r.-144v.; 4761, f. 49; 4762, f. 36r.-36v.

20. Nieuwenhof te Maastricht

Te vernietigen: 3

Te bewaren: $23 (23 + 1 = 24)$

Vernietigingspercentage: 11,11 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 141, 143-144; 2237, 11 brumaire an VII; 2238, f. 138r.-138v.; 4761, f. 59-60; 4762, f. 41r.-42r.

21. Annunciaten te Maastricht

Te vernietigen: 10

Te bewaren: 19

Vernietigingspercentage: 34,48 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 142, 144-145; 2237, 13 brumaire an VII; 2238, 139r.-139v.; 4761, f. 61-62; 4762, f. 41r.-42r.

22. Kruisheren te Maastricht

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 9

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 1, f. 147-148; 2237, 15 brumaire an VII; 2238, f. 144v.; 4761, f. 61-62; 4762, f. 42v.

N.B.: zie ook nummers. 22 en 75

23. Sint Agnes te Tongeren

Te vernietigen: 13

Te bewaren: 10

Vernietigingspercentage: 56,52 %

Bewerkingstijd: $\frac{1}{2}$ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 1, 3-4; 2237, 16 brumaire an VII; 2238, f. 142r.-143r.; 4761, f. 28; 4762, f. 21r.-21v.

24. Grijze Zusters te Tongeren

Te vernietigen: 10

Te bewaren: 10

Vernietigingspercentage; 50 %

Bewerkingstijd: ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 1, 4; 2237, 16 brumaire an VII; 2238, f. 143r.-143v.; 4761, f. 29; 4762, f. 21v.-22v.

25. Reguliere Kanunniken te Tongeren

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 1, 5; 2237, 17 brumaire an VII; 2238, f. 145v.; 4761, f. 30; 4762, f. 22v.

26. Sint Claire te Tongeren

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1 (5)

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 1, 5; 2237, 17 brumaire an VII; 2238, f. 145v.; 4761, f. 29; 4762, f. 22r.

27. Sint Jacques te Tongeren

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage; ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 1, 5; 2237, 17 brumaire an VII; 2238, 145v.; 4761, f. 50; 4762, f. 36v.

28. Brigittinessen te Loon

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/5 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 2, 6; 2237, 18 brumaire an VII; 2238, f. 155r.-155v.; 4761, f. 50; 4762, f. 36v.

29. Norbertijnen te Rekem

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 3

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/5 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 2, 6; 2237, 18 brumaire an VII; 2238, f. 155r.-155v.; 4761, f. 50; 4762, f. 36v.

30. Recolleten te Slavante (= Minderbroeders-observanten, Sint-Pieter)

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/5 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 2, 6; 2237, 18 brumaire an VII; 2238, f. 155r.-155v.; 4761, f. 50; 4762, f. 36v.

31. Abdij Keijsersbos (= klooster Keyzersbosch der Norbertinessen te Neer)

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/5 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 2, 6; 2237, 18 brumaire an VII; 2238, f. 155r.-155v.; 4761, f. 39; 4762, f. 29v.

32. Capucijnen van Sint-Truiden

Te vernietigen: 15

Te bewaren: 6 + 2 = 8

Vernietigingspercentage: 65,21 %

Bewerkingstijd: 1/5 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 2, 6-7; 2237, 18 brumaire an VII; 2238, f. 155r.-155v.; 4761, f. 39; 4762, f. 29v.-30r.

33. Regulieren Kanunniken te Weert (genaamd Mariënhege)

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/12 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 8, 11; 2237, 19 brumaire an VII; 2238, f. 155v.-156v.; 4761, f. 40; 4762, f. 30r.

34. Marienwijngaert te Weert

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/12 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 8, 11; 2237, 19 brumaire an VII; 2238, 155v.-156v.; 4761, f. 40; 4762, f. 30v.

35. Penitenten te Weert

Te vernietigen: 2

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: 50 %

Bewerkingstijd: 1/12 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 8, 11; 2237, 19
brumaire an VII; 2238, 155v.-156v.; 4761, f. 62;
4762, f. 43r.

36. Witte Vrouwen te Hasselt

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 4

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/12 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 9, 11; 2237, 19
brumaire an VII; 2238, 155v.-156v.; 4761, f. 62;
4762, f. 43r.

37. Abdij te Rolduc (= abdij Kloosterrade)

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 8

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 3/12 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 9, 11; 2237, 19
brumaire an VII; 2238, f. 155v.-156v.; 4761, f.
62; 4762, f. 43r.

38. Capucijnen te Maaseik

Te vernietigen: 15 (14)

Te bewaren: 6 + 2 = 8 (13)

Vernietigingspercentage: 51,85 %

Bewerkingstijd: 3/12 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 17-21; 2237, 19
brumaire an VII; 2238, 170r.-170v.; 4761, f. 30;
4762, f. 22v.-23r.

39. Rentmeester Staten-Generaal te Venlo

Te vernietigen: 28

Te bewaren: 24 (27) + 3 = 27 (30)

Vernietigingspercentage: 48,27 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 12-15; 2237, 25
brumaire an VII; 2238, 167r.-169r.

40. Domeinen Staten-Generaal te Venlo

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 29 (27 + 3 = 30)

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 15-16; 4761, f. 65-
67; 4762, f. 44v.-45r.

41. Kapittel Onze Lieve Vrouw te Maastricht

Te vernietigen: 206

Te bewaren: 59 (60)

Vernietigingspercentage: 77,44 %

Bewerkingstijd: 22 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 23-38, 2237, 19
frimaire an VII; 2238, f. 126r.-134v.; 4761, f. 67-
69; 4762, f. 45v.-46v.

42. Kanunniken van Sint Anna te Maastricht
(onderdeel van OLV)

Te vernietigen: 9

Te bewaren: 5

Vernietigingspercentage: 64,28 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 38-39; 2237, 21
frimaire an VII; 2238, f. 119r.-119v.; 4761, f. 69;
4762, f. 46v.

43. Kapittel Sint Servaas te Maastricht

Te vernietigen: 524

Te bewaren: 128 + 14 = 142

Vernietigingspercentage: 78,67 %

Bewerkingstijd: 75 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 40-93; 2237, 7
ventôse an VII; 2238, f. 91r.-118r.; 4761, f. 76-
83; 4762, f. 50r.-54v.

N.B.: Hierin opgenomen de stukken bestemd
voor 'les fondations de bienfaisance' van
Onze-Lieve Vrouw en Sint Servaas (f. 41-46).
Deze stukken gingen later naar het Bureau
Central de Bienfaisance de Maastricht, samen
met stukken van 'le mense des pauvres' van de
parochie Sint Catherina te Maastricht (zie hier-
onder).

44. Sint Catherina te Maastricht

Te vernietigen: 32

Te bewaren: 8 + 5 + 8 = 21

Vernietigingspercentage: 60,37 %

Bewerkingstijd: 7 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 94-98; 2237, 8-14
ventôse an VII; 2238, f. 64r.-67r.

N.B.: zie ook nummer 10. Dit archief bestaat uit
3 deelarchieven, te weten: het archief van de
pastoor en de kerkfabriek, het archief van de
kas van de armen en het archief van studie-
beurs voor de universiteit van Leuven. Na de
schifting gaat het archief van de kas van de
armen naar het bureau de bienfaisance en
het archief van de studiebeurs naar de centra-
le administratie van het departementale be-
stuur!

45. Bons enfants te Maastricht

Te vernietigen: 4

Te bewaren: 21

Vernietigingspercentage: 16 %

Bewerkingstijd: 2 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 99-102; 2237, 15 ventôse an VII; 2238, f. 73r.-74r.; 4761, f. 64-65; 4762, f. 43v.-44r.

46. Proosdij van Sint Servaas te Maastricht

Te vernietigen: 3

Te bewaren: 4

Vernietigingspercentage: 42,85 %

Bewerkingstijd: ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 102-103; 2237, 17 ventôse an VII; 2238, f. 79r.; 4761, f. 83; 4762, f. 54v.

47. Klooster Jeruzalem te Sint-Truiden

Te vernietigen: 2

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: 50 %

Bewerkingstijd: ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 103; 2237, 17 ventôse an VII; 2238, f. 79r.-79v.; 4761, f. 65; 4762, f. 44v.

48. Alexianen te Sint-Truiden

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 104; 2237, 18 ventôse an VII; 2238, f. 76r.-76v.; 4761, f. 70; 4762, f. 47r.

49. Abdij te Houthem Sint-Gerlach

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 5

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 104; 2237, 18 ventôse an VII; 2238, f. 76r.-76v.; 4761, f. 70; 4762, f. 47r.

50. Abdij te Rotem

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2 (3)

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 104; 2237, 18 ventôse an VII; 2238, f. 76r.-76v.; 4761, f. 70; 4762, f. 47r.

51. Kartuizers te Zeelhem

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 104; 2237, 18 ventôse an VII; 2238, f. 76r.-76v.; 4761, f. 70

52. Augustijnen te Hasselt

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 4 (3)

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 104; 2237, 18 ventôse an VII; 2238, f. 76r.-76v.; 4761, f. 70; 4762, f. 47r.

53. Begijnhof te Hasselt

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 105; 2237, 18 ventôse an VII; 2238, f. 76 rect-76v.; 4761, f. 70; 4762, f. 47r.

54. Kruisheren te Maastricht

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 3

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 105; 2237, 18 ventôse an VII; 2238 f. 76r.-76v., 4761, f. 70-71; 4762, f. 47r.

N.B.: zie ook nummers. 22 en 75

55. Penitenten te Maastricht

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 2 (1)

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/8 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 105; 2237, 18 ventôse an VII; 2238, f. 76r.-76v.; 4761, f. 71; 4762, f. 47r.

56. Verschillende archieven van pastoors en prebenden in de kantons Eisden Millen, Meerssen en Munsterbilzen

Te vernietigen: ?

Te bewaren: 18

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 3 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 106-107; 2237, 19-21 ventôse an VII; 2238, folio 83r.-84v.; 4761, f. 71-72; 4762, f. 47v.-48r.

57. Marienweijde te Venlo

Te vernietigen: 10

Te bewaren: 16

Vernietigingspercentage: 38,46 %

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 108-110; 2237, 22 ventôse an VII; 2238, f. 81r.-81v.; 4761, f. 72; 4762, f. 48r.-48v.

58. Ursulinen te Roermond

Te vernietigen: ?

Te bewaren: 2

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 110; 2237, 22 ventôse an VII; 2238, f. 81r.-81v.; 4761, f. 73; 4762, f. 48v.

59. Marienschoot te Nunhem

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 1

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1/3 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 110; 2237, 22 ventôse an VII; 2238, f. 81r.-81v.; 4762, f. 48v.

60. Gilden van Maaseik

Te vernietigen: 9

Te bewaren: 10

Vernietigingspercentage: 47,36 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 110-112; 2237, 22 ventôse an VII; 2238, f. 82r.-82v.; 4761, f. 73-74; 4762, f. 48v.-49r.

61. Gilden van Maastricht

Te vernietigen: ?

Te bewaren: 28 + 8 + 5 + 4 = 43

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 3 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 112-120; 2237, 24-26 ventôse an VII; 2238, f. 86r.-88v.; 4761, f. 74-75; 4762, f. 49r.-50v.

62. Commanderie van Aldenbiezen

Te vernietigen: zie 1.(= 185)

Te bewaren: 69

Vernietigingspercentage: 69,02 %

Bewerkingstijd: 11 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 121-131; 2237, 27 ventôse -7 germinal an VII

63. Kapittel Sint Marie te Tongeren

Te vernietigen: 106 + 15 = 121

Te bewaren: 35 + 7 + 26 = 68

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, f. 131; 2237, 22

floréal an VII; 2238, f. 45r.-46r., 51r.-54r.; 4761, f. 89-91; 4762, f. 55r.-56r., 57v.-58r.

64. Begijnhof te Tongeren

Te vernietigen: 27

Te bewaren: 47 (48)

Vernietigingspercentage: 36 %

Bewerkingstijd: 11 dagen

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, geen nummering, ná f. 131; 2237, 23 floréal - 3 prairial an VII; 2238, f. 33r.-34v.; 4762, 56r.-57v.

N.B.: zie ook nr. 78

65. Kapittel Sint Odulphus te Loon

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 23

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1 ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, geen nummering, ná f. 131; 2237, 5 en 6 prairial an VII; 2238, f. 46v.-47r.; 4761, f. 91-93; 4762, f. 58v.

66. Begijnhof te Gratem

Te vernietigen: 1

Te bewaren: 6

Vernietigingspercentage: 14,28 %

Bewerkingstijd: ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, geen nummering, ná f. 131; 2237, 6 prairial an VII; 2238, f. 47r.-47v.; 4761, f. 93-94; 4762, f. 59v.

67. Kapittel te Kortesseem

Te vernietigen: 3

Te bewaren: 14

Vernietigingspercentage: 17,64 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nr. 4757, band 2, geen nummering, ná f. 131; 2237, 7 prairial an VII; 2238, f. 47v.-48r.; 4761, f. 94-95; 4762, f. 59v.-60r.

68. Kapittel te Rutten

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 9 (10)

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, geen nummering, ná f. 131; 2237, 8 prairial an VII; 2238, f. 40r.; 4761, f. 95-96; 4762, f. 60r.-60v.

69. Verschillende archieven van pastoors en prebenden in de kantons Kortesseem, Tongeren, Loon en Montenaken

Te vernietigen: ?

Te bewaren: 64

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, geen nummering, ná f. 131; 2237, 9 prairial an VII; 2238, f. 20r.-21r., 40v.-43r.; 4761, f. 96-102; 4762, f. 60v.-63r.

70. Bons Enfants te Tongeren

Te vernietigen: 20

Te bewaren: 16

Vernietigingspercentage: 55,55 %

Bewerkingstijd: 3½ dag

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2, geen nummering, ná f. 131; 2237, 9-12 prairial an VII; 4761, f. 102; 4762, f. 63r.-63v.

71. Gilden van Tongeren

Te vernietigen: 8

Te bewaren: 17

Vernietigingspercentage: 32 %

Bewerkingstijd: ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 2237, 13 prairial an VII; 2238, 28r.-28v.; 4761, f. 103-105; 4762, f. 63v.-64v.

72. Verschillende archieven van pastoors en prebenden in de kantons Hasselt, Herk, Beringen en Sint-Truiden

Te vernietigen: 1

Te bewaren: 67

Vernietigingspercentage: 1, 47 %

Bewerkingstijd: 2 ½ dag

Bron: FA inv.nrs. 2237, 13-15 prairial an VII; 2238, f. 29r.-30v.; 4761, f. 105-111; 4762, f. 64v.-68r.

73. Pastoor van Melveren

Niets te vermelden

Bron: FA inv.nr. 2237, 2 messidor an VII

74. Bogaarden van Maastricht

Te vernietigen: 4

Te bewaren: 17

Vernietigingspercentage: 19,04 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nr. 2237, 2 messidor an VII; 2238, f. 140 rect-140v.

N.B.: zie ook nummer 18.

75. Kruisheren te Maastricht

Niets te vermelden

Bron: FA inv.nr. 2237, 2 messidor an VII

N.B.: zie ook nummers 22 en 54

76. Broederschap van de Dood (Confrerie des trè-passes) te Sint-Truiden

Niets te vermelden

Bron: FA inv.nrs. 2237, 2 messidor an VII

77. Onderzoek pauselijke bullen

Niets te vermelden

Bewerkingstijd: 10 dagen

Bron: FA inv.nrs. 2237, 3 messidor an VII; 2238, f. 2r.-7r.

78. Begijnhof van Tongeren

Te vernietigen: circa 100 (une centaine)

Te bewaren: 47

Vernietigingspercentage: 68,02 %

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 2237, 13 messidor an VII; 4761, f. 85-88

N.B.: zie ook nummer 64

79. Verschillende archieven van pastoors en prebenden in het kanton Loon

Te vernietigen: nvt

Te bewaren: 31

Vernietigingspercentage: ?

Bewerkingstijd: 1 dag

Bron: FA inv.nrs. 2237, 14 messidor an VII; 4761, f. 111-114

Bijlage 2: Overzicht van de bewerkte archieven van rechterlijke instellingen:

1. De rechtbank van de Proostdij van Sint Servaas
Te vernietigen: 48
Te bewaren: 19
Vernietigingspercentage: 71,64 %
Informant: oud-griffier H.M. Nijpels
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 67; 4764, 1r.-2r., 10r.-11v.;
4765, 4r.-5v., 127r.-128r.

2. De rechtbank van Mechelen
Te vernietigen: 260 (298)
Te bewaren: 38 (39)
Vernietigingspercentage: 88,42 %
Informant: oud-griffier H.M. Nijpels
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 68-69; 4764, 2v.-7r., 23r.-
54v.; 4765, 6r.-9r., 129r.-136r.

3. De rechtbank van Valkenburg
Te vernietigen: 858
Te bewaren: 70
Vernietigingspercentage: 92,45 %
Informant: oud-griffier Collard
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 70-71; 4764, 7r.-17r., 23r.-
54v.; 4765, 10r.-21r., 137r.-162r.

4. De rechtbank van Cadier
Te vernietigen: 56
Te bewaren: 29
Vernietigingspercentage: 65,88 %
Informant: Van Melsen
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 71-72; 4764, 18r.-19v.,
55r.-57r.; 4765, 22r.-23v., 163r.-165r.

5. De rechtbank van Mopertingen
Te vernietigen: 6
Te Bewaren: 4
Vernietigingspercentage: 60 %
Informant: zoon van oud-griffier Gudy
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 72; 4764, 19v., 57r.; 4765,
24r., 166r.

6. De rechtbank van het officialaat van Haspen-
gouw
Te vernietigen: 50
Te bewaren: 3
Vernietigingspercentage: 94,33 %
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 72; 4764, 20r., 57v.-59r.;
4765, 167r.-168v.

7. De rechtbanken van Geulle, Bunde en
Ulestraten
Te vernietigen: 540
Te bewaren: 54
Vernietigingspercentage: 90,90 %
Informant: oud-griffier J.A.C. van Panhuijs
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 72-73; 4764, 20r.-24v.,
59v.-75v.; 4765, 26r.-30r., 169r.-182r.

8. De rechtbank van Vlijtingen
Te vernietigen: 142
Te bewaren: 46
Vernietigingspercentage: 75,53 %
Informant: Mathieu Stappers
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 73-74; 4764, 25r.-27r.,
76v.-80r.; 4765, 31r.-32v., 183r.-186v.

9. De rechtbank van Hees
Te vernietigen: 8
Te bewaren: 14
Vernietigingspercentage: 36,36 %
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 74; 4764, 27r.-28r., 80r.;
4765, 33r.-33v., 187r

10. De rechtbank van Itteren
Te vernietigen: 80
Te bewaren: 18
Informant: oud-griffier Van den Heuvelt
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 76-77; 4764, 28r.-29v.,
80v.-83r.; 4765, 34r.-35r., 188r.-189v.

11. De rechtbank van Berg
Te vernietigen: 101
Te bewaren: 27
Vernietigingspercentage: 78,90 %
Informant: oud-griffier Habets
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 77; 4764, 29v.-31v., 83r.-
86r.; 4765, 36r.-37r., 190r.-192v.

12. De rechtbank van Bemelen
Te vernietigen: 67
Te bewaren: 12
Vernietigingspercentage: 84,81 %
Informant: oud-griffier Habets
Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 77; 4764, 31v.-32v., 86r.-
88r.; 4765, 38r.-38v., 194r.-195v.

13. De rechtbank van Gronsveld en omgeving
Te vernietigen: 6 (al het archiefmateriaal van vóór
1792 is verloren gegaan)

Te bewaren: 12

Vernietigingspercentage: 33,33 %

Informant: oud-griffier Lebens

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 77-78; 4764, 32v.-33r.,
88v.; 4765, 39r.-39v., 196r.

14. De rechtbank van Tweebergen

Te vernietigen: 7

Te bewaren: 6

Vernietigingspercentage: 53,84 %

Informant: oud-griffier Lebens

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 78; 4764, 33r.-33v., 88v.-
89r.; 4765, 40r.-40v., 197r.

15. De rechtbank van Neerharen bij Opgrimbie

Te vernietigen: 18

Te bewaren: 22

Vernietigingspercentage: 45 %

Informant: oud-griffier Lebens

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 78-79; 4764, 34r.-35r.,
89r.-89v.; 4765, 41r.-41v., 198r.

16. De rechtbank van Stein

Te vernietigen: 96

Te bewaren: 27

Vernietigingspercentage: 78,04 %

Informant: oud-griffier Rost

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 79; 4764, 35r.-38v., 89v.-
93r.; 4765, 42r.-42v., 199r.-200v.

17. De rechtbank van Meerssen, Amby en
omgeving

Te vernietigen: 764

Te bewaren: 27 (30)

Vernietigingspercentage: 96,58 %

Informant: oud-griffier P. van den Heuvel

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 82; 4764, 36v.; 4765,
43r.-46v., 201r.-214v.

18. De rechtbank van Borgharen

Te vernietigen: 174

Te bewaren: 28

Vernietigingspercentage: 86,13 %

Informant, oud-griffier Nieuwenhuijsen

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 83; 4765, 47r.-48v., 215r.-
218v.

19. De rechtbank van Beek

Te vernietigen: 265

Te bewaren: 41

Vernietigingspercentage: 86,60 %

Informant: oud-griffier Wilmar

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 83; 4765, 51r.-53v., 221r.-
226r.

20. De rechtbank van Heer

Te vernietigen: 46

Te bewaren: 34 (29)

Vernietigingspercentage: 61,33 %

Informant: oud-griffier Crahay

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 84-85; 4765, 49r.-50v.,
219r.-220r.

21. De rechtbank van Sint Pieter

Te vernietigen: 412

Te bewaren: 34

Vernietigingspercentage: 92,37 %

Informant: Phillippens

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 85; 4765, 54r.-56v., 227r.-
234v.

22. De rechtbank van Elsloo

Te vernietigen: 279

Te bewaren: 40

Vernietigingspercentage: 87,46 %

Informant: Van Hees

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 86-87; 4765, 57r.-59r.,
235r.-240r.

23. De rechtbank van Kanne

Te vernietigen: 34

Te bewaren: 14 (13)

Vernietigingspercentage: 72,34 %

Informant: oud-griffier Colson

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 87; 4765, 61r.-61v., 242r.-
242v.

24. De rechtbank van het kamergerecht van het
kapittel van Sint Servaas

Te vernietigen: 22

Te bewaren: 13

Vernietigingspercentage: 62,85 %

Informant: oud-griffier Van der Vrecken

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 87-88; 4765, 60r.-60v.,
241r.-241v.

25. De rechtbank van Zichen en Zussen

Te vernietigen: 39

Te bewaren: 11

Vernietigingspercentage: 78 %

Informant: oud-griffier Défontaine

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 88-89; 4765, 63r.-63v.,
243r.-244r.

26. De rechtbank van Meer en Bolder

Te vernietigen: 18

Te bewaren: 8

Vernietigingspercentage: 69,23 %

Informant: oud-griffier Défontaine

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 89; 4765, 66r., 245r.-245v.

27. De rechtbank van Val

Te vernietigen: 1 + 42 = 43 (42)

Te bewaren: 5 + 8 = 13

Vernietigingspercentage: 76,36 %

Informant: ?

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 89-90; 4765, 67r.-68r., 246r.-246v.

28. De rechtbank van Wonck

Te vernietigen: 47

Te bewaren: 16 (26)

Vernietigingspercentage: 64,38 %

Informant: ?

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 90; 4765, 69r.-69v., 247r.-248r.

29. De rechtbank van Eben Emael

Te vernietigen: 109

Te bewaren: 11

Vernietigingspercentage: 90,83 %

Informant: ?

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 90-91; 4764, 70r., 249r.-252r.

30. De rechtbank van Klimmen

Te vernietigen: ?

Te bewaren: 4

Vernietigingspercentage: ?

Informant: oud-griffier Van Panhuijs

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 91; 4765, 65r.

31. De rechtbank van Rolduc

Te vernietigen: 182

Te bewaren: 16

Vernietigingspercentage: 91,91 %

Informant: oud-griffier Jacoby

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 92; 4765, 71r.-72r., 253r.-256v.

32. De rechtbank van Rosmeer

Te vernietigen: 89 (39)

Te bewaren: 5

Vernietigingspercentage: 88,63 %

Informant: oud-griffier Gourmet

Bron: FA inv.nrs. 4758, f. 93; 4765, 73r., 257r.-257v.

33. De rechtbank van Bassenge en Roclenge

Te vernietigen: 36

Te bewaren: 6

Vernietigingspercentage: 85,71 %

Informant: Riga

Bron: FA inv.nr. 4758, f. 93-94; 4765, 74r., 259r.-259v.

34. De rechtbank van het kapittel van Munsterbilzen

Te vernietigen: 190

Te bewaren: 32 + 11 = 43

Vernietigingspercentage: 81,54 %

Informant: ?

Bron: FA inv.nrs. 4757, band 2 op einde, geen folio-nummering; 4764, 1r.-9v., 4765, 1r.-3v., 121r.-126r.

35. De rechtbanken van Uikhoven, Rijckholt, Mesch, Breust, Mheer, Slenaken, Vucht, Meeswijk, Bevent, Stokkem en Leut.

Te vernietigen: ?

Te bewaren: ?

Vernietigingspercentage: ?

Informant: ?

Bron: FA inv.nr. 4757, band 2 op einde, geen folio-nummering

36. De rechtbank van het kapittel van OLV te Maastricht

Te vernietigen: ?

Te bewaren: 5

Vernietigingspercentage: ?

Informant: ?

Bron: FA inv.nr. 4765, 62r.

- * Dit artikel is een bewerking van mijn doctoraalscriptie archiefwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Mijn scriptiebegeleider was prof.dr. Eric Ketelaar en de uitreiking van mijn tweede bul vond plaats op 28 augustus 2003. Verder wil ik de bekende Maastrichtse cabaretier Thei Dols (=oud-leraar Frans) bedanken voor het kritisch bekijken van de Franse citaten.
- 1 H.H. Wouters, *Grensland en bruggehoofd. Historische studies met betrekking tot het Limburgse Maasdal, en meer in het bijzonder, de stad Maastricht*, Maastricht/Assen 1970, 19. Vertaling: Al die archiefstukken en gotische geschriften zijn slechts eigendomsrechten van het feodale systeem, van onderwerping van de zwakken aan de sterken en politieke reglementen, die strijdig zijn met de rede, de menselijkheid en de gerechtigheid. Deze belachelijke restanten kunnen beter ingeruild worden voor de Verklaring van de Mensenrechten). Dit is de taal van de "ewige Gauleiter", van de volkscommissaris van alle tijden.
 - 2 K. Pomian, *La Révolution et les archives*, in: P. Nora (red.), *Les lieux de mémoire, partie 3, Les archives de France*, Parijs 1993, 179, 181.
 - 3 M. Hedstrom, *Interfaces with time*, in: *Archival Science* 2 (2002), 37.
 - 4 H. Hardenberg en F. Nuyens, *Inventaris der archieven van het arrondissement Maastricht en van het departement van de Nedermaas 1794-1814*, Den Haag 1946, v-vi.
 - 5 D. Poulot, 'Surveiller et s'instruire'. *La Révolution française et l'intelligence de l'héritage historique*, Oxford 1996, 263.
 - 6 Poulot, *Surveiller*, 263.
 - 7 Poulot, *Surveiller*, 259-260.
 - 8 Poulot, *Surveiller*, 262-263.
 - 9 Pomian, *Révolution*, 185-186.
 - 10 FA inv. nr. 297, f. 69r.-74v.; F. Wyffels, *De archiefwetgeving van de Franse periode (1788-1818)*, Brussel 1987, 29-34; A.J.A. Flament, *De archieven tijdens het Frans bestuur*, in: *Verslagen Omrent 's'Rijks Oude Archieven*, Den Haag 1893, 451-459.
 - 11 M. Duchein, *Requiem pour trois lois défuntés*, in: *La gazette des Archives* 104 (1979), 14
 - 12 O. Guyotjeannin, *Les premières années des archives départementales françaises*, in: *Miscellanea Archivistica studia* 103, Brussel 1998, 10-13.
 - 13 FA inv.nr. 36r.-37v.; Wyffels, *Archiefwetgeving*, 55; Flament, *Archieven*, 469-470.
 - 14 FA inv.nrs. 2239, geen folionummering, 3 floréal an VI; 2237, f. 1v.
 - 15 FA inv.nr. 2239, geen folionummering, 3 floréal an VI.
 - 16 R. Wellens, *Les Archives belges et les lois révolutionnaires*, in: *Miscellanea Archivistica* 103, Brussel 1998, 79, noot 16; Brief Rijksarchief Anderlecht van 16 mei 2003. De wet van 7 messidor an II en de wet van 5 brumaire an V heeft Wyffels foutloos getranscribeerd. Dus mag ik er van uitgaan, dat hij dat ook met transcriptie van de instructie zo heeft gedaan!
 - 17 Wyffels, *Archiefwetgeving*, 70.
 - 18 Wyffels, *Archiefwetgeving*, 70.
 - 19 FA inv.nr. 2241, geen folionummering, 6 pluviôse an VI.
 - 20 FA inv.nr. 2242, geen folionummering, 17 germinal an VII; Almanach du Département de la Meuse-Inférieure 1797-1813; Volkstellingen Maastricht 1802/1803, 1816 en 1820; Overlijdensregister Meerssen 1806; A.J.A. Flament, *Eenige bijzonderheden van beampten aan de centrale administratie en de rechtbank te Maastricht*, in: *De Maasgouw* 7 (1885), 1047-1048, 1070-1072, 1074-1076, 1083-1084, 1087, 1089-1091, 1091, 1098; J. Philippens, *Een benoeming tot griffier te Sint Pieter*, in: *De Maasgouw* 51 (1931), 57-58; J.L. Blonden, *Naamlijst der leden van de Maastricht-*

- se vroedschap van 1796 tot 1927, Maastricht 1931; *Annales de l'académie d'archéologie de Belgique* 6 (1849), 12-13; M.K.J. Smeets, De notabelenvergadering in de arrondissementen Hasselt, Maastricht en Roermond -de latere provincie Limburg- in 1815, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis van Nederland* 20 (1965), 45.
- 21 FA inv.nr..2237, geen folionummering, 22 vendémiaire an VII.
 - 22 FA inv.nr. 2239, geen folionummering, 19 septembre 1807; R. de la Haye, Nederland is meer dan de Bataafse Republiek, in: *Radicaal. Personeelsblad Rijksarchiefdienst* 1 (1996) 10, 4.
 - 23 FA inv.nr. 4758, f. 23, 24 vendémiaire an VII.
 - 24 FA inv.nr. 4758, f. 24, 26 vendémiaire an VII.
 - 25 FA inv.nr 2237, f. 1v.
 - 26 FA inv.nr. 2237, f. 2r.
 - 27 Mededeling van de Rijksarchivaris van Hasselt, Michel van der Eijcken. Hij is momenteel bezig met inventarisatie van archief van abdij van Herkenrode; Voor Thorn zie J.Habets, *De archieven van het kapittel der Hoogadellijke Rijksabdij Thorn*, Den Haag 1889, iii-iv.
 - 28 FA inv.nrs. 4760, geen folionummering, helemaal achterin; 4758, f. 4; Flament, Archieven, 471, noot 1.
 - 29 FA inv.nr 4758, f. 5.
 - 30 FA inv.nr. 4758, f. 7.
 - 31 FA inv.nr. 4758, f. 27, 19.
 - 32 FA inv.nr. 2237, 19 vendémiaire an VII.
 - 33 FA inv.nr. 2236, bundel met allemaal soortgelijke brieven.
 - 34 FA inv.nr. 4758, f. 33-34
 - 35 FA inv.nr. 4758, f. 26.
 - 36 FA inv.nrs. 2236, 24 nivôse an VII; 2238, f. 61r.-62r..
 - 37 FA inv.nr. 4748, f. 47.
 - 38 FA inv.nr. 2237, 9 germinal an VII, 11 floral an VII.
 - 39 FA inv.nr. 4758, f. 48.
 - 40 FA inv.nr. 2237, 19 messidor an VII.
 - 41 FA inv.nr. 4758, f. 57.
 - 42 FA inv.nr. 2241, 8 thermidor an VII.
 - 43 FA inv.nr. 2237, 12 fructidor an VII.
 - 44 FA inv.nr. 2239, geen folionummering, 21 frimaire an IX.
 - 45 Flament, Archieven, 471-473; FA inv.nr. 2241, 30 germinal an IX.
 - 46 FA inv.nr. 4758, f. 61-97.
 - 47 FA inv.nr. 2239, geen folionummering, 14 nivôse an IX
 - 48 FA inv.nr. 2243, geen folionummering, 3 messidor an IX, 10 thermidor an X, 2 messidor an XI: A.J.A. Flament, *Catalogus der stadsbibliotheek van Maastricht*, Maastricht 1893, 53-130.
 - 49 N.J.M. Bos, Rijkdom in revolutietijd. Oude en nieuwe rijken te Maastricht 1795-1815, in: *Economisch- en Sociaal Historisch Jaarboek* 52 (1989), 152-153.
 - 50 FA inv.nrs. 4758, f. 37, 19 brumaire an VII; 2237, geen folionummering, 19 brumaire an VII.
 - 51 F. Antoine, *La vente des biens nationaux dans le département de la Dyle*, Brussel 1997, 334.
 - 52 FA inv.nr. 2239, geen folionummering, 25 vendémiaire an VIII.
 - 53 H.R. Wolf, *Inventaris van het archief van het klooster de Beyart te Maastricht 1485-1796*, Maastricht, 1984, 8-9.

- 54 J.A.K.Haas, *Inventaris van de archieven van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Maastricht 1096-1797*, Maastricht 1999, 68.
- 55 Bos, Rijkdom, 151; M.G. Spiertz, *Maastricht in het vierde kwart van de achttiende eeuw. Kerkelijke, politieke en sociale verhoudingen 1775-1801*, Assen, 1964, 52.
- 56 S. Tagage, De laatste jaren van het Onze-Lieve-Vrouwe-kapittel te Maastricht, in: A.H. Jenniskens e.a. (red.), *Campus liber. Bundel opstellen over de geschiedenis van Maastricht aangeboden aan mr. Dr. H.H.E. Wouters, stadsarchivaris en -bibliothecaris 1947-1977, bij gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag*, Maastricht 1982 (Werken LGOG 8), 354.
- 57 FA inv.nr. 2237, geen folionummering, 7 ventôse an VII.
- 58 FA inv.nr. 2237, geen folionummering, 7 ventôse an VII.
- 59 S. Tagage, Rond de opheffing van het kapittel van Sint Servaas en de verkoop van zijn goederen, in: *Miscellanea Trajectensia. Bijdragen tot de geschiedenis van Maastricht*, Maastricht 1962, 499-521; Tagage, Laatste jaren, 354-369.
- 60 Haas, *Inventaris*, 64-65.
- 61 FA inv.nr. 4768, f. 61.
- 62 FA inv.nrs. 4768, f. 61-97; 2236, allemaal soortgelijke brieven over verzegeling archieven en informatie-inwinning met betrekking tot rechterlijke archieven.
- 63 FA inv.nr. 2236, geen folionummering, 14 nivôse an IX, bijlage 3
- 64 Wyffels, Archiefwetgeving, 69.
- 65 FA inv.nr. 4766, f. 32r..
- 66 FA inv.nr. 4765, f. 43r.-46v., f. 201r.-214v..
- 67 FA inv.nr. 4758, f. 82.
- 68 FA inv.nr. 4768, f. 97.
- 69 FA inv.nr. 4758, f. 55, 13 messidor an VII.
- 70 FA inv.nr. 2237, 12 fructidor an VII.
- 71 FA inv.nr. 4763, 12 messidor an VII.
- 72 Flament, Archieven, 483-484.

Personalia auteurs

Dr. Horst Conrad

(1943) 1966-1970 Studium der Geschichte, Germanistik und Anglistik an der Ruhruniversität Bochum. 1972 Promotion zum Dr. phil. in Bochum. 1973-1975 Ausbildung zum wissenschaftlichen Archivar am Staatsarchiv in Detmold und der Archivschule in Marburg. Seit 1975 Beamter am Westfälischen Archivamt des Landschaftsverbandes Westfalen-Lippe. Landesarchivdirektor, woonhaft in 48145 Münster, Staufenstr.

Drs. Ingrid Evers

(1946) studeerde in 1987 af als historica aan de Rijksuniversiteit Utrecht (c.l.). Was achtereenvolgens werkzaam als docente geschiedenis, bibliothecaris, audiovisueel archivaris en freelance historicus. Publiceerde over toverijprocessen in de vroegmoderne tijd en over aspecten van de politieke, culturele en kunstgeschiedenis van Limburg en Maastricht en houdt zich sinds bezig met de geschiedenis van de fotografie in Limburg. In samenwerking met P.J.H. Ubachs publiceerde zij onder meer *Maastrichtse Mythen* (2003), *Historische Encyclopedie Maastricht* (2005) en *Tweeduizend Jaar Maastricht* (2006). Adres: Sauterneslaan 41c, 6213 ES Maastricht; i.evers@versatel.nl

Dr. Régis de la Haye

(1945) studeerde theologie in Frankrijk en aan de Universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen. Van 1970 tot 1979 werkzaam als journalist bij *La Dépêche du Midi*, sinds 1979 in het archiefwezen. Promoveerde in 1995 op het proefschrift *Apogée de Moissac*. Sinds 1998 diaken aan de Basiliek van Onze Lieve Vrouw Tenhemelopneming 'Sterre der Zee' te Maastricht. Docent kerkgeschiedenis en kunstgeschiedenis aan de opleidingen van het bisdom Roermond. Adres: Misericordeplein 12 A, 6221 XK Maastricht; r.delahaye@planet.nl

Drs. Jac Lemmens

(1964) studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Nijmegen (1988) en archiefwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam (2003). Hij was van 1998 tot 2004 werkzaam als unitmanager informatie- en facilitair beheer bij De Maaswerken en als kwaliteitsmanager bij Rijkswaterstaat Directie Limburg. Sedert 2005 is de auteur als senior archiefconsultant in dienst bij Van Bilsen Consultancy. Adres: Lynestraat 14, 6135 EB Sittard; j.m.lemmens@wanadoo.nl

Dr. Gerard Venner

(1951), studeerde vrije studierichting rechten aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Promoveerde in 1985 op het proefschrift getiteld 'De Meinweg. Onderzoek naar rechten op gemene gronden in het voormalige Gelders-Gulikse grensgebied, ca. 1400-1822'. Sedert 1973 werkzaam als chartermeester bij het Rijksarchief in Limburg, thans het Regionaal Historisch Centrum Limburg. Adres: Kennedylaan 29, 6245 EP Eijsden; venner@rhcl.nl

Peter Vullings

(1961) studeerde autotechniek aan de HTS Autotechniek te Apeldoorn. Amateur historicus. Hij was van 1984 tot 1998 werkzaam in diverse functies in de automobiellindustrie en industriële dienstverlening. Vanaf 1998 werkzaam bij Westrom als bedrijfsleider van een productiebedrijf en sedert 2006 als senior medewerker planning & control. Adres: Veldmaarschalk Montgomeryhof 1, 5981 ES Panningen; pghvullings@home.nl

LGOG Verslag over 2005

Samengesteld door drs. P.H.M. Boselie
m.m.v. mw. E.A.J.G. van Eijnden.

Leden

Het aantal leden:	31-12-2004	31-12-2005
Ereleden	17	17
Gewone leden	2.398	2.364
Gezinsleden	520	491
Studentleden	22	16
Snuffelleden	97	90
Ruilverkeer	135	131
Gemeenten	25	25
Overige	86	80
Totaal	3.300	3.214

Beschermvrouwe

Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Ereleden

Ereleden per 31 december 2005:

Drs. F.L. Augustus, oud-bestuurslid LGOG, Heerlen.

Prof. dr. S. Corsten, oud-directeur van de universiteits- en stadsbibliotheek te Keulen, Bonn.

Drs. B. Fasol, oud-voorzitter van LGOG, Horst.

Prof. mr. A. Fl. Gehlen, oud- bijzonder hoogleraar Rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria en oud-voorzitter redactie Publications, Heerlen.

A.F. Henrar, oud-penningmeester van LGOG, Maastricht.

J.M.H. Hoen, oud-voorzitter Sectie Genealogie LGOG, Beek.

Dr. J. Kremers, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Bilthoven.

Mw. H. Houben-Bertrand, gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

Prof. dr. W.A.J. Munier, emeritushoogleraar van de universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, Bavel.

J.M. Prakken, oud voorzitter AVL, Heerlen.

Prof. dr. J.G.N. Renaud, emeritushoogleraar van de Rijksuniversiteit Utrecht, Amersfoort.

Dr. P.J.H. Ubachs, oud- wetenschappelijk bibliothecaris van de Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht.

Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, oud-gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Maastricht.

Drs. J.H.M. Wieland, oud-voorzitter van LGOG, Lelystad.

Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van Roermond, Roermond.

Commission Royale d'Histoire, Brussel.

LGOG Draagspeld

In het jaar 2005 werd de LGOG Draagspeld uitgereikt aan mevrouw G. Raaijmakers van de Kring Venray en omgeving.

Algemene Ledenvergaderingen en vergaderingen met besturen van Kringen, Secties en Commissies

De Voorjaarsbijeenkomst vond plaats op 23 april 2005 in 't Gulicks Hoes' te Sittard (Kring Sittard). In de morgenuren vond de bijeenkomst van de afgevaardigden van Kringen, Secties en Commissies met het Genootschapbestuur plaats. In deze vergadering werd de definitieve versie van de Beleidsnotitie en het Activiteitenplan 2005 – 2008 vastgesteld. Als tweede belangrijke punt stond het thema Educatie geagendeerd. Het HEP (Historisch Educatief Platform) waarin ook de Kring Ter Horst participeert, gaf uitgebreide informatie over haar doelstelling, samenstelling en werkwijze.

De Algemene ledenvergadering werd 's middags gehouden. De Beleidsnotitie en het Activiteitenplan 2005 – 2008 werd door de vergadering aangenomen. Tijdens de bestuursverkiezing werden mw. drs. M. Melkert en de heren mr. Th. van Rensch en ing. H.J. van Laer gekozen in het Genootschapbestuur. Na afloop van deze vergadering namen zeer veel aanwezigen deel aan de excursie naar de kerken en de Timmerswandeling.

De Najaarsbijeenkomst was op 8 oktober in het Parkstad Limburg stadion te Kerkrade (Kring Parkstad Limburg). Voor aanvang van de morgenbijeenkomst woonden de aanwezigen de opening bij van de tweede Heemkundemarkt, welke in hetzelfde stadion dat weekend gehouden werd. In de KSC-bijeenkomst kwam aan de orde de voortgang van het Beleids- en Activiteitenplan 2005 – 2008 en berichtte dhr. H. Sizoo over de nieuwe website van het LGOG.

In de Algemene Ledenvergadering 's middag kwam de naamswijziging van Kring Heerlen aan de orde. Deze Kring heet voortaan Kring 'Parkstad'. Drs. P. Boselie werd gekozen als secretaris van het LGOG als opvolger van dhr. A. Hendricks.

Na afloop van de vergadering werden de deelnemers in de gelegenheid gesteld een bezoek te brengen aan de tweede Heemkundemarkt.

Op 26 november vond er, onder extreme weersomstandigheden – er lag een dikke laag sneeuw en het was intens koud-een extra bijeenkomst van Kringen, Secties en Commissies plaats in De Postkoets te Horn om de geledingen van het LGOG in te lichten over de stand van zaken van het Beleidsplan, de projecten 2006 waar het LGOG in participeert, de nieuwe website van het LGOG en het Historisch Landschapsproject.

14de Gelredag op 21 mei 2005 in Venlo

De 14-de Gelredag, een initiatief van een vijftal Duitse geschiedenisverenigingen en het LGOG, werd door de Kring Venlo georganiseerd, daarbij geholpen door een aantal leden. Louis Holla en Jan Goedmakers wisten 22 sponsors te werven voor een advertentie. Zonder hen was de uitgave van het tweetalige boekje 'Gelredag/Gelretag 2005' niet mogelijk geweest. Harry de Groot en Funs Peeters hielpen de redactie. Het was voor het eerst dat er een boek werd uitgebracht ter gelegenheid van de Gelredag.

Zeven auteurs leverden belangeloos hun bijdrage aan het boekje. Daarnaast kregen de deelnemers de brochure 'De Venlose vesting 1343-1867', die in 2004 ter gelegenheid van de Open Monumentendag in Venlo werd uitgegeven. Onder andere de gemeente Venlo en de Stichting Cultuurbezit Venlo leverden een financiële bijdrage.

Kring Venlo heeft de leden van zestien aanverwante verenigingen uit onze regio ook uitgenodigd voor deze Gelredag. Onder de 460 deelnemers waren 155 LGOG-leden en circa 40 leden van historische verenigingen. Bij de vorige Gelredagen waren de Duitse bezoekers in de meerderheid. Nu maakten zij 45% van het totaal uit.

Een aantal kringleden stond 's morgens aan de incheckbalie, zodat de binnenkomst goed verliep. Op de informatiemarkt presenteerden zich negen Nederlandse en Duitse verenigingen en instellingen. Ook stond er een Duitse en een Nederlandse boekhandel op de infomarkt.

De drie lezingen 's morgens, werden in het Duits aangeboden. De heer Henk van der Velde, projectleider van ADC, hield een lezing over archeologie, met de titel 'Venlo als Romeins handelscentrum'. De lezing van de heer Rob Dückers ging over kunstgeschiedenis. Hij liep alvast vooruit op de komende tentoonstelling over 'De gebroeders Van Limburg'. De heer Frans Hoebens sprak over 'De Neogotiek in Limburg en de Kulturkampfkloosters'.

's Middags werd de deelnemers zes excursies aangeboden. De kasteeltjes in de omgeving van Straelen waren favoriet bij de Nederlandse deelnemers. Voor de 150 deelnemers werd een derde bus ingelast. De door Jacques Grubben georganiseerde stadswandeling door Venlo: stadhuis, kerken en kloosters was favoriet bij de Duitse deelnemers. Onder de 160 deelnemers aan de wandeling waren circa 100 Duitsers. Het Limburgs Museum trok 20 deelnemers. De excursies naar Venray (St. Petrus' Bandenkerk en Museum voor de psychiatrie) en IJsselsteijn (Duits oorlogskerkhof) werden door het bestuur van de Kring Venray georganiseerd. De kloosters in Steijl werden door 90 deelnemers bezocht. Gezien de reacties kan men terugkijken op een zeer geslaagd evenement.

Als uitvloeisel van de Gelredag werkt de Kring Venlo, samen met een aantal scholen in de regio, aan een project over erfgoededucatie.

Genootschapbestuur

Samenstelling van het bestuur per 31 december 2005:

J.H.M.O. Truijen, Neeritter, voorzitter.

Mw. Drs. L. Wiggers, Thorn, vice-voorzitter.

Drs. P.H.M. Boselie, Sittard, secretaris.

M.F.W. Simons, Kerkrade, penningmeester.

P. Korten, Molenbeersel – Kinrooi, lid.
Ing. H.J. van Laer, Weert, lid.
Mr. Th.J. van Rensch, Gronsveld, lid.
Drs. P.J.A. van Meegeren, Venray, lid.
Mw. Drs. H.M.J. Melkert, Veldwezelt, lid.
M.J. Veelen, Posterholt, lid.
Prof. dr. A.M. J. A. Berkvens, Maastricht, voorzitter redactie Publications, adviserend lid.
Dr. A.P.J. Jacobs, Hoensbroek, voorzitter redactie De Maasgouw, adviserend lid.

Bureau

Bezetting per 31 december 2005:

A.F. Henrar, directeur.

R.J.M. Bosch, financieel medewerker.

Mw. E.A.J.G. van Eijdsen, secretariael medewerkster.

Mw. G.H.J.M. Verhulst – Willems, administratief medewerkster.

Het bureau verzorgde gedurende 2005 de secretariële ondersteuning van het Genootschapbestuur. Daarnaast behartigde het Bureau de leden- en financiële administratie, de verzending van convocaten van Kringen, Secties en Commissies, evenals de verzending van de publicaties van het LGOG en de Secties Archeologie en Genealogie. Ook de organisatie van de Voor- en Najaarsbijeenkomsten en de vergaderingen van het Genootschapbestuur werden door het Bureau voor haar rekening genomen. Voor de Commissie Studiereizen registreerde het Bureau de deelnemers, de indeling en verzorgde de financiële afwikkeling van de meerdaagse studiereizen.

Voor enkele andere verenigingen en stichtingen verleende het Bureau service- en facilitaire diensten.

Collecties

Kunsthistorische collectie (Bonnetantenmuseum, Maastricht)

Historische collectie (Limburgs Museum, Venlo)

Topografisch Historische Atlas (Gemeentearchief Maastricht, Maastricht; nu: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Archeologische voorwerpen (Bonnetantenmuseum Maastricht, Maastricht; nu: Centre Céramique, Maastricht)

Munten en penningen (Bonnetantenmuseum Maastricht, Maastricht; nu: Centre Céramique, Maastricht)

Bibliotheek LGOG en Limburgensia (Centre Céramique, Maastricht)

Incunabelen en handschriften (Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Collectie Iconografie (Rijksarchief Limburg, Maastricht; nu: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Bibliotheek sectie archeologie (Gemeente Archief Roermond, Roermond)

Statisch archief LGOG (1863-1965)(Rijksarchief Limburg, Maastricht; nu: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Publicaties

Publications

De uitgave van de Publications 2005 werd verschoven naar 2006.

De Maasgouw

In de loop van 2005 verscheen vier keer *De Maasgouw*, het kwartaaltijdschrift van het LGOG, jaargang 124.

De belangrijkste artikelen in aflevering 1 waren:

- W. Löhr: *Marc, Antoine, Berdolet, de eerste bisschop van Aken.*
- D. Wynands: *Congregatiestichtingen in het negentiende-eeuwse Aken.*
- P. Dohms: ‘... dir allein schwör ich bis den Tod die Treue!’ Rijnlandse bedevaarten ten tijde van het nationaal-socialisme.

In aflevering 2:

- G. Ackermans: *De onvermoede zegeningen van de Kulturkampf in de geschiedenis van de Zusters Franciscanessen van Heythuysen.*
- F. Hovens: *De Dominikanenkerk te Maastricht begint aan een nieuw hoofdstuk.*
- G.H.A. Venner: *De aanlopen tot het Provinciaal Museum van Oudheden in Limburg.*

In aflevering 3:

- E. Haanen: *De Hornes. Hun gebrandschilderde ramen in Luik, Shrewsbury en Lichfield.*
- J. Welten: *Een schoenmakerszoon in het leger van Napoleon. De lotgevallen van Dominicus Kneepkens.*

In aflevering 4:

- D. Kranen: *Onderzoek naar enkele Venlose Tolboeken.*
- Peter te Poel: *Maria Magdalena van Jan van Steffensweert na eeuwen terug in Maastricht.*
- Frank Hovens: *De restauratie van de Maastrichtse Dominicanenkerk gezien vanuit historisch perspectief.*
- Verder bevatte ieder nummer een aflevering van *Limburgs Historisch Actueel* en de *Activiteitenagenda LGOG*.

Werken

In 2005 verscheen *Werken 19: Wordt voor Recht gehalden. Opstellen ter gelegenheid van vijftieng jaar werkgroep Limburgse Rechtsgeschiedenis (1980-2005)*, onder redactie van A.M.J.A. Berkvens en Th.J. van Rensch.

Maaslandse Monografieën

In samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht, wordt de serie *Maaslandse Monografieën* uitgegeven. In 2005 verscheen deel 68. *Van stad en buitenie. Een institutionele studie van rechtspraak en bestuur in Weert 1568-1795* door dr. J.F.A. Wassink.

Bijzondere leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria

De mede door LGOG bij de Universiteit Maastricht ingestelde leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria wordt vanaf 30 oktober 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. Berkvens.

Bij diverse HOVO-cursussen Rechtsgeschiedenis in Limburg, georganiseerd door de Universiteit Maastricht, traden prof. dr. Berkvens en mr. Th. J. van Rensch op als docent.

Commissies

Redactiecommissie Publications

Samenstelling per 31 december 2005:

Prof.dr. A.M.J.A. Berkvens, voorzitter, drs. E.P.M. Ramakers, secretaris, leden: R. Braad, dr. J.J. de Jong, dr. T.A.S.M. Panhuysen, drs. P.J. te Poel en prof.dr. P.M.J.E. Tummers.

De redactiecommissie vergaderde in 2005 tweemaal. Het Regionaal Historisch Centrum Limburg verleende, evenals vorige jaren als voormalig Rijksarchief Limburg, faciliteiten ten behoeve van het redactiesecretariaat.

Redactiecommissie De Maasgouw

Samenstelling per 31 december 2005:

Dr. A.P.J. Jacobs, voorzitter, drs. A.A.J.J. van Pinxteren, secretaris, leden: drs. E. Haanen, drs. V. Hamers, mw. drs. A.-R. Orbons, dr. G.H.A. Venner en dr. J.C.M. Wachelder. De redactie vergaderde vier maal.

Dr. A.P.J. Jacobs en A.F. Henrar vormen de redactie van *Limburgs Historisch Actueel*, een rubriek met informatie uit de wereld van de Limburgse archeologie, genealogie, monumenten, geschiedenis en heemkunde.

Commissie Studiereizen

Samenstelling per 31 december 2005:

A.F. Henrar, voorzitter, mw. M.H.J. Bollen-Bussemakers, secretaris, leden: drs. J.W. Bertens, drs. A.W.P. Brouns, mw. M.H.E. Freijser-Seegers en J.A. Knoors.

Het bestuur kwam vier maal in vergadering bijeen.

Reizen

In mei en juni werden vier reizen van vijf dagen georganiseerd naar de Loirestreek in Frankrijk met als standplaats Orléans. 185 Leden van het LGOG namen deel aan deze reizen.

Op de heenweg werd een bezoek gebracht aan de kathedraal van Reims. De tweede dag reed men naar het kasteel Amboise, waarna Clos Lucé bezocht werd, de woning van Leonard da Vinci, met veel van zijn uitvindingen. Tot slot werd genoten van het kasteel en de tuinen van Chenonceau. De derde dag begon met een bezoek aan de kathedraal van Orléans, gevolgd door een stadswandeling. 's Middags reed men naar het schitterende Romaanse kerkje Germigny-des-Prés en de Abdij van Fleury in Saint-Benoit-sur-Loire. Op de derde dag stonden nog drie prachtige en interessante kastelen op het programma: Blois, Cheverny en Chambord. Op de terugweg werd een bezoek gebracht aan de kathedraal van Senlis.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2005:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, drs. C.H.G. Schutgens, penningmeester, dr. A.P.J. Jacobs en drs. P.J.A. van Meegeren.

Een 'Werkgroep Limburgse Kerkgeschiedenis' werd in 1993 in het leven geroepen, naar aanleiding van een op 26 juni in Oirsbeek gehouden symposium bij gelegenheid van

de 100e sterfdag van Jos Habets, oud-rijksarchivaris in Limburg. In 1998 werd de Werkgroep omgevormd tot een 'Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis' van het LGOG.

In 2005 vergaderde de commissie driemaal.

De commissie organiseerde op 28 oktober 2005 de Nederlands-Duitse studiedag 'Die Sorge für Archivalien. Eine Herausforderung für die Kirche' / 'Behoud en beheer van kerkelijke archieven: taak voor de kerk?' Deze studiedag werd gehouden in het August-Pieper-Haus te Aken, in samenwerking met de Geschichtsverein van de Bischöfliche Akademie van Aken. Het thema betrof de problematiek rond het behoud en het beheer van kerkelijke archieven in de euregionale bisdommen Aken, Luik en Roermond. Er waren circa 70 deelnemers uit de drie landen. De referenten waren prof.dr. T. Diederich, oud-archivaris van het bisdom Keulen, prof.dr. A. Minke, rijksarchivaris in Eupen, Diplom-Theologin B. Osterholt-Kootz, archivaris van het bisdom Aken, drs. M. Bohnen, archivaris van het bisdom Roermond, drs. L. Augustus en F. Pohle MA.

Van de studiedag verschenen verslagen in *Dagblad de Limburger*, *Kirchenzeitung für das Bistum Aachen*, *Der Archivar* en in het *Tijdschrift voor Nederlandse Geschiedenis*.

Commissie Educatie

Samenstelling per 31 december 2005:

mw. Drs. A.P.M. Gielen-van Bommel, A.J.G. Hendricks, A.F. Henrar, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.M.P.P. Janssen, C.J.L. de Maeijer, drs. G.E.A.J. de Munck, dr. J.G.C. Venner en mw. drs. L. Wiggers.

Kascontrolecommissie

Samenstelling per 31 december 2005:

A. Andersson, J.P.L.M.N. de Warrimont

Kringen

Kring 'Parkstad Limburg'

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

R. Braad, voorzitter, mr.ir. J. Smeets, secretaris, S. Senden, penningmeester en drs. M. van der Weerden, excursiecommissie.

De Kring telde per 31 december 2005: 283 leden.

Het bestuur vergaderde vier maal.

Kring Heerlen heeft in overleg met de Kring Sittard en het Genootschapbestuur enkele wijzigingen aangebracht in zijn werkgebied en ook de naam veranderd van Kring Heerlen in Parkstad Limburg.

Lezingen

12 januari:	dr. L. Schiphorst: <i>Cuypers en Heerlen</i> .
21 februari:	dr. H. Dux: <i>film Aachen 1944</i> .
30 maart:	Prof. dr. J.C.G.M. Jansen: <i>Onderwijs in Heerlen na het interbellum</i> .
18 april:	dr. W.J.M.J. Rutten: <i>Werken over de grens</i> .
25 mei:	Jef Born: <i>Vrouwen in de Romeinse tijd</i> .

- 28 september: Lutz Mayer: *De kerken in de Selfkant en Zuid-Limburg gebouwd rond 1000 met maaskeien*.
24 oktober: drs. W. Dijkman: *Momento Mori*.
23 november: J.J.W.M. Smeets: *Merkelbeek een eeuwenoude dorpsgemeenschap*.

Alle kringbijeenkomsten vonden plaats in de aula van het Thermenmuseum, Coriovalumstraat 9 te Heerlen.

Excursies

- 9 april: Trier.
21 mei: Dordrecht.
3 september: Doornik.
15 oktober: Aarschot en Tienen.

Overige activiteiten

Jaarlijkse Heemkundedag

Op zaterdag 16 april werd samen met de Kring Land van Valkenburg en Heuvelland en de Heemkundevereniging Landgraaf de jaarlijkse ontmoetingsdag georganiseerd in het Multifunctioneel Centrum te Landgraaf. De activiteiten stonden in het teken van 'Het brouwen van bier: huisvlijt, ambacht, industrie'. Een voordracht door de heer Bert van Laer.

Open Monumentendag

Op zaterdag 10 september werd in het kader van Open Monumentendag een wandeling georganiseerd onder leiding van de heer Mark van Dijk tussen Welten en Voerendaal.

Tweede Heemkundemarkt

In het weekend van 8 en 9 oktober werd samen met de Stichting Heemkundemarkt Oostelijk Zuid-Limburg de tweede Heemkundemarkt gehouden in het Parkstad Stadion te Kerkrade. Tevens werd op zaterdag de KSC vergadering en de Algemene Ledenvergadering van het LGOG in het Parkstad Stadion georganiseerd.

Jubileumreis

Van 3 tot 6 november werd samen met de Stichting Historische Kring Het Land van Herle een jubileumreis georganiseerd naar Sicilië met als reisgids Anna Küpper van de Aachener Kunst- und Kulturreisen. De reis had als thema 'In de sporen van Arabieren, Noormannen en Hohenstaufen in Noord-Sicilië'.

Kring 'Ter Horst'

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, voorzitter, drs. W.J. Moorman, vice-voorzitter, P.J.T. Vissers, secretaris, P. Jakobs, penningmeester, drs. X.C.C. van Dijk, mw. M.E.A.P. Huijs-Oostveen en P.J.M. Jakobs.

De Kring telde per 31 december 2005 128 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar acht maal in vergadering bijeen

Lezingen

- 24 januari: P. van Enckevort: *'De belastingen en lasten in Gelre tussen 1369 en 1798'*.
(42 belangstellenden)

- 7 maart: Eenendertigste jaarvergadering. Na de pauze hield bestuurslid Xavier van Dijk een lezing over *'Archeologisch onderzoek in het toekomstige Trade Port Noord bij Heierhoeve'*. (46 belangstellenden)
- 11 april: C.J.M. Koenraadt: *Oudenbosch met zijn pensionaten en zouavenmuseum*. (41 belangstellenden)
- 14 september: Mevr. Beeren-Verstegen: *De emigratie vanuit Noord-Limburg naar Amerika tijdens de tweede helft van de 19^e eeuw*. (49 belangstellenden)
- 9 november: In het kader van het jaar van het kasteel werd een lezing gehouden over de *'Borggraaf'* en over de *'Keverberg'* door de heren Van de Voordt en Hendricks. De heer Van de Voordt opende de lezing met een verhaal over de *'Borggraaf'*. Omdat dit gedeelte nogal uit liep werd besloten om de lezing over de *'Keverberg'* te beperken tot een inleiding en de heer Hendricks nogmaals uit te nodigen. (75 belangstellenden)
- 14 december: De groep *'Mallemoer'* verzorgde een lezing over de kerstgebruiken in de Middeleeuwen en later, en illustreerde een en ander met de presentatie van oude kerstliederen onder het thema *'Ziet wat men u zingen zal'*. (61 belangstellenden)
- Excursies*
- 16 april: *Oudenbosch*, waar eerst het Zouavenmuseum werd bezocht en daarna de basiliek van de H.H. Agatha en Barbara. Na de middag werd een bezoek gebracht aan de binnenstad van Breda. Voor de liefhebbers was er onder leiding van een stadsgids een rondwandeling langs de historische gebouwen georganiseerd. (33 deelnemers)
- 4 juni: *Opraving Trade Port*. Dit naar aanleiding van de lezing op 7 maart door Xavier van Dijk. (16 deelnemers)
- 29 oktober: *Nijmegen, naar de tentoonstelling over de Gebroeders Van Limburg in het museum Het Valkhof*. (20 deelnemers)

Cursus

In 2005 werd door 24 personen met de cursus *'Middeleeuwse handschriften, het geschreven woord als bron van kennis en contemplatie, kunst en cultuur'* gestart. Aan de hand van een schitterend handboek schilderde de inleider, de heer H. van Sloun uit Grevenbicht, het ontstaan van het schrift. Daarna werden de vroege Middeleeuwen onder de loep genomen. Helaas moesten de laatste twee avonden, door ziekte van de heer Van Sloun, tot nader order worden uitgesteld.

Activiteiten

INFO LGOG: in 2005 verschenen onder redactie van mevrouw drs. Y.Hermans-Cuppen en de heer drs. W. Moorman aflevering 32 en 33 van *INFO LGOG* kring Ter Horst.

In aflevering 32 wordt het beleidsvoornemen voor 2005 uit de doeken gedaan, plus het programma voor 2005. Verder wordt er aandacht besteed aan het jaarverslag van 2004. Van de lezingen op 7 maart 2005, 13 september 2004, 8 november en 21 december is het verslag opgenomen. Ook is er nog uitgebreid aandacht voor de meerdaagse excursie naar Lille. De toekomst van de kantfabriek en de Gelredag 2005 worden ook nog besproken. Het verslag van het op 2 november 2004 gehouden overleg met de heemkundeverenigingen, gehouden op *'De Locht'*, is opgenomen in deze uitgave; tenslotte wordt er nog van een aantal boeken uit en over de regio een recensie geplaatst.

Aflevering 33 bevat het programmaoverzicht 2005-2006 van de kring. Ook is er een verslag opgenomen van de excursies naar Niederrhein Airport, Oudenbosch en Breda en naar Trade Port. De brief van het bestuur van het LGOG, gericht aan het college van B&W van Horst aan de Maas, over de structuurvisie centrum Horst, is integraal te lezen. In het artikel *'Toekomst Oudheidkamer en kantfabriek nog altijd onzeker'* gaat Wim Moorman in op de toekomst van deze beide. Van ons lid André de Bruin is het artikel *'Op de grens van heiden- dom en christendom'*. Trafohuisjes in de voormalige gemeente Horst worden door Wim Moorman in het artikel *'Levensgevaarlijke hoge spanning'* beschreven. Tenslotte worden nog de gebruikelijke recensies opgenomen en wordt *'Horster Historiën deel 7'* aangekondigd.

INFO LGOG wordt mede mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van regionale spon- soren.

Overleg Heemkundeverenigingen

In 2005 vonden geen bijeenkomsten plaats in het kader van dit overleg.

Museumoverleg

Op 24 februari, 28 april en 24 november 2005 vond er overleg plaats tussen de gemeente en vertegenwoordigers van de Horster musea en de historische kringen. Onderwerpen van bespreking waren met name het opzetten van een gezamenlijk project in 2008. Uit- voerig werd van gedachten gewisseld over de inhoud van dit project. Het kan zijn: *'De gouden eeuw van Horst'* of *'Schatten van Horst'*. In 2006 wordt het overleg voortgezet.

Historisch Educatief Platform (HEP)

Het Historisch Educatief Platform heeft zich dit jaar bezig gehouden met de afronding van het verhalenboek van de heer Piet van Nunen. Verder is men bezig geweest met het opzetten van een website. Deze is inmiddels in gebruik (www.hephorst.nl). De benodig- de beamer en laptop zijn inmiddels ook aangeschaft. Hierop zijn alle projecten van het HEP tot nu toe verzameld. Bovendien zijn nu alle projecten ook nog eens in hun onder- linge samenhang, het zij geografisch of gezien op een tijdschaal, duidelijk zichtbaar.

Inmiddels is men voorzichtig gestart met het opzetten van nieuwe projecten.

Kring Maas en Niers

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

Drs. H.A.M. Coopmans, voorzitter, mw. M.H.A. Lam-Jetten, secretaris, W.S. van Dinter, penningmeester, G.P.J.M. Dinnessen-Wijers en mw. M.J.P.L. Simons-Martens.

De Kring telde op 31 december 2005: 88 leden.

Het bestuur vergaderde acht maal.

Lezingen

6 januari: Dhr. Heinz Steeger: *'Maaslands of Nederrijns'*. (26 belangstellenden)

24 februari: Dhr. Jacques van Rensch: *'Het land tussen Maas en Niers 1814-1839.'* Te- vens jaarvergadering. (38 belangstellenden)

7 april: Mw. Lieke Tax: *'Gebrandschilderd glas door de eeuwen heen'*. (31 belangstel- lenden)

- 27 april: (In samenwerking met de Bibliotheek Gennep in Museum Het Petershuis te Gennep.) Mw. Reggy Havekes: *‘Rembrandt als etser en zijn volgelingen’*. (80 belangstellenden)
- 27 oktober: Drs. Rob Dückers: *‘De Gebroeders Van Limburg’*. (56 belangstellenden)
- 1 december: Dhr. Martin van Dijk: *‘De Vrijmetselarij’*. (37 belangstellenden)
- Excursies*
- 4 juni: *De St.Petrus Banden-kerk in Venray* onder leiding van dhr. Toon den Brok. (19 deelnemers)
- 24 september: *De Duitse steden Kempen en Wachtendonk*. (26 deelnemers)

Kring Maastricht

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

Drs. L. Spronck, voorzitter, drs. L.J.C.H. Jacobs, vice-voorzitter, drs. F.E.R. Hovens, secretaris, H.L.L.M. Paping, penningmeester, J.J. Bonnet, mw. drs. Boonekamp-Wingen en drs P.A.J. Caljé.

Reiscommissie Kring Maastricht: mw. M.H.J. Beijer-Prosenc en mw. mr. W.E.S.L. Keijser-Schuurman.

De Kring telde op 31 december 2005: 561 leden.

Het bestuur vergaderde vijf maal.

Poster

Ook voor het seizoen 2005 – 2006 werd een poster vervaardigd, die op diverse locaties werd opgehangen.

Lezingen

- 10 januari: drs. Wim Dijkman: *Recente archeologische opgravingen in Borgharen*.
- 14 februari: drs. Pieter Caljé: *Cultuurhistorie en landschapsontwikkeling: de geschiedenis van het oude cultuurlandschap van Maastricht-West*.
- 7 maart: Gérard Dielemans: *Geschiedenis der vrijmetselarij 1600 – 1763 in het algemeen en de plaats van Maastricht daarin in het bijzonder*.
- 4 april: mr. Jacques van Rensch: *Verhalen over de geschiedenis van Maastricht*.
- 3 oktober: drs. Birgit Dukers: *Vakwerkbouw in Maastricht*.
- 7 november: dr. Henk Hilleger: *Veetransporten in Limburg vanaf 1500*.
- 12 december: dr. Emile Ramakers, drs. Angélique Friedrichs en ir. Rob Brouwers: *De restauratie van de Dominicanenkerk*.

Excursies

- 17 september: *Veldwezelt en omstreken*, alwaar we te gast waren bij heemkundevereniging Wiosello. Bezocht werden de Sint-Lambertuskerk te Veldwezelt, de Sint-Michielskerk te Kesselt en de voormalige Kwintenskerk in Hees. Begeleiders en inleiders waren de heren René Thewissen, Julien Daenen, Jef Moers, Erik Royakkers en ‘de Torenvrienden Hees’.
- 1 oktober: *Brühl*. Bezocht werden het Schloss Brühl, jachtslot Falkenlust en het Max Ernst Museum.

Dit jaar vond voor het eerst het over drie avonden verspreide initiatief plaats dat zich richt op gebouwen als 'lieux de mémoire'. Kerkgebouwen stonden bij deze 'pilot' centraal. 17 Mei werd een bezoek gebracht aan de Onze Lieve Vrouwebasiliek. Gastheer was de heer Régis de la Haye. 18 mei en 19 mei werden respectievelijk de St. Jan en de Waalse Kerk bezocht. Hier werden we ontvangen door de heer Roel Bosch.

Activiteiten

Symposium

Op 22 april vond er in de Turnzaal achter de Hof van Tilly (Faculteit der Cultuurwetenschappen van de Universiteit Maastricht) een klein symposium plaats over de restauratie(mogelijkheden) van de muur- en gewelfschilderingen in de Dominicanenkerk. Het initiatief tot het houden van het symposium was uitgegaan van de Historische Kring Maastricht LGOG en de Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL). Andere partijen die bij de organisatie waren betrokken waren de Faculteit der Cultuurwetenschappen, Instituut Collectie Nederland (ICN), architectenbureau SATIJNplus en de Gemeente Maastricht. Sprekers waren decaan Paul Tummers van de faculteit, Emile Ramakers (Stadsbibliotheek), Rutger Morelissen en Rob Crèvecoeur (ICN), Angélique Friedrichs (SRAL) en Henk Schellen (faculteit Bouwkunde TU Eindhoven). Na een discussie, die geleid werd door Pieter Caljé, en een borrel werd een bezoek aan de Dominicanenkerk gebracht.

Week van de Geschiedenis

In het kader van de Week van de Geschiedenis hebben het Regionaal Historisch Centrum Limburg, het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en de Historische Kring Maastricht LGOG een van 29 oktober tot en met 6 november durend programma samengesteld, dat was opgebouwd rond het thema 'buren' en bestond uit een tentoonstelling, een lezingenreeks en een afsluitende excursie (rondvaart).

De Week werd geopend op zaterdag 29 oktober, de Landelijke Archievendag. Toen werd ook de *Historische Atlas Maastricht* gepresenteerd. Auteur Emile Ramakers hield een inleiding. Tevens werd die dag de tentoonstelling *Werken over de grens. Lotgevallen van mijnwerkers* geopend. Daaraan ging een inleiding van medesamensteller Willibrord Rutten vooraf.

Andere sprekers in die week waren José Cajot: *Dialect en standaardtaal in de beide Limburgen*, Monique Dickhaut: *De relatie met de buren in kunsthistorisch perspectief*, Jos Bosman: *Architectuur in de grensregio*; in samenwerking met TOPOS, (architectuurplatform van Maastricht), Jan Willem Bertens: *Beeldvorming van Nederland binnen het kader van de Europese samenwerking*, Wim Dijkman: *Archeologie langs de grens*, Joep Leerssen: *De verhouding tussen lokale cultuur en (zelf-)beeldvorming t.a.v. diverse 'buren'* en Servé Minis: *Stadsmuren als grenzen van een stad*. De rondvaart, georganiseerd in samenwerking met rederij Stiphout, was toegespitst op het thema historische, culturele, natuurlijke en geologische grenzen. Begeleiders en inleiders waren Toon Jenniskens (lid van de Sectie Monumenten), Martine Lejeune (Natuurhistorisch Genootschap in Limburg), Don Shepherd (Centrum voor Natuur en Milieueducatie) en John Jagt (Natuurhistorisch Museum Maastricht).

Bosquet-sessies

In het seizoen 2005 – 2006 werd gestart met de zogenaamde *Bosquet-sessies*, een forum voor

amateurs en professionals op het gebied van de Limburgse historiografie. Deze sessies worden gehouden in het Natuurhistorisch Museum, gelegen aan het De Bosquetplein. De eerste bijeenkomst was op 21 november, en concentreerde zich op het thema *De canon van de Limburgse geschiedenis*. Hierbij werd door dr. Paul van der Steen een inleiding verzorgd.

Contacten met de pers

De lezingen werden buiten de Kring aangekondigd door middel van persberichten, die meermaals in diverse dag- en weekbladen en op TV Maastricht werden geplaatst. Hierbij werden ook niet-leden uitgenodigd om naar de lezingen te komen. De sprekers Wim Dijkman, Gérard Dielemans en Birgit Dukers hebben voorafgaand aan hun lezing nog een kort telefonisch interview gegeven voor L1-Radio. Het symposium vormde voor het L1-programma *Signaal* aanleiding om vrijwel een heel uur te wijden aan de problematiek van de restauratie van de schilderijen in de Dominicanenkerk. In het kader van de Week van de Geschiedenis heeft Lou Spronck in het programma *Signaal* acte de présence gegeven. Ook Joep Leerssen is, min of meer in dit kader, voor de Signaal-microfoon verschenen.

Culturele Biografie van Maastricht

Het bestuur van de Kring was, in het bijzonder in de personen Pieter Caljé en mw. Marie-Jes Boonekamp, nauw betrokken bij de permanente discussie rond de opzet van een *Culturele Biografie van Maastricht*.

Sponsor

Voor het seizoen 2005 – 2006 heeft de Kring een sponsor gevonden in Coppes Bouwbedrijf.

Kring Roermond

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

Mr. F.L.M. Bouts, voorzitter, W.G. de Valk, secretaris, drs. R.A.M.J. Dückers, penningmeester, drs. C. Houben, mw. M.J.F. Muller-Klaar, M.J. Veelen en R.J.P.M. Vroomen.

Op 31 december 2005 bedroeg het aantal leden 233.

Het bestuur kwam in 2005 vijf maal bijeen. De communicatie tussen de leden van het bestuur verloopt dankzij het e-mailverkeer soepel en is ook sneller dan communicatie bij brief.

In de gemeente Maasbracht heeft de heer W.G. de Valk namens de Kring Roermond van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap zitting in de Commissie voor de Monumentenzorg.

Lezingen

- 3 januari: mw. dr. Lidwien Schiphorst: *Een toevloed van werk, tijd en zijd. De beginjaren van het atelier Cuijpers / Stolzenberg Roermond 1852-1865*. (Circa 60 belangstellenden)
- 21 februari: Jan van Lieshout: *Het verdriet van Roermond*. Tijdens de lezing gaf de spreker nadere details over de laatste fase van de Duitse bezetting van Roermond, met name over de Stadtcommandant Ulrich Mattaeas, zijn beleid,

- handelwijze en doen en laten. Ook werden de omstandigheden aan de orde gesteld die geleid hebben tot de executie van 15 Roermondenaren in het Elmpterwald en de deportatie in het kader van de Arbeitseinsatz van 3000 Roermondenaren eind december 1944. (Circa 80 belangstellenden)
- 21 maart: Ton Lupak: *Archeologisch onderzoek in Roermond in de afgelopen 2 jaar*. (Circa 60 belangstellenden)
- 3 oktober: drs. P. Roelofs en drs. R.A.M.J. Dückers: *De gebroeders van Limburg. Meesters aan het Franse hof 1400-1416*. (Circa 85 belangstellenden)
- 7 november: dr. G.J.B. Verbeet: *De afscheiding van België van het Koninkrijk der Nederlanden 1830-1839*. (Circa 70 belangstellenden)

Excursies

- 4 juni: Brussel, waar in de eerste plaats een stadsrondrit en stadswandeling werd gemaakt. Hierna werd in het kader van de 175 jaar bestaan van het zelfstandige Koninkrijk België een bezoek gebracht aan de tentoonstelling *Made in Belgium*. (45 deelnemers)
- 15 oktober: Nijmegen. Na aankomst in de Keizer Karelstad werd eerst onder leiding van bestuurslid drs. R.A.M.J. Dückers een stadswandeling gehouden. Tijdens deze stadswandeling werd de nadruk gelegd op de herinneringen, die in het huidige Nijmegen nog gevonden worden ten aanzien van de Gebroeders Van Limburg. In de namiddag werd in Museum Het Valkhof een bezoek gebracht aan de tentoonstelling *De gebroeders Van Limburg, Nijmeegse meesters aan het Franse Hof 1400-1416*. Hoogtepunt van deze tentoonstelling waren tien dubbele pagina's uit 'Les Belles Heures', die voordien nimmer voor het publiek te bezichtigen geweest zijn. (49 deelnemers)

Activiteiten

Symposium

Op 11 juni 2005 werd in het Stedelijk Museum Roermond een symposium gehouden. De volgende inleidingen werden gehouden:

- drs. R. Dückers: *De restauratie van het Le-Picard Orgel uit de Caroluskapel*.
- drs. J. van Cauteren: *De Nederdaling van de Heilige Geest van Jacob de Wit*.
- A. Truijen: *De zogeheten Grafleggingsgroep uit de Munsterkerk*.
- drs. R. Dückers: *Het praalgraf van Gerard IV van Gelre en Margaretha van Brabant in de Munsterkerk*. (29 deelnemers)

Overleg met heemkundeverenigingen en aanverwante instellingen.

Onze kring heeft het initiatief genomen om in overleg te treden met de binnen het werkgebied van onze kring werkzaam zijnde heemkundeverenigingen en aanverwante instellingen. Dit heeft geleid tot een eerste bijeenkomst op 21 november 2005 te Roermond.

Kring Sittard

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

Drs. K. Schutgens, voorzitter, P.G.W.M. Schulpen, secretaris, ing. J.G.M. Quadakkers,

penningmeester, drs. M. Bohnen, mw. drs. K. Jansen-Rompen en dr. J. Stassen.

Het aantal leden per 31 december 2005 bedroeg 310.

Het bestuur kwam twee maal in het verslagjaar in vergadering bijeen.

Lezingen

- 27 januari: dr. Paul van der Steen: *Jo Cals, de scherpste tong uit de naoorlogse politiek*. (Circa 35 belangstellenden)
- 10 maart: dr. Ronald van Kesteren: *Het verlangen naar de Middeleeuwen*. (70 belangstellenden)
- 26 mei: in samenwerking met het A.V.L. vond een lezing op locatie plaats. In het Sporthotel Sittard verzorgde Ries van Doorn een lezing over de *Hateboer*. Aansluitend werden onder zijn leiding de resterende overblijfselen op de Schwienswei bekeken. (35 belangstellenden)
- 23 juni: drs. Lou Spronck: *Theodoor Weustenraad en de 'Percessie vaan Sjerpenheuvel'*. In samenwerking met Veldeke Kring Sittard. (Circa 40 belangstellenden)
- 22 september: dr. Loek Kreukels: *Tuindorp- en tuinwijkgedachte*. (Circa 40 belangstellenden)
- 27 oktober: Peter Schulpen: *De aanleg van de Bergerweg in historisch en geografisch perspectief*. (Circa 70 belangstellenden)
- 1 december: werd in samenwerking met de Heemkunde Vereniging Geleen en het Barbaracomité Geleen, in het *Barbarazaelke* in Geleen een lezing verzorgd door drs. Jac van den Boogard over *Barbara, patrones van de mijnwerkers*. (Circa 45 belangstellenden)

Excursies

- 25 juni: *Diest, Scherpenheuvel en Averbode*. Aan de excursie in samenwerking met Veldeke Kring Sittard namen 56 personen deel.
- 15 oktober: *Waterloo*. Deze excursie in samenwerking met Veldeke Kring Sittard telde 37 deelnemers.

Bijzondere activiteiten

Vrienden over Toon

Op 22 april 2005 vond in de aula van de Trevianum Scholengroep een unieke voorstelling *Vrienden over Toon* plaats, ter herdenking van de vijfde verjaardag van het overlijden van de grote kleinkunstenaar Toon Hermans. Deze avond, die in samenwerking met Veldeke Kring Sittard en met ondersteuning van de gemeente Sittard-Geleen was georganiseerd, werd bezocht door ca. 200 belangstellenden.

Contactavond oud-bestuursleden

Op vrijdagavond 25 november bood het Kringbestuur aan de oud-bestuursleden (sinds 2000) en hun partner een etentje aan in het 't Guliks Hoes als uitdrukking van waardering voor hun belangeloze inzet. In een genoeglijke ambiance werd teruggekeken op het reilen en zeilen van de vereniging en vooruit geblikt.

Kring Het Land van Valkenburg en Heuvelland

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

C.J.L. de Maeijer, voorzitter en secretaris, mw. R. Spits-Vossen, penningmeester, ir. G.S.J.A. Xhonneux, notulant, drs. E.J.C.G. Thewissen, S.H.J. Wolfs en H. Zink. De heer drs. E.J.C.G. Thewissen was adviseur.

Het aantal leden bedroeg 144.

Het bestuur vergaderde negen maal.

Lezingen

- 18 januari: mw. mr. W.E.S.L. Keyser-Schuurman: *Limburgs Zilver*. (22 belangstellenden)
- 17 februari: drs. J. Coenen: *Soldaten van Napoleon*. De lezing werd samen met sectie Genealogie van het LGOG georganiseerd. (120 belangstellenden)
- 15 maart: dr. H. Thewissen: *De Zuid-Limburgse jonkheid vanaf de late Middeleeuwen*. Tevens jaarvergadering. (25 belangstellenden)
- 13 april: mw. dra. M. Paris-Vankan: *Limburgse monumentale glaskunst van 1850 tot heden*. Tevens bezoek aan de Sint-Gertrudiskerk te Wijlre. (35 belangstellenden)
- 12 mei: dhr. Bertha: *De Abdij van Val-Dieu*. (30 belangstellenden)
- 29 september: mw. dra. A. Orbons: *Kasteel Amstenrade*. (23 belangstellenden)
- 24 oktober: dr. R. de la Haye: *De Onze Lieve Vrouwekerk en de Sint Servaas te Maastricht*. De lezing werd samen met de heemkundevereniging Schin op Geul georganiseerd. (45 belangstellenden)

Excursies

- 14 mei: *De abdij van Val-Dieu* o.l.v. dhr Bertha. (15 deelnemers)
- 18 juni: *Fort van Eben-Emael*. (16 deelnemers)
- 1 oktober: *Kasteel en park Amstenrade* o.l.v. mw. dra. A. Orbons en dhr. Adriolo. (25 deelnemers)
- 29 oktober: *De Sint Servaas te Maastricht* o.l.v. dr. R. de la Haye. (45 deelnemers)

Externe contacten

Met bevriende heemkundeverenigingen hebben wij ook dit jaar, zoals ook uit het lezingenoverzicht blijkt, intensieve contacten onderhouden. De jaarlijkse contactdag met de heemkundeverenigingen werd dit jaar gehouden op 16 april te Landgraaf. Wij waren ditmaal te gast bij de Heemkunde Vereniging Landgraaf (O.C.G.L.). Onderwerp was: *Het brouwen van bier: huisvlijt, ambacht, industrie*.

Dhr. L. Spits heeft zich teruggetrokken uit de gemeentelijke werkgroep Kunst in de Openbare Ruimte.

Onze kring, het IVN Valkenburg en Veldeke Krink Vallekeberg hebben op 30 november weer de traditionele bijeenkomst gehouden in Hotel Monopole te Valkenburg. Een beamerpresentatie over *Klant's Zoo* en over *Valkenburg in de 60er jaren* vormde onze bijdrage.

Kring Venlo

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

P.A. Linssen, voorzitter, M.J. Goedmakers, secretaris, H. Huijs, penningmeester en H. Steeger.

De Kring telde per 31 december 2005 283 leden.

Het bestuur vergaderde acht keer. Vele werkgroepvergaderingen, vanwege de organisatie van de Gelredag 2005 in Venlo, door de Kring Venlo.

Lezingen

17 januari: dhr. Stroucken: *De Tweede Wereldoorlog in onze regio, aan beide zijden van de grens.*

7 maart: dhr. Frankewitz: *Adel und Territorialisierung in der Grafschaft Geldern im späten Mittelalte.*

4 april: dhr. Steeger en dhr. De Groot: *Reliekenkastjes en De oudste stadsrekeningen van Venlo.*

26 september: dhr. Moubis: *De familie Moubis uit Steyl.*

10 oktober: dhr. Mestrom: *Deportatie in het zicht van de bevrijding.*

28 november: dhr. Coenen: *Limburgers in het leger van Napoleon.*

Excursies

18 maart *de historie van de Groote Heide* (vooral van de Duitse Fliegerhorst), aan en 26 april: *beide zijden van de grens.*

24 september: *de Duitse stad Münster.*

5 november: 's morgens een wandeling door de oude Nijmeegse binnenstad, 's middags de tentoonstelling over de gebroeders Van Limburg in het Museum Het Valkhof.

Bijzondere activiteiten

Op zondag 4 september 2005, tijdens de gemeentelijke cultuurzondag, in Venlo genaamd 'Ouverture', hebben we ons weer gepresenteerd op een stand. Op ons verzoek heeft het Bureau LGOG ons ondersteund met folders, posters, e.d..

Kring Venray en omgeving

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

Voorzitter, vacant, J.M.P. Ewalds, waarnemend secretaris en penningmeester, W. van Delft, A.L. Kroft, M. Renders, J. Schobben en C.J.W. Storms.

De Kring telde op 31 december 2005 116 leden.

Leden van verdienste zijn de volgende leden per 31-12-2005: dhr. H.P.H.Camps (1983), dhr. B.A.M. Kruysen (1985) en dhr. J.J.A.Gootzen (1995).

In het verslagjaar kwam het bestuur negen maal in vergadering bijeen.

Zilveren Draagspeld van het LGOG

Op 16 december 2005 werd deze speld uitgereikt aan mevrouw G. Raaijmakers voor haar

bijzondere verdiensten voor het LGOG kring Venray e.o. waarvan ze bijna 7 jaar voorzitter is geweest. De voorzitter van het LGOG, dhr. J. Truijen kwam persoonlijk deze speld uitreiken.

De Kring is aangesloten bij het Lokaal Historisch Platform Venray, een samenwerkingsverband van organisaties en instellingen op het gebied van geschiedenis en volkscultuur in Venray. Dhr. Storms vertegenwoordigt de Kring in het bestuur van het Platform.

Lezingen

- 17 januari: Marie Christine Walraven: *Schilders van de Haagse school*. (76 belangstellenden)
21 februari: Joep Krijns: *Venrayse Schutterijen*. (40 belangstellenden)
14 maart: Wiel Kremer: *Ontwikkeling van de diergeneeskunde in zijn eigen praktijk van 42 jaar*. (55 belangstellenden)
18 april: Harrie Vriens: *Middeleeuwse houten beelden, kunstschaten in Kleef*. (45 belangstellenden)
17 september: Jubileum viering. *Presentatie maquette Venray omstreeks 1939*. (250 belangstellenden)
17 oktober: Theo Seys: *Joden in het land van Cuyk*. (60 belangstellenden)
7 november: ing. B. van Laer: *Brouwen van Bier*. (50 belangstellenden)
21 november: Jean Coenen: *Soldaten van Napoleon in Limburg*. (60 belangstellenden)
19 december: dhr. Königs: *Kerst door de eeuwen*. (55 belangstellenden)

Excursies

- 2 april: Keulen. Hierbij stond de Dom van Keulen centraal. Deze werd van binnen bekeken en er vond een rondleiding plaats op het dak van de Dom. Verder vond er een rondleiding plaats in de schatkamer van de Dom. De excursie werd georganiseerd door de bestuursleden T. Raaijmakers en J. Ewalds in samenwerking met Mevrouw C. Smits (lid LGOG).

Bijzondere activiteiten

Heemkundecursus

De Kring organiseert in samenwerking met de Volksuniversiteit Venray en omgeving een heemkundecursus. Docenten zijn de dhr. J. Gootzen en dhr. H. Vriens.

In 2005 werden de volgende cursussen gegeven: *Wandelen door de historie XII* en *Wandelen door de Historie XIII*.

Gelredag.

Op zaterdag 21 mei organiseerde de Kring Venlo de Gelredag. Het ochtendprogramma bestond uit diverse lezingen in de Maaspoort en middags waren er excursies in de regio. Een van deze excursies heeft onze kring voor haar rekening genomen. Met een bus met 50 deelnemers gingen we naar de Petrus Bandenkerk waar de heer Harrie Vriens een rondleiding verzorgde. Daarna ging een gedeelte naar het Duitse oorlogskerkhof in IJsselstein onder leiding van de bestuursleden Van Delft en Ewalds. Een ander gedeelte ging naar het museum van de psychiatrie in het Van Gogh instituut onder leiding van mevrouw Raaijmakers en de heer Min.

Jubileum van de Kring

De Kring Venray e.o van het LGOG werd in 1955 opgericht. De heren A. Janssen, B.

Kruysen en H. Messemackers gaven hier de aanzet toe. Onze kring bestond dit jaar dus 50 jaar. Dit werd feestelijk gevierd tijdens een bijeenkomst op zaterdag 17 september in de schouwburg voorafgaand aan de presentatie van de maquette.

Ter gelegenheid van dit vijftig jarige bestaan wilde de Kring een blijvend project voor Venray realiseren, namelijk een mooie maquette. Dit wordt hieronder beschreven.

De jubileumdag werd georganiseerd door de bestuursleden mevrouw M. Renders en de heer A. Kroft en de heer G. Lucassen (LGOG-lid).

Presentatie van de maquette Venray omstreeks 1939

Drie jaar geleden was onze Kring met dit project gestart. De bestuursleden Raaijmakers en Storms zorgden ervoor dat de beschikbare gelden bij elkaar kwamen en de bouw van de maquette kon starten. Hiervoor was de maquettebouwer E. van Maarschalkerwaard benaderd. Er kwam een begeleidingscommissie die verder bestond uit de heren Ewalds en Van Meegeren. Deze zijn vaak bij elkaar geweest om het proces in goede banen te leiden.

Op zaterdag 17 september 2005 vond in de Schouwburg van Venray de feestelijke presentatie plaats. De ereleden Kruysen en Gootzen onthulden de maquette die veel bewondering oogstte. De maquette werd overgedragen aan de Venrayse Gemeenschap. In oktober werd de maquette geplaatst in de aula van het Gemeentehuis, waar deze te bezichtigen is.

Vertegenwoordiging

Bestuursleden waren o.a. aanwezig bij:

- De presentatie van het boek *Honderd jaar psychiatrie in Venray* op 29 september. Een groot deel van de auteurs zijn lid van het LGOG Venray e.o.
- De presentatie van het boek *Schatten van de Grote Kerk* van Bernard Kruysen.

Freulekeshuus

- 25 februari: Opening van de tentoonstelling *125 jaar Peel en Maas*.
- 10 juni: Opening van de tentoonstelling *Venray verbeeld*. 32 Vrije tijdskunstenaars geven in diverse technieken een beeld van hun eigen dorp.
- 14 oktober: Opening tentoonstelling over Sinterklaas.
- 9 september: Opening van de Open monumentendag in de grote Kerk. Het onderwerp dit jaar was *Kerkelijke monumenten*.
- 10 maart: Geschiedenis quiz die georganiseerd werd door de Bibliotheek. Onze leden deden het zeer verdienstelijk. Ons oud-bestuurslid drs. P. van Meegeren werd eerste en onze bestuursleden heer A. Kroft tweede en W. van Delft vierde.
- 1 november: Uitreiking van de *Ald Venrodse Ierepries* aan de heer Eduard Messemackers.

Kring ‘De Aldenborgh’ te Weert

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

P.J.M. Korten, voorzitter, F.E.J. Smeets, secretaris, P.M.J. Jongen, penningmeester, A.M. Stijnen en G.J.F. Weerts.

De Kring telde per 31 december 2005 233 leden.

Het bestuur vergaderde zes keer.

Namens De Aldenborgh had mr. P.D. Westerveld zitting in de adviescommissie Roerend Erfgoed en Beeldende Kunst van de gemeente Weert en W.J.H. Nouwen in de Collegecommissie Cultuurhistorie van de gemeente Weert.

Lezingen

- 10 januari: Peter Crins: *Deportaties in het zicht van de bevrijding*. (Circa 95 belangstellenden)
 - 28 februari: Teun Ras: *Hertog Jan van Brabant*. (Circa 95 belangstellenden)
 - 4 april: St. Geschied. N'weert: *De jaren vijftig*. (Circa 100 belangstellenden)
 - 18 april: Jef van den Steen: *Trappisten, het bier en de monniken*. (Circa 125 belangstellenden)
 - 18 mei: *Mis met 4 Heren, het katholieke verleden van Brabant*. De avond werd georganiseerd in samenwerking met Veldeke Weert.
 - 23 mei: Frits Weerts: *Gao je mej 'n Singelke um*. (Circa 120 belangstellenden)
 - 19 juli: *Een Heemkundige avondwandeling door Molenbeersel*. Er werd aan deze excursie ook deelgenomen door leden van de Geschied- en Heemkundige Kring Het Land van Thorn, Veldeke Wicërt, Heemkundevereniging Stramproy. (Circa 180 belangstellenden)
 - 22 augustus: In het kader van de Weerter Beiaardweek werd een gevarieerde avond met een tweetal inleidingen georganiseerd in de Academie voor Muziek en Dans gevolgd door een beiaardconcert met louter Limburgse liederen.
 - 17 september: Wandeling door de wijk Fatima o.l.v. Wiel Nouwen en Frits Weerts. (Circa 42 belangstellenden)
 - 24 oktober: prof.dr. R. Decorte: *D.N.A. en afstamming: de menselijke erfelijkheid*. De lezing werd samen met de Sectie Genealogie van het LGOG georganiseerd. (Circa 100 belangstellenden)
 - 28 november: Dubbellezing: *Opgravingen Kerneelhoven Nederweert*. Lezing in samenwerking met de Stichting Streekarcheologie Peel, Maas en Kempen en de Archeologische Vereniging Limburg. (Circa 50 belangstellenden)
 - 12 december: dhr. De Jong: *De Spaanse griep, 1918*. (45 Belangstellenden)
- De lezingen in 2005 werden mede mogelijk gemaakt door: Laboratorium Pro Health B.V., Taverne De Oude Munt, Adriaens Molenbouw en de heer Raatjes.

Excursies

- 23 april: tentoonstelling *Krone & Schleier* te Essen. De excursie werd georganiseerd in samenwerking met Geschied- en Heemkundige Kring Het Land van Thorn.
- 18 juni: Excursie naar *Tongeren en Kortesseem*. (36 deelnemers)
- 28 juni: Excursie naar de expositie *Krone und Schleier (1200-1500)* in Bonn (D). De excursie werd georganiseerd in samenwerking met Geschied- en Heemkundige Kring Het Land van Thorn.
- 11 november: tentoonstelling *Broedertwist* in het Noord-Brabants Museum in 's-Hertogenbosch. De excursie werd georganiseerd in samenwerking met Geschied- en Heemkundige Kring Het Land van Thorn.

Bijzondere activiteiten

Op 13 mei vond de feestelijke presentatie plaats van het nieuwe cultuurhistorisch periodiek 't *Biekaer* in het Jacob van Hornemuseum.

27 Mei was de boekpresentatie van *Van stad en buitenie. Een institutionele studie van rechtspraak en bestuur in Weert 1568-1795* door dr. Jos Wassink. Een aantal leden én bestuursleden waren aanwezig tijdens de presentatie waarbij Jos Wassink werd geïnterviewd voor Weert FM.

29 oktober was de presentatie van het tweede nummer van 't *Biekaer* tijdens de Landelijke Archiefvandaag met informatiestand van De Aldenborgh.

16 november was de presentatie van de DVD van Math Ramakers; 'Weert zoals het was deel 1' in de Gotcha, Beekstraat te Weert.

Educatie

Het Gemeentearchief Weert verzorgde een drietal cursussen die aan de leden van De Aldenborgh in een speciaal schrijven werden aangeboden. Zowel in het voorjaar als in het najaar werd de cursus *Introductie Archieven* georganiseerd. De lessen werden verzorgd door Th. Schers, F. Smeets en J. Wassink, allen verbonden aan het Gemeentearchief Weert.

De tweede cursus was *Lezen in Weerter bronnen: Paleografie voor beginners*. De lessen hiervan werden verzorgd door de heer P. Roost, voormalig archivaris van Thorn.

Weert veranderd

In 2005 werd voor de tweede maal een foto-expositie georganiseerd. Het thema van de expositie 2005 was *Weert veranderd – Singels en voorpoorten*. De heer W. Nouwen en Fr. Weerts, oud-voorzitters van De Aldenborgh stelden de tentoonstelling hoofdzakelijk samen uit de collectie van het Gemeentearchief. Deze foto's verschenen eveneens in de bij de tentoonstelling behorende catalogus. Ruim 1000 bezoekers bezochten in de periode tussen 15 oktober en 5 november de Paterskerk. Op 5 november werden de foto's geveild. De opbrengst kwam ten goede aan de Paterskerk. Het initiatief krijgt een jaarlijks vervolg.

Molensichting

Om het beheer en de exploitatie veilig te stellen van de molens die eigendom zijn van de gemeente Weert zijn vier Weerter molens overgedragen aan de Molenstichting Weerterland. Daarmee is uitvoering gegeven aan de wens van de Weerter gemeenteraad molens als cultureel erfgoed te beschermen door ze voor wat betreft het beheer onder te brengen bij een speciaal opgerichte stichting.

De oprichtingsakte van de nieuwe molenstichting werd tijdens de Nationale Molendag op zaterdag 14 mei 2005 officieel ondertekend. Dat gebeurde in molen *De Hoop* in Swartbroek die in 2005 het 100-jarig bestaan vierde. De vier gemeentelijke molens die binnenkort aan de stichting worden overgedragen zijn de *St. Annamolen* aan de Keenterstraat, de *St. Annamolen* in Tungalroy, de *Nijsmolen* in Stramproy en de *St. Jansmolen* eveneens in Stramproy.

Vrienden van De Aldenborgh

De penningmeester heeft een groot aantal bedrijven in Weert benaderd om *De Aldenborgh* financieel te ondersteunen. Deze groep sponsors wordt als *Vrienden van De Aldenborgh* aangemerkt en de deelnemers zullen, indien door hen gewenst, bij activiteiten genoemd worden.

Samenwerking

Bestaande contacten met collega-verenigingen in 2005 werden aangehaald, te weten Veldeke Wieërt, de Stichting Streekarcheologie Peel Maas en Kempen en de Sectie Genealogie van het LGOG. Ook de prettige samenwerking met de Geschied- en heemkundige Kring 'Het Land van Thorn' in het kader van excursies mag zeer zeker niet onvermeld blijven.

Het bestuur is van mening dat samenwerking tot ruimer aanbod van activiteiten leidt.

Een activiteit die in dit kader genoemd dient te worden is de heemkundige avondwandeling door Molenbeersel. Een drukbezocht initiatief van *De Aldenborgh* in samenwerking met diverse collega-verenigingen.

Graaf Philips van Montmorency

Sinds zijn onthoofding in 1568 op de Grote Markt van Brussel is er twijfel over zijn laatste rustplaats. De opening van zijn graf in de Sint Martinuskerk bij de restauratie in 1979 gaf meer aanleiding tot nieuwe vragen dan dat het duidelijkheid bood. Om die reden onderzoekt *De Aldenborgh* in samenwerking met de Stichting Martinusmonument of het zinvol is opnieuw het graf te openen. Met de huidige stand van de wetenschap (DNA) komen we misschien meer te weten over de vraag of graaf Philips van Montmorency wel echt in de Sint Martinuskerk te Weert begraven ligt. Het komend jaar wordt onderzocht of het technisch én financieel haalbaar is een uitgebreid onderzoek te starten naar een 'historisch vraagstuk' uit Weert.

Secties

Archeologische Vereniging Limburg

Algemeen

Archeologische Vereniging Limburg (AVL)

In 1975 hebben amateur- en beroepsarcheologen in Limburg zich verenigd in de AVL. De vereniging is een sectie van LGOG en stelt zich tot taak om de archeologische kennis van de leden te vergroten; om het Limburgs bodemarchief te helpen inventariseren, beschrijven en registreren; en om assistentie te verlenen bij opgravingen.

Aangesloten bij de vereniging zijn zowel individuele amateur- en beroepsarcheologen als organisaties, instellingen en verenigingen op het gebied van archeologie zoals bijvoorbeeld heemkundeverenigingen, archeologische werkgroepen en musea.

De AVL vormt een koepelorganisatie voor de archeologie in Limburg en wil de archeologie onder de aandacht brengen van een breder publiek. Tevens vervult zij ook de rol van belangenbehartiger van de amateur in relatie tot nieuwe provinciale en landelijke beleidsontwikkelingen, zoals momenteel onder invloed van het Verdrag van Valletta.

De AVL organiseert voor leden lezingen, excursies, cursussen en studieavonden en om de drie of vier jaar een 'archeologendag' in de Provincie.

De vereniging heeft een eigen tijdschrift: 'Archeologie in Limburg' (AiL) dat drie keer per jaar verschijnt. Er wordt met name aandacht geschonken aan actuele archeologische projecten in de eigen provincie. Ofschoon in oorsprong bedoeld als contactorgaan voor de vereniging, is AiL uitgegroeid tot een volwaardig tijdschrift waarin zowel leden als niet-leden verslag kunnen doen van hun werkzaamheden en bevindingen.

Verenigingsnieuws wordt bekend gemaakt in een apart bijgevoegd infobulletin, de zogenaamde 'Blauwe Brief'.

Landelijk worden contacten onderhouden met onder meer de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), de Stichting voor de Nederlandse Archeologie (SNA), beroepsinstanties zoals RAAP en universitaire faculteiten, en met zusterverenigingen zoals de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) en de Drents Prehistorische Vereniging (DPV).

Regionaal is er met name contact met de Provincie, het Monumentenhuis, het Projectteam Archeologie RW73-Z/RW74 van Rijkswaterstaat en met de gemeentelijke archeologische diensten. Verder is er ook sprake van een Euregionale uitwisseling met vooral de provincies Luik en Belgisch Limburg.

Individuele leden van de AVL zijn vrijwel continu betrokken bij archeologisch onderzoek op diverse locaties in de Provincie.

Binnen de AVL zijn twee werkgroepen actief. De werkgroep Educatie houdt zich bezig met het organiseren van excursies en biedt ondersteuning aan de deskundigheidsbevordering van de amateurs door middel van cursussen.

De werkgroep Archis is in 1997 opgericht in nauw overleg met de ROB. Deze heeft tot doel de amateur-archeoloog meer vertrouwd te maken met het systematisch invoeren van vondsten in het landelijke databestand van Archis te Amersfoort. Verder wordt gewerkt aan de vernieuwing van de internetsite van de AVL.

Bestuur en leden

Samenstelling bestuur per 31 december 2005:

R. Paulussen, voorzitter, ir. J.P. de Warrimont, penningmeester en waarnemend secretaris, R. Bloemen, J. v.d. Boorn, drs W. H.M.N. Dijkman, D.Habets, H. Heijmans, C.J.M. Houben, A. Lupak, W. Luys, C. Nicolaye, E. Puts en mw. drs. L. Wiggers.

De bestuursvergaderingen worden bijgewoond door mw. G. Jansen, beleidsmedewerker archeologie van de Provincie Limburg en drs. H. Stoepker als adviserende leden.

Per 31 december 2005 bestond het ledental uit 387 leden waarvan 283 van het LGOG en 104 sectieleiden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar vier maal in vergadering bij elkaar.

De AVL is aangesloten bij de Stichting voor de Nederlandse Archeologie. R. Paulussen neemt namens de AVL deel aan de bijeenkomsten van de SNA.

Secretariaat AVL: Pastoor Stassenstraat 9, 6243 BW Geulle, 043-3645461
e-mail: secretariaatAVL@archeologie.net

Redactieadres AVL: Lunariabeemd 13, 6229 WB Maastricht, 043-3521077

Internetsite AVL: www.archeologie.net

E-mail algemeen: info@archeologie.net

Bibliotheek AVL: Gemeentearchief Roermond, Swalmerstraat 12, 6041 CX Roermond, 0475-359 660

Ledenadministratie: info@lgog.nl

2005 Jaar van de Archeologie

In de loop van 2006 wordt een nieuwe monumentenwet van kracht waardoor archeologie een verplicht onderwerp wordt in de ruimtelijke ordening procedures.

Om voor deze nieuwe wet aandacht en draagvlak te creëren heeft Gedeputeerde Staten besloten een Archeologische Manifestatie in Limburg te organiseren. De manifestatie liep van woensdag 6 april tot 2 december 2005.

In samenwerking met diverse groepen, waaronder de Archeologische Vereniging Limburg (AVL) en het Limburgs Museum en andere musea in de provincie Limburg, werd een groot aantal activiteiten georganiseerd.

Activiteiten van de AVL en de Stichting Archeologie Actueel Limburg (SAAL):

Archeologiedagen

21 mei: Archeologiedag te Heerlen. Het programma was afgestemd op Zuid-Limburg.

1 oktober: Archeologiedag te Roermond. Het programma was afgestemd op Noord-Limburg.

Archeologische wandel- & fietstochten

10 april: *Nederweert-Eind in Openluchtmuseum Eynderhoof*

Er werd een archeologische middag georganiseerd waaraan ook leden van de AVL en de Stichting PMK een bijdrage leverden.

24 april: Wandeling TRAP-route Ryckholt.

Een wandeling van de TRAP (Toeristisch Recreatief Archeologisch Project)-route rond Ryckholt startte vanaf 11.00 uur bij de kerk van Gronsvelt en eindigde hier ook om 17.00 uur. Er waren gidsen aanwezig die informatie verschaften over: Kasteelruïne in het park van het huidige kasteel naast de kerk; Grindgroeves met in de omgeving resten van grafheuvels uit de Bronstijd; De twaalf meter diepe Henkeput; Bezoek prehistorische vuursteenmijnen en vuursteenwerkplaatsen. Er werd samengewerkt met het IVN Meerssen, de Stichting Grueloes en Staatsbosbeheer.

19 juni: *Fietstocht TRAP-route Swalmen* De fietsroute was 15 km lang. Elk half uur startte een gids met een groep. Onder begeleiding van een ervaren gids voerde de tocht door een van de mooiste stukjes van Swalmen, door het Swalmdal, langs een aantal archeologische en historische bezienswaardigheden: kerkje en museum Asselt, de Oudborch of Naborch, landweer de Wolfsgraaf, een grafheuvelgroep uit de Midden-Bronstijd, een deel van de Romeinse weg van Heerlen naar Xanten en kasteel Hillenraad. Er werd samengewerkt met Heemkundevereniging Maas-Swalmdal.

4 september: *Wandeltocht Geleenbeekdal* Wandeling met een gids. De wandeling voerde langs de schitterende omgeving van het Geleenbeekdal, langs punten van cultuurhistorische en archeologische waarde. Er werd samengewerkt met het Centrum voor natuur- en milieueducatie Westelijke Mijnstreek Phlintos.

18 september: *Wandeling TRAP-route Valkenburg* Op de volgende punten waren gidsen aanwezig die informatie verschaften over bijvoorbeeld: Sluis en voormalig bolwerk; Prehistorische vuursteenmijnen bij het sprookjesbos; Ro-

meinse wachtpost de Goudsberg; De kluis; Heemtuin en watermolen Schaloen. Er werd samengewerkt met de IVN Valkenburg, de stichting Niks aan de Hand, de Stichting In Onsen Lande van Valckenborgh en het Streekmuseum te Valkenburg.

25 september: *Stadswandeling Roermond* Er waren een aantal excursies langs de restanten van vestingwerken rond de binnenstad van Roermond. Deze excursies begonnen bij de kathedraal aan de Markt. De route voerde langs de volgende bezienswaardigheden: Kathedraal met het Buitenop en de Rattentoren, Pastoorswal (plek opgraving stadswal bij voormalige pastorie, restant stadstoren), Wernertoren met aanzet eerste omwalling en St Janspoort, Puylegats, Cattentoren en heksehuuske, muurwerk tweede omwalling, Godsweerderstraat met de plek waar middeleeuwse pottenbakkersovens gestaan hebben, Munsterkerk, pand Steenen Trappen, de plaats van de vroegere Ezelspoort, restant 18de eeuwse bastionnering en vroegere Visserstoren. Er werd samengewerkt met de Werkgroep Archeologie van de Stichting Rura.

2 oktober: *Stadswandeling Maastricht* De wandeling startte bij het Centre Céramique en eindigde hier ook. Men kon de nieuwe archeologische tentoonstelling in het Centre Céramique bezoeken. Vandaar werden de volgende vijf plaatsen aangedaan: Helpoort-Maastricht Vestingstad; Museumkelder Derlon. Romeins; Thermen plein (Romeinse baden); Romeinse brug langs de Maas; Middeleeuws pand in de Rechtstraat, met zichtbare Romeinse en Middeleeuwse resten. Er werd samengewerkt met het Centre Céramique, Maastricht Vestingstad en de Stichting Romeinse Brug Maastricht.

13 november: *Historische wandeling in de omgeving van Kerkrade* Er was een cultuurhistorische en archeologische wandeling van ongeveer 6 km. Ze begon bij Centrum Rolduc te Kerkrade, waar om 11.00, 12.00 en 13.00 uur een rondleiding plaats vond in de Middeleeuwse kerk van Rolduc. Vervolgens startte een wandeling naar resten van een Romeins bouwwerk onder leiding van de archeoloog Henk Plettenberg. Verder naar de Baalsbruggermolen waar een korte rondleiding gegeven werd. De route liep vervolgens door de omgeving van het Wormdal. Er werd samengewerkt met Centrum Rolduc, Watermill Foundation en het IVN.

Cursus: Rondleidingen & lezingen op museum locaties

De deelname was kosteloos. Bij het startpunt kregen de deelnemers een routekaart of hier waren gidsen aanwezig die megingen. Bij een aantal tochten waren de gidsen op ongeveer vier punten langs het traject aanwezig, die bij een archeologische (of geologische of cultuurhistorische) bezienswaardigheid toelichting gaven. Er werd met andere organisaties samengewerkt, waaronder bijvoorbeeld heemkundige en historische verenigingen en het IVN.

Rondleidingen & lezingen

Op museum locaties, verdeeld over de hele provincie. Deze activiteiten waren kosteloos. Ze werden gekoppeld aan tentoonstellingen in diverse musea. Het concept bestond uit

een inleiding van drie kwartier en een bezoek met gidsen aan de betreffende tentoonstelling, eveneens van drie kwartier. Bij de organisatie werd samengewerkt met een aantal musea in de provincie.

De activiteiten werden gesponsord door de provincie Limburg en waren ook voor niet-leden van het LGOG & AVL toegankelijk. Informatie over al deze activiteiten was o.a. te vinden op twee internet sites:

- De internet site van de AVL: www.archeologie.net
- De internet site van de provincie: www.archeologiemanifestatie.nl

Rondleidingen & lezingen

- 4 juni: *Sittard, Museum het Domein* Er was in Museum het Domein een lezing door Kitty Jansen-Rompen (het Domein) en Ries van Doorn over de tentoonstelling 'Onder je Voeten ... archeologische hoogtepunten uit de regio', met aansluitend een rondleiding door de tentoonstelling. 's Middags was er in het Domein een forumdiscussie onder leiding van Leo Verhart (Rijksmuseum van Oudheden) over enkele omstreden thema's binnen de archeologische wereld.
- 25 juni: *Maastricht, Centre Céramique* Er was in het Centre Céramique een lezing door de archeoloog Wim Dijkman over de archeologische presentatie in het Centre Céramique en aansluitend een rondleiding door de tentoonstelling.
- 31 augustus: *St. Odiliënberg, Roerstreek Museum* Er was in het Roerstreek Museum te St. Odiliënberg een lezing door de archeoloog Milco Wansleben van de Universiteit Leiden over de vernieuwde tentoonstelling van het Museum en aansluitend werd een rondleiding gegeven door Huub Schmitz.
- 6 oktober: *Maastricht, Centre Céramique* Er was een lezing door de archeoloog Wim Dijkman over de tentoonstelling 'Het hervonden verleden – 150 jaar Limburgse archeologie' en aansluitend een rondleiding.
- 21 oktober: *Weert, Museum de Tiendschuur* Er was een lezing door de archeoloog Henk Hiddink over de archeologische tentoonstelling 'Grafvelden uit de IJzer- en Romeinse tijd in Weert'. Aansluitend werd een rondleiding verzorgd door de tentoonstelling in het Museum de Tiendschuur.
- 30 oktober: *Venlo, Limburgs Museum* Er was in het Limburgs Museum te Venlo een lezing door de archeoloog Wim Hupperetz over de archeologische tentoonstelling 'Gat in de stad' en aansluitend een rondleiding door de tentoonstelling.
- 12 november: *Thorn, Zaal Aod Thoeaer* Er werd in samenwerking met de Geschied- en Heemkundige Kring 'Land van Thorn' in zaal Aod Thoeaer te Thorn, door de archeologen Jacob Schotten en Erik Drenth een lezing gegeven over 'Middeleeuwse bewoning in Ittervoort'. Aansluitend was er een Archeocafé waar nog wat nagepraat kon worden.
- 2 december: *Heerlen, Thermen Museum* Bijdrage aan de slotmanifestatie in het Thermenmuseum te Heerlen, waar de fraaie overdruk van het artikel van Tessa de Groot (ROB) over de opgraving van de 'Askist van Bocholtz' aan de aanwezigen aangeboden werd.

De Archeologie manifestatie Limburg 2005 is een succes geweest. De activiteiten die door de AVL zijn georganiseerd zijn zonder financieel verlies afgerond. Aan de archeologiedagen hebben 150 personen deelgenomen. De wandelingen zijn goed bezocht met 50 tot 250 bezoekers per activiteit. De inleidingen met het bezoek aan de tentoonstellingen trok minder aandacht: tussen de 10 en 75 bezoekers per keer.

De archeologische wandelingen langs diverse archeologische en cultuurhistorische bezienswaardigheden, zoals georganiseerd in Gronsveld, Valkenburg en Geleenbeekdal, hebben relatief veel jongeren getrokken, evenals de archeologiedag in het openluchtmuseum van Nederweert-Eind.

Lezingen

- 26 mei: Ries van Doorn: *Archeologie en cultuurhistorie van de Haterboer*, met aansluitend een rondleiding in het Schwiensweigebied. In samenwerking met de Kring Sittard.
- 25 mei: Jef Born: *Het leven van de vrouw in de Romeinse tijd*. Een lezing in samenwerking met de Kring Heerlen in het Thermenmuseum.

Archeologie in Limburg (AIL)

De redactieleden zijn: W. Dijkman, hoofdredacteur, Marion Aarts, Ron Bloemen, contactpersoon Noord, Jos van den Boorn, Guido Creemers, Gilbert Soeters, Jean Pierre de Warrimont.

Tijdschrift van de sectie Archeologie: de nummers 99, 100 en 101 verschenen in 2005.

De inhoud:

Nr 99

Jean Pierre de Warrimont, *Overzicht van activiteiten van de AVL in het kader van de Limburgse Archeologie Manifestatie 2005*. Robert Hoegen, *Gemanen in de Bottelnek bij Holtum*. Fred Brounen & Harry Vroemen, *Een Bandkeramische vindplaats bij Spaubeek*.

Nr 100

Francis Mildner & Eric Wetzels, *Een urnenveld uit de late Bronstijd en vroege IJzertijd en resten van een pottenbakkersoven uit de IJzertijd te Maastricht-Oosderveld*. Eric Wetzels, *Over latrines, rooilijnen en heimelijke overtuining: de middeleeuwse stadsplattegrond van Maastricht*.

Jean Pierre de Warrimont, *Boekbespreking: De Swifterbantcultuur – Een nieuwe kijk op de aanloop naar voedselproductie*. Wim Dijkman, *In Memoriam: P.J.R. Modderman*.

Nr 101

Marion Aarts, *Limburgse archeologiedagen 2005 – een verslag*. Gydo Creemers, *Nico Roymans Ethnic Identity and Imperial Power – The Batavians in the Early Roman Empire*, Amsterdam *Archaeological Studies* 10 – 2004. Marion Aarts, *Bij het afscheid van Fons Horbach – Interview met een stayer in de Limburgse archeologie*. Jean Pierre de Warrimont, *Twee boekbesprekingen: Nederland in de prehistorie & De steentijd van Nederland*.

Werkgroep Archis

Archis staat voor: Archeologisch Informatie Systeem. De werkgroep tracht te bereiken dat zoveel mogelijk mensen worden gestimuleerd om vondsten in te voeren in het Archis sys-

teem. Daarnaast heeft de werkgroep tot doel om elkaar door onderlinge contacten te leren kennen en tot uitwisseling te komen. De leden van deze werkgroep zijn: Jos van den Boom, Hans Sizoo en Rob Paulissen.

Werkgroep Educatie

Samenstelling van de werkgroep Educatie: J.v.d. Boorn, voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, J.P. de Warrimont, penningmeester, leden: mw. M. Aarts, C. Houben, D. Habets, R. Paulussen en E. Puts. De werkgroep educatie is in het verslagjaar al of niet in gehele bezetting drie maal bijeen geweest.

Rob Paulussen heeft bijgedragen aan de statencommissie vergadering WZC op 25 november, hierover is een schrijven naar de provincie Limburg gestuurd.

Internet site AVL

Er is gewerkt aan een projectplan en aan de verdere uitvoering om de internetsite van het LGOG en de AVL te vernieuwen. Met een werkgroep van het LGOG is dien aangaande samengewerkt. Hierover is met de heer T. Henrar/LGOG overleg gevoerd. Hans Sizoo en Jos van den Boorn hebben hieraan een belangrijke bijdrage geleverd.

Sectie Genealogie

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

mw. M.W. Palmen, voorzitter, H.J. van Laer, vice-voorzitter, ing. P.L.M. van Hoof, secretaris, P.J.M. van Enckevort, penningmeester, dr. J.W. Koten, M.M.J.A. Wieërs, R.J.P.M. Vroomen, voorzitter Commissie Heraldiek, J.H. Strijkers, hoofdredacteur LTvG en W. Nolten, redacteur LTvG.

De Sectie Genealogie telde per 31 december 2005: 717 leden, waarvan 494 lid LGOG en 223 sectieleden.

Het bestuur kwam zeven maal in vergadering bij elkaar.

De jaarvergadering van de Sectie had plaats op 9 april in Thorn.

Het bestuur vertegenwoordigde de Sectie Genealogie:

- Bij de Contactdag voor Heemkundeverenigingen, Stichtingen, Historische en Archeologische Werkgroepen e.d. in het Land van Valkenburg en Heuvelland en in Oostelijk Zuid-Limburg; in het overleg voor en het uitvoering geven aan Heemkundemarkt Parkstad; bij de jaarlijkse Vriendendag van het Rijksarchief in Limburg; bij de voor- en najaarsvergaderingen van de besturen van Kringen, Secties en Commissies van het LGOG; bij de regionale Contactdag in Lummen (B); bij het jaarlijkse Mailinglistentreffen in de regio Heinsberg; bij de ‘2. Internationaler Genealogentag’ in Kleve en in het L1-radiogramma ‘Signaal’.

Het bestuur schonk speciale aandacht aan:

- de *Missie, ambitie en doelstellingen* en de daarmee verband houdende langetermijnplanning; de voortzetting van het project *Brouwers en brouwerijen in Limburg*, o.a. met een presentatie tijdens de KSC en de Contactdag Heemkundeverenigingen en met het ini-

tiëren van lezingen in de Kringen Weert en Venray; afspraken over een driejaarlijks schema van Limburgdag – Genealogische Dag Limburg – Regionale Contactdag; contact met de NGV-afdelingen *Land van Cuyk en Ravenstein* en *Kempen en Peelland* waarbij de Noord-Limburgse NGV-ers intussen zijn ingedeeld en de start van de reeks van 30 *voorouders van bestuursleden* in het LTvG.

Door de secretaris worden bijgehouden:

- een bestand van contactadressen van organisaties die zich bezig houden met genealogie en/of regionale geschiedenis en een Genealogisch Repertorium Limburg om vragers naar en aanbieders van gegevens de mogelijkheid te bieden elkaar te vinden.

Lezingen

- 9 april: In aansluiting op de jaarvergadering trad Harry Strijkers voor het voetlicht met een lezing over *Hafa-dirigenten* met speciale aandacht voor Thornse dirigenten en had vervolgens een rondleiding plaats door Thorn met speciale aandacht voor de basiliek. (39 belangstellenden)
- 17 februari: Lezing over *De soldaten van Napoleon* door Jean Coenen in Kring Valkenburg. (97 belangstellenden)
- 24 oktober: Lezing over *DNA en afstamming* in samenwerking met Kring Weert.
- 7 november: Lezing over *Brouwen van bier en Bierbrouwers* met Kring Venray. (80 belangstellenden)

Limburgs Tijdschrift voor genealogie

Gedurende het jaar 2005, jaargang 33, verscheen het tijdschrift vier keer.

De inhoud:

In nummer 1:

J.J.Th. Wijnhoven: *Het inschrijvingsregister oude universiteit Duisburg.*

Sjef Maas: *Postma: een belangrijke mijnbouwersfamilie in Limburg.*

D. Kranen: *Een onjuistheid rechtgezet en een scheiding van tafel en bed in het jaar 1716.*

Wim Nolten: *Het testament van Peter Caspar Poyck en Aldegunda Jacobina Grupello.*

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg.*

In nummer 2:

Irma Lommen – Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

Wim Nolten: *Het verhaal achter een schilderij.*

A.M.A. Maassen: *Peter Tielen contra de weduwe Janssen.*

H.J.G.H. Huijs: *Aufgebot aktes in het Venloosch Weekblad.*

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg.*

In nummer 3:

Harry Strijkers: *In memoriam Mr. A.M.A. Maassen.*

Ingrid M.H. Evers: *Het Limburgse contingent zoeaven in de strijd om het behoud van de Kerkelijke Staat.*

Régis de la Haye: *Over archieven, windvanen en stambomen.*

A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg.*

In nummer 4:

Jan-Willem Koten: *Enkele genealogische sprokkelingen uit Papenhoven en Grevenbicht.*

Harry Strijkers: *Kwartierstaat Harry Strijkers.*

Jos L'Ortye: *Schmidbeny: een vreemde eend in de Bleijerheidse bijt.*

Irma Lommen – Salden: *Landverhuizers uit de voormalige gemeente Limbricht.*

J.L.G. Hermens: *Het turbulente leven van Geurt Hermens en Catharina Daemen (1654 – 1728).*

Limburgs Genealogisch Archief

De Stichting Limburgs Genealogisch Archief (LGA) heeft als doel het verzamelen en beschikbaar stellen van materiaal ter vergemakkelijking van het genealogisch onderzoek en het stimuleren en verzorgen van publicaties, zowel van onderzoekresultaten als van hulpmiddelen.

Bestuurs Samenstelling 31 december 2005: A.F. Henrar, voorzitter, J.H.M. Hoen, secretaris en L.M.J. van Heur, penningmeester.

Sectie Monumenten

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2005:

Drs. J.M. Wienk, voorzitter, mw. drs. J.M.T. Janssen-Daniëls, vice-voorzitter, A. Andersson, secretaris, W. Jenniskens, penningmeester, drs. A.H. Jenniskens, drs. P.J. te Poel, T. Vaessen en A.F. Henrar, adviseur.

Het bestuur kwam zeven maal in vergadering bijeen.

Op 31 december 2005 telde de Sectie 375 leden.

Het bestuur blijft zich beijveren bijdragen te leveren aan de rubriek *Limburg Historisch Actueel* in de *De Maasgouw*. Het bestuur is nog steeds van mening dat naast het min of meer wetenschappelijke ook het actuele nieuws er onderdak moet hebben om de levendigheid van *De Maasgouw* te bevorderen.

Bij herhaling is binnen het bestuur gesproken over het betrekken van jeugdiger personen bij de activiteiten van de Sectie. Duidelijk is geworden dat dit geen eenvoudige opgave is. Het is echter niet uitgesloten dat die discussie daarover op termijn een notitie oplevert, die ingebracht zal worden in het grote geheel van LGOG.

Het bestuur was vertegenwoordigd op de Algemene Vergaderingen en heeft zich gemengd in de discussie over de toekomst van LGOG. Die discussie is voortgezet in de bestuursvergaderingen van de Sectie.

De computer is ook niet aan de aandacht van het Sectiebestuur ontsnapt. Duidelijk is niet alleen dat de computer een steeds belangrijker plaats in de samenleving inneemt; ook als communicatiemiddel en dat steeds meer ouderen zo'n apparaat aan schaffen. Het is noodzakelijk dat LGOG deze nieuwe communicatietechnieken meer inzet, om zo de leden nog meer op de hoogte te brengen van de vele activiteiten die in LGOG-verband plaatsvinden.

Lezing

19 maart:

Activiteitendag Tijdens deze dag is naast een tweetal excursies en de jaarvergadering een lezing gehouden. Dr. J. Perry heeft een boeiende inleiding gehouden met als titel *Victor de Stuers (1843-1916) en zijn betekenis voor ons nationaal – monumentaal – cultuurbezit.*

Excursies

- 19 maart: *Activiteitendag*. In de ochtend heeft een stadswandeling plaatsgevonden onder leiding van drs. A.H. Jenniskens, langs monumenten in Maastricht, waarmee Victor de Stuers bemoeienis heeft gehad met betrekking tot behoud dan wel restauratie ervan. In de middag, na de lezing van dr. J. Perry en de jaarvergadering is een bezoek gebracht aan het Kruisherencolplex aan de Kruisherengang te Maastricht. De leden van de Sectie zijn deskundig rondgeleid kort voordat de gehele restauratie was voltooid.
- 7 mei: Het vestingstadje *Zons*. Daarna volgde een bezoek aan de *Norbertijnen- of Praemonstratensersabdij Knechtsteden*.
- 18 juni: *Waldfeucht en Millen (D)*. In Waldfeucht zijn de overblijfselen van de vroegere stadswallen, het kasteeltje en de Lambertuskerk bekeken. In Millen werd een bezoek gebracht aan het kasteel, het oude kerkje en de Propstei.
- 1 oktober: *Jaar van het kasteel*. Een dagexcursie naar *Baarlo (het kastelendorp)* en *Kessel*.

LGOG Verslag over 2006

Samengesteld door drs. Peer H.M. Boselie
m.m.v. mw. E.A.J.G. van Eijssen.

Leden

Het aantal leden:	31-12-2005	31-12-2006
Ereleden	17	17
Gewone leden	2.364	2.290
Gezinsleden	491	466
Studentleden	16	13
Snuffelleden	90	79
Ruilverkeer	131	128
Gemeenten	25	22
Overige	80	89
Totaal	3.214	3.084

Beschermvrouwe

Hare Majesteit Koningin Beatrix.

Ereleden

Ereleden per 31 december 2006:

Drs. F.L. Augustus, oud-bestuurslid LGOG, Heerlen.

Prof. dr. S. Corsten, oud-directeur van de universiteits- en stadsbibliotheek te Keulen, Bonn.

Drs. B. Fasol, oud-voorzitter van LGOG, Horst.

Prof. Mr. A. Fl. Gehlen, oud- bijzonder hoogleraar Rechtsgeschiedenis der Limburgse territoria en oud-voorzitter redactie Publications, Heerlen.

A.F. Henrar, oud-penningmeester van LGOG, Maastricht.

J.M.H. Hoen, oud-voorzitter Sectie Genealogie LGOG, Beek.

Dr. J. Kremers, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Bilthoven.

Mw. H. Houben-Bertrand, gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

Prof. Dr. W.A.J. Munier, emeritushoogleraar van de universiteit voor Theologie en Pastoraat te Heerlen, Bavel.

J.M. Prakken, oud voorzitter AVL, Heerlen.

Prof. Dr. J.G.N. Renaud, emeritushoogleraar van de Rijksuniversiteit Utrecht, Amersfoort.

Dr. P.J.H. Ubachs, oud- wetenschappelijk bibliothecaris van de Stadsbibliotheek Maastricht, Maastricht.

Dr. H.J.C.G. Vandermeulen, oud-gouverneur van de provincie Limburg, Hasselt.

Mr. B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, oud-commissaris van de koningin in Limburg, Maastricht.

Drs. J.H.M. Wieland, oud-voorzitter van LGOG, Lelystad.

Mgr. F.J.M. Wiertz, bisschop van Roermond, Roermond.

Commission Royale d'Histoire, Brussel.

LGOG Draagspeld

In het jaar 2006 werd de LGOG Draagspeld niet uitgereikt

Onderscheidingen

Prof. dr. P. Nissen heeft in dit verslagjaar de hoge onderscheiding van ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw toegekend gekregen. De voorzitter werd ridder in de orde van Oranje Nassau. Bemerkenwaard is tevens de hoge Franse onderscheiding 'chevalier dans l'Ordre des Palmes Académiques' die door de Franse minister van onderwijs aan de heer Drs. M.P.G.M. van den Munckhof (kring Ter Horst) werd toegekend.

Algemene Ledenvergaderingen en vergaderingen met besturen van Kringen, Secties en Commissies

De Voorjaarsbijeenkomst vond plaats op zaterdag 13 mei 2006 in de 'Old Inn' te Ottersum (kring Maas en Niers).

In de morgen vond de bijeenkomst van de afgevaardigden van Kringen, Secties en Commissies met het Genootschapbestuur plaats. In deze vergadering stond onder andere de bijgestelde versie van het beleidsplan 2005 – 2008 op de agenda. De mogelijkheden voor Educatie werden opnieuw besproken en plannen uitgewisseld in kleine groepjes.

's Middags werd de algemene ledenvergadering gehouden. Aanwezig waren circa 45 leden. Hierin werd onder andere verslag gedaan van de sollicitatieprocedure voor een nieuwe directeur. Diverse (ere)leden gaven daarbij nog suggesties mee aan het bestuur. Bij het bestuur was de heer Simons aftredend maar hij was bereid een half jaar extra te dienen omdat het zoeken naar een nieuwe penningmeester nog niet met succes was bekroond. Hierna vond een boeiende lezing plaats door de heer E. Staal van het Limburgs Landschap over de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van natuurbeheer in de provincie Limburg.

De Najaarsbijeenkomst was op zaterdag 7 oktober 2006 in Theaterhotel de Oranjerie te Roermond (Kring Roermond). Tijdens deze vergadering kwamen onder andere aan de orde de nieuwe directeur Henk Boersma, die zich ook voorstelde aan de leden, naast terugkoppeling vanuit de kringen met betrekking tot het thema educatie (met speciaal suggesties rondom educatie voor jongeren). Ook werd er gesproken over het instellen van een werkgroep Limburgse Canon (op initiatief van de kring Maastricht) en over de col-

lecties van het LGOG, die meer dan voorheen ook door KSC's mogen worden gebruikt en benut. De (nieuwe) website www.lgog.nl werd digitaal gepresenteerd. Deze ging enkele weken later daadwerkelijk 'on-line' en zal in eerste instantie tamelijk basale informatie geven. In de loop van 2007 zal ze verder uitgebreid worden. Middels dit medium en andere wijze van convoceren zullen tevens kostenbesparingen mogelijk zijn. Dezelfde punten kwamen 's middags aan de orde tijdens de algemene ledenvergadering. Na deze vergadering, die druk bezocht werd (ca 70 leden), werd een interessante lezing gehouden door prof. dr. Peter Nissen over Dionysius de Karthuizer.

Per 1 augustus 2006 werd afscheid genomen van Ton Henrar als directeur van het LGOG. Hij werd tijdens een drukke receptie bij de bureaus van het LGOG, de Maastrichtse Dienstdoende Schutterij in het zonnetje gezet. Tevens kon worden kennisgemaakt met zijn opvolger.

Alle leden kregen tegen het eind van 2006 de mogelijkheid om te kiezen tussen de nieuwe manier van convoceren middels e-mail of via de website, of de oude manier via het papieren convocaat. Hoewel veel scepsis bestond bij diverse KSC's bleek deze grotendeels ongegrond: voor het einde van het verslagjaar had ruim 2/3 deel van de leden al hun keuze gemaakt, waarbij velen waren overgestapt op de 'digitale snelweg'.

Genootschapbestuur

Samenstelling van het bestuur per 31 december 2006:

J.H.M.O. Truijten, Neeritter, voorzitter.

Mw. Drs. L. Wiggers, Thorn, vice-voorzitter.

Drs. P.H.M. Boselie, Sittard, secretaris.

P. Korten, Molenbeersel – Kinrooi, penningmeester

Ing. H.J. van Laer, Weert, lid.

Mr. Th.J. van Rensch, Gronsveld, lid.

M.J. Veelen, Posterholt, lid.

Prof. dr. P.M.J.E. Tummers, voorzitter redactie Publications, adviserend lid.

Dr. G.H.A. Venner, voorzitter redactie De Maasgouw, adviserend lid.

Bureau

Bezetting per 31 december 2006:

Drs. H.J.L.M. Boersma MBA, directeur.

R.J.M. Bosch, financieel medewerker.

Mw. E.A.J.G. van Eijssden, secretariael medewerkster.

Mw. G.H.J.M. Verhulst – Willems, administratief medewerkster.

Het bureau verzorgde gedurende 2006 de secretariële ondersteuning van het Genootschapbestuur. Daarnaast behartigde het Bureau de leden- en financiële administratie, de verzending van convocaten van Kringen, Secties en Commissies, evenals de verzending van de publicaties van het LGOG en de Secties Archeologie en Genealogie. Ook de organisatie van de Voor- en Najaarsbijeenkomsten en de vergaderingen van het Genootschapbestuur werden door het Bureau voor haar rekening genomen. Voor de Commissie Stu-

diereizen registreerde het Bureau de deelnemers, de indeling en verzorgde de financiële afwikkeling van de meerdaagse studiereizen.

Voor enkele andere verenigingen en stichtingen verleende het Bureau service- en facilitaire diensten.

Collecties

Kunsthistorische collectie (Bonnetantenmuseum, Maastricht)

Historische collectie (Limburgs Museum, Venlo)

Topografisch Historische Atlas (Gemeentearchief Maastricht, Maastricht; nu: Regionaal

Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Archeologische voorwerpen (Bonnetantenmuseum Maastricht, Maastricht; nu: Centre Céramique, Maastricht)

Munten en penningen (Bonnetantenmuseum Maastricht, Maastricht; nu: Centre Céramique, Maastricht)

Bibliotheek LGOG en Limburgensia (Centre Céramique, Maastricht)

Incunabelen en handschriften (Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Collectie Iconografie (Rijksarchief Limburg, Maastricht; nu: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Bibliotheek sectie archeologie (Gemeente Archief Roermond, Roermond)

Statisch archief LGOG (1863-1965)(Rijksarchief Limburg, Maastricht; nu: Regionaal

Historisch Centrum Limburg, Maastricht)

Publicaties

Publications

De verschijning van de *Publications* 2005 is door onvoorziene omstandigheden pas in 2007 voorzien.

De Maasgouw

In 2006 was de uitgave voorzien van de 125ste jaargang van *De Maasgouw*, het kwartaaltijdschrift van LGOG.

De belangrijkste artikelen in aflevering 1 waren:

- Ignaz Matthey, *De affaire Van Keverberg/Von Köningsmarck (1856-1858)*.
- Dr. Jos.H. Pouls, *Een anoniem kruisigingspaneel in het Jacob van Horne-Museum in Weert*.

In aflevering 2:

- W. Tiemes, *Een contract is (g)een contract. Het praalgraf van Herman Frederik van den Bergh en Josina Walburgis in Maastricht*.
- G.H.A. Venner, *Het zegel van Jutta van Limburg (1275)*.
- Joost Welten, *Vechten voor een bruid. Het leven van de militaire commandant van Roermond in de Franse Tijd*.

In aflevering 3:

- A.M. Broekmeulen, *Schipmolens op de Maas in Limburg*.
- M. Flokstra, *De schepenbankzegels van Lottum uit 1633 en 1651*.
- Peter G.H. Vullings, *Toverij in het Land van Kessel*.
- Luc Wolters, *Het veertiende-eeuwse mikwe in Venlo*.

In aflevering 4:

- Ruud Geven, *Hoe Amstel en Heineken Limburg veranderden: concentratie in het brouwersambacht tussen 1900 en 1940*.
- Frans Roebroeks, *‘Strijdbare Geesten’ contra GI’s. De Slag om de Maastrichtse Meisjes, 1944-1945*.

Verder bevatte ieder nummer een aflevering van *Limburgs Historisch Actueel* (LHA) en de *Activiteitenagenda LGOG*. Met ingang van nummer 3 werd aan LHA de subrubriek *Samen de geschiedenis van Limburg ontdekken* toegevoegd.

Maaslandse Monografieën

In samenwerking met het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, Maastricht, wordt de serie *Maaslandse Monografieën* uitgegeven. In 2006 verscheen deel 69. *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd*. Door Erwin Steegen.

Bijzondere leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria

De mede door LGOG bij de Universiteit Maastricht ingestelde leerstoel Rechtsgeschiedenis van de Limburgse territoria wordt vanaf 30 oktober 1998 bekleed door prof. dr. A.M.J.A. Berkvens.

Bij diverse HOVO-cursussen Rechtsgeschiedenis in Limburg, georganiseerd door de Universiteit Maastricht, traden prof. dr. Berkvens en mr. Th. J. van Rensch op als docent.

Commissies

Redactiecommissie Publications

Samenstelling per 31 december 2006:

Prof.dr. P.M.J.E. Tummers, voorzitter, dr. E. Steegen, secretaris, leden: R. Braad, dr. W. Hupperetz, dr. J.J. de Jong, dr. T.A.S.M. Panhuysen, drs. P.J. te Poel, drs. E.P.M. Ramakers en dr. G. Venner.

De redactiecommissie heeft in 2006 3 maal vergaderd.

Redactiecommissie De Maasgouw

Samenstelling per 31 december 2006:

Dr. A.P.J. Jacobs, voorzitter, drs. A.A.J.J. van Pinxteren, secretaris, drs. R.H.M. Denessen, drs. E. Haanen, J.H. Hanssen, drs. A.-R. Orbons, dr. G.H.A. Venner, dr. J. Wachelder.

De redactie is in 2006 vier keer bijeen geweest.

Dr. A.P.J. Jacobs en A.F. Henrar vormen de redactie van *Limburgs Historisch Actueel*, een rubriek met informatie uit de wereld van de Limburgse archeologie, genealogie, monumenten, geschiedenis en heemkunde.

De rubriek *Limburgs Historisch Actueel* werd uitgebreid met de rubriek *Samen de geschiedenis van Limburg ontdekken*. De bedoeling van deze rubriek is om leden LGOG nader te informeren over zaken die LGOG in het algemeen en de leden in het bijzonder aangaan. De rubriek wordt geschreven door drs. H.J.L.M. Boersma MBA.

Commissie Collecties

Samenstelling per 31 december 2006:

Prof.dr. A.M.J.A. Berkvens, voorzitter, A.J.G. Hendricks, secretaris, drs. P.H.M. Boselie, drs. A.M.P.P. Janssen, R. Paulussen, drs. L.S.J.M. Spronck, drs. L. Wiggers en drs. H.J.L.M. Boersma MBA.

De Commissie kwam twee keer in vergadering bijeen. In deze twee bijeenkomsten werd vergaderd over de doelstelling en de werkwijze van de commissie. Tevens werd een begin gemaakt met het inventariseren van de collecties LGOG.

Commissie Educatie

Samenstelling per 31 december 2006:

Drs. P.H.M. Boselie, drs. M.A. Boonekamp-Wingen, A.J.G. Hendricks, notulant, dr. A.P.J. Jacobs, drs. A.M.P.P. Janssen, dr. J. Venner, S.H.J. Wolfs en drs. H.J.L.M. Boersma MBA.

De Commissie kwam twee keer bij elkaar. Aan de orde kwamen de doelstellingen van de commissie en de Limburgse Canon.

Commissie Studiereizen

Samenstelling per 31 december 2006:

A.F. Henrar, voorzitter en coördinator, M.H.E. Freijser-Zeegers, secretaris, drs. A.W.P. Brouns en J.A. Knoors.

De commissie kwam zes maal in vergadering bijeen.

Activiteiten

- 15 maart: Voorproefje met dia's van de studiereis naar de Elzas gepresenteerd door J.A. Knoors. Deze activiteit werd zeer op prijs gesteld door de deelnemers aan onze reizen.
- 23 t/m 29 april: bereidde de commissie de studiereis naar München voor die in 2007 zal worden uitgevoerd.
- 5 oktober: werd op gepaste wijze afscheid genomen van M.J.H. Bollen-Bussemakers en drs. J.W. Bertens, die de deelnemers aan onze studiereizen zoveel jaren onvergetelijke herinneringen hebben bezorgd.

Reizen

In mei en juni werden vier vijfdaagse reizen georganiseerd naar de Elzas onder de titel 'Le jardin de France. De Elzas: grensgebied met een eigen identiteit'. Hieraan werd door 185 leden deelgenomen. Op de heenreis werd de gotische kathedraal St. Etienne in Metz bezocht. Onze standplaats was hotel-restaurant Hirsch in Kehl-Kork, net over de Rijn bij Straatsburg. In de Elzas bezochten we Colmar en Neuf-Brisach. In Straatsburg maakten we een uitgebreide stadswandeling met bijzondere aandacht voor de kathedraal. Een boottocht over de Ill voerde o.a. langs de gebouwen van het Europees parlement. Uiteraard werd de wijnroute niet vergeten waarbij speciaal aandacht werd besteed aan Rosheim, Mont Ste.- Odile, Obernai en de Haute Königsbourg. Tijdens de terugreis werd een bezoek gebracht aan de stad Luxemburg, dat werd afgesloten met een treinritje door het dal van de Pétrusse. In Cadier en Keer vond het afscheidsdiner plaats.

Aandachtspunten

In de loop van 2006 heeft de commissie zich beraden over de mogelijkheden de reizen betaalbaar te houden. Hiertoe werd besloten nog slechts één voorexkursie te organiseren. Daarnaast werd het aantal commissieleden beperkt van zes naar vier personen. Ook werd ingestemd met het voorstel het convocaat niet meer apart te verzenden maar via de Maasgouw.

De nieuwe manier van convoceren per computer had onze bijzondere aandacht. Gezien de samenstelling van ons deelnemersbestand met relatief veel oudere mensen die niet over een computer beschikken, werd er bij de nieuwe directeur op aangedrongen een ruime overgangsregeling te hanteren. Gelukkig werd hieraan gevolg gegeven hetgeen resulteerde in voldoende belangstelling voor onze reizen naar München in 2007.

Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis

Samenstelling per 31 december 2006:

Drs. A.M.P.P. Janssen, voorzitter, dr. R.M. de la Haye, secretaris, drs. C.H.G. Schutgens, penningmeester, dr. A.P.J. Jacobs en drs. P.J.A. van Meegeren.

In 2006 vergaderde de commissie driemaal.

Een 'Werkgroep Limburgse Kerkgeschiedenis' werd in 1993 in het leven geroepen, naar aanleiding van een op 26 juni in Oirsbeek gehouden symposium bij gelegenheid van de 100e sterfdag van Jos Habets, oud-rijksarchivaris in Limburg. In 1998 werd de Werkgroep omgevormd tot een 'Commissie Limburgse Kerkgeschiedenis' van het LGOG.

De commissie organiseerde op 3 november 2006, te Sittard, in samenwerking met de Aartsbroederschap van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart, een studiedag over de Frans-Sittardse devotie tot Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart, waarover tevens op korte termijn een studie in boekvorm zal verschijnen.

Kascontrolecommissie

Samenstelling per 31 december 2006:

A. Andersson, J.P.L.M.N. de Warrimont

Kringen

Kring 'Parkstad Limburg'

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

Drs J. Jamar, voorzitter, mr ir J. Smeets, secretaris, M. van der Weerden, penningmeester, drs. M. van der Weerden, excursiecommissie, S. Senden, excursiecommissie.

De kring telde per 31 december 2006: 321 leden.

Het bestuur vergaderde in het verslagjaar drie maal.

De kringbijeenkomst in mei vond plaats in het Kasteel Hoensbroek en werd georganiseerd in samenwerking met *Stadsarchief Heerlen*. Tijdens deze activiteit werd tevens de naamswijziging van het Stadsarchief Heerlen in 'Rijckheyt, centrum voor regionale geschiedenis' bekendgemaakt.

De bijeenkomst van november vond plaats in het Glaspaleis en werd georganiseerd in samenwerking met *Rijkzucht* en de *Vrienden van Vitruvianum*.

De overige kringbijeenkomsten vonden plaats in de aula van het Thermenmuseum, Coriovallumstraat 9 te Heerlen.

Lezingen

- 16 januari: drs. L Kreukels: *Kleur in donkere dagen*. (35 belangstellenden)
22 februari: F. de Jong: *Bioscopen in Heerlen*. (52 belangstellenden)
20 maart: T. van Reen: *De bokkenrijders*. Tevens jaarvergadering. (87 belangstellenden)
26 april: J. Born: *Samen naar de gladiatoren, ja gezellig*. (44 belangstellenden)
22 mei: G. Luijkx: *Sporen uit het verleden – de familie Schunck*. (153 belangstellenden)
20 september: drs. L. Augustus: *De laatste anderhalve eeuw van abdij Kloosterrade*. (25 belangstellenden)
22 november: L. Mostert: *Huub Leufkens, een ondernemend kunstenaar*. (34 belangstellenden)

Excursies

- 29 april: *Eupen en Raeren (B)*.
17 juni: *Goes*.
2 september: *Kleve (D)*.
28 oktober: *Hoei en Modave (B)*.

Overige activiteiten

Jubileumviering

Op zaterdag 25 maart vond in de sfeervolle ambiance van ‘Auberge De Rouche’ in Welten een jubileumviering plaats ter gelegenheid van het 50 jarig bestaan van onze kring in samenwerking met het 60 jarig bestaan van Stichting Historische Kring ‘Het Land van Herle’. (140 deelnemers)

Wandeling

Op zaterdag 8 april werd in samenwerking met de Volksuniversiteit een wandeling georganiseerd langs de Caumerbeek in Heerlen. (5 deelnemers)

Heemkunde contactdag

Op zaterdag 20 mei vond de jaarlijkse Heemkunde contactdag Parkstad en Heuvelland plaats georganiseerd door de Heemkundevereniging ‘Welten-Benzenrade’ met als onderwerp ‘Hoe bereiken we in de toekomst jongeren voor onze (heemkunde)verenigingen’.

Overleg voorzitters heemkundeverenigingen

Het regelmatig overleg tussen de voorzitters en bestuursleden van de Heemkundeverenigingen in Parkstad en de LGOG kring Parkstad Limburg heeft in 2006 vier keer plaatsgevonden.

Kring 'Ter Horst'

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

Drs. M.P.G.M. van den Munckhof, voorzitter, drs. W.J. Moorman, vice-voorzitter, P.J.T. Vissers, secretaris, P. Jakobs, penningmeester, drs. X.C.C. van Dijk, M.E.A.P. Huijs-Oostveen P.J.M. Jakobs.

De Kring telde per 31 december 2006: 163 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar zeven maal in vergadering.

In de bestuursvergaderingen werden behalve de lopende zaken, beleidszaken besproken.. Enkele agendapunten waren: voorbereiding van het activiteitenprogramma (lezingen, uitgave en sponsoring informatieblad INFO LGOG, excursies, cursussen en jaarvergadering), samenwerking met scholen, contacten met genootschapbestuur en heemkundeverenigingen en overleg met gemeenten.

Lezingen

- 1 februari: Marcel Hogenhuis: *Het vliegveld 'Fliegerhorst Venlo-Herongen'*. (95 belangstellenden)
- 12 april: J. Roymans: *De ontwikkeling van beekdalen*.
H. de Mars: *Molens in de Groote Molenbeek*. (57 belangstellenden)
- 13 september: Ton Hendricks: *Het Huijs Kessel*. In deze lezing werd uitvoerig stil gestaan bij het ontstaan en geschiedenis van dit kasteel en zijn bewoners. (38 belangstellenden)
- 8 november: Willibrord Rutten: *Een plaag erger dan de pest, pokkenepidemieën en andere plagen in Nederland in de 18^e en 19^e eeuw*. Allerlei ziektes en plagen, die ook Horst troffen, passeerden de revue.(52 belangstellenden)
- 13 december: Paul le Blanc: *De verbeelding van het kerstgebeuren in de vroeg-christelijke en middeleeuwse kunst*. (42 belangstellenden)

Excursies

- 22 april: Keulen. Met bezoek aan de speciale tentoonstelling *Salvador Dali; La Gare de Perpignan*, in het Museum Ludwig, stadsrondrit door het centrum van Keulen onder leiding van een deskundige gids en bezoek aan de beroemde Dom van Keulen. (41 deelnemers)
- 10 juni: Excursie naar de restanten van vliegveld 'Fliegerhorst', naar aanleiding van de lezing op 1 februari door de heer Marcel Hogenhuis. (37 deelnemers)

- 23 september: Excursie naar Kessel, waar de ruïne van het kasteel van Kessel werd bezocht. Rondleiding door de heer Hendricks. (19 deelnemers)

Cursus
n 2006 werd door het LGOG kring Ter Horst een cursus aangeboden over: *'Brouwers en brouwerijen in Noord-Limburg, een begin van genealogisch en heemkundig onderzoek'* door de heren Bert van Laer en Piet van Hoof uit Weert. Er waren echter slechts zes aanmeldingen met als gevolg dat de cursus geen doorgang kon vinden.

Overige activiteiten

22 maart 2006: Tweeëndertigste jaarvergadering. Na de pauze werd door Pieter Jakobs de DVD van de film 'Vlas' vertoond. Dit is een ingekorte versie van de film 'Va Lezend wies Liene', in 1979 door de Oudheidkamer gemaakt. Het was tevens de inwijding van onze nieuwe presentatieapparatuur. 36 Leden waren aanwezig.

INFO LGOG

In 2006 verschenen onder redactie van mevrouw drs. Y. Hermans-Cuppen en de heer drs. W. Moorman nummer 34 en 35 van Info LGOG Kring Ter Horst.

Nummer 34 opent met de stukken voor de 32e jaarvergadering, te weten de uitnodiging, de beleidsvoornemens voor 2006, het verslag over het jaar 2005 en het verslag van de 31e jaarvergadering. Verder bevat het verslagen van de lezingen op 14 september 2005 (emigratie naar VS), 9 november 2005 (kastelen De Borggraaf en Huijs Kessel), 14 december 2005 (heiligenlevens en -verering en optreden Mallemoer) en 1 februari 2006 (Fliegerhorst Venlo-Herongen). Ook is een verslag van de excursie naar de tentoonstelling over de gebroeders van Limburg in Nijmegen opgenomen. Daarnaast wordt stilgestaan bij de activiteiten van het HEP en bij het overlijden van Harry van Sloun en graaf Westerholt. Jan Hendrix belicht in twee artikelen respectievelijk de zware leveranties aan de Franse bezetter in 1794 te Lottum en de historie van de windmolen in Lottum. Xavier van Dijk gaat uitgebreid in op archeologische vondsten aan de Melatenweg. In de boekenrubriek is er tenslotte aandacht voor vier recent verschenen publicaties.

Hoofdmoot van Info nummer 35 vormt een artikel van Xavier van Dijk over een mogelijke schans bij Kaldenbroek in Lottum. Jan Janssen komt aan het woord over de Horster kantfabriek die langzamerhand de gedaante van een museum gaat aannemen. Kringvoorzitter Marcel van den Munckhof blikt vooruit op het nieuwe seizoen. Teruggeblikt op het voorbije half jaar wordt er aan de hand van verslagen van de lezing van 12 april (de ontwikkeling van beekdalen en molens in de Groote Molenbeek), van de grote excursie naar Keulen op 22 april en van de kleine excursie naar het voormalige vliegveld Venlo op 10 juni. De boekenrubriek bevat ditmaal twee recensies van pas verschenen publicaties en een aankondiging van een nog te verschijnen boek over de geschiedenis van het onderwijs in Sevenum.

INFO LGOG wordt mede mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van regionale sponsoren.

Samenwerking met de heemkundevereniging Sevenum

Met het bestuur van de heemkundevereniging Sevenum is afgesproken dat we elkaar op de hoogte houden van de activiteiten. Indien daar aanleiding voor is kunnen er gezamenlijke lezingen of excursies gehouden worden. Tijdens een vergadering op 2 oktober is hier door een delegatie van beide besturen uitgebreid over gesproken. In kleiner verband is er door een werkgroep al een eerste lezing vastgelegd. Deze wordt gehouden op 11 april 2007 in zaal van Heijster. Hans Steenmetz uit Horst zal spreken over het begin en het einde van de Tweede Wereldoorlog. Wat speelde zich af in Sevenum en Horst? Hoe verliep de bevrijding?

Overleg Heemkundeverenigingen

Op 15 februari vond de vijfentwintigste bijeenkomst plaats van het Regionaal Overleg

Heemkundeverenigingen. Naar aanleiding van een gedachtewisseling over inhoud, frequentie en organisatie van het overleg werd afgesproken dat het overleg in vervolg eenmaal per jaar plaats heeft en wel in het voorjaar.

De kring Ter Horst van het LGOG coördineert het overleg en beheert de financiën.

De inhoud van het overleg bestaat uit uitwisseling van activiteiten van de verschillende verenigingen en een inhoudelijk thema. In 2006 heeft de heer Pieter Jakobs informatie gegeven over het opzetten van een website aan de hand van de ontwikkeling van de website van de kring Ter Horst.

In 2007 is het overleg te gast in de nieuwe accommodatie van Heemkundevereniging Sevenum.

Museumoverleg

Sinds enkele jaren werken de Horster musea, heemkundeverenigingen en het LGOG samen in een werkgroep onder leiding van de gemeente Horst aan de Maas. Op initiatief van deze werkgroep wordt in 2008 gewerkt aan een 'museumproject' waarbij een bepaalde tijd (waarschijnlijk de periode 1850 tot 1950) centraal zal staan. LGOG werkt hier ook aan mee in de zin dat er een of meerdere lezingen gehouden zullen worden in het jaar 2008.

Historisch Educatief Platform (HEP):

Het afgelopen jaar heeft het HEP het eerste project ontwikkeld dat alleen via de website van het Historisch Educatief Platform toegankelijk is. Als onderwerp is gekozen:

'Ziektes door de eeuwen heen' met als ondertitel 'Van zwarte dood tot vogelgriep'. Het project behandelt ziektes in het verleden in Noord Limburg. De periode is ruim genomen maar het accent ligt op de 17e en 18e eeuw. Voor de eerste keer is er geen gebruik meer gemaakt van een schriftelijke uitgave. Momenteel zijn enkele scholen aan de slag met het project en kan het HEP ervaring opdoen met deze nieuwe manier van werken. Een evaluatie van dit project gaat in de loop van het jaar plaatsvinden.

Kring Maas en Niers

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

H. Coopmans, voorzitter, W. van Dinter, penningmeester, M. Lam-Jetten, secretaris, M.J. Simons- Martens, G. Dinnessen-Wijers.

De kring telde per 31 december 2006: 94 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar acht maal in vergadering bijeen.

Lezingen

- 12 januari: Reggy Havekes: *De Etrusken*. Deze lezing werd – in samenwerking met BiblioPlus – in de bibliotheek te Bergen gehouden. (90 belangstellenden)
- 2 maart: Jean Coenen: *De soldaten van Napoleon*. (21 belangstellenden)
- 6 april: Lieke Tax-Oude Vrielink: *Het leven en werk van Marc Chagall*. Tevens jaarvergadering. (35 belangstellenden)
- 18 mei: Elly van Loon-van de Moosdijk: *Tussen hemel en aarde*. (21 belangstellenden)

- 26 oktober: Sjaak Kroon: *Het totstandkomen van het dialectspreekwoordenboek*. (24 belangstellenden)
 7 december: Marja Begheyn-Huisman: *De laatste uren van Herculanum*. (85 belangstellenden) Ook deze lezing werd in – samenwerking met Biblio-plus – gehouden in de bibliotheek te Bergen.

Excursies

- 17 juni: Kleine excursie naar het voormalige klooster Graefenthal, onze gids was Theo Ghijsen. (38 deelnemers)

Kring Maastricht

Bestuur en Leden

Samenstelling per 31 december 2006:

Dr. T.A.S.M. Panhuysen, voorzitter, drs. L. Jacobs, vice-voorzitter, drs. F.E.R. Hovens, secretaris, H.L.L.M. Paping, penningmeester, J.J. Bonnet, drs. M.A. Boonekamp-Wingen, drs. M. Stoffers.

Op 31 december 2006 telde de Kring Maastricht 647 leden.

Het bestuur vergaderde zes maal.

Lezingen

- 9 januari: drs. Frank Hovens: *De geschiedenis van Kasteel Neubourg*.
 6 februari: dr. Paul van der Steen: *Cals, de scherpste tong uit de naoorlogse politiek*.
 13 maart: drs. Peter te Poel: *Jan van Steffeswert (ca. 1460 – ca. 1531) opent een nieuw venster op 'zijn' Maastricht*.
 3 april: drs. Eric Wetzels: *De geschiedenis van de Markt te Maastricht*.
 2 oktober: dr. Bernadette Hellenberg Hubar en drs. Margreeth Bruijnesteijn-Bangert: *De Timmerfabriek (de kop van de Sphinx)*.
 6 november: prof. dr. Ad Knotter: *Na de 'Kulturraumforschung'. Oude en nieuwe concepten in de grensoverschrijdende geschiedschrijving van het Maas-Rijngebied*.
 4 december: dr. Régis de la Haye: *Jocundus, de schepper van de Servaas-legende*. Het gemiddeld aantal belangstellenden bedroeg 120.

Excursies

- 11 maart: Leuven. Tentoonstelling 'Broedertwist'. (25 deelnemers)
 16, 17 & Jaarlijkse 'triduüm' gehouden. Het thema was 'schoolgebouwen als lieux de
 18 mei: *mémoire*'. (30 deelnemers)
 7 oktober: Abdij van Villers-la-Ville en het mijnindustriecomplex Le Grand Hornu. (30 deelnemers)

Overige Activiteiten

Week van de Geschiedenis

In het kader van de Week van de Geschiedenis hebben het Regionaal Historisch Centrum Limburg, het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, het Centre Céramique en de Historische Kring Maastricht LGOG een van 14 tot en met 22 oktober durend programma samengesteld, dat was opgebouwd rond het thema 'geloof en bijgeloof'. Het programma bestond uit een lezingenreeks, twee exposities (niet door de Kring georganiseerd), een stadswandeling en een afsluitende excursie. Het gemiddeld aantal bezoekers aan de

lezingen bedroeg vijftig. Aan de boottocht namen ongeveer tachtig personen deel.

De organiserende instanties werden tijdens de 'Nacht van de Geschiedenis' op 21 oktober door de Stichting Anno beloond met de eerste prijs, waar een geldbedrag van € 5000,- aan verbonden was.

Bosquet-sessies / Historisch Café

In het Natuurhistorisch Museum werd drie maal een 'Bosquet-sessie', forum voor amateurs en professionals op het gebied van de Limburgse historiografie, gehouden. (40 deelnemers)

In het seizoen 2006-2007 werden de doelstelling en de formule van de informele bijeenkomsten gewijzigd. Er werd besloten om een 'Historisch Café' op te zetten dat niet specifiek gericht was op historici. Het Historisch Café werd zondagochtend 17 december voor het eerst in de net gerestaureerde Dominicanenkerk georganiseerd. (50 deelnemers)

In 2006 heeft Coppes Bouwbedrijf de Kring Maastricht gesponsord.

Kring Roermond

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

Voorzitter, vacant, M.J. Veelen, vice-voorzitter, W.G. de Valk, secretaris, drs. R.A.M.J.

Dückers, penningmeester, drs. C. Houben, M.J.F. Muller-Klaar.

De Kring Roermond telde op 31 december 2006: 278 leden.

Het bestuur kwam in 2006 twee maal bijeen. De communicatie tussen de leden van het bestuur verloopt dankzij het e-mail verkeer soepel en is ook sneller dan communicatie bij brief.

Lezingen

- 2 januari: H. Rutten: *Stevensweert, een historische vestingstad*. (75 belangstellenden)
- 6 februari: drs. R. Dückers, kunsthistoricus: *De Roermondse Munsterkerk, een majestueus monument*. (125 belangstellenden)
- 6 maart: dr. L. Kreukels: *Kleur in donkere dagen*. Tevens jaarvergadering. (75 belangstellenden)
- 2 oktober: drs. M. Hoogenhuis: *Fliegerhorst Venlo-Herongen*. (100 belangstellenden)
- 6 november: dr. P. van der Steen: *Cals, de scherpe tong uit de na-oorlogse politiek*. (75 belangstellenden)

Excursies

- 14 januari: Bezoek vestingstadje Stevensweert. Bezoek streekmuseum met video-presentatie over Stevensweert. Rondwandeling door Stevensweert met plaatselijke gidsen met bezoek aan o.m. de parochiekerk van St. Stephanus en het Protestants Kerkje. (50 deelnemers)
- 13 mei: Excursie naar Kempen am Niederrhein. In Kempen werd eerst het Kramermuseum bezocht en werd een stadswandeling gemaakt. (45 deelnemers)
- 21 oktober: Bezoek Millen in de Selfkant (D). Bezoek parochiekerk, waar de koster, de heer Gothart Grein, een boeiende uiteenzetting gaf over de historie van deze kerk en de inventaris daarvan. Eveneens bezoek gebracht aan 'Haus Millen', gelegen op Nederlands grondgebied. (50 deelnemers)

Overleg met heemkundeverenigingen en aanverwante instellingen.

Onze kring heeft het initiatief genomen om in overleg te treden met de binnen het werkgebied van onze kring, overleg te voeren met de binnen dit gebied werkzaam zijnde heemkundeverenigingen en aanverwante instellingen. Dit heeft geleid tot een eerste bijeenkomst op 21 november 2005 te Roermond. Dit overleg heeft zijn vruchten afgeworpen. Besloten is een vervolg-overleg te houden op 29 maart 2006. Vervolgens heeft een voortzetting van dit overleg plaatsgevonden op 15 november 2006. Tijdens het laatst vermeld overleg is besloten een vervolg van het overleg tussen het bestuur van de Kring Roermond van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap en de binnen het ressort van onze kring werkzaam zijnde heemkundeverenigingen voort te zetten. Afsproken werd dat op 14 maart 2007 een vervolg van dit overleg zou plaatsvinden, maar inmiddels is besloten dit overleg naar een later tijdstip te verplaatsen.

Kring Sittard

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

Drs. K. Schutgens, voorzitter, P. Schulpen, secretaris, ing. G. Quadakkers, penningmeester, C. Dols, drs. Kitty Jansen-Rompen, M. Bohnen, J. Stassen.

Op 31 december 2006 bedroeg het aantal leden: 337.

Het bestuur kwam twee maal in het verslagjaar in vergadering bijeen.

Lezingen

- 26 januari: dr. Eric Lemmens, *Tussen Limburg en liberalen. Het liberaal-katholicisme in Limburg 1840-1880*. (20 belangstellenden)
- 23 februari: Luc Wolters, inleiding over: *Het Limburgs schutterswezen*. (75 belangstellenden)
- 23 maart: dr. Jan Kolen: *De biografie van het landschap*. In samenwerking met de Archeologische Vereniging Limburg (AVL). (70 belangstellenden)
- 27 april: Jos Engelen: *Sittardse Zouaven 1860-1870*. (55 belangstellenden)
- 22 juni: dr. Verbeet: *Verdun, de Noord-Franse stad waar het Duitse leger de oorlog zou winnen (21 februari – 15 december 1916)*. (40 belangstellenden)
- 28 september: dr. Jos Perry: *De stad herzien. Victor de Stuers en Maastricht*. (35 belangstellenden)
- 26 oktober: drs. Anne-Rose Orbons: *bouw- en interieurgeschiedenis van Kasteel Amstenrade*. (55 belangstellenden)
- 23 november: drs. Leentje Mostert: *Hub Leufkens, waarna aansluitend de samengestelde 'Leufkens film' Bronsgroen en anders zwart. Limburg in de films van Hub. Leufkens en tijdgenoten*. In samenwerking met Museum Het Domein en het Filmhuis Het Domein. (45 belangstellenden)

Excursies

- 8 juni: Piet van Hoof verzorgde een rondleiding langs 'herkenningspunten' van Nieuwstadt en gaf aansluitend in het gemeenschapshuis een nadere toelichting. In samenwerking met het Heemkunde Vereniging Nieuwstadt. (65 deelnemers)
- 14 oktober: Najaarsexcursie Kleve. In samenwerking met Veldeke Kring Sittard. (35 deelnemers)

Overige activiteiten

16 september: Interregionale contactdag, de dag van ontmoeting van leden van de Heimatvereinigung Selfkant, de Pater Sangerskring Maaseik en LGOG Kring Sittard. De tentoonstelling *Blauw Bloed. Ridders, edelen en aristocraten en hun kastelen in de regio* in Museum Het Domein alsmede de resten van de Sittardse vestingwerken stonden deze namiddag centraal. Frank Keyzers verzorgde een korte introductie over de tentoonstelling en verzorgde de rondleiding door Sittard. (40 deelnemers)

Kring Land van Valkenburg en Heuvelland

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

C.J.L. De Maeijer, voorzitter en secretaris, mw. R. Spits-Vossen, penningmeester, ir. G.S.J.A. Xhonneux, notulant, S.H.J. Wolfs, H. Zinken en drs. E.J.C.G. Thewissen, adviseur.

Het bestuur vergaderde acht maal.

De kring telde op 31 december 2006: 156 leden.

Lezingen

- 18 januari: dr. A. Jacobs: *Na-oorlogse kerkenbouw in Limburg*. (Hotel Walram Germania te Valkenburg.)
- 14 februari: drs. F. Hovens: *De geschiedenis van Kasteel Neubourg*. (Redemptoristenklooster te Wittern.
- 15 maart: drs. J. Coenen: *De invloed van Luik en Keulen in het Maasdal* (De Polfermolen te Valkenburg). Tevens jaarvergadering.
- 27 april: drs. W Dijkman: *Memento Mori*. Over de omgang met de doden in Maastricht en omgeving tussen 900 vóór en 1100 na Chr. De lezing werd samen met de heemkundevereniging Schimmert georganiseerd. ('t Weverke te Schimmert.)
- 15 juni: drs. N. Zijlstra: *Inleiding over de textielindustrie in Vaals*. (De Obelisk te Vaals.)
- 31 augustus: Pastoor J. van Oss s.m.m: lezing en bezoek van de tentoonstelling *125 jaar Montfortanen en dochters der Wijsheid* in Schimmert . Georganiseerd in samenwerking met de Heemkundevereniging Schimmert. (Sint Remigiuskerk Schimmert.)
- 26 september: Dhr. H. Stohr: *Aken, een stad met een bewogen geschiedenis*. De lezing werd samen met de heemkundevereniging Schin op Geul georganiseerd. ('t Geboew te Schin op Geul.)
- 25 oktober: Dhr. J. Geijssen: *Meerssen, Historie en Basiliek*. (Hotel Walram te Valkenburg).

Excursies

- 27 mei: Excursie in Montzen o.l.v. dhr. H. Ernst.
- 17 juni: Excursie in Vaals o.l.v. Drs. N. Zijlstra.
- 30 september: Stadswandeling door Aken o.l.v. dhr. H. Stohr.

Externe contacten

Met bevriende heemkundeverenigingen hebben wij ook dit jaar, zoals ook uit het lezingenoverzicht blijkt, intense contacten onderhouden.

De jaarlijkse contactdag met de heemkundeverenigingen werd dit jaar gehouden op 16 april te Welten. Wij waren dit maal te gast bij de Heemkunde Vereniging Welten. Onderwerp was: *Betrekken van de jeugd bij Heemkundeactiviteiten*.

Onze kring, het IVN Valkenburg en Veldeke Krink Vallekeberg hebben op 21 november weer de traditionele bijeenkomst gehouden in Hotel Monopole te Valkenburg. Mw. Van Dijk-Franx verzorgde namens ons een diapresentatie over de tuinen van kasteel Genhoes.

Kring Venlo

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

P.A. Linssen, voorzitter, M.J. Goedmakers, secretaris, H. Huijs, penningmeester, J. de Jong, drs. H.J. Steeger.

De Kring telde per 31 december 2006: 337 leden.

Lezingen

- 16 januari: dr. A. De Bruin: *De middeleeuwen gezien door de bril van Jeroen Bosch*. (78 belangstellenden en 10 leerlingen Valuascollege.)
- 6 maart: dr. A. Jansen-Winkeln *Glasmalerei im Grenzgebiet zwischen Limburg und Lothringen, speziell in Limburg – ein Weltkulturerbe?*. (98 belangstellenden)
- 10 april: H. Schlooz, B. Klück, I. Janssen, ir. M. van 't Hof: *Verleden, heden en toekomst van de wijk Q4*. (86 belangstellenden)
- 15 mei: V. Freriks: *Spoorwegen in Noord- en Midden-Limburg*. (75 belangstellenden)
- 25 september: T. Wieërs: *De opkomst en de teloorgang van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1843) en de gevolgen voor Limburg*. (65 belangstellenden)
- 30 oktober: M. Dolmans: *6.000 jaar landbouwinnovatie in de Floriade (archeologie)*. (75 belangstellenden)
- 28 november: F. Hermans: *De Nedinsco-fabriek*. (60 belangstellenden)

Excursies

- 31 maart: Straelen. (40 deelnemers)
- 17 mei: Straelen. (31 deelnemers)
- 27 april: Dagexcursies naar de koninklijke serres in Laken en het Père Lachaise van België. (43 deelnemers)
- 24 juni: Dagexcursie naar Aachen. (35 deelnemers)
- 30 september: Dagexcursie naar Trier werd afgelast, wegens het geringe aantal aanmeldingen (24). Beide dagexcursies stonden onder leiding van Hendrik Steeger.
- 19 november: Excursie op het toekomstig Floriadeterrein. (18 deelnemers) Deze excursie werd door de sectie Archeologie/AVL georganiseerd. Die avond kwamen we in een radioprogramma van de Omroep Venlo aan bod over de excursie en de activiteiten van LGOG kring Venlo.

Overige activiteiten

Bezocht werden: de afscheidsreceptie van wethouder van der Velden in Venlo, de KSC-

(voorjaars)vergadering in Ottersum en de KSC-(najaars)vergadering in Roermond. Op (cultuur)zondag 3 september 2006, tijdens Ouverture, presenteerden we het LGOG weer op een stand. Op ons verzoek, ondersteunde het Bureau LGOG ons met folders, posters en dergelijke. Aan geïnteresseerden werd de folder van het LGOG met het programma 2006 van de kring Venlo uitgereikt. We deden dit jaar voor het eerst mee aan de Anjerloterij en verkochten 100 loten. Eén derde van de opbrengst ging naar onze kas.

Erfgoededucatie

In 2006 werd getracht jongeren bij geschiedenis te betrekken, middels de lezing over Je-roen Bosch en de archeologische excursie. Reeds na de Gelredag (mei 2005) werd begonnen aan het project 'erfgoededucatie'. Hendrik Steeger gaf hierover, op de vorige algemene ledenvergadering, een korte presentatie. Richard Wering, leraar C.K.V. aan het Valuascollege, hielp ons met het project 'grafcultuur', door met vijftien leerlingen naar Roermond te gaan en er de oude begraafplaats te bezoeken. De leerlingen kregen opdrachten en maakten foto's. Har Huijs heeft er een lesbrief en een powerpoint presentatie van gemaakt. We hebben goede hoop dat het VSB-fonds dit project financieel zal honoreren. In 2006 hebben we, onder andere van het geld van het Prins Bernhard Cultuurfonds, al een beamer en een laptop kunnen aanschaffen.

Kring Venray en omgeving

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

J.M. Min, voorzitter, J.M.P. Ewalds, secretaris, J.E.G. Smits, penningmeester, C.J.W. Storms, W. van Delft.

De Kring telde per 31 december 2006: 123 leden.

In het verslagjaar kwam het bestuur acht maal in vergadering bijeen.

Lezingen

- 16 januari: dr.Lidwien Schiphorst: *De beginjaren van het atelier van Cuypers-Stoltzenberg te Roermond, 1852 – ca. 1865, en de werkzaamheden van het atelier voor Venray*. De lezing kreeg nog een vervolg in de excursie. (55 belangstellenden)
- 16 februari: prof.dr.Eric Moorman: *De ontdekking van Herculaneum en Pompeii en de culturele invloed daarvan op West-Europa*. (80 belangstellenden)
- 20 maart: jaarvergadering. Aansluitend een lezing van Paul van Meegeren: *Gehaat in Kessel en geliefd in Oirlo: De opmerkelijke kerkelijke loopbaan van pastoor Franciscus Antonius Cluner (1771-1844)*. (60 belangstellenden)
- 10 april: Theo Spronk: *Paasvoorstellingen*.
Hij maakt duidelijk hoe in de loop der eeuwen veranderingen zijn opgetreden in de manier waarop het lijden van Christus werd uitgebeeld. (50 belangstellenden)
- 18 september: dubbellezing van de heren Jan Gootzen en Harrie Vriens: *De geschiedenis van de Orde van de Birgittinessen en het klooster in Uden en: Houten Beelden uit het Rijksmuseum tentoongesteld in Uden*. (60 belangstellenden)
- 16 oktober: in samenwerking met de Sectie Genealogie LGOG en de Nederlandse Genealogische Vereniging (NGV) afdeling Land van Cuijk. Piet Klerken:

- Van hoofdgeld, beestenschat en andere lasten.* Het gebruik van schatlijsten voor genealogisch onderzoek. (70 belangstellenden)
- 20 november: Xavier van Dijck: *Archeologie en Trade Port Noord Blerick en dit dan in relatie met het toekomstige Floriadeterrein.* (50 belangstellenden)
- 18 december: Toon den Brok: *De kloosters van Venray en Jerusalem in het bijzonder.* (75 belangstellenden)
- Excursies*
- 22 april: Excursie naar Roermond. 'In de voetsporen van Pierre Cuypers' In de lezing van januari was er reeds aandacht besteed aan het werk van Cuijpers en ook van zijn werk in de Gemeente Venray. 's Morgens bezochten wij het atelier van Cuypers-Stoltzenberg waar het Roermonds museum nu gevestigd is. De kathedraal werd bezocht en ter afsluiting werd het monumentale kerkhof in Roermond bezocht waar Pierre Cuijpers ook begraven ligt. (35 deelnemers)
- 7 oktober: Kleine excursie naar Uden. Dit was in aansluiting van de lezing in september. We bezochten het klooster van de Birgittinessen en het museum aldaar. In het museum zijn nu een aantal beelden te zien die door het Rijksmuseum in bruikleen zijn gegeven. (15 deelnemers)

Contacten met andere organisaties

De kring neemt deel aan het Regionaal overleg Heemkundeverenigingen.

De kring is aangesloten bij het Lokaal Historisch Platform Venray, een samenwerkingsverband van organisaties en instellingen op het gebied van geschiedenis en volkscultuur in Venray. Dhr. Storms vertegenwoordigt de Kring in het Bestuur.

Diverse bestuursleden nemen namens het Bestuur ook deel aan de ledenvergaderingen die viermaal plaatsvonden.

Diverse leden van onze Kring nemen deel aan activiteiten van het HP

Samenwerking met de secties Genealogie van het LGOG en van de Nederlandse Genealogische Vereniging (NGV) afdeling Land van Cuijk.

Al een tweetal jaren werken wij samen met deze afdelingen en ook dit jaar heeft dit geresulteerd in een gezamenlijke lezing op 16 oktober

Bijzondere activiteiten

De Kring organiseert in samenwerking met de Volksuniversiteit Venray en omgeving een heemkundecursus. Docenten zijn de dhr. J. Gootzen en dhr. H.Vriens.

In 2006 werden de volgende cursussen gegeven: Wandelen door de historie XIV en wandelen door de Historie XV. De steden Brüggen en Sittard staan hierbij dit jaar centraal.

Bij de geschiedenis quiz die georganiseerd werd door de Bibliotheek Venray waren onze leden zeer verdienstelijk. Ons bestuurslid Wim van Delft werd zelfs winnaar van deze quiz.

Biografie Henschenius

In 2001 heeft ons kringlid de heer Anton Kroft al een boek geschreven over deze markante persoonlijkheid. De aanleiding hiervoor was dat Godefridus Henschenius 400 jaar geleden geboren werd in Venray. Hij heeft een prominente rol gespeeld in het schrijven van

de heiligenlevens, de Acta Sanctorum. In de inleiding schrijft Kroft dat de biografie van Henschenius, die in een van delen van de Acta Sanctorum over de maand mei staat, nog steeds niet is vertaald vanuit het Latijn naar het Nederlands. Het afgelopen jaar is ons kringlid mevrouw Marij Renders van onze Kring gestart met de vertaling van deze biografie. Wij hopen dat we er in 2007 een publicatie van kunnen maken.

Maquette Venray omstreeks 1939

Op 17 september 2006 is deze maquette gepresenteerd en overgedragen aan de Venrayse gemeenschap. Het afgelopen jaar was de maquette te bewonderen in de aula van het gemeentehuis. In februari 2007 zal de maquette gaan een centrale plaats innemen bij de tentoonstelling in het museum het Freulekeshuus over 'Kijken Naar Venrayse Wijken'.

Ook zal er in het voorjaar van 2007 nog middels een extra lezing bij onze kring dieper ingegaan worden op deze tentoonstelling.

We willen in 2007 ook nog een setje Ansichtkaarten maken van de maquette

Overige activiteiten

Bestuursleden waren o.a. aanwezig bij:

- 20 januari: Het museum 't Freulekeshuus. Opening tentoonstelling.
- 2 juni: Opening van de tentoonstelling over 'Monumentjes van Devotie'. Jubileum-tentoonstelling van de stichting Kruisen en Kapellen.
- 6 oktober: Opening van de tentoonstelling over 'Freulekeshuus 25 jaar'. *Verleden, heden en toekomst, 25 jaar verzamelen.*

Kring 'De Aldenborgh' te Weert

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

P.J.M. Korten, voorzitter, F.E.J. Smeets, secretaris, P.M.J. Jongen, secretaris,
J. Schittecatte, A.M. Stijnen, G.J.F. Weerts.

De Kring telde per 31 december 2006: 292 leden.

Het bestuur kwam in het verslagjaar 7 maal bijeen.

Lezingen

- 16 januari: drs. V. Freriks: *De IJzeren Rijn*. (90 belangstellenden)
- 6 februari: Jaarvergadering. Lezing door Peter Giesbers: *Het Wilhelmus, onze nationale hymne*. (80 belangstellenden)
- 6 maart: Diederik Lanoye: *Christina van Zweden in de Nederlanden: van koningin van het Noorden naar koningin van Europa?* (70 belangstellenden)
- 3 april: Bèr Peeters: *Weert: van Broek tot Wal*. (200 belangstellenden)
- 8 mei: A. Jacobs: *Bedevoortplaatsen, Mariaverering*. (125 belangstellenden)
- 18 mei: J. Roymans: *Archeologie in Beekdalen over o.a. Romeinse brug en andere archeologische vondsten in Tangelroy*. Plaats van handeling: Natuur- en Milieucentrum. (60 belangstellenden)
- 16 oktober: Wiel Nouwen: *Handel en bedrijvigheid in Weert*. (150 belangstellenden)
- 8 november: Marijke van Roosmalen *Aoje Kraom*, lezing en kunsttaxatie. (180 belangstellenden)

- 21 november: Presentatie van de DVD van Math Ramakers *Weert zoals het was*, deel 2' in de Gotcha, Beekstraat te Weert. (120 belangstellenden)
- 11 december: Harry Knipschild: *Als wij het van preken moesten hebben, kwamen wij niet ver*. Een verhaal van een negentiende-eeuwse missionaris in China. (50 belangstellenden)
- De lezingen in 2006 werden mede mogelijk gemaakt door twee gulle giften. Te weten van Bouwbedrijf Mertens B.V. aan de Emmasingel 32 te Weert en van accountantskantoor Van Houtert Thomassen & Partners aan de Schepenlaan 2 te Weert.

Excursies

- 21 maart: Wandeling *Maaseiker Laboratores: ambachten en stadsboerderijen in de kijker*. (45 deelnemers uit Weert.)
- 28 maart: Informatieavond van het Gemeentearchief in De Roos. Er waren ca. 45 deelnemers, waaronder een aantal leden van De Aldenborgh.
- 8 april: Fietstocht n.a.v. de lezing *Weert: van Broek tot Wal* o.l.v. Bèr Peeters. (25 deelnemers)
- 23 en 24 april: *De monologen*. Initiatiefnemer Leo Janissen. Er zijn verschillende voorstellingen georganiseerd.
- 29 april: Dagexcursie Luik. (36 deelnemers)
- 30 september: Dagexcursie Vogelsang en Kornelimünster. (30 deelnemers)

Cultuurhistorische zomer

Organisatie De Aldenborgh in samenwerking met diverse Heemkundeverenigingen. De Cultuurhistorische zomer bestond uit de volgende activiteiten:

- 2 juli: *Oud Limburgs Schuttersfeest* te Stramproy Het grootste cultuurhistorische evenement van de beide Limburgen had dit jaar een 'koninklijk' accent. Koningin Beatrix van Nederland en kroonprins Filip van België en de 161 schutterskoningen en koninginnen waren aanwezig.
- 6 juli: *Malbroek verdrinken te Kessenich*, een volkscultureel evenement.
- 11 juli: *Gluren bij de burenen...*, Neeritter, Als vervolg op het succes van vorig jaar te Molenbeersel dit jaar een nieuwe versie van de begeleide wandeling *Gluren bij de burenen....* Dit jaar, Neeritter. Na het bezoek aan de kerk werd onder leiding van Thieu Wieërs een rondwandeling door het dorp waarbij we ook aandacht besteden aan de omgeving van kasteel Borgitter. (300 deelnemers)
- 18 juli: *Geef acht...*, Van Hornekazerne te Weert. Bezoek aan het Museum Regiment Limburgse Jagers en het Museum Historische Verzameling Koninklijke Militaire School.
- 25 juli: *De schildersezel, de pastoor en de melkfabriek*, Dat de voormalige melkfabriek De Fuus in Ell jarenlang een middelpunt en ontmoetingsplek was van kunstminnend Limburg is onbekend. Hier leefde bijna 20 jaar de priester-schilder Jean Adams (1899-1970). De huidige bewoners van De Fuus onthaalden de 80 belangstellenden gastvrij.
- 8 augustus: *Fatima, Molenveld, Tuindorp...*, Onder leiding van Wiel Nouwen en Frits Weerts een avondwandeling door de volkswijk Fatima. (70 deelnemers)

- 14 augustus: *Kroetwès-wandeling*, Een inleiding en wandeling naar Kapel Onder de Linden in Thorn met als onderwerp: 'Kroetwès'. (80 deelnemers)
- 22 augustus: *De schatkamer van Stramproy*, Openstelling van de verzameling van de Heemkundevereniging Stramproy. (85 deelnemers)
- 29 augustus: *Weer naar school.....*, Bezoek aan het gebouw van de heemkring Kinrooi aan de Maasstraat te Ophoven-Kinrooi. (20 deelnemers)
- 4 september: *Ja ik wil.....*, Volkskundige en conservator van het 'Museum van de Vrouw', Annie Schreuder-Derks gaf een lezing over de gebruiken rondom het huwelijk in de afgelopen eeuwen. (120 deelnemers)
- 9/10 september: *Feest.....*, Het landelijk thema van de Open Monumentdag is dit jaar 'Feest'. In Weert stonden gedurende twee dagen vooral de gebouwen die met het 'huwelijksfeest' te maken hebben in de belangstelling,
- 10 september: *Kapel onder de Linden en Abdijkerk*, Thorn. In twee historische gebouwen musiceerden enkele blazersensembles van de Koninklijke Harmonie van Thorn.
- 14 september: *Helemaal teut.....*, In zaal D'n Ingel te Thorn hield drs. Jean Coenen een lezing over de Teuten.
- 18 september: *Over narren, kreupelen, doven en blinden*. Leven met een handicap van de oudheid tot nu. Ben Wuyts vertelde een aangrijpend verhaal over de gehandicaptenzorg in de Lage Landen door de eeuwen heen. (70 deelnemers)

Bijzondere activiteiten en berichten uit de vereniging

Weert veranderd

In de Paterskerk werd voor de derde maal een foto-expositie georganiseerd. Het thema van de expositie 2006 was 'Weert veranderd – Handel en Industrie'. De heer W. Nouwen en Fr. Weerts, oud-voorzitters van De Aldenborgh, stelden de tentoonstelling samen uit een groot aantal foto's van particulieren en van het Gemeentearchief. De foto's verscheen eveneens in een catalogus die bij de tentoonstelling verscheen. Elfhonderd bezoekers bezochten in de periode van 13 tot en met 22 oktober de Paterskerk. De opbrengst kwam ten goede aan de Paterskerk.

Samenwerking

In 2006 werden bestaande contacten met collega-verenigingen verder aangehaald, te weten Veldeke Wieërt en de Stichting Streekarcheologie Peel Maas en Kempen. Ook de prettige samenwerking met de Geschied- en heemkundige Kring 'Het Land van Thorn' in het kader van Cultuurhistorische Zomer 2006 mag zeer zeker niet onvermeld blijven. Het bestuur is van mening dat samenwerking tot ruimer aanbod van activiteiten leidt.

Project Weerter Geschiedschrijving

Mede als gevolg van de steeds groeiende belangstelling voor de streekhistorie, hebben Burgemeester en Wethouders van Weert met instemming van de Gemeenteraad een krediet beschikbaar gesteld voor de publicatie van een wetenschappelijk verantwoord boek over de geschiedenis van Weert, bestaande uit drie delen. 'Drs. J.C.G.W. Coenen, Bureau voor regionaal historisch onderzoek' te Maasbracht heeft de opdracht gekregen. Eigenaar

van dit bureau is Aldenborgh-lid drs. J. Coenen. Het eerste deel van dit overzichtswerk zal op 9 maart 2007 verschijnen.

Dissertatie 'De Weerter conscrits van Napoleon'

Aldenborgh-lid drs. Joost Welten uit Rucphen, een in Weert geboren en getogen historicus, schrijft een dissertatie over de geschiedenis van onze gemeente.

Deze studie, die de titel draagt *De Weerter conscrits van Napoleon*, voert terug naar een periode uit de geschiedenis die nog nauwelijks gekend is. Honderden jongemannen uit onze gemeente – die destijds slechts vijfduizend inwoners telde – vochten in de Franse Tijd als dienstplichtig soldaat ('conscrit') aan de zijde van Napoleon. Bijna de helft van hen keerde niet terug van het front. Het boek verschijnt op 24 november 2007.

Bouwkeet TV

Het bestuur leverde historische achtergrondinformatie aan voor het lokale tv-programma *De Bouwkeet*.

Behoud van Monumenten

Gevraagd en ongevraagd heeft De Aldenborgh in 2006 haar zienswijze over het gevoerde monumentenbeleid aan het gemeentebestuur van Weert kenbaar gemaakt.

De stichting Aldenborgh heeft dit jaar bij de Arrondissementrechtbank in Roermond geprocedeerd tegen de door Gemeente Weert fictief afgegeven sloopvergunning van een kazemat aan de Noordkade. Mediation leverde op dat de kazemat naar alle waarschijnlijkheid in 2007 niet gesloopt wordt maar verplaatst.

Het bestuur is van mening dat er een grotere bewustwording is opgetreden bij het gemeentebestuur van Weert m.b.t. het te voeren monumentenbeleid.

Enkele positieve ontwikkelingen zijn bijvoorbeeld: Eind december 2006 heeft het College van B&W besloten om de pastorie aan de Kerkstraat te Weert te willen behouden. Voor het behoud van dit karakteristiek pand heeft De Aldenborgh zich reeds enkele jaren sterk gemaakt; Het Openluchttheater De Lichtenberg werd op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Het is vooral dankzij de inzet van de stichting Behoud de Lichtenberg dat het complex zowel nationale als internationale aandacht kreeg; In 2007 zal de Gemeenteraad Weert ook de 'beschermde stads- en dorpsgezichten' vaststellen. Mede door de inbreng van de lokale leden van Collegecommissie Cultuurhistorie is dit wederom een stap in de goede richting om gezichtsbepalende monumenten te behouden.

Museum

Sinds 1937 heeft Weert een oudheidkundig museum. Dit museum vormde in 1939 de aanleiding tot de oprichting van De Aldenborgh. Hierdoor kreeg De Aldenborgh een eigen museumcollectie. Later werd deze grote collectie van De Aldenborgh overgedragen aan het Gemeentemuseum van de Gemeente Weert.

Om die reden is De Aldenborgh decennia lang vertegenwoordigd geweest in de Gemeentelijke Museumcommissie. Deze commissie is enkele jaren geleden overgegaan in adviescommissie Roerend Erfgoed en Beeldende Kunst van de gemeente Weert.

Deze adviescommissie is sinds die tijd enkel geraadpleegd inzake een mogelijk te realiseren Erfgoedhuis (Gemeentearchief en Gemeentemuseum onder één dak). Inhoudelijk is er over de museumcollectie nooit meer gesproken.

De Aldenborgh betreurt het derhalve, dat in 2006 de Collectie Natuurhistorie uit Weert, waaronder de collectie van Aldenborgh-lid wijlen M. de Haan, zonder dat de commissie hierover heeft geadviseerd is overgedragen aan andere musea.

Overige activiteiten

Tenslotte dient vermeld te worden dat het bestuur in veel gevallen deelneemt aan excursies en lezingen georganiseerd door aanverwante verenigingen en organisaties. De Aldenborgh was ook aanwezig met een stand op de Open Dag van het Gemeentearchief Weert. Tevens nam De Aldenborgh actief deel aan de Week van de Geschiedenis en de Open Monumentendagen in Weert.

Namens De Aldenborgh hadden de navolgende leden zitting in onderstaande gemeentelijke commissies: De heer mr. P.D. Westerveld had zitting in de adviescommissie Roerend Erfgoed en Beeldende Kunst van de gemeente Weert.

De heer W.J.H. Nouwen had zitting in de Collegecommissie Cultuurhistorie van de gemeente Weert.

Secties

Archeologische Vereniging Limburg

Algemeen

Archeologische Vereniging Limburg (AVL)

In 1975 hebben amateur- en beroepsarcheologen in Limburg zich verenigd in de AVL. De vereniging is een sectie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG) en stelt zich tot taak om de archeologische kennis van de leden te vergroten; om het Limburgs bodemarchief te helpen inventariseren, beschrijven en registreren; en om assistentie te verlenen bij opgravingen.

Aangesloten bij de vereniging zijn zowel individuele amateur- en beroepsarcheologen als organisaties, instellingen en verenigingen op het gebied van archeologie zoals bijvoorbeeld heemkundeverenigingen, archeologische werkgroepen en musea.

De AVL vormt een koepelorganisatie voor de archeologie in Limburg en wil de archeologie onder de aandacht brengen van een breder publiek. Tevens vervult zij ook de rol van belangenbehartiger van de amateur in relatie tot nieuwe provinciale en landelijke beleidsontwikkelingen, zoals momenteel onder invloed van het Verdrag van Valletta.

De AVL organiseert voor leden lezingen, excursies, cursussen en studiebijeenkomsten en om de drie of vier jaar een 'archeologendag' in de provincie Limburg.

De vereniging heeft een eigen tijdschrift: 'Archeologie in Limburg' (AIL) dat drie keer per jaar verschijnt. Er wordt met name aandacht geschonken aan actuele archeologische projecten in de eigen provincie. Ofschoon in oorsprong bedoeld als contactorgaan voor de vereniging, is AIL uitgegroeid tot een volwaardig tijdschrift waarin zowel leden als niet-leden verslag kunnen doen van hun werkzaamheden en bevindingen.

Verenigingsnieuws wordt bekend gemaakt in een apart bijgevoegd infobulletin, de zogenaamde 'Blauwe Brief'.

Landelijk worden contacten onderhouden met onder meer de RACM, Erfgoed Neder-

land, beroepsinstanties zoals RAAP en universitaire faculteiten, en met zusterverenigingen zoals de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN) en de Drents Prehistorische Vereniging (DPV).

Regionaal is er met name contact met de Provincie en met de gemeentelijke archeologische diensten. Verder is er ook sprake van een euregionale uitwisseling met vooral de provincies Luik en Belgisch Limburg.

Individuele leden van de AVL zijn vrijwel continu betrokken bij archeologisch onderzoek op diverse locaties in de Provincie.

Binnen de AVL zijn twee werkgroepen actief. De werkgroep Educatie houdt zich bezig met het organiseren van excursies en biedt ondersteuning aan de deskundigheidsbevordering van de amateurs door middel van cursussen.

De werkgroep Archis is in 1997 opgericht in nauw overleg met de ROB. Deze heeft tot doel de amateur-archeoloog meer vertrouwd te maken met het systematisch invoeren van vondsten in het landelijke databestand van Archis te Amersfoort.

Bestuur en leden

Samenstelling bestuur per 31 december 2006:

R. Paulussen, voorzitter, secretaris, vacature, ir. J.P. de Warrimont, penningmeester & waarnemend secretaris, R. Bloemen, J. van den Boorn, drs. W.H.M.N. Dijkman, X. van Dijk, D. Habets, H.L.M. Heijmans, drs. C.J.M. Houben, A.J.M. Lupak, W. Luys, C. Nicolay, E.A.M.J. Puts, drs. L. Wiggers.

De bestuursvergaderingen worden structureel bijgewoond door mw. G. Jansen, beleidsmedewerker archeologie van de Provincie Limburg en door de heer H. Stoepker als adviserende leden.

Per 31 december 2006 bedroeg het ledental 369 personen, waarvan 266 van het LGOG en 103 sectieleden.

Het algemeen bestuur kwam in het verslagjaar vier maal in vergadering bijeen.

Secretariaat AVL: Pastoor Stassenstraat 9, 6243 BW Geulle, 043 – 3645461, e-mail: secretariaatAVL@archeologie.net
 Redactieadres AIL: Lunariabeemd 13, 6229 WB Maastricht, 043 – 3521077
 Internet-site AVL: www.archeologie.net
 E-mail algemeen : info@archeologie.net
 Bibliotheek AVL: Gemeentearchief Roermond, Swalmerstraat 12, 6041 CX Roermond, 0475 – 359660
 Ledenadministratie: info@lgog.nl

Deelname Erfgoed Nederland

De AVL is aangesloten bij Erfgoed Nederland.

Rob Paulussen nam namens de AVL deel aan de bijeenkomsten van Erfgoed Nederland.

Lezingen

16 februari: Wiel Luys: 25 Jaar archeologie in het Maas- en Swalmdal.
 7 maart: Xavier van Dijk: Archeologisch onderzoek Trade Port Noord te Venlo.
 23 maart: prof. Jan Kolen: Archeologie en de biografie van het landschap, in samenwerking met kring Sittard. Tevens jaarvergadering.

27 april: Wim Dijkman: *Memento Mori. Over de omgang met de doden in Maastricht en omgeving tussen 900 vóór en 1100 na Chr.*

30 oktober: M. Dolmans, archeoloog van de gemeente Venlo: *6000 jaar landbouwinnovatie in de Floriade.*

Deze lezingen werden bezocht door 25 tot 75 belangstellenden, met een gemiddelde van 50 personen.

Archeologie in Limburg

De redactieleden zijn: W. Dijkman (hoofredacteur), Marion Aarts, Ron Bloemen (contactpersoon Noord), Jos van den Boorn (internet site), Guido Creemers, Gilbert Soeters, Jean Pierre de Warrimont (secretaris). De redactievergaderingen werden gehouden op 18 januari, 25 april en 29 augustus 2006.

Tijdschrift van de sectie Archeologie: de nummers 102, 103 en 104 verschenen in 2006.

De inhoud:

Nr 102

Een Kelten-special:

Leo Verhart. *Uit bagger en veen. Een kleine geschiedenis van Keltische topstukken.* Nico Roymans & Henk Hiddink. *Een vrouwengraf te Koningsbosch en andere vondsten uit de Midden-La Tène-periode in Limburg.* Wim Hupperetz. *De Ambivariti – en hun lokalisering binnen het stamgebied van de Eburones.* Guido Creemers. Boekbespreking: *Kelten en de Lage Landen.*

Nr 103

Xavier van Dijk. *Een verborgen schans bij Kaldenbroek in Lottum?* J. de Vries. *Is het mogelijk alleen op basis van archeologische gegevens volkenkundige conclusies te trekken?* Jean Pierre de Warrimont. Boekbespreking: *Beyond the Site. The Saalian Archaeological Record at Maastricht-Belvédère (The Netherlands).*

Nr 104

Henk Stoepker. *Limburg en de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie.* Luc Amkreutz & Leo Verhart. *De Hazendonkgroep en het midden-neolithicum van Limburg.* Guido Creemers. Boekbespreking: *Nog meer Kelten.*

Activiteiten

28 maart: Jean Pierre de Warrimont was aanwezig op de 54e Algemene Ledenvergadering van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland te Nijmegen.

23 maart: De secretaris heeft het Activiteitenplan 2006/2007 naar het LGOG gestuurd.

18 april: Met Eelco Rensink (ROB) overleg gepleegd over het Zandmaasproject Lomm; over een mogelijke bijdrage van amateurarcheologen.
Een geplande excursie voor de jeugd naar de préhistosite van Ramioul vond geen doorgang wegens te geringe belangstelling.

19 november: Archeologische landschapsexcursie Tradeport-Noord met archeocafé te Venlo, onder leiding van Xavier van Dijk. (20 deelnemers)

Regiodagen

- 28 oktober: International Château De Raay, te Baarlo. Karianne Winthagen (provincie Limburg): *Back to the future, wat zijn de toekomstplannen voor de archeologie in de provincie?* Leo Tebbens BAAC bv: *Kwaliteitsverbetering van de archeologische monumentenkaart Limburg*. Eelco Rensink (ROB): *Landschapsgericht archeologisch onderzoek in Lomm*. Rob Paulussen (AVL): *AVL onderwerpen en rondvraag*. (20 deelnemers)
- 4 november: Thermenmuseum te Heerlen. Gemma Jansen (provincie Limburg): *Back to the future, wat zijn de toekomstplannen voor de archeologie in de provincie?* Leo Tebbens BAAC bv: *Kwaliteitsverbetering van de archeologische monumentenkaart Limburg*. Henk Hiddink: *Een Romeins grafmonument in Nieuwenhagen*. Een rondleiding door het Thermenmuseum met een bezichtiging van de grafkist van Bocholtz met de rijke grafvondsten. (25 deelnemers)

Werkgroep Archis

Archis staat voor: geautomatiseerd archeologisch informatiesysteem.

De werkgroep tracht te bereiken dat zoveel mogelijk mensen worden gestimuleerd om vondsten in te voeren in het Archis systeem. Daarnaast heeft de werkgroep ook tot doel om elkaar door onderlinge contacten te leren kennen en tot uitwisseling te komen. De leden van deze werkgroep zijn: Jos van de Boorn, Hans Sizoo en Rob Paulussen.

Werkgroep Educatie

Samenstelling:

J.v.d. Boorn, voorzitter, drs. L. Wiggers, secretaris, ir. J.P. de Warrimont, penningmeester, D. Habets, R. Paulussen, E. Puts.

De werkgroep educatie is in het verslagjaar vijf maal bijeen geweest: op 15 februari, 10 mei, 21 juni, 13 september en 15 november 2006.

Internet site AVL

Er is gewerkt aan de verdere vernieuwing van de internetsite van het LGOG en de AVL. Met een werkgroep van het LGOG is dien aangaande samengewerkt. Hans Sizoo en Jos van den Boorn hebben hieraan een belangrijke bijdrage geleverd.

Sectie Genealogie

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

Mw. M.W. Palmen, voorzitter, H.J. van Laer, penningmeester en vice-voorzitter, P.L.M. van Hoof, secretaris, J-W. Koten, R.J.P.M. Vroomen, voorzitter Commissie Heraldiek, M.M.J.A. Wieërs, A.J. Coopmans, J.H. Strijkers, hoofdredacteur LTvG en W. Nolten, redacteur LTvG

De Sectie Genealogie telde per 31 december 2006: 669 leden, waarvan 460 lid LGOG en 209 sectieleden.

Het bestuur kwam in het jaar 2006 vijfmaal in vergadering bijeen.

Daarnaast was er tweemaal overleg van het dagelijks bestuur; deze in plaats van bestuursvergaderingen en met o.a. kostenbesparing als doelstelling.

De jaarvergadering van de Sectie had plaats op 1 april in Kasteel Elsloo. Door de algemene ledenvergadering werd Riet Palmen bij acclamatie als voorzitter herkozen. Op 16 oktober had een bijzondere algemene ledenvergadering plaats waarin de contributie voor het jaar 2007 werd vastgesteld.

Het bestuur vertegenwoordigde de Sectie Genealogie:

- bij de Contactdag voor Heemkundeverenigingen, Stichtingen, Historische en Archeologische Werkgroepen e.d. in het Land van Valkenburg en Heuvelland en in Oostelijk Zuid-Limburg;
- bij de voor- en najaarsvergaderingen van de besturen van Kringen, Secties en Commissies van het LGOG;
- bij het jaarlijkse Mailinglistentreffen in de regio Heinsberg (14-10-2006).

Het bestuur schonk speciale aandacht aan:

- de langetermijnplanning in opvolging van de ‘Missie, ambitie en doelstellingen’;
- de (voorlopige) afronding van het project ‘Brouwers en brouwerijen in Limburg’, o.a. met de aanzet voor de overdracht van het archief van de brouwersfamilie Maes aan het Sociaal Historisch Centrum te Maastricht en met publicaties in het Limburgs Tijdschrift voor Genealogie (themanummer) en in De Maasgouw;
- het opvolgen van de afspraken over een driejaarlijks schema van Regionale Contactdag (2006) – Limburgse Genealogische Contactdag (2007) – Limburgdag (2008) – Regionale Contactdag (2009), enz.;
- contacten met de NGV-afdelingen ‘Land van Cuyk en Ravenstein’ en ‘Kempen en Peel-land’, met de Kringen van het LGOG en met de Heemkundeverenigingen;
- de voortzetting van de reeks van ‘30 voorouders van bestuursleden’ in het LTVG;
- de voorbereiding van de Limburgse Genealogische Contactdag in 2007 te Roermond en daarmee gepaard gaand de toekenning van de Limburgse Genealogische Prijs.

Door de secretaris worden bijgehouden:

- een bestand van contactadressen van organisaties die zich bezig houden met genealogie en/of regionale geschiedenis en
- een Genealogisch Repertorium Limburg om vragers naar en aanbieders van gegevens de mogelijkheid te bieden elkaar te vinden.

Lezingen

- 23 februari: *Brouwers en Brouwerijen* door B. van Laer in Genk (B)
- 1 april: *Elsloo en zijn verleden*; vervolgens werd dat verleden nog eens in beeld gebracht tijdens een bezoek aan de in bedrijf zijnde watermolen en aan het streekmuseum De Schippersbeurs. (28 belangstellenden)
- Tevens jaarvergadering.
- 16 oktober: *Hoofdgeld, beestenschat en capitielasten voor onze voorouders in Noord-Limburg* door Chrit Klerken in Venray. (62 belangstellenden waarvan 20 van de Sectie Genealogie.)
- 14 november: *Brouwers en Brouwerijen* door B. van Laer te Schin op Geul.

Activiteiten voor de leden:

15 oktober: Regionale Contactdag in samenwerking met het Regionaal Historisch Centrum Limburg (v/h Rijksarchief Limburg) te Maastricht. (Ca. 20 deelnemers, waarvan 10 leden van onze Sectie.)

Helaas kon een geplande cursus (samenhangend met het project Brouwers en Brouwerijen) in Horst geen doorgang vinden.

Commissie Heraldiek:

De werkzaamheden van de commissie Heraldiek ten spijt is er nog steeds geen zodanige eenheid in de nieuwe gemeente Geleen-Sittard dat die zou hebben kunnen leiden tot vaststelling van een nieuw gemeentewapen.

Limburgs Tijdschrift voor genealogie

Gedurende het jaar 2006, jaargang 34, verscheen het tijdschrift vier keer.

De inhoud:

In nummer 1:

- Wim Nolten: *De dertig voorouders van Wim Nolten*, redacteur Limburgs Tijdschrift voor Genealogie.
- Irma Lommen-Salden: *Limburgse emigranten uit de negentiende eeuw*.
- A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg (vervolg)*.
- Harry Strijkers: *De keuze van een geslachtsnaam*.
- J.L.G. Hermens: *Het turbulente leven van Geurt Hermens en Catharina Daemen (1654-1728) (vervolg)*.
- Ing. P.L.M. van Hoof: *Index over 2005*.

In nummer 2:

- Ing. P.L.M. van Hoof, *concept-verslag jaarvergadering 2005*.
- Irma Lommen-Salden: *Lijst van Selfkantse emigranten naar Amerika*.
- Thieu Wieërs: *De dertig voorouders van Thieu Wieërs*, bestuurslid Sectie Genealogie LGOG.
- J.L.G. Hermens: *Het turbulente leven van Geurt Hermens en Catharina Daemen (1654-1728) (vervolg)*.

In nummer 3:

- Dr. R.M. de la Haye: *Een zestien eeuwen oud pleidooi voor heiligennamen*.
- A.J.M. Vraets: *Wil de echte Elisabeth opstaan?*
- Irma Lommen-Salden: *Limburgse emigranten uit de negentiende eeuw*.
- Mr. A.M.A. Maassen (†): *Een proces om vijftig gulden in Maastricht*.
- J.L.G. Hermens: *Het turbulente leven van Geurt Hermens en Catharina Daemen (1654-1728) (vervolg)*.
- Dr. Jan-Willem Kotten: *Rolduc: haar eerste docenten en studenten (1843-1860)*.
- A.P.L. Paquaij: *Kerkhoven in Zuid-Limburg (vervolg)*.

In nummer 4:

- Ing. H.J. van Laer: *Bierbrouwen: huisvlijt, ambacht, industrie*.

- Ing. P.L.M. van Hoof: *Parenteel van Theodorus Huyben, stamvader van het Hornse brouwersgeslacht Huyben.*
- Ruud Geven: *Kapitaal, technologie en ondernemersschap: de Hornse brouwerij 'De Kroon' in worsteling met de modernisering van een ambacht, 1889-1968.*

Sectie Monumenten

Bestuur en leden

Samenstelling per 31 december 2006:

A.F. Henrar, voorzitter, drs. J.M.T. Janssen-Daniëls, vice-voorzitter, A. Andersson, secretaris, W. Jenniskens, penningmeester, drs. A.H. Jenniskens.

Het bestuur kwam zes maal in vergadering bijeen.

Op 31 december 2006 telde de Sectie 372 leden, waarvan 367 lid LGOG en 5 sectieleden.

Aandachtspunten:

Er is uitgebreid stilgestaan bij het plotseling overlijden van bestuurslid Thei Vaessen uit Meterik. Niet alleen met betrekking tot zijn persoon, een fijn mens om mee samen te werken, maar evenzeer om zijn bijzondere kennis met betrekking tot zijn specifieke kennis van monumentale objecten en kunst in Noord- en Midden-Limburg.

In de vergaderingen van het bestuur van de Sectie Monumenten van LGOG zijn in het jaar 2006 de volgende zaken onderwerp van bijzondere aandacht en bespreking geweest.

Het bestuur tracht op wens van de leden van de Sectie Monumenten vooral de concrete confrontatie en kennismaking met monumenten te realiseren via goed en deskundig geleide excursies. Regelmatig, het laatst tijdens de Jaarvergadering 2006, wordt nagegaan of het bestuur daarin in voldoende mate slaagt. De enquête wees uit de leden het bestuur stimuleren op de ingeslagen weg voort te gaan.

Het is in het bestuur gewoonte na elke excursie en activiteit uitgebreid te evalueren.

In genoemde korte schriftelijke enquête zijn tevens vragen gesteld over een aantal randvoorwaarden, zoals: de duur van de excursies (alleen in de middag of over de dag verspreid), wel of niet met lunch, maximumprijs van activiteiten, etc. Het bestuur houdt rekening met die randvoorwaarden.

De leden zijn woonachtig van Noord- tot en met Zuid-Limburg. Daarom worden uitdrukkelijk de activiteiten over de gehele provincie en het Belgische en Duitse grensgebied gespreid. In 2006 vond een excursie in België plaats en een op Duits grondgebied.

Ook in 2006 hebben bestuursleden aan het einde van elke excursie zich met deelnemers verstaan over de activiteit en geïnformeerd of deze aan de verwachtingen had voldaan.

De leden stellen activiteiten in de avonduren in verband met het reizen niet op prijs.

Een keer heeft het Sectiebestuur, na overleg met betrokken Kringbesturen de leden van die Kringen uitgenodigd deel te nemen aan een excursie van de Sectie. Hoewel dit initiatief uitermate positief is ontvangen, zowel bij de leden van de Sectie als de betrokken Kringen, heeft het geen navolging kunnen krijgen omdat het aantal deelnemers te groot zou zijn om de gekozen objecten goed te kunnen bekijken dan wel omdat niet voldoende deskundige gidsen aan te trekken waren.

Veel leden van de Sectie Monumenten zijn ook actief in verschillende Kringen en soms ook lid van een andere Sectie.

Het bestuur heeft zich beijverd bijdragen te leveren aan de rubriek 'Limburg Historisch Actueel' in de 'De Maasgouw'. Het bestuur is nog steeds van mening dat naast het min of meer wetenschappelijke ook het actuele nieuws er onderdak moet hebben om de levendigheid van 'De Maasgouw' te bevorderen en het tijdschrift en diens achterban van lezers minder elitair te doen overkomen.

Bij herhaling is binnen het bestuur gesproken over het betrekken van jeugdiger personen bij de activiteiten van de Sectie. Duidelijk is geworden dat dit geen eenvoudige opgave is. Het blijkt niet mogelijk te zijn, vanwege de spreiding van de leden over de gehele provincie een concrete zelfstandige bijdrage te leveren aan de werkgroep Educatie. Het bestuur van de Sectie is bereid indien daarom gevraagd wordt hand- en spandiensten te verrichten aan Kringen die er wel in slagen met concrete plannen te komen. Zo nodig is het bestuur ook bereid Sectieleden te enthousiasmeren tot deelname daaraan.

Binnen het bestuur is ook dit jaar teruggeblikt op de 'Gelredag'.

het bestuur was vertegenwoordigd op de Algemene Vergaderingen en heeft zich gemengd in de discussie over de toekomst van LGOG. Die discussie is voortgezet in de bestuursvergaderingen van de Sectie. Het Sectiebestuur is van mening dat binnen de beleidsnota's tot op heden nog weinig concrete actiepunten tot uitvoering zijn gekomen.

De computer is ook niet aan de aandacht van het Sectiebestuur ontsnapt. Duidelijk is niet alleen dat de computer een steeds belangrijker plaats in de samenleving inneemt. Ook als communicatiemiddel en dat steeds meer ouderen zo'n apparaat aanschaffen.

Lezingen

In 2006 zijn geen aparte lezingen gehouden. Wel zijn de deelnemers aan excursies tijdens de dag zelf vooraf uitgebreid mondeling geïnformeerd. De lezingen vormen dus een onderdeel van de dagactiviteiten.

Excursies

- 1 april: *Maastricht begraafplaats en deel vestingwerken* Onder leiding van een deskundige gids werd een bezoek gebracht aan een aantal bijzondere grafmonumenten op de Algemene Begraafplaats aan de Tongerseweg/Javastraat te Maastricht. Een bus bracht de deelnemers daarna naar het Onze Lieve Vrouweplein om te 'Lunchen bij de Romeinen' in de kelder Hotel Derlon. Ton Henrar en Guus Janssen gaven uitleg bij de grote maquette. Daarna volgde een rondgang onder leiding van een van de gidsen van de Stichting 'Maastricht Vestingstad' langs een deel (eerste en tweede omwalling) van de vestingwerken.
- 19 augustus: *voormalige luchtmachtbasis 'Fliegerhorst'* Vanuit Venlo werd een excursie naar de 'Fliegerhorst', de voormalige Luftwaffe-basis ten oosten van Venlo georganiseerd. Het bezichtigen van de restanten van dit vliegveld is interessant, maar wellicht nog meer de historie rondom de Fliegerhorst, die zich niet beperkt tot de omgeving van Venlo, maar een groot gebied betreft bijvoorbeeld tot en met de Limburgse en Brabantse Peel. Daarom werd de excursie voorafgegaan door een inleiding van de heer Marcel Hogenhuis, een bij uitstek deskundige omdat hij intensief is betrokken bij het project 'Fliegerhorst Venlo' dat de geschiedenis toegankelijk wil maken voor het grote publiek. De heer Hogenhuis ondersteunde zijn

14 oktober:

verhaal met het presenteren van veel beelden. Na overleg met de besturen van de LGOG-kringen Maas en Niers, Venray en Weert konden de leden van die Kringen ook deelnemen aan deze activiteit van de Sectie Monumenten onder dezelfde condities als de leden van de Sectie *Luik en kasteel Jehay te Amay*. Met een grote bus (met als opstapplaatsen NS-station Maastricht en het parkeerterrein van het Geusselt-stadion) werd de reis naar Luik aanvaard. Hier leidde Ton Henrar de groep door het historisch centrum van Luik onder de hellingen van de Citadel. Speciale aandacht werd besteed aan de oude omwalling, de prachtig gerestaureerde gevels uit de 17e en 18e eeuw in de Hors-Chateau, de impasses (nauwe straatjes), de trap van de Montagne de Bueren, het Ursulinen klooster en verder werd een bezoek gebracht aan de pas gerestaureerde kerk Saint-Barthélemy met de beroemde doopvont uit de 12e eeuw. Ook de nieuwe architectuur werd niet vergeten, in de Cour Saint Antoine, waar restauraties tot stand kwamen onder leiding van de architect Charles Vandenhove o.a. door het scheppen van een Maya-piramide met water in perfecte harmonie tussen historie en moderne bouw. Na de lunch, genuttigd aan de Rue St. Paul, liepen we langs de Place St. Lambert met de Perron en het stadhuis uit 1497, het Palais de Justice, de Opera en de kathedraal Saint Paul. Per bus werd de tocht voortgezet naar het prachtige, door grachten omgeven, 16e eeuwse kasteel van Jehay. Het kasteel valt op door de gevel in dambordpatroon, een unieke combinatie van witte kalksteen en bruine baksteen. Zowel het exterieur met de prachtige beeldentuin en als het interieur werden bezocht. Het kasteel heeft een rijke verzameling aan meubelstukken, schilderijen, porselein, wandtapijten, wapenverzameling en beeldhouwwerken, verzameld door graaf Guy van den Steen. Momenteel is het kasteel eigendom van de provincie Luik. Vele deelnemers vroegen om in 2007 nog eens een excursie naar een ander deel van het centrum van Luik te organiseren.

Activiteiten

21 januari:

Activiteitendag Het is gebruikelijk dat rondom de Jaarvergadering van de Sectie Monumenten een interessant programma wordt geboden. De jaarvergadering vond plaats in de 'Oranjerie' te Roermond. Tijdens deze bijeenkomst moest afscheid genomen van twee bestuursleden, t.w.: de heer Drs J.M. Wienk, de voorzitter, en Drs. P. te Poel, het deskundige lid. Beiden kwamen na twee zittingsperioden reglementair niet meer in aanmerking als bestuurslid. De vice-voorzitter dankte beide heren voor hun waardevolle bijdragen in de afgelopen acht jaar en overhandigde een bescheiden herinnering. De heer A.F. Henrar werd op voorhand, na zijn beëindiging van het directeurschap, gekozen als opvolger van de heer Wienk. Het bestuursbeleid werd ter discussie gesteld nadat via een presentatie de activiteiten visueel nog eens in herinnering gebracht werden. Uit zowel de presentatie als de korte schriftelijke enquête bleek dat de leden konden instemmen met het gevoerde beleid. Nog voor de lunch hield drs. A. Jenniskens op zijn bekende wijze een voordracht over de historie van Roermond mede als inleiding op het middagprogramma, te we-

ten: onder leiding van twee gidsen een korte wandeling door het centrum van Roermond met een bezoek aan twee kerken. Als eerste de onlangs gerestaureerde Munsterkerk, een van de mooiste laat-romaanse kerken van Nederland. De kerk ook waaraan de Roermondse architect Pierre Cuypers aan het einde van de 19e eeuw een van zijn meest omstreden restauraties heeft doen plaats vinden, en tot slot de Kathedraal, die in oude luister was hersteld en door de uitgekiende verlichting weer een lust voor het oog was. Ook de gids wist de deelnemers uitermate te boeien.

16 december: *Bonnefantenmuseum Maastricht* Drs. Peter te Poel, conservator Oude Kunst van het Bonnefantenmuseum te Maastricht was bereid gevonden een presentatie te verzorgen voor de leden van de Sectie en hun introducés rondom het thema: *'Met de drie koningen op weg....'* Een ontdekkingsstocht naar de collectie Neutelings. In zijn presentatie liet Peter te Poel zien welke plaats een voorwerp uit de tentoonstelling had ingenomen in het oorspronkelijke kunstwerk. Een bijzondere presentatie omdat de voorwerpen uit de tentoonstelling daardoor een andere dimensie kregen. Na de lunch leidde Peter te Poel de deelnemers rond door de verschillende zalen. Ook deze activiteit werd door de deelnemers zeer op prijs gesteld.

Register van plaats- en persoonsnamen

Het register heeft betrekking op de pagina's 9-286. Persoons- en plaatsnamen werden geïndiceerd op basis van de teksten van de bijdragen. De lijst van leden van de ridder-schap van het Overkwartier van Gelder is weerhouden in het register. Dit betreft de pagi-na's 77-94.

Abriel, Johan Georg, scherprechter 126
Aerts, Erik 50
Afferden 75
Aix-en-Provence 37
Aken 12, 50, 54, 110-111, 113, 155-156,
159-160, 184, 263
Alacour, Thomas, leidekker 199, 243
Alden Biesen (Aldenbiezen, Vieux Joncs)
260-262, 264, 279
Aldeneik 195
Aldenkerken 144
Alexandrië, Cyrillus van, kerkvader 34
Almerik 42
Amby 270-271, 282
Andel, M.A. van 123
Andreïng, Maria Gertrudis 155
Ansquitol, abt 42
Antwerpen 150, 210, 226
Arcen 72-74
Argenteau, Aleydis van 49
Arles 37
Arloff 141
Arnhem 62, 67-68, 70, 76, 100-101, 109,
116-119, 127-129, 131, 137-138, 161,
170, 172-173
Arnould, Léon, koopman 268
Arntzen, Peter 134
Asscheren, Jan van, deurwaarder 135
Aubel 49, 58
Augustinus, kerkvader 23-24, 32
Aulnay 19

Autun, Honorius van 16
Avenas 41
Baarlo 73, 129, 141
Babre, timmermansgezel 209
Bad Hersfeld 154
Baekhoven, Jacob, paardenvilder 107-108
Baerle, Emont van 69
Baerle, Hendrik van 64
Baesweiler 50
Baexen, Willem van 69
Balak, koning van Moab 36
Bardot, Brigitte 190
Basselier, Nicolas 198, 243
Bassenge 283
Baudewin, Joannes, kinderen 147
Beaulieu 43
Beaune 37
Beeck, Daem van 71
Beeck, Gerard van, bode 150
Beek 55, 142, 282
Beesel 69
Beieren 99, 101, 103-104
Bemelen 281
Bentheim, graafschap 143
Berenzauw, Sibrecht van 69
Berg 281
Bergh, Hendrick van den, graaf 144
Bergh, Herman van den 137
Bergh, Joirgen op den 65-66
Bergman, voerman 223
Beringen 280

- Betel, bijbelse plaats 25-26, 31
 Betlehem 37
 Beumers, de erfgenamen 146
 Bevent 283
 Beyer, Jan de (Beijer) 189, 196
 Bijlevelt, Hans van, scherpreechter 109, 161
 Binvignat, J., orgelbouwer 222
 Bleijenbeek 75
 Blitterswijck 75
 Blomme, Catharina 154, 184-185
 Blum, Daniel, scherpreechter 130
 Bocholt, Arnd van 75
 Bocholt, Gielis van 75
 Bocholt, Goert van 64
 Bocholt, Joachim van 64
 Bochum 153
 Bolder 282
 Bollerts, Willem 139-140
 Bonaparte, Napoleon 226
 Bonhomme, firma 271
 Borgharen 282
 Bosch, Jean Henri 259-261, 265, 270
 Bose, Jan die – van Helden 129
 Bosman, Lex, kunsthistoricus 10
 Bouché, Susanna 157
 Boursij, Joannes Guilielmus, apotheker-
 koopman 125, 153
 Bovy, Joannes 231, 250
 Brabant, hertogdom 49-50, 55-56
 Brabant, hertogen van 49-50
 Breijel 136
 Brempt, Engelbert van 75
 Brempt, Evert van 67
 Brempt, Johan van 64
 Brendelet, pastoor 198
 Breuckers, Agnes 147
 Breuckers, Aldegonde 146
 Breuckers, Hendrick, scherpreechter 105,
 146-147
 Breuckers, Herman, scherpreechter 105,
 112, 120, 124, 144-148, 153, 166
 Breuckers, Jan, chirurgijn 105-106, 124,
 146-148, 183
 Breuckers, Leenardt 146
 Breuckers, Margaretha 146
 Breuckers, Wendelina 147
 Breust 283
 Breusterbosch 57
 Brimeu, Karel van 69
 Bröcker, Anna Margaretha 143, 153
 Bröcker, scherpreechtersfamilie 153
 Broekhuizen 72-73
 Broekhuizen, Herman van – genaamd
 Oijen 70
 Broekhuizen, Jacob van – genaamd Oijen
 64, 66, 70,
 Broekhuizen, Maarten van 70, 71
 Broekhuizenvorst 129
 Brüggén 49
 Bruggen, Corst van 140
 Brunet, A. 10
 Brussel 50, 114, 231, 250, 257, 260,
 Brühl 136
 Bunde 281
 Burgau 75
 Busch, Maria Margaretha 159
 Busse, Henryck van 135
 Bussemester, Jacob 132
 Bylandt, Adriaan van den 64
 Bylandt, Bertram van den 75
 Bylandt, Otto van den 64
 Bystervelt, Heynken 127
 Cadier 281
 Caelman, Hans, scherpreechter 112, 144
 Cahors 43
 Caldaguès, Charles 259, 265, 270
 Camphuysen, Paelich van 72
 Camus, Armand-Gaston, archivaris 255,
 272

- Canterbury, Anselmus van 10, 15
 Chartres 32, 38
 Chaudoir, F., klokkengieter 199, 236
 Chauvigny 42
 Chenu, Marie-Dominique, theoloog 13-14, 16-17
 Cheratte 49, 51
 Christen, Catharina Agnes 152
 Cîteaux 42
 Claessen, Johan Hermann, scherpreechter 153-154
 Claessen, Paulus Adolph, scherpreechter 110, 119, 121, 124-126, 151-154,
 Claessens, Jean Baptiste 259-261, 264
 Clairvaux, Bernardus van 11-12, 24, 30-31, 33, 45
 Classen, Thonis 144
 Claus, David – de oudere 153
 Cleef, Jurrien van, scherpreechter 117-118
 Cleve, *Meijster van* 128
 Cluijs, Jacques le 152
 Cluny 15, 24, 42
 Comestor, Peter (Peter de Eter) 14, 38, 40
 Compiègne 29
 Condorcet, wiskundige 255
 Coninx, Catharina 147
 Coninx, Jan 147
 Conques 21, 43
 Coolen, Gerardus 147
 Corbeau, S., lakenhandelaar 232, 251
 Cox, Leonardt 149
 Cremona, Sicardus van, liturgist 30
 Creighton, Patrick 190
 Croisiles, Lambert de 136
 Crompvoedts, Godefricus 160
 Crompvoedts, Petronella Johanna 160
 Cruchten 65
 Cuijkse 63
 Cuijpers, Johannes Franciscus, pastoor 200, 203, 205, 209, 211, 213, 217-218, 222, 224-226, 231-233
 Cyriaca 36
 Dahlen 49
 Dalhem 49-52, 54-56
 Davy, Marie-Madeleine 12
 Defresne, Hubertus 231
 Delcommune, Renier, beeldhouwer 199, 203, 207-208, 211, 214-215, 219-220, 238-239, 244, 246, 251
 Delin, C. 225, 248
 Demeuse, Thijs, steenhouwer 198, 242
 Deplaye, Pierre François, architect 205, 211, 213, 215, 233
 Deuffens, Lenart 140
 Deurne 153
 Deventer, Peter 142
 Dibbets, B., generaal 201
 Didden, Joannes 154
 Dijck, Peter van, zilversmid 230, 249-250
 Diricx, scherpreechter 158
 Dirix, Joannes 159
 Dodemont, Ludovicus, koperslager (Dodemont) 231, 243, 250
 Dordrecht 124
 Döring, (Otto) Christophorus, scherpreechter 104, 110-113, 120-122, 126, 156-159, 168
 Döring, Anna Catharina 159-160, 186
 Döring, Johan Georgorius, scherpreechter 111, 113, 154-156
 Döring, Maria Catharina 157, 185
 Döring, Valentin, vilder 154
 Dript, Dirk van 71
 Dueren, Hans van, scherpreechter 117
 Duisburg 130-131
 Duitse landen 12
 Duitsland 38, 137, 263
 Dummeling, Johan 130

Dummeling, Johan Wolf 130
 Dupres, archivaris 272
 Düren 52, 67, 72
 Eben Emael 283
 Echt 72, 141
 Egmond, Karel van, hertog 101
 Eidsen 278
 Elmpt 69, 75
 Elmpt, Hendrick van 144
 Elmpt, Hendrik heer te – (en Burgau) 69, 75
 Elsloo 282
 Elsloo 221, 282
 Emden 143
 Engels, Johannes Petrus, beeldhouwer 223
 Erke, Steven van 101
 Erkenlenz 71-72, 133, 142
 Erp, Willem van – genaamd Warrenberg 64, 75
 Erp, Johan van – genaamd Warrenberg 75
 Essen 262, 267
 Eugenius III, paus 11
 Europa 10, 13, 15, 17, 24, 50
 Euskirchen 141
 Eyck, Catharina van 141
 Eyll, Dirk van – ingen Heyde 66
 Eyll, Jacob van 63
 Eyll, Johan van 68, 75
 Eyll, Sibert van 64
 Faes, Enken, weduwe Hans Diepenholt 134
 Flament, A.J.A. 262
 Flamersheim 141
 Fort, de, chirurg 105
 Fracastoro, Girolamo 125
 Franckfordt, Hanss Jorien van 132
 Franse Republiek 255
 Franssen, Marten 146
 Franssen, Matthijs 232, 250

Frederik II, koning van Pruisen 114, 123
 Frederik Willem, koning van Pruisen 114, 176
 Fürstenberg, Christian Franz Dietrich von 51
 Fürstenberg, Clemens Lothar von 51
 Fürstenberg, von, vrijheren 49, 51
 Fürstenberg-Stammheim, von, linie 51
 Gabriell, Jacob, scherprechter 134
 Gachard, L.P., archivaris 268
 Geijsteren 63, 73
 Gelder, Anna van 143
 Gelder, Hans Hendrick van, scherprechter 124, 143
 Gelder, Hans van 143
 Gelder, Michiel van, scherprechter 112, 143-144
 Gelder, Oostenrijks Overkwartier van 63, 114-115, 151
 Gelder, Overkwartier van, (Gelre) 61, 67, 97, 99, 134
 Gelder, Pruisisch Overkwartier van 103, 109, 113, 122, 130, 160
 Gelder Staats Overkwartier van 114-115, 130, 152, 154, 157
 Gelderland 66, 154, 166, 168
 Gelderland, provincie 62
 Geldern 62, 64-67, 70, 73-74, 76, 103-104, 130, 135-137, 144-145, 147-148
 Gelre 62, 64-70, 74, 76, 97, 99-101, 104, 109-110, 113-119, 126-137, 141, 144, 147, 149-151, 154-155, 159-161, 163-164, 166-169, 172-174
 Gerae, Jan van 146
 Gerona 26
 Geulle 281
 Geurts, Gerardt 147
 Geurts, Peter 124
 Ghijsen, Joanne 151, 184

- Gijs, Hans Jurgen, scherprechter 104, 150-151
- Gijs, Maria Gertrudis 150, 183-184
- Gijsen, J., bisschop 190
- Gilissen, Egidius, zilversmid 229
- Gilissen, Johannes Nicolaus, zilversmid 229-231, 250
- Gilman, Laurent 222, 248
- Gislebertus, beeldhouwer (Gijsbrecht) 42
- Gofridus (Godfried) 42
- Goir, Adolf van 75
- Goir, Alart van 75
- Görcke, Henrich, scherprechter 130
- Gouda 124
- Grammaij, landrentmeester 143
- Grandville 51
- Gratem 279
- Gratianus 10
- 's-Gravenvoeren 49, 57
- Gregorius de Grote, paus 20
- Gronsveld 56, 226, 281
- Grubbenvorst 73, 75
- Gulik (Jülich), hertogdom 49-51, 115
- Gulik (Jülich), stad 100, 126-128, 139, 151, 159
- Gulpen, Guilielmus 243
- Gulpen, Philippe van 192, 204, 206-2007, 209, 212-213, 215, 220, 224-225, 240, 245-246, 248-249
- Guyotjeannin, O. 256
- Haanrade 56
- Haarlem 153
- Haas, J.A.K., archivaris 193-194
- Habets, Jos, archivaris 226, 268
- Habets, oud-griffier 281
- Ha-Cohen, Joseph, van Avignon 33
- Haenen, pastoor, deken 198
- Hamakers, Marie 147
- Hamel, Franciscus, scherprechter 160
- Hamel, Joannes, scherprechter 112-113, 126, 156, 185
- Hamel, Nicolaas, scherprechter 160
- Hamel, Philippus 157
- Hamel, scherprechtersgeslacht 155
- Hans, *Meister – scherprichter (...) to Arnhem* 128
- Hardenberg, H. 254
- Harenpost, Johan 128
- Hartker 29
- Hartog, Elizabeth den, kunsthistorica 11, 13-15, 17, 19, 32, 40
- Haspengouw 281
- Hasselt 47, 261, 264, 267, 277-278, 280
- Hausen 51
- Havelberg, Anselmus van 14
- Hedstrom, M. 254
- Heer 223, 226, 282
- Heerle, Frans van 148
- Heerlen 49-50, 52
- Hees 281
- Heijnen, pastoor 226, 249
- Heinsberg 49-50, 52-54
- Heinsberg, von, heren 49-50
- Heister, Gerhardt, scholtis 136
- Helden 129
- Helden, Enken van 140
- Heldt, Henrich, scherprechter 159
- Heldt, J.G. 126
- Heldt, Johannes David 160, 168, 186
- Hendrix, Philip 146
- Henrick, Jonck, provoost te Venlo 132
- Henricus, bisschop van Mainz 33
- Herbenus, Matthias, humanist (Thijs Herben) 195-196
- Herckenbosch, Tulman van 140
- Herdringen 49-51, 56
- Herk 280
- Herkenrode 261-262, 267

- Hermans, A., glazenmaker 243
 Hermans, François, kunstschilder 218-219, 225, 234, 240
 Hermans, Joost, weduwe 149
 Hermans, Louis, kunstschilder 217-219, 225, 234, 240
 's-Hertogenbosch 100, 221
 's-Hertogenrade 50, 54
 's-Hertogenrade, Rolduc 261, 267, 277, 283
 Hesbert, R.J. 29
 Hessen-Kassel 99, 103-104, 106, 108, 154
 Heylerhoff, Martinus van 192, 209, 213, 243-244
 Heyman, Jacob 101
 Heynen, Matthias, timmerman 244
 Heynen, Willem, timmerman 198, 243
 Hillenraedt 69, 72-73, 75
 Hillenraedt, vrouwe van 72-73
 Hinsbeck, Tryncken van 134
 Hochsteden, Karl von 51
 Hochsteden, Maria Anna von 51
 Hochsteden, von, familie 51
 Hochstift, Osnabrück 99, 101-104, 106, 108, 178
 Hocht 261, 274
 Hoensbroek, Sophie Charlotte van (von Hoensbroech) 51
 Hoensbroek, van, familie (von Hoensbroech) 51, 68
 Hoenselaer, Goessen van, drost Krakau 74
 Hoenselaer, Goossen van, te Wankum 71
 Hoenselaer, Volmar van 75
 Hoiff, Hubert van 129
 Holthuysen, Dirk van 75
 Holthuysen, Helmich van 68, 75
 Holthuysen, Johan van, te Beesel 69, 71 (75)
 Holthuysen, van, familie 75
 Holtmoelen, Johan van 71, 63
 Hombourg (Homburg) 51
 Hönnepel, Hendrik van – genaamd Impel 75
 Horst 51, 69, 73, 75, 123, 127-128, 142
 Houdt, Jan van 152, 184
 Houdt, Peter van 152
 Houtappel, Lambert, schrijnwerker 222, 248
 Huisberge, Jordan van 142
 Hurgronje, Snouck, islamoloog 24
 Huysmans, Jean 190
 Igny, Gueric van 31
 Innocentius IV, paus 100
 Italië 205, 278
 Itteren 281
 Jabeek, Gerard van, kanunnik 195, 242
 Jaca, Spanje 21, 37
 Jakob, scherprechter 126
 Jan III, hertog van Brabant 49
 Jans, Aeltgen 143
 Janss, Aerdndt – van Nyemeggen, scherprechter 118, 161
 Janssen, Christoffel 124
 Janssen, Geurt 12
 Janssen, Maes 146
 Janssen, Noel 120
 Janssen, Paulus, weduwe Neul 146-147
 Jeruzalem 13, 29, 32, 190, 217, 278
 Johan, *Meister – den scerpe richter, van Arnhem* 132
 Johanna, hertogin van Brabant 50
 Joncbloet, Hans – van Bon, scherprechter 109, 112, 126, 138-142
 Jonge, Arnoldt de, scherprechter 135
 Jongen, Michael, scherprechter 117
 Joosten, Margareta 152
 Jordaen 35
 Jozef II, keizer 114

- Kampen 143
 Kanne 282
 Karel V, keizer 117-118
 Karken 150
 Kerkrade 56
 Kern, Johan – van Froenhoven 73
 Kessel 63-65, 67, 69, 71, 73-74, 76
 Kessenich 122
 Ketwich, Henrich, vilder 148
 Keulen 50, 54, 131, 156, 160, 223
 Keulen, aartsbisdom 50
 Killemaer, Benedictus, scherprechter 124
 Kleef 100, 127-128, 130-131, 153-154
 Klimmen 283
 Kloiffkoen, Thonis – van Stade, scherprechter 117, 171
 Knoch, Maria 151
 Knoch, Petrus, scherprechter 154
 Knoch, Philippus, scherprechter 154
 knoch, scherprechtersfamilie 151, 154
 Koirt, scherprechter 116, 170
 Kortessem 279
 Kraizen, Gabriel 146
 Krakau 74
 Krefeld 73-74
 Kreijzers, Gabriel 146
 Kremer, Peter 127
 Kreuzau 52
 Krickenbeck 64-65, 67, 69, 72-74, 76
 Krins, C., kunstschilder (Krijns) 213, 246
 Lanen, Thoenis 138
 Lausbergh, N., timmerman 198, 242
 Lazarus, Sandel, passementmaker 231
 Lebens, pastoor 219
 Lebens, rentmeester 268, 282
 Leeck, Dirck van der 149
 Leeuwarden 123-124
 Legden 38
 Leiden 124
 Leijer, kantoncommissaris 264
 Lenardt, Servaes 147
 Lenarts, Hendrik 199, 243
 Lennep, Hans 139
 Léon 22, 37
 Lerop, Elisabeth van, weduwe Willem Winckels 108, 148-150, 184
 Lerop, Maria 146
 Lerop, Mechteld van 146, 182
 Leut 283
 Leuth 69
 Leyser, orgelbouwer 223
 Limburg, Belgisch- 226, 260, 272
 Limburg, Nederlands- 192-194, 197, 200, 220, 226, 244, 254, 257, 260, 268, 272
 Limburg, stad 50, 53
 Lip, Bertram van der – genaamd Hoen 74
 Lip, Dederik van der – genaamd Hoen 68, 75
 Lip, Jasper van der – genaamd Hoen 75
 Lip, van der – genaamd Hoen, familie 75
 Lochum, Jan van 129
 Lodewijk de Vrome, koning van Frankrijk 41
 Lodewijk XIV, koning van Frankrijk 125
 Lom, Johan George 146
 Lombardus, Petrus 10
 Loomans, P. 268
 Loon (Borgloon) 261, 267, 276, 279-280
 Loon, Sophia van 149
 Lottum 73
 Lousbergh, F.A. 222
 Lousbergh, Juff. 235
 Lousberghs, N. 243-244
 Loyens, Willem Hendrik 226
 Lübeck 153
 Luik 12, 15, 49, 111, 113, 124, 129, 154-156, 185, 198, 203, 220, 236, 239, 244
 Lynden, Jasper van 75

- Lyon, van Ireneüs 35
 Maas 14, 49, 74, 134
 Maaseik 195, 263, 266, 277, 279
 Maastricht 9-12, 15, 17-19, 21, 26, 29, 32, 35, 37-38, 40-42, 50-51, 53, 100, 113, 117, 119, 126-129, 131, 141, 151, 154-157, 160, 174, 184, 189-239, 253-254, 256-257, 259-268, 270-272, 274-280, 283
 Mamre, bijbelse plaats 19, 21-22
 Manuel I Comnenus, Byzantijns keizer 11
 Marcellinus 36
 Marr, Wilhelm 34
 Mauregard, regeringscommissaris 272
 Maurus, Rabanus 36
 Mechelen 150, 198, 249
 Mechelen (aan de Maas) 281
 Meer 282
 Meerlo 66, 73
 Meerssen 226, 259, 270-271, 278, 282
 Meerts, Jan 147
 Meeswijk 283
 Meijers, Jenneken 146
 Melle, Frankrijk 42
 Melveren 280
 Mende, Durandus van, liturgist, bisschop 20, 29-30
 Meroode, Gerhard van 49
 Mersiowsky, Mark 49
 Merwijck, Jasper van 63
 Merwijck, Willem van 75
 Mesch 283
 Mestre, timmermansgezel 209
 Meurs 74, 78, 148
 Mheer 283
 Migne, J.P. 24
 Millen 278
 Millendonk, Dederik, heer van 63
 Millstatt 21, 26
 Misseler, Els 141
 Moab, bijbelse plaats 35-36, 40
 Moissac 10, 12-13, 15-16, 19, 21, 34, 42-43
 Montenaken 279
 Montfort 63-64, 69, 71-73, 76
 Mopertingen 281
 Moria, bijbelse berg 19
 Mosel, Hans, scherprechter 143
 Mösel, Henri (Moseler) 222, 248
 Mulkens, Gerard, draadtrekker, nagel-smid 198, 242, 243
 Mullers, J., smid 207, 242, 244
 Munsterbilzen 36-37, 278, 283
 Muth, Anna Margaretha 153-154
 Naels, Heynken van 142
 Namen 111, 113, 157
 Nave, Spanje 21
 Nederkwartieren 62, 118, 127-128
 Nederland 99, 190, 257, 259
 Nederlanden, Noordelijke 100
 Nederlanden, Oostenrijkse 123
 Nederlanden, Verenigde 115
 Nederlanden, Zuidelijke 100
 Nederweert 122
 Neer 276
 Neer, Jacobus Joannes van der, beeldhouwer 206, 209-210, 213-214, 226, 245-246
 Neer, Jan van 143-144
 Neerharen 282
 Nellis, Jacob, chirurgijn 123
 Nettesheim, F. 67-68
 Neuhof, Stan 190
 Niederzier 51
 Niehoff, Jacques, orgelmaker 221
 Niel, Heynken van – Coeldrager 140
 Nijmegen 39, 62, 65-66, 68, 70, 100, 117, 123, 127-129, 137, 143, 171, 174
 Nijst, Peter, zilversmid 228, 249
 Nijst, Petrus Lambertus, zilversmid 249
 Nobel, Maria 151

- Venlo 61-62, 64, 71, 105-106,
 113, 115-116, 118-120, 126-
 128, 130-134, 137, 145-149,
 151-152, 154, 156-158, 164-
 166, 174, 260-261, 275,
 277-278
 Venray 125, 128-129, 153
 Verviers 239, 245
 Vet, Jacob de, leidekker 198,
 242
 Vézelay 4, 15-19, 26, 33-34
 Vincent, Henry 222, 248
 Vincentius, heilige 41
 Visschers, Joanna 150
 Vivroux, André, beeldsnijder
 239
 Vivroux, Henri, beeldsnijder
 207-209, 211-212, 216, 219-
 220, 223, 234-239, 245-247
 Vivroux, Henri, zoon, beeld-
 snijder 209
 Vlaanderen 100
 Vlasraet, Cornelia 154
 Vlijtingen 281
 Vlodrop, Christoffel van,
 weduwe 64
 Vlodrop, Lutger van 69
 Vonck, wolwever 159
 Vrymersum, Willem van 69
 Vucht 283
 Vulken, Jan van 141
 Wachtendonk 64, 72-73
 Wachtendonk, Arnd van 72,
 75
 Waes, Margrieth van 146
 Walbeck 64, 73-75
 Warsage 55
 Wassenberg 50, 52, 56, 150
 Weerdthuysen, Alitgen van,
 dochter van Hans 142
 Weerdthuysen, Elsken van,
 weduwe Hans 112, 142-144
 Weerdthuysen, Hans van,
 scherprechter (Werdthau-
 sen) 104, 107, 112, 126,
 141-143
 Weert 105, 122, 138, 142, 145,
 147, 168, 261, 267, 276
 Weidtman, Thomas, orgel-
 maker 222, 248
 Well 73-74
 Wenceslas I van Bohemen,
 hertog van Brabant (Böh-
 men, Wenzel von) 50, 60
 Wenen 21, 26
 Westfalen 38
 Westrum, Dirk van 75
 Westrum, Dirk van, drost 65,
 67, 72
 Wilbertz, Gisela 99, 102-104,
 178
 Willem I, koning van de
 Nederlanden 269
 Willem II, koning van Sicilië
 42
 Willem, graaf van Nieuwe-
 naar en Meurs, en zoon
 Herman 74
 Willems, Catharine 146
 Wilmar, Antoine 259-260,
 264-265, 271, 282
 Winckelhuysen, Johan van 66
 Winckels, Anna Christina
 108, 148-149
 Winckels, Willem, scherp-
 rechter 108, 120, 124, 148-
 150, 166-167
 Wittem 55
 Wittenhorst, Johan van, juni-
 or 64, 69, 72, 75
 Wittenhorst, Johan van, seni-
 or 67, 69
 Wolder 226
 Wolf, chirurg 105
 Wolters, Cornelis 146
 Wonck 283
 Wouters, H.H.E., archivaris
 253, 272
 Wyck 239
 Ysenach, Velten van, scherp-
 rechter 138
 Zael, J.R. 146
 Zeelhem 261, 278
 Zegers, Louis 121
 Zevenhem, Jan van 128
 Zichen 282
 Zichen-Zussen-Bolder 282
 Zussen 282
 Zutphen 62, 64-70, 74, 76,
 100-101, 147, 164, 172-173

LGOG

Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap
(LGOG)

Bureau van het LGOG
Brusselsestraat 10 D
Postbus 83
6200 AB Maastricht
Tel. 043-321 25 86
Fax 043- 321 85 72
E-mail: info@lgog.nl
www.lgog.nl
Openingstijden bureau: ma-vr 8.30 – 16.00 u.

*Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg,
Jaarboek 2006, deel 142*

Redactie

prof. dr. P.M.J.E. Tummers (voorzitter),
dr. E.D. Steegen (secretaris),
R. Braad, drs. W. Hupperetz, dr. J.J. de Jong, dr. T.S.A.M. Panhuysen, drs. E.P.M. Ramakers,
drs. P.J. te Poel, dr. G.H.A. Venner

Redactieadres: Regionaal Historisch Centrum Limburg, Sint Pieterstraat 7, 6211 JM Maastricht,
043-328 55 65, steegen@rhcl.nl

Bijdragen

De redactie ontvangt graag bijdragen die op enigerlei wijze in betrekking staan tot de geschiedenis van Limburg. Artikelen in elektronische vorm zenden naar de redactiesecretaris (zie ook redactieadres). Bijdragen dienen conform de huisregels te worden aangeleverd. Richtlijnen voor auteurs zijn via de redactiesecretaris te verkrijgen.

Het werk van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap wordt in belangrijke mate gefinancierd door de Provincie Limburg.

© *Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap*, 2007
ISSN 0167-6652

Vormgeving en druk

508 Grafische Producties bv, Valkenburg/Landgraaf

